

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 114 syksy 3/2022

Pääkirjoitus

3 Jaakko Belt

n & n -haastattelu

6 Tytti Rantanen, ”Jälkeen on paremmin!”
Haastattelussa Mathieu Amalric

Vapaus ja suuttumus

13 Peter Strawson, **Vapaus ja suuttumus**

31 Maija Aalto-Heinilä, **Vammaisten ihmisarvosta** ↗

49 Niko Noponen, **Vastuulliseksi kasvattaminen** ↗

Kolumni

62 Mikko Poutanen & Sami Syrjämäki,
Keskustelun reunaehdoista

Kirjasto

65 Maija Paavolainen & Markku Roinila,
Tiedekirjasto tänään

68 Jyrki Siukonen, **Kirjojen paino**

71 Markku Roinila, **Leibnizin kirjastotyö** ↗

89 Sirkku Ikonen, **Cassirer Warburgin vieraana**

92 Yrsa Neuman, **Biblioteket dör aldrig**

97 Jean Lukkarinen & Heidi Kurvinen,
Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt muistiorganisaatioissa

106 Jari Palomäki, **Kaupin kirjastofilosofia**

109 Raili Kauppi, **Kirjaston mittaamaton merkitys**

113 Maija Paavolainen, **Työnä tiedon järjestäminen**

Kolumni

120 Simo Mikkonen, **Venäjän historiapolitiikka**

Kaikuja koulusta

124 Ilmari Hirvonen & Ukri Pulliainen,
Filosofisen esseen taito

Runous

130 Milka Luhtaniemi, **Fragmentteja**

Elokvat

132 Jaakko Belt & Tytti Rantanen,
Kotiinpaluu Kitiselle

Otteita ajasta

140 Peter Myrdal, **Lilli Alanen in memoriam**

143 Ville Mäki, **Moraalipaniikki demokratiaan kasvamisen uhkana**

146 Ville Räisänen, **Mielestä ja materiasta**

Kirjat

148 Jan Forsman, **Filosofian historian naiset**

150 Pii Telakivi, **Aivojen ABC**

152 Tere Vadén, **”Viroksi on hauska ajatella”**

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

s. 156
niin & näin
-kirjoittajaohjeet

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
Kaupinkatu 19, 33500 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Kaisa Kortekallio, kaisa.kortekallio@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villeshde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Kaisa Kortekallio, artikkelit@netn.fi / kaisa.kortekallio@gmail.com

KIRJA-ARVOSTELUT

Essi Syrén, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Meeri Friman, meeri.friman@gmail.com, Jarkko Halkonen, halkonen.jarkko@gmail.com, Danika Harju, danika.harju@gmail.com, Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com, Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com, Ville Lähde, ville.lahde@villeshde.fi, Asko Nivala, aeniva@icloud.com, Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com, Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com, Pii Telakivi, pii.telakivi@gmail.com, Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com, Tere Vadén, tere@kapsi.fi, Maria Valkama, johan.ludwig.pii@gmail.com, Heidi Vehmas, heidi.vehmas@gmail.com

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunenriikonen@gmail.com
Danika Harju, danika.harju@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Miikka Hietanen, mirkkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Reetta Eiranen, Saara Hacklin, Kaisa Heinlähti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Jukka Mikkonen, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen, Noora Tienaho, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilajaat saavat alennuksen n&n-kirjoista verkkokaupassa KESTOALE-koodilla. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITEASIAIT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT 1/1 sivu 600 euroa, puoli sivua 360 euroa, 1/4 sivua 240 euroa. Taka-sisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT BIC: OKOY FI HH, IBAN: FI11 573 274 200 51814

JULKAISUJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkójulkaisu)

29. VUOSIKERTA

PAINOPAikka PunaMusta

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Maija Aalto-Heinilä, dosentti, oikeusfilosofian yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, Jyväskylä, tohtorikoulutettava, Tampereen yliopisto, **Jan Forsman**, visiting scholar, post-doc-tutkija, University of Iowa, **Ilmari Hirvonen**, FM, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Sirkku Ikonen**, koulutuspäällikkö, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Raili Kauppi** (1920–1995), filosofian professori ja apulaiskirjastonjohtaja, **Heidi Kurvinen**, dosentti, FT, Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegium (TIAS) / kulttuurihistoria, Turun yliopisto, **Milka Luhtaniemi**, runoilija ja dramaturgi, Helsinki, **Jean Lukkarinen**, FM, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, **Peter Myrdal**, forskare i filosofi, Åbo universitet (Turun yliopisto), **Ville Mäki**, filosofian opiskelija, Jyväskylän yliopisto, **Simo Mikkonen**, yliopistotutkija, Venäjän historian dosentti, Jyväskylän yliopisto, **Yrsa Neuman**, överbibliotekarie, Åbo Akademin bibliotek, **Niko Noponen**, VTT, TM, lukion lehtori, Kuopio, **Maija Paavolainen**, FM, informaattikko, Helsingin yliopiston kirjasto, **Jari Palomäki**, teoreettisen filosofian dosentti, Tampereen yliopisto, **Mikko Poutanen**, tutkijatohtori, Tampereen yliopisto, Poliitikastaverkkolehden vastaava päätoimittaja, **Ukri Pulliainen**, FM, filosofian ja elämäntutkimustiedon opettaja, Kallion lukio, Suomen IPO-delegaation johtaja, **Tytti Rantanen**, FM, tohtorikoulutettava, päätoimittaja, Helsinki, **Markku Roinila**, johtava tietoasiantuntija, Helsingin yliopiston kirjasto; teoreettisen filosofian dosentti, Helsingin yliopisto, **Ville Räsänen**, filosofian maisteriopiskelija, Tampereen yliopisto, **Jyrki Siukonen**, kuvataiteilija, Tampere, **Sami Syrjämäki**, FT, TSV:n julkaisupäällikkö, Helsinki, **Peter Strawson** (1919–2006), englantilainen filosofi, **Pii Telakivi**, FT, Helsingin yliopisto, **Tere Vadén**, tutkija, BIOS-tutkimusyksikkö, filosofi, Tampere

Kirjasto-teeman toimittajat:

Jaakko Belt, Maija Paavolainen & Markku Roinila

Vapaus ja suuttumus -teeman toimittajat:

Jaakko Belt, Niko Noponen & Tuukka Tomperi

NIIN & NÄIN

on filosofian ammattilaisten ja amatööri- en kohtauspaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksasiini. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin mukheista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994. **Kotisivut: www.netn.fi**

Tämä lehti on saanut Taiken jakamaa opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta opetus- ja kulttuuriministeriöltä saatavaa tieteellisen julkaisu toiminnan tukea, joka on sidoksissa Veikkauksen rahapello toiminnan tuottoihin. Eurooppalaisen filosofian seura on saanut Suomen tiedekustantajien liitolta toiminta-avustusta tämän numeron paino- ja postikuluihin.

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 100 nidettä. niin & näin -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäänköksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen. **Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat**

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisen arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine. Kaksikielinen portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja, johdattaa kotimaisen filosofianharjoituksen lähteille ja tarjoaa ajankohtaistietoa. *Filosofia.fi*:n osana toimii alati laajeneva filosofian verkkosyklopedia *Logos*. Portaalia toimittavat Jarkko Halkonen, Camilla Kronqvist, Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Sanna Tirkkonen. **www.filosofia.fi**

NIIN & NÄIN

on myös muita toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjajuhlilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

JAAKKO BELT

”Olen Tšernobylin todistaja... [K]ummasta minä todistan, menneisyydestä vai tulevaisuudesta? [...] Mielestäni Tšernobyl on alkua uudelle historian kaudelle. Se on sekä tietoa että näkymä tulevaisuuteen. Aikaisemmat käsityksemme itsestämme ja maailmasta ovat ristiriidassa keskenään. [...] Tšernobyl on ennen kaikkea aikaan liittyvä katastrofi.”¹

Näin kirjoitti Nobel-voittaja Svetlana Aleksijevitš dokumenttiromaaninsa *Tšernobylista nousee rukous* (1997) laajennetun laitoksen esipuheessa kaksikymmentä vuotta historian suurimman ydinonnettomuuden jälkeen. Ukrainassa syntynyt ja Valko-Venäjälle asettunut Aleksijevitš taltioi kirjassaan Tšernobylin vaikutuspiirissä eläneiden kokemushistoriaa – ”tunteiden, ajatusten ja sanojen arkipäivää”. Teos asettaa tehtäväkseen tavoittaa Tšernobylin maailman – niiden ihmisten eletyn todellisuuden, joille Tšernobyl ei ollut metafora tai symboli vaan koti.²

Historianfilosofisessa katsannossa Aleksijevitš tarkentaa katastrofin läpikäymisen ja siitä kertomisen väliseen ”mykkään hetkeen”, jossa aika menee sijoiltaan. Tavoitteena on ilmaista sanoin kokemus, jossa aiemmin tiedetty tai kuviteltu ylittyy ja joudutaan kosketuksiin jonkin tuntemattoman kanssa. Aleksijevitšille uusi aikakäsitys syntyy sen tiedostamisesta, että ihminen on omalla toiminnallaan levittänyt ympäri maapalloa radioaktiivisia aineita, joiden vaikutus on ”ihmiselämän näkökulmasta” ikuista. Tämä aiheuttaa käsityskykymme ylittävää ”tuntematonta kauhua”.³ Aleksijevitš palaa toistuvasta ajatukseen, että hän merkitsee historian sijaan muistiin tulevaisuutta – jotain odottamatonta, vielä selvittämätöntä:

”Tšernobyl on salaisuus, joka odottaa vielä ratkaisuaan. Tulkitsematon merkki. Kenties 21. vuosisadalle esitetty arvoitus. Tai haaste.”⁴

Tšernobyliä on jälkikäteen ollut vaikeaa hahmottaa Aleksijevitšin sanoin ”aikaan liittyvänä katastrofina”, joka pakottaa muuttamaan aikaisemmat käsityksemme itsestä, maailmasta ja tulevaisuudesta. Oman aikamme jäsentäminen ilmastokatastrofin aikakautena sekä antroposeenin ja kuudennen sukupuutto-ajan kaltaisten käsitteiden vakiintuminen julkiseen järjenkäyttöön ovat sittemmin tehneet ihmistoimien geologisten vaikutusten ja planetaarisen mittakaavan käsittämisestä asteen helpompaa ja sitäkin pakottavampaa. Hidastelu ilmastotoimissa, jatkuva kulutuksen kasvu ja dekarbonisaation kiire ovat myös tehneet ydinvoimasta jälleen salonkikelpoisempaa – ja entistä polttavamman ajattelun aiheen.

Venäjän hyökkäyssota palautti Tšernobylin haasteen koko inhimillisellä ja historiallisella painollaan aikalais-tietoisuuteen. Venäjän joukot valtasivat Geneven sopimusten vastaisesti Tšernobylin käytöstä poistetun ydin-

voimala-alueen sodan ensipäivinä. Sittemmin Venäjä on ottanut haltuunsa Zaporizžjan alueella sijaitsevan Euroopan suurimman toimivan ydinvoimalan, jonka lähistöllä asuu miljoona ihmistä. Sotatoimien ulottaminen asutuskeskusten ympäröimälle ydinvoimala-alueelle mahdollistaa voimalan käyttämisen ihmiskilpenä, Putinin ”likaisena pommina”. Venäjän entisen presidentin Dmitri Medvedevin elokuinen vihjailu ydinonnettomuuksien mahdollisuudesta (muissakin) Euroopan ydinvoimaloissa osoittaa, etteivät puheet ”ydinterrorismista” ole täysin tuulesta temmattuja: Venäjän puheilla ja toimilla on selvästi voimapoliittinen pelotefunktio.

Tšernobylista nousee rukous tarjoaa välineitä kollektiivisten ydintuhopelkojenkin käsittelyyn. Kauhu ei enää ole täysin tuntematonta: Tšernobylin maailman dokumentaatio antaa osviittaa siitä, millaista on elää ydinonnettomuuden välittömässä vaikutuspiirissä. Aleksijevitš varoittaa kuitenkin lipsumasta myös ”kauhun banaaliuuteen”⁵. Ajatusta vapaasti kehitellen pelon arkipäiväistymisellä voi olla kahdensuuntaisia kielteisiä vaikutuksia. Yhtäältä ydinkatastrofin uhkaan voi turtua tai suhtautua fatalistisesti, jolloin riskien punninta ja pahimpien skenaaroiden arviointi unohtuvat. Toisaalta pelko ydinonnettomuudesta – tai sotatoimin aiheutetusta ydinkatastrofista – saattaa läpäistä jokapäiväisen kokemuksen lamaannuttavana eksistentiaalisena uhkana, jota on hankala suhteuttaa ydintuhon todennäköisyyteen.

Uudempi tutkimus on suhteellistanut Aleksijevitšin piirtämää kuvaa Tšernobylin käänteentekevyydestä ”1900-luvun tärkeimpänä tapahtumana”⁶. Silminnäkijöiden haastattelujen, aikalaisraporttien sekä kolmen vuosikymmenen aikana käydyn julkisen ja tieteellisen keskustelun lisäksi tutkijoilla on käytössään aiemmin salaiseksi luokiteltua arkistomateriaalia: valtionhallinnon, kommunistisen puolueen ja KGB:n dokumentteja. Kontekstoiva historiantutkimus on luonut ehjemmän kokonaiskuvan niin Tšernobylin tapahtumahistoriasta kuin onnettomuuden asemasta kansainvälisessä ja paikallishistoriassa.

Tuoreella tutkimuksella on historianfilosofisiakin ulottuvuuksia. Kirjassaan *Manual for Survival* (2019) Kate Brown esittää, että Tšernobylin onnettomuus on hyödyllisintä jäsentää osana ”suurta ydinkiihdytystä” (*the great nuclear acceleration*). Toisin sanoen Brown asettaa Tšernobylin lukuisten pienempien ydinvoimalaonnettomuuksien, ydinkokeiden ja niiden ydinlaskeumien sekä ydinaseiden varustelukilvan historialliseen jatkumoon. Globaalin näkökulman rinnalla korostuu ydintuhon vahvasti paikallinen luonne, etenkin radioaktiivisen saastumisen kansanterveydellisten, (agro)ekologisten ja maantieteellisten seurausten epätasainen jakautuminen lähialueillakin. Edeltävien ydinlaskeumien historian ja onnettomuuden vaikutusten ”pitkän hännän” jäljittä-

minen vähentävät houkutusta ajatella Tšernobyliä *kai-roksena*, yhtenä käännteentekevänä ajanhetkenä. Brownin katsannossa Tšernobylin onnettomuus jäsentyy pikeminkin erottuvana pisteenä jatkumolla.⁷

Myös Serhii Plokyh tunnistaa kirjassaan *Tšernobylin Ydinkatastrofin historia* (2018, suom. 2020) ainutkertaisuuden ja yhteismitattomuuden korostamisen riskit. Historiasta on hankala ottaa opiksi ja varautua tulevaan, muutettavat muuttaen, jos mitään vastaavaa ei kuvitella (enää) mahdolliseksi tapahtua. Plokyh muistuttaa myös ajallisen etäisyyden mytologisoivasta vaikutuksesta: ”Mitä kauemmas menneisyyteen onnettomuus loittonee, sitä enemmän se alkaa tuntua myytiltä ja sitä vaikeampi on ymmärtää sen tosielämän syitä ja seurauksia.”⁸ Brownin tapaan Plokyh kirjoittaa Tšernobylin historiaa pitkällä aikajänteellä aina vuoteen 2018 asti, jolloin vaurioituneen neljännen reaktorin päälle rakennettu uusi suojakuori vihdoon valmistui. Näin hän muistuttaa Tšernobylin historian olevan meidän historiaamme.

Teoskolmikko myös havainnollistaa, millaista tietoa ydinkatastrofin kaltaisesta monisyisestä kriisistä voidaan tuottaa tilanteessa, jossa onnettomuus koskettaa laajasti ihmisiä ja elonpiiriä mutta valtaapitävien intresseissä on peitellä tapahtunutta ja hankaloittaa tiedonkulkua. Plokyh jäljittää viranomaisten, puolueväen, työntekijöiden ja kansalaisaktivistien toimintaa ennen ja jälkeen onnettomuuden runsaista kirjallisista lähteistä ammentaen. Brown puolestaan tukeutuu avautuneiden arkistojen ja järjestöjen virallisten dokumenttien ohella tutkivaan journalismiin, havainnoivaan kenttätyöhön, paikallisten tutkijoiden, lääkärien ja viranomaisten aikoinaan keräämään dataan ja jopa Neuvostoliiton aikaiseen kansalaistieteeseen. Plokyh ja Brownin teokset myös osoittavat, kuinka helposti tiedontuotanto ajautuu kriisiin ja miten sitä ratkotaan luovasti katastrofin katveessa. Siinä missä Aleksijevitš kirjoitti ”tulevaisuuden kronikkansa” aikalaidistajana, meidän vastuunamme on punnita hänen taltioimaansa suhteessa omaan aikaamme ja kertyneeseen lisätietoon.

Kansainvälisen atomienergiäjärjestön IAEA:n tarkastajien vierailu Zaporizžjan voimala-alueelle viikko sitten on myönteinen ennusmerkki, vaikka tiedot sotatoimien jo aiheuttamista vaurioista rakennuksissa huolestuttavatkin. Tarkastajien päästäminen voimalaan ja järjestön edustajien jääminen paikan päälle luovat varovaista toivoa, ettei Zaporizžjassa kyde uutta Tšernobyliä – tai pääse valloilleen tuntemattomia kauhuja. Mikä tahansa sotatoimista välillisesti tai suoraan aiheutuva ydinkatastrofi – piittaamattomuudesta johtuva onnettomuus, Putinin ”likaisen pommin” laukeaminen tai strateginen ydinisku – kääntäisi sodan kulun ohella historian suuntaa. Inhimillinen ja ekologinen hinta olisi valtava riippumatta ydintuhon laajuudesta saati siitä, mihin suuntaan tuuli sattuu puhaltamaan. Silloin oltaisiin kasvokkain ”aikaan liittyvän katastrofin” kanssa.

Vaikka pahimmalta säästyttäisiin, aika näyttää, seuraako sotaa uusi ”ydinkiihdytyksen” jakso, suvantovaihe vai hallittu jarruttaminen. Zaporizžjan voimalan eristäminen suojavyöhykkeellä IAEA:n ehdotuksen mukaisesti ja alueen demilitarisointi yhteisellä sopimuksella olisi tärkeä ensiaskel. Ponnisteluja ydinaseriisunnan edistämiseksi pitää niin ikään jatkaa. Plokyh esitti jo ennen Ukrainan sodan eskalaatiota, että globalisaation vastaisena aikana geopolittiset motiivit, energiakriisien nationalistiset ratkaisuyritykset ja ydinvoimateknologian lisääntyvä käyttö etenkin kehittyvissä maissa pakottavat punnitsemaan myös ”rauhan atomin” vaaroja⁹.

Vastaukseksi Plokyh ehdottaa lisääntyvää kansainvälistä valvontaa niin ydinvoimaloiden rakentamisessa kuin käytössä, terrorismin, kyberhyökkäysten ja luonnonmullistusten kaltaisten moninaisten uhkien tiedostamista ja entistä turvallisempien, kestävämpien ydinvoimateknologioiden kehittämistä¹⁰. Riskienhallinnan tarve kasvaa nykytilanteessa, jossa monet maat kaavailevat ydinvoimalle aiempaa suurempaa roolia niin Venäjän fossiilista kiristysruuvista irtaantumisesta kuin myöhästyneiden ilmastotoimien paikkaajana. Tulevan varalle on syytä ammentaa oppia myös Tšernobylin historiasta – ei myyttinä, symbolina eikä metaforana vaan ”tietona ja näkymänä” tulevaisuuteen.

Viitteet

- 1 Aleksijevitš 2015, 38–39.
- 2 Sama, 39.
- 3 Sama, 38–41.
- 4 Sama, 40; vrt. 51.
- 5 Sama, 38.
- 6 Sama.
- 7 Brown 2019, erit. luku ”The Great Chernobyl Acceleration”.
- 8 Plokyh 2020, 13.
- 9 Ks. sama, 402–404.
- 10 Sama.

Kirjallisuus

- Aleksijevitš, Svetlana, *Tšernobylistä nousee rukous. Tulevaisuuden kronikka* (Tšernobylskaja molitva. Hronika buduššego, 1997/2013). Suom. Marja-Leena Jaakkola. Tammi, Helsinki 2015.
- Brown, Kate, *Manual for Survival. A Chernobyl Guide to the Future*. W. W. Norton, New York 2019.
- Plokyh, Serhii *Tšernobylin Ydinkatastrofin historia* (Chernobyl. The History of a Nuclear Catastrophe, 2018). Suom. Kyösti Karvonen & Seppo Raudaskoski. Otava, Helsinki 2020.

Oikaisu

Edellisnumerossa julkaistuun, dos. Päivi Mehtosen kirjoittamaan Bergson-konferenssin raporttiin ”Perusteellisesti Bergsonista” (s. 36–37) oli valitettavasti jäänyt joitakin versioteknisiä virheitä. Ensimmäkin väärä sanajärjestys hämärtää ajatuksen, että tekstissä mainittu laaja antologia *The Bergsonian Mind* sisältää lukuja myös Helsingin tapahtuman esiintyjiltä. Toiseksi toimitus pahoittelee anarkosyndikalismien teoreetikko Georges Sorelin väittämistä italialaiseksi. Hän on tietenkin ranskalainen.

tämän numeron taiteilijat

Kuva: Aleksi Taivalantti

Sampo Sirkka

”Olen Helsingissä työskentelevä maalari. Valmistuin kuvataiteilijaksi vuonna 2021 Turun Taideakatemiasta.

Työskentelyyni on vaikuttanut moni asia, viime aikoina erityisesti Steve Reichin sävellykset ja Hubble-avaruusteleskoopin havainnot. Nykyään mietin maalatessani aika paljon valoa, sen mitattavia ominaisuuksia mutta myös jonkinlaisia kulttuurihistoriallisia merkityksiä: valon palvomista tai pelkäämistä, virvatulia, pimeää luolakuvastoa ja syvänmeren alueita. Monet maalaukseni käsittelevät kiertokulkua – sitä, että jotain on tuhoutunut ja sen raunioilta on syntynyt jotain uutta. Tämä kiinnostaa ehkä siksi, että se tuntuu toistuvan yhteisöjen historiassa niin monella elämänalueella.

Maalauksessa minulle olennaisinta on valo, värit, sommitelma ja jonkinlainen jännite. Näiden avulla työstän kokonaisuksia. Teen aika paljon merkintöjä sekä luonnoksia vihkoon ja haen siten maalausaiheita.

Abstrahoin paljon ja teen myös materiaalikokeiluja, mutta samaan aikaan harrastan myös klassista havaintomaalausta. Koen sen auttavan herkistymään luonnossa tapahtuville muutoksille, liikkeelle ja väreille. Tästä syystä kaikenlaisissa maalauksissani on usein mukana myös havaintoon perustuvia aineksia.”

www.samposirkka.com/

Kuva: Tony Elg

Jaakko Hukkanen

”Olen helsinkiläinen vuonna 1991 syntynyt kuvataiteilija. Viimeistelen kuvataiteen maisterin tutkintoa Taideyliopiston Kuvataideakatemiassa.

Teosteni ytimessä ovat tila, väri, arkkitehtoniset elementit, kosketus ja tunnelma. Esittämäni tilat pohjautuvat muistoihini, tilakokemuksiini, tuntemuksiini ja taidehistoriallisten esikuvieni teoksiin. Pisimpään työskentelyyni ovat vaikuttaneet Giorgio Morandi, Milton Avery sekä 1300- ja 1400-luvun italialainen renessanssajan maalaustaide. Viimeaikaisia teoksiani leimaa myös vahvasti opiskeluaika Bolognas- sa 2021–2022.

Teokseni lähtevät liikkeelle mielikuvasta. Olen joko luonnostellut näkymän paperille tai alan hahmotella sitä suoraan maalauskancaalle kuivapastellilla piirtäen. Haen maalaukseen rytmii kompositiosta. Teen kancaalle aluksi ohuen alusmaalauksen saadakseni paremman otteen elementtien vuoropuheluista.

Mielessäni on jo valmiiksi yksi tai kaksi värisävyä. Ne antavat luomaan teoksen sisäiselle tilalle haluamani tunnelman. Maalausprosessissa suuri osa ajasta kuluu lopullisten värisävyjen etsintään. Kiinnitän huomiota valööreihin ja kerrostan väripintoja, kunnes sävyjen keskinäiset vuorovaikutukset antavat teokselle jännitteen ja vahvistavat sen tunnelmaa.

Käytän öljyväreini seassa täpättiin sulatettua mehiläisvahaa. Se antaa samettimaisen, mattaisen kiillon ja luo väreille omaleimaisen hehkun. Materiaalivalintani viittaa fresko- ja temperamaalauksen perinteisiin, joita kohtaamalla olen itse oppinut ymmärtämään väripigmenttien hehkun ja voiman.

Toivon teosteni kommunikoivan yleisön kanssa etenkin tunnelmillaan. Tunnelmia luodessa olen yrittänyt pitää kiinni rauhan ja ajattomuuden tunteista. Haluan, että maalaukseni sisäiset tilat ovat figuurittomia sekä äänettämiä, jotta katsojat voisivat heijastaa niihin omia tuntemuksiaan. Haluan luoda teoksillani pysähtymiselle otollisia tiloja.”

TYTTI RANTANEN

Pitele minua lujasti kiinni ajassa

Mathieu Amalricin haastattelu

Pitkän pandeemisen erämaavaelluksen jälkeen Sodankylän elokuvajuhlat tihkuu yhdesäolon ja kollektiivisen kokemisen riemua – ja kaikille eloisaa esimerkkiä näyttää ohjelmistosta ja oheistoiminnasta silminnähdyn haltioitunut Mathieu Amalric, joka samalla itse haltioittaa välittömyydellään festivaaliväkeä elokuva-alan konkareista siviiliyleisöön. Ohjaaja-näyttelijä on koko ajan valmis pieneen spektaakkeliin, syntyi se sitten vesikannun huitaisemisesta kumoon aamukeskustelussa tai vihkivalojen uusimisseremonian todistajana toimimisesta Porttikosken lavatansseissa. Vaikka Amalric on raudanluja ammattilainen, hänessä tuntuu säilyneen myös amatöörin – valitsemansa erityisasian rakastajan – omis-tautuneisuutta. Tästä kielii heittäytyminen haastavan nykymusiikin tulkkiksi John Zornin fokuoivissa dokumentaarisisa elokuvissa tai se into, jolla Amalric haastattelussa palaa useassa käänteessä viime vuosien lempilukemistoonsa, Robert Musilin romaaniin *Mies vailla ominaisuuksia* (Der Mann ohne Eigenschaften, 1930–1933).

Aamukeskustelussa Amalric käy läpi tietään kosmopoliittia elämää viettäneessä mutta jännitteisessä toimittajaperheessä vartuneesta cinéfilistä elokuvantekijäksi, joka otti tuntumaa alaan muun muassa Louis Mallen *Näkemiin lapset* -elokuvan (Au revoir les enfants, 1987) tuotannossa. Arnaud Desplechin löysi nuoren lyhytelokuvaohjaajan elokuvansa *La sentinelle* (1992) ensembleen, ja Amalric on sittemmin näytellyt ohjaajan alter egoa useammassakin teoksessa, joista ehkä keskeisimpänä mainittakoon Sodankylässä viimeisenä taukoa edeltävänä kesänä 2019 nähty *Comment je me suis disputé... (ma vie sexuelle)* (1996). Amalricin oma pitkä esikoisohjaus *Mange ta soupe* (1997) on kevyesti omaelämäkerrallinen kertomus aikuisista lapsista, jotka joutuvat käsittelemään veljensä itsemurhaa sekä ristiriitaista suhdetta painatteiden maailmaan kadonneeseen kirjallisuus-kriittikkoäitiin. Elokuva jopa kuvattiin Amalricin kriittikoäidin, Nicole Zandin, asunnossa.

Sodankylän elokuvajuhlilla esitetäänkin Amalricin omien ohjausten lisäksi poimintoja hänen monipuolisesta, rutkasti yli sadan roolin filmografiastaan näyttelijänä: Julian Schnabelin *Perhonen lasikuvussa* (La scaphandre et le papillon, 2008), Olivier Assayasin *Kun kesä on ohii* (Fin août, début septembre, 1998), Jean-Marie ja Arnaud Larrieun *Tralala* (2021). Amalric on paikan päällä ennen kaikkea elokuvaohjaajana – ja ohjaajaksi hän itsensä ensisijaisesti mieltää, niin paljon kuin häntä onkin kameran edessä nähty. Varonkin visusti kysymästä mitään esiintymisestä konnan roolissa tunnetussa agenttielokuvien sarjassa, mistä suuri yleisö hänet tunnistaa.

Mutta koska Amalric kuitenkin on näytellyt myös itse ohjaamissaan elokuvissaan, tiedustelen juhlallisimmalla ranskallani, miten hän näkee kaksoisroolinsa ”näyttelijänä ja *auteurina*”, mitä hänelle merkitsee ”*auteurin* läsnäolo omassa teoksessaan”. Kysymyksen paljastuu kuitenkin hyperkorrektiksi, ja Amalric huokaa raskaasti – vaikkakin pilke silmäkulmassa – ettei sanaa *auteur* pitäisi edes lausua, kun tehdään elokuvaa:

”Elokuvanteko on teollisuutta: täytyy löytää rahat, koota ihmiset, jotka toivottavasti ovat samanaikaisesti vapaina, huolehtia onko kaunis ilma vai ei... sitä pärjäälee niillä mitä on, ja siitä pidän paljon!”

Kiihkeässä *La chambre bleussa* (2014) Amalricin avio-rikoskumppania näyttelee hänen silloinen puolisonsa Stéphanie Cléau. *Barbaran* (2017) nimirooliin taas so-lahti entinen vaimo, laulajadiivan ilmetty kaksoisolento Jeanne Balibar, josta Amalric oli jo elokuvan aikoihin eronnut mutta jonka kanssa ystävyys on säilynyt. Niinpä ohjaajalle on ollut pikemminkin käytännöllistä näyttellä elämäkumppaneidensa rinnalla. Päärooli burleskielokuvasa *Kiertue* (Tournée, 2010) puolestaan oli ajateltu Amalricin elokuvia tuottaneelle Paulo Brancolle, jonka tuotannoissa Amalric oli jo 17-vuotiaana häärinyt niin kuljettajana ja harjoittelijana kuin muonitusjoukoissa. Kokonaisuus alkoi kuitenkin vaikuttaa liian synkältä: *Kiertueen* antisankari, kireä ranskalainen manageri, joka parhaansa mukaan paimentaa amerikkalaisten burleski-tähtien ryhmää, vaikka omatkin asiat ovat retuperällä, voisi ehkä olla paluumatkalla kotimaahansa kuolema

mielessään; Branco läheinen tuottajaystävä Humbert Balsan oli joitain vuosia aiemmin päättänyt päivänsä; Branco oli itsekin ikäännytynyt Amalricin silmissä sitten viime näkemän. Kaikki yhdessä vaikutti siihen, että Amalric päätti itse näytellä viiksekkään, vähän epämääräisen impressaarin roolin:

”Itse omissa elokuvissaan näyttelemisen mahdollistaa sen, että hahmoista voi tehdä vielä naurettavampia, silkkoja mitättömyyksiä. Näyttelijähän haluaa aina pelastaa hahmonsensa. Minä en niin välitä, voin tehdä hahmosta jopa paskamaisen tyyppin, kuten *Barbarassa* esiintyvistä ohjaajasta, joka on todella karkea tapaus! Vaikka ei tämä ohjaajahahmo ole mikään karikatyyriäkään: tunnen ihmisiä, joille Barbara tosiaan oli Neitsyt Marian kaltainen ilmestys.”

Larrieun veljesten musikaalissa *Tralala* Amalric näyttelee resuista trubaduuria, joka herättää Lourdesin kaupungissa hämmennystä evästyksenään salaperäiseltä Virginieltä saamansa sanoma: ”Ennen kaikkea, älkää olko oma itsenne”. Amalricin esiintymiset teoksissaan noudattavat myös tätä ohjenuoraa: hän ei ole toistaiseksi leikitelty

julkisuuskuvallaan Marguerite Durasin tai Jean-Luc Godardin kaltaisten itsensä esittäjien tavoin. Amalric tosin huomauttaa, että myös eräät Godardin performanssit tämän omissa elokuvissa, esimerkiksi teoksessa *Musiikkia meille* (*Notre musique*, 2004) ja eritoten *Etunimi Carmenin* (*Prénom Carmen*, 1983) huvittavana ”Monsieur Godardina” lipsahtavat itseironisen liioittelun ja hahmonrakentelun puolelle. Vaikka Amalricista oli lystikästä näytellä Simenon-filmatisoinnissaan epätoivoista, kuumaa rakkaustarinaa tosielämän vaimonsa kanssa, omakohtaisuus voi olla jotain yleisempää: ”*La chambre bleussa* kyse ei ole ollenkaan minusta vaan pakkomielleestä, jonka me kaikki olemme joskus käyneet läpi! Onneksi aina löytyy jotain tällaista materiaalia, joka saa hahmon paisumaan kuin leipätaikinan!”

Varovasti äärimmäisyyksien äärellä

Moni muistaa Amalricin eritoten Julien Schnabelin elokuvasta *Perhonen lasikuvussa*, jonka pääosasta näyttelijä voitti César-palkinnon. Teos pohjaa *Ellen* päätoimittajan Jean-Dominique Baubyn muistelmiin, jotka hän saneli

toista silmäänsä räpyttelemällä – hän eli viimeiset vuotensa *locked-in*-oireyhtymän halvaannuttamana. Vaikka paljon Baubyn tunnekuohuista välittyy Amalricin *voice-over*-kerronnan voimin, onnistuu hän vakuuttamaan myös pelkällä silmänsä liikkeellä. Amalric paljastaa elokuvan olleen ohjaajalleen perhesyistä tärkeä. Schnabel vain kuljetti pääosan esittäjensä kohti jotain intiimiä:

”Usein minusta tuntuu, että muutkin, esimerkiksi Larriveun veljekset tai Arnaud Desplechin, mielellään noukivat minut mukaansa omiin elokuviinsa, kuin olisin jonkinlainen rikoskumppani tai pikkuveli. Unohdan itseni täysin ja yritän olla heidän kanssaan, nähdä, mitä he etsivät. On minullekin nautinnollista sukeltaa maailmankuvaan, jota en olisi voinut muodostaa yksin – heidän ansiostaan saatan äkisti nähdä maailman toisin, se on ihmeellistä.”

Äärimmäiset kokemukset ja niiden kuvaaminen ovat ytimessä myös Amalricin viimeisimmässä ohjauksessa *Serre moi fort* (2021), jossa Vicky Krieps näyttlee perheestään eroon joutuvaa, muistojaan uudelleenmuokkaavaa ja toisenlaista tulevaisuutta vimmaisesti kuvittelevaa Clarissea. Mutta ohjaajana Amalric ei voi etukäteen lukita, mikä on katsojalle voimakasta ja koskettavaa:

”Pidän kyllä speaktaakkien rakentelusta, sikäli kuin ne ovat jotain jaettavaa, mielenkiintoista, hupsua, viihdyttävää... mutta ei liikuttavaa! Siitä ei pidä kantaa huolta, se ei ole meidän päätettävissämme!”

Amalric kertoo työskentelevänsä eritoten kirjoittamalla paljon, tuottamalla tekstiä niin näyttelijöiden tarpeisiin kuin muullekin työryhmälle lavastajista valaisijoihin. Paul Thomas Andersonin hirtehisessä rakkaus- ja räätälöintielokuvassa *Phantom Thread* (2017) läpi lyöneen luxemburgilaisnäyttelijä Vicky Kriepsin kanssa ohjaaja päästi iloisenkin mielikuvittelun valloilleen. Ohjaaja luotti näyttelijän kykyyn tehdä elokuvan traagiseen peruslähtökohtaan – perheen menettämiseen ja sen käsittelyyn – liittyvistä ideoista eloisia. Järkyttäviäkään juonikuvioita ei voi vain pamauttaa päin näköä:

”Olen kauan jopa varonut kuvaamasta voimakkaita kokemuksia, tai ainakin minua kiinnostaa, mitä niiden pinnan alla tapahtuu. Esikoiselokuvassani *Mange ta soupe* on kyllä itsemurhan tehnyt veli, mutta tätä hädin tuskin kerrotaan tai edes näytetään, päähenkilö näkee vain varjon veljen sängyllä. Ei tehdä tästä nyt juustoa, kuten me ranskalaiset sanomme! Myös *Serre moi fort* -elokuvassa olisin voinut kertoa kaiken heti alkajaisiksi, leikata materiaalin niin, että tragedia paljastuu heti ensimmäisissä kuvissa. Mutta se ei olisi ollut mielenkiintoista, siitä olisi välittömästi tullut vain tarina surevasta naisesta. Ei! Haluan vaivata katsojaa toimimaan samoin kuin Clarisse: yrittämään unohtaa, mitä oikeasti on tapahtunut.”

Amalricin ohimennen heittämiä ranskankielinen sanonta ”*on n'en fait pas un fromage*” vastaa suomalaisittain härkäsen tekemistä karpäsestä: yksinkertaisesta aineesta kuten maito prosessoidaan kovalla vaivalla jotain niin monimutkaista kuin juusto. Kuolema ei ole pikkujuttu, mutta Amalric ei selvästikään halua paisutella tragediaa vaan keskittyä siihen kaikkeen sotkuisuuteen, mikä saa surevan pysyttelemään elämän syrjässä kiinni. *Serre moi fort* ei ole varsinaisesti ”simpeli” elokuva, vaikkei mitään avantgardea olekaan. Elokuvan kerronta hyppelee edestakaisin eri aika- ja todellisuustasojen välillä ja paljastuu epäluotettavaksi manipuloitessaan ympäröivää todellisuutta tulevaisuuden mielikuvitusmuistoiksi. Katsojan kiintopisteenä on kuitenkin koko ajan Vicky Krieps kaikessa luontevuudessaan ja vapautuneisuudessaan.

Omat hankaluutensa on myös musiikin kokemuksen välittämisessä elokuvan keinoin. Amalric on ohjannut kolme dokumentaarista elokuvaa yhdysvaltalaisesta avantgarde-säveltäjä John Zornista ja hänen musiikistaan. Viimeisimmässä, Sodankylässä nähdyssä osassa *Zorn III* (2022) mukana on olennaisesti myös Amalricin nykyinen elämäkumppani, kanadalais sopraano ja -kapellimestari Barbara Hannigan:

”Kaikki kolme Zorn-elokuvaa ovat keskenään hyvin erilaisia. *Zorn I* (2017) perustuu kauttaaltaan ihailuuni. Seuraavassa osassa joitain vuosia myöhemmin yritin sittenkin myös ymmärtää hänen musiikkiaan. Täällä nähtävässä elokuvassa John Zorn ja Barbara Hannigan harjoittelevat yhtä ainoaa musiikkiteosta, Kalevalaan perustuvaa *Jumalattaria*. Elokuvan aineksia ovat pianon ja ihmisäänen lisäksi partituuri. Haluan, että katsojat tuntevat ja ymmärtävät tismalleen, mitä säveltäjä ja laulaja ovat yhdessä työstämässä. Kun jostain tulee täsmällistä, siitä tulee myös universaalia. Näin myös ihmiset, jotka yleensä sanovat ’enhän minä ole muusikko’ tai ’yleensä en pidä tällaisesta nykymusiikista’ näkevät jotain muuta, eli työnteon. On aina upeaa, kun ihmiset kertovat työstään, ihan sama mistä työstä! Barbara Hannigan toimii hahmona, joka astuu ensi kertaa John Zornin maailmaan. Onnistuuko hän siinä? Se on niin vaikeaa! Jännite syntyy sekä tästä että heidän henkilökohtaisesta kirjeenvaihdostaan.”

Eräs juonne Amalricin ohjauksissa onkin viehtyminen eri taidemuodoista, jopa siihen pisteeseen asti, että se saattaa vallata näytelmäelokuvissakin alaa totunnaiselta ihmishuhdellaamalta. Jopa *Kiertueessa* annetaan paljon enemmän tilaa itse burleskitaitelle ja ryhmän ohjelmanumeroille kuin Amalricin näyttelämän managerin läpikäymälle varsinaiselle draamalle, joka tuntuu jäävän sivuosaan, esiintymisten välisiin maantiesiirtymiin ja junaunujen käytäville.

Ajaton, ajankohtainen Musil

Zorn-elokuvien luovaan työhön keskittyminen antanee lopulta konkreettisemmän kuvan muusikkona olemisesta

Mathieu Amalric (oik.) ohjaa Vicky Kriepsia elokuvan *Serre moi fort* (2021) kuvauksissa.

kuin *Barbara* (2017), palkintopöytiä putsannut metamuotokuva kohtalokkaasta ranskalaislaulajattaresta – tai oikeastaan Amalricin näyttelemästä hieman höpsöstä elokuvaohjaajasta sekä näyttelijättärestä (Balibar), jotka yrittävät tehdä Barbarasta elokuvaa. Elokuva ei niinkään esitä salaperäisen laulajattaren eheää elämäntarinaa vaan erilaisia avainkappaleiden ympärille kietoutuvia vinjettejä ikonin kulttuurisesta merkityksestä ja elokuvanteon kommelluksista sekä siitä, mitä on ihailtu ja millaista on olla ihailtu. Barbaran monimielisessä laulussa ”Amours incestueuses” esiintyvä sanapari *lumineuse tendresse*, valovoimainen hellyys, tuntuu kantavan jotain myös Amalricin ohjaajan eetoksesta.

Juonen tasolla Amalricin synkin elokuva lienee *Mange ta soupe*n lisäksi *La chambre bleue*, jossa välttelevää aviomiestä ja tämän pakkomielleistä rakastajataria syytetään edellisen viattoman vaimon murhasta. Mutta tästäkin teoksesta on varsinainen rankistelu kaukana, kuten muistakin Amalricin omista elokuvista. Hotelli Sodan- kylän salissa Amalric tapaa jotain täsmällisempää sanaa

kuin ”hellyys”, kun kysyn, kohdistuuko hellyys teosten aiheisiin, yleisöön vai elokuvaan itseensä taiteena:

”Elokuva on kuin maailma, jossa tähdet ja kaikki tuntuu vain laajenevan ja laajenevan – voin vain jatkaa eri ilmiöiden tutkiskelua, ehkä olla rakastunutkin välineeseen. Se ei tarkoita, että pitäisi olla mutkikas, päinvastoin, useimmiten täytyy löytää jotain melko yksinkertaista. Silti sitä on innoissaan kaikesta: valosta, kuvan rajauksesta, äänestä, leikkauksesta, näyttelijöistä – on aivan pöljänä siitä, mitä kaikkea näillä voikaan tehdä! Ja lopulta on kuitenkin kysyttävä, onko tämä ymmärrettävää, jaettavaa, välittykö tämä – se on minulle aina vain tärkeämpää. Ei sillä, ettenkö haluaisi elokuvieni olevan myös outoja, mutta haluan voida asettua myös katsojan asemaan, varmistua siitä, että ihmiset saavat niistä jotain irti.

Minua kiinnostaa äärimmäisen fyysinen suhde valkokankaaseen, projektiioon, *katharsikseen*, luolaan, miten ikinä elokuvan haluaakaan nähdä. Katsoja tietää, että

”Elokuvanteko vaatii niin paljon työtä ja silti on varottava, ettei ole umpijäässä, kun on kuvausten aika – on säilytettävä jotain väreilevää ja elävää.”

mikään tästä ei ole totta, että valkokankaan takana ei ole mitään – ja silti siihen uskotaan näytöksen ajan. Ja jos on uskottu ihmisiin, jotka äsken olivat kankaalla, elokuvasta tulee totta! Eikä kuitenkaan totta. Äkisti siitä tuleekin meidän elämäämme; elokuva vuorostaan muovaa perinpohjaisesti moraaliamme, estetiikantajuamme, rakkautta elämään ja elokuvasankareihin. Se on taikuutta mutta samalla jotain hyvin konkreettista, jota voi soveltaa, joka on olemassa.”

Onko elokuva teille pikemminkin mahdollisten maailmojen luomista kuin todellisuuden taltioimista selaisenaan? Vai molempia?

”Totta puhuen molempia. On ihme, että kukaan ylipäätään haluaa tehdä elokuvia, sillä se vaatii paljon energiaa ja aikaa. Koko ajan täytyy varmistella, ettei vain valehtele itselleen, ettei tee elokuvaa vääristä syistä. Sillä hetkellä se voi olla musertavaa. Elämänvaiheetkin vaihtelevat. Jopa *Zorn III:n* kaltainen elokuva, joka kertoo omasta rakkaudestani, tuntuu nyt mahdottomalta. Koen jopa, ettei minulla ole oikeutta tehdä elokuvaa, joka ei kerro siitä, mitä nyt tapahtuu todella.

Siksi olenkin obsessoitunut Robert Musilin romaanista *Mies vailla ominaisuuksia*. Teos auttaa minua jäljittämään sen syntyajankohdan tunteja: millaista on olla tulivuoren päällä, kuilun partaalla, lähestyä loppua... Tämä kaikki on tälle ajalle yhteistä, mutta Musilin romaanissa etsitään suuruutta 'paralleeliaktion' kaltaisista hankkeista, ilmassa on paljon älyä ja hyvää tahtoa, mutta valitettavasti lopulta suuruus tarkoittaa aseistautumista. Vaikka romaani jäi keskeneräiseksi, minua innostaa Musilin taito ja tapa dokumentoida nykyhetkeä. Teoksessa on paljon aikakauden moraalialia ja moraalittomuutta: esimerkiksi ristiriitainen ajatus siitä, että moraalin tulisi vaikuttaa tieteeseen, mutta tiede edistyy hypoteesien ja

virheiden ansiosta niin, että se on lopulta 2 000 vuotta edellä moraalialia, joka ei kykene kyseenalaistamaan itseään. Mutta myös moraalialia olisi kiintoisaa nähdä hypoteeseina, niiden leikkinä.”

Entä Marie-Henri Beyle Stendhal? Teillä oli pitkään tekeillä elokuvaversio Stendhalin romaanista *Punaista ja mustaa* (*Le rouge et le noir*, 1830)?

”Työstin Stendhalia pitkään, mutta löysin lopulta Simenonista ja *La chambre bleue*sta kaiken sen, minkä parissa olin työskennellyt Stendhal-hankkeessa. Stendhal on läsnä myös Musilissa, Musil siteeraa häntä paljon. Stendhal on läsnä myös elokuvan tekotavoissa, sillä häntä askarrutti, miten välttää jähmettynyttä tai kuollutta kirjoitustyyliä. Hän tavoitteli puheenomaisuutta ja palkkasi kirjurin, joka kirjasi hänen saneluuaan, niin että hän saattoi samalla näytellä henkilöahmojaan. Stendhalin esimerkki auttaa minua paljon siinä, miten teen omia elokuviani. Elokuvanteko vaatii niin paljon työtä ja silti on varottava, ettei ole umpijäässä, kun on kuvausten aika, on säilytettävä jotain väreilevää ja elävää. Stendhalin lisäksi olen saanut paljon Thomas Bernhardin taiteesta, johon johtaa myös – Musil. Bernhardin teoksista löytyy jopa kokonaisia virkkeitä ja kohtauksia, jotka ovat oikeastaan peräisin Musililta, vaikka tästä yhteydestä ei ole kirjoitettu paljoa.”

Bernhardiin Amalric on perehtynyt kuvatessaan Ranskan televisiolle elokuvaversioon näyttelijäystävänsä Nicolas Bouchaud'n *Vanhat mestarit* -sovituksesta. Amalric kertoo lukevansa ylipäätään paljon. Viime aikoina häntä on innostanut belgialaisen filosofi Vinciane Despret, joka on pohtinut muun muassa mustekalojen tulevaisuusajattelua¹. Mutta juuri Musil-innustus on vuolasta ja pitkäkestoista, on ollut jo seitsemän vuoden ajan. Sodankylän

elokuvajuhlien jälkeen heinäkuussa ohjaajan tuotanto on laajasti esillä kunnianhimoisella FID Marseille -festivaalilla, johon sisältyy myös Amalricin performanssi ”Marseille Musil Monstre”. Tapahtuman esittelytekstissä Amalric kuvailee keskeneräistä, yli 2500-sivuista romaania vastapainoksi, joka estää häntä tipahtamasta nuoralta. Hän haluaisi työstää materiaalista vuoden kestävä sarjan, joka koostuisi 52 puolituntisesta jaksosta, yhdestä joka viikolle.²

Kiinni ajassa

Kun kysyn, millaisena Amalric näkee ranskalaisen elokuvan tulevaisuuden, ohjaaja puuskahtaa ensin, että jos jossain valtiollisia rajoja ei tarvitsisi miettiä, niin elokuvassa. Sitten hän kuitenkin esittää huolensa tuhosta, jota poliitikoiksi valitut liikemiehet voivat saada aikaan yrittäessään tiristää kaikesta taiteesta vain kaupallisia arvoja. Ranskalaisen elokuvateollisuuden ja -kulttuurin monipuolisuus on suurelta osin vuonna 1959 lanseeratun *avance sur recettes* -tukimuodon (eräänlaista ennakkolipputuloa) ansiota, mutta alan globaali epävarmuus ja pandemian karut vaikutukset elokuvateatterien katsojalukuihin synkistävät kinonäkymiä myös Ranskassa. Tämän pakollisen jeremiadin jälkeen Amalric kuitenkin vaikuttaa kiinnostuneemmalta pohtimaan, mikä elokuvan jaettavuudesta ja yllättävyydestä voi jäädä elämään myös pandemian kaltaisten mullistusten ja katselutottumusten muutoksen myötä:

”Olen vakuuttunut siitä, että vaikka elokuvanteossa jokin tuntuisi hankalalta, se on kuitenkin jaettava. Mutta tunnustettavuus ei tarkoita, että pitäisi noudattaa skeemaa! Skeeman ulkopuolinen on se, mikä elämästä muistetaan. Se, kun auto hajoaa ja täytyykin ottaa juna, vaikka ei ollut suunnitelmassa viettää lomaansa junassa. Kaikki tuollainen muistetaan, eikä sitä, kun ajellaan autolla juuri niin kuin on totuttu ajelemaan. Kaikki muistavat aina vahingot, niitä varten täällä olemme. Eikä saa ikinä sanoa, että ennen oli paremmin. ’Ennen oli paremmin’, se on lopun alkua! Jälkeen on paremmin! Nuoruus on paremmin! Paremmin on siellä, mitä kohti ollaan menossa!

Kaikki, mitä voidaan tehdä teknologialla, on kiinnostavaa. Vaikka nyt olisikin hankalaa elokuva-alalla, ei pidä sanoa ’tämä on elokuvan kuolema’. Elokuvan kuolemasta on puhuttu elokuvan syntymästä lähtien. Elokuva keksii jotain muuta, yhä uudelleen. Teollisuus sitten omii keksinnöt ja tekee niistä sarjatuotantoa, mutta alussa on kuitenkin aina keksintö. Joten elokuva jatkaa keksimistään, vaikka sitten katselualustojen muodossa, yleisö alkaa vähitellen ymmärtää niitä ja niiden kielioppia – syntyy pelko, että kaikki kerrotaan pian samalla tavalla ja hop! On kerrottava jotain muuta, aintuutausisesti, jotta ihmiset haluaisivat yhä tilata näitä alustoja. Aina on myös ihmisiä, jotka sanovat, että ei näin voi tehdä, tämä on liian outoa, tähän ei anneta rahoitusta – ja se on aina hyvä merkki elokuvanteossa, juuri siitä kannattaa jatkaa!”

Samaan hengenvetoon Amalric jatkaa olevansa hyvin kiinnostunut ”aikakaudesta”.

Aikakaudesta, jota elämme juuri nyt?

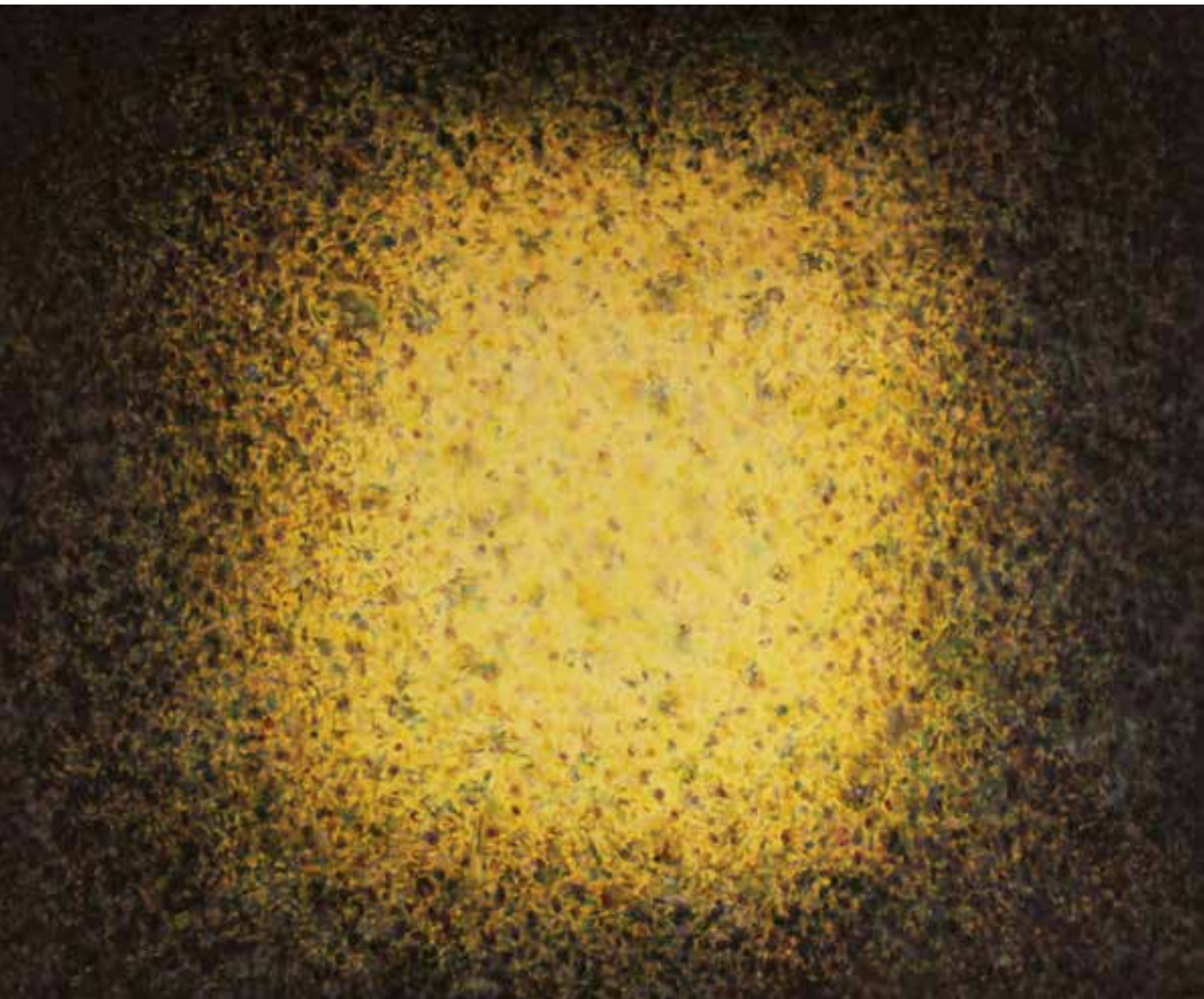
”Jo vain! Tietenkin valitetaan, että lapset eivät enää puhu mitään vaan ovat vain puhelimillaan. Mutta voihan sen nähdä toisinkin. He voivat katsoa elokuvaa samalla kun käyvät keskustelua aivan toisten kuvien äärellä ja tekevät vielä tietokoneella jotain muuta. He menevät vieläkin lujempaa! Kiinnostaa nähdä, miten se vaikuttaa ihmisenä olemiseen. Musil on myös pohtinut paljon tätä, moderniteettiä, kehitystä, romaanissaan, joka on kirjoitettu ensimmäisen maailmansodan katastrofin jälkeen. Mutta ei moderniteetti liity vain nopeuteen. Ja kyllä meillä vanhuksillakin on vielä mitä tehdä. Hyvin se menee!

Musilin lisäksi haluaisin työskennellä komedian parissa juuri nyt. Tämän päivän tavoittamiseksi on tehtävä komediaa, tai muuten kaikki on niin kamalaa, että saman tien voisi ampua kuulun kalloon. En halua tehdä militanttia tai masentavaa elokuvaa, se ei huvita minua. Komediaa siis! Ihailen tyylilajia eniten, mutta se on myös kaikista vaikein. Koomikkosuosikkini vaihtelevat koko ajan, mutta pidän paljon Jerry Lewisistä, etenkin elokuvassa *Jerry Hollywoodissa* (*The Errand Boy*, 1961).

Italialaisissa komedioissa taas osataan yhdistää nauruun aivan kammottavia asioita. Sen osaavat myös täällä Sodankylässä äsken näkemämme Buster Keaton sekä Charlie Chaplin. Niin karuja juttuja, että ei ole mitään, mitä syödä – miten voi tehdä nälästä huumoria! Se on kovaa osaamista, se on huvittavaa. Ajattelen aina repliikkiä Woody Allenin elokuvasta *Rikoksia ja rikkomuksia* (*Crimes and Misdemeanors*, 1989), josta pidän suunnattomasti: *’Comedy is tragedy plus time’*³. Jos esimerkiksi mietin viimeisimmän elokuvani päähenkilöä Clarissea, olen varma, että hän voisi tehdä tragediasta huumoria, ja tekeekin jo, pieniä piloja, kun hän esimerkiksi puhuttelee pianistitytärtään vitsailen: ’Mitä odotat – jäädytkö?’ Kun juuri jäiden lähtemistä hän odottaa, löytäkkeen perheensä. Se ei ole hauskaa – ja siltikin se on hauskaa. Hän pystyy siihen, *tragedy plus time*. Samankaltaista epätodellista ei-hauskaa hauskaa on italialaisten komedioiden lisäksi Aki Kaurismäen elokuvissa. Joka tapauksessa huomaa, että ’maailmojen luominen’ merkitsee minulle yritystä tavoittaa todellisuus yleensä, mutta komedian keinoin, ei kuitenkaan kyynisesti vaan ironisesti.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Vinciane Despret, *Autobiographie d’un poulpe et autres récits d’anticipation*. Actes Sud, Arles 2019.
- 2 Verkossa: mucem.org/programme/marseille-musil-monstre
- 3 Sanonnan jäljet ovat johdettavissa Allenia kauemminkin, kirjailija Thomas Hardyyn (1840–1928), joka muotoili asian käänteisesti: kaikki komedia muuntuu tragediaksi, kunhan sitä katsoo riittävästi syvälle.

Vapaus ja suuttumus

1.

Jotkut filosofit sanovat, etteivät tiedä, mikä determinismin teesi on. Toiset sanovat tai antavat ymmärtää tietävänsä, mikä se on. Heistä jotkut – sanokaamme pessimistit – katsovat, että jos teesi on tosi, eivät moraalisen velvollisuuden ja vastuun käsitteet tosiasiasa ole käyttökelpoisia, ja rankaisemisen ja syyttämisen sekä moraalisen tuomitsemisen ja hyväksynnän ilmaisemisen käytännöt ovat perusteettomia. Toiset – sanokaamme optimistit – katsovat, etteivät näiden käsitteiden ja käytäntöjen olemassaolon perusteet missään tapauksessa häviä mihinkään, vaikka determinismin teesi olisikin tosi. Jotkut heistä jopa katsovat, että näiden käsitteiden ja käytäntöjen oikeutus edellyttää tämän teesin totuutta. On myös vielä harvemmin ääneen lausuttu kanta, jonka voi sanoa kuuluvan aidolle moraalille skeptikolle. Sen mukaan ajatukset moraalista syyllisyydestä ja syyttämisen sekä moraalista vastuusta ovat jo syntyjään sekavia, ja voimme huomata tämän yhtä lailla miettimällä determinismin teesin totuuden kuin sen epätotuudenkin seurauksia. Tällaisella skeptisellä kannalla olevat ovat pessimistin kanssa samaa mieltä siitä, ettei näille käsityksille ole käyttöä, jos determinismi on totta, ja yksinkertaisesti vain lisäävät, että näin on myös, jos determinismi on epätotta. Mikäli minulta kysyttäisiin, mihin näistä osapuolista itse lukeudun, minun täytyisi sanoa, että kaikista ensimmäiseen, eli niiden joukkoon, jotka eivät tiedä, mikä determinismin teesi on. Tämä ei kuitenkaan estä minua tuntemasta sympatiaa joitakin muitakin kantoja kohtaan eikä toivomasta niiden sovittoa yhtein. Eikö tietämättömyyden kuitenkin pitäisi, järkevästi ajateltuna, hillitä tällaisia sympatioita? No, tokihan itse kullakin on jonkinlainen, edes hämärä, aavistus aiheesta – jonkinlainen ajatus siitä, mistä nyt puhutaan. Tämä esitelmä on tarkoitettu askeleeksi kohti välien sovittelua, ja niinpä se tulee näyttämään kaikkien mielestä järkeväiseltä.

Voiko kuitenkaan minkäänlainen sovittelu olla mahdollista sellaisten selvästi toisilleen vastakkaisten kantojen välillä, joista toista edustavat determinismin suhteen pessimistit ja toista optimistit? Kenties jonkinlainen muodollinen vetäytyminen onnistuisi toiselta osapuolelta, jos toinen tekisi jonkin merkittävän sisällöllisen myönnytyksen. Oletetaanpa, että optimistin kanta muotoiltaisiin näin: (1) tuntemamme tosiasiat eivät osoita determinismin olevan epätotta; (2) tuntemamme tosiasiat antavat riittävän perustan niille käsityksille ja käytännöille, joita determinismin totuuden mahdollisuus

pessimistin mielestä vaarantaisi. [188] Voi kuitenkin olla niin, että optimisti on tässä aivan oikeassa mutta on taipuvainen antamaan puutteellisen kuvan tuntemistamme tosiasioista ja siitä, kuinka nämä tosiasiat muodostaisivat riittävän perustan näille ongelmallisille käsityksille ja käytännöille. Optimistin antamat perustelut tämän perustan riittävyydelle voivat itsessään olla riittämättömiä ja saattavat sivuuttaa jotakin hyvin olennaista. Pessimisti voi olla aiheellisesti huolissaan siitä, kuinka pitää kiinni tästä jostakin hyvin olennaisesta, ja tämän huolensa ajamana hän tuntee, että hänen on mentävä tuntemiemme tosiasioiden tuolle puolen. Hänestä voi tuntua, että tämä olennainen voidaan turvata vain, jos tuntemiemme tosiasioiden lisäksi pitää tosiasiasa myös paikkansa, että determinismi ei ole totta. Olisiko mahdollista saattaa *hänet* hyväksymään tietynlainen muodollinen perääntyminen vastineeksi siitä, että toinen osapuoli tekisi tärkeän myönnytyksen?

2.

Saanan jatkaa aiheesta hieman, joskin alustavalla tavalla. Jotkut determinismiin optimistisesti suhtautuvat viittaavat siihen, miten tehokkaasti rankaisemisen sekä moraalisen tuomitsemisen ja hyväksynnän käytännöt ohjaavat käyttäytymistä sosiaalisesti toivottuun suuntaan.¹ Heidän näkemyksensä mukaan näiden käytäntöjen tehokkaan toimivuuden tosiasia on itsessään niiden riittävä perusta, eikä tämä tosiasia suinkaan osoita determinismin olevan epätotta. Tähän pessimistit vastaavat, kiireesti, että *oikeudenmukainen* rangaistus ja *moraalinen* tuomitseminen pitävät sisällään oletuksen moraalista vastuusta, että moraalinen vastuu sisältää oletuksen vapaudesta ja että vapaus sisältää oletuksen determinismin virheellisyydestä. Tähän optimistit taas ovat puolestaan halukkaita vastaamaan, että on totta, että nämä käytännöt edellyttävät vapautta tietyissä mielessä ja että tällaisen vapauden olemassaolo on yksi tuntemistamme tosiasioista. ”Vapaudella” ei tässä kuitenkaan tarkoiteta muuta kuin sellaisten ehtojen poissaoloa, joiden läsnäolo tekisi moraalisen tuomitsemisen tai rangaistuksen asiaankuulumattomaksi. Tällaisina ehtoina he pitäisivät pakottamista jonkun toisen toimesta, synnynnäistä kykenemättömyyttä, mielenvikaisuutta tai muita vähemmän äärimmäisiä psykologisten häiriöiden muotoja, tai sellaisia olosuhteita, joissa jonkin muun vaihtoehdon valinta olisi moraalisesti tuomittavaa tai liikaa vaadittu keneltä tahansa. Tähän listaan heidän täytytty lisäksi ottaa mukaan tekijöitä, jotka olematta varsinaisesti rajoituksia

vapaudelle, saattavat myös tehdä moraalisen tuomitsemisen tai rangaistuksen asiaankuulumattomaksi tai lieventää niiden voimaa: esimerkiksi jotkut tietämättömyyden, erehtymisen tai vahingossa tekemisen muodot. Ja yleisenä perusteena sille, miksi moraalinen tuomitseminen tai rangaistus ovat asiaankuulumattomia näiden tekijöiden tai olosuhteiden vallitessa, pidetään sitä, että kyseiset käytännöt ovat yleisesti ottaen toimivia keinoja käyttäytymisen ohjaamiseen halutuilla tavoilla ainoastaan silloin, kun nämä tekijät *eivät* vallitse. [189] Pessimisti myöntääkin, että tosiasioihin sellaisina kuin ne tunnemme, sisältyy vapauden olemassaolo, vapaiden tekojen esiintyminen tässä optimistin tunnustamassa negatiivisessa mielessä, ja hän myöntää, tai pikemminkin edellyttää, että vapauden olemassaolo tässä mielessä sopii yhteen determinismin totuuden kanssa. Mitä pessimistin mukaan siis jää puuttumaan? Pessimistin yrittäessä vastata tähän kysymykseen hänen käyttämänsä kieli tapaa vaihdella jonkin hyvin tutun ja toisaalta hyvin oudon välillä.² Niinpä pessimisti saattaa sanoa, hyvinkin tutulla tavalla, että oikeutetun rangaistuksen, syytöksen tai moraalisen tuomitsemisen kohteena olevan täytyy todella *ansaita* se. Sitten hän kenties lisää, että ainakin sellaisessa tapauksessa, jossa tätä syytetään varsinaisesta teosta, ei vain laiminlyönnistä, ehtona sille, että hän todella ansaitsee syytöksen, on jotain optimistin myöntämän negatiivisen vapauden ylittävää. Kyse on, sano-kaamme, tahdon aidosti vapaasta samaistumisesta teon kanssa. Eikä tämä ehto sovi yhteen determinismin totuuden kanssa.

Tavanomaisen mutta sovittelunhaluisen optimistin ei kuitenkaan tarvitse vielä jättää asiaa tähän. Hän saattaa sanoa: No, ihmiset kyllä päättävät usein tehdä asioita, todella aikovat tehdä sitä mitä tekevät, tietävät hyvin mitä tekevät sitä tehdessään; ihmisten teoilleen antamat perusteet ovat usein heidän todellisia perusteitaan eivätkä vain heidän rationalisointejaan. Myös nämä tosiasiat kuuluvat osaksi tuntemiamme tosiasioita. Jos siis tarkoitatte vapaudella tätä – siis tahdon samaistumista tekoon – voidaan vapauden olemassaolo taas myöntää. Mutta jälleen tämän myöntäminen sopii yhteen determinismin teesin kanssa. Tästä teesistä ei siis seuraisi se, että kukaan ei päästä tehdä mitään, että kukaan ei koskaan tee mitään tarkoituksella tai että olisi väärin ajatella, että joskus ihmiset tietävät vallan hyvin mitä tekevät. Yritin määritellä vapauden negatiivisesti. Te haluatte nähdä vapauden positiivisemmalla tavalla. Palataan kuitenkin samaan asiaan. Kukaan ei kiistä vapautta tässä merkityksessä, tai näissä merkityksissä, eikä kukaan väitä, että vapauden olemassaolo näissä merkityksissä osoittaisi determinismin epäto- deksi.³

Mutta juuri tässä kohtaa voidaan osoittaa optimis- tisesta tarinasta löytyvä aukko. Pessimistin saattaa näet olettaa kysyvän: Mutta *miksi* vapaus tässä merkityksessä oikeuttaisi syytöksen ja muun vastaavan? Tuotte eteeni ensin vapauden negatiivisen puolen, ja sitten positiivisen, joita kukaan ei kiistä. Mutta ainoa peruste, jonka olette antaneet moraalisen tuomitsemisen ja rangaistuksen

käytännöille niissä tapauksissa, joissa vapaus on länä, on näiden käytäntöjen toimivuus käyttäytymisen ohjaamisessa sosiaalisesti toivottavilla tavoilla. [190] Tämä ei kuitenkaan ole riittävä eikä edes *laatujaan* oikeanlainen pohja näille käytännöille siten kuin ne ymmärrämme.

Optimistini, hänen ollessaan sellainen kuin hän nyt on, ei liene tässä kohtaa taipuvainen vetoamaan intuition siitä, mikä olisi asiaan kuuluvaa. Hänellä ei oikeastaan ole enempää sanottavaa. Pessimistini puolestaan, hänen ollessaan sellainen kuin hän nyt on, on lisäävä vain yhden asian: näiden käytäntöjen hyväksyttävyyys, sellaisina kuin ne ymmärrämme, vaatii toisenlaista vapautta, nimittäin sellaista, joka puolestaan vaatii determinismin teesin epätotuutta. Voisimmeko kuitenkin tavutella pessimistin luopumaan noiden vaatimusten esittämisestä antamalla optimistin sanoa vähän enemmän?

3.

Olen maininnut rankaisemisen sekä moraalisen tuomitsemisen ja hyväksymisen, ja juuri näiden käytäntöjen tai asennoitumisten yhteydessä kiista optimistien ja pessimistien – tai pessimistien kannalta kiista deterministien ja libertarianistien – välillä tuntuu erityisen tärkeältä. En aio kuitenkaan aloittaa puhumalla näistä käytännöistä ja asenteista. Nämä käytännöt tai asenteet sallivat tietynlaisen etäisyydenoton niiden kohteena oleviin tekoihin tai toimijoihin nähden, elleivät joskus jopa edellytä sitä. Ainakin aluksi haluan puhua jostakin muusta, nimittäin suoraan toistensa kanssa vuorovaikuttavien ihmisten ei-etäännytyistä asenteista ja reaktioista: loukattujen ja hyvin kohdeltujen asenteista ja reaktioista; kiitollisuuden, suuttumuksen, anteeksiannon, rakkauden ja loukkaantumisen kaltaisista asioista. Ehkäpä tällä lähi-alueella tulee myös esille optimistien ja pessimistien välinen kiista. Koska tällä alueella ei ole samanlaista väittelijöiden tungosta, voi kiistan selvitys olla siellä helpompaa, ja jos se saadaan selvitettyä tällä alueella, se voi tulla helpommin selvitettäväksi myös siellä, missä kiistakumppaneita on tungokseksi asti.

Sanottavani tulee koostumaan paljolti arkisista tavanomaisuuksista. Niinpä käyttämäni kieli, kuten arkisten tavanomaisuuksien kieli yleensäkin, on melko epätieteellistä ja epätarkkaa. Mielestäni keskeinen näistä arkisista tavanomaisuuksista on se, että pidämme hyvin tärkeänä toisten ihmisten meihin kohdistamia asenteita ja aikeita ja että henkilökohtaiset tunteemme ja reaktiomme riippuvat ja koostuvat suurella määrällä näitä asenteita ja aikoja koskevista uskomuksista. En kykene antamaan minkäänlaista yksiselitteistä kuvausta niiden ilmiöiden alueesta, jonka keskiössä tämä tavanomainen totuus on, sillä alue on liian monimutkainen. Paljon kaulokirjallisuutta on omistettu sen monimutkaisuusien tutkailemiseen, ja sanavarastomme tähän tarkoitukseen on laaja⁴. On olemassa yksinkertaistavia tyyli- lajeja tämän kentän käsittelemiseen yleisellä tavalla. Voisimme vaikkapa La Rochefoucauld'n tavoin asettaa kuvauksen keskiöön itserakkauden tai omanarvontunnon tai turha-

”Anteeksi pyydetessä tiedostetaan, että omassa toiminnassa esiin tuotu asenne oli omiaan herättämään suuttumusta, ja pyritään pidättäytymään tästä asenteesta tulevaisuudessa (tai ainakin lähitulevaisuudessa). Anteeksi annettaessa hyväksytään tämä pidättäytyminen ja luovutaan omasta suuttumuksesta.”

maisuuden ja osoittaa, kuinka sitä voidaan helliä toisten arvostuksella tai loukata toisten piittaamattomuudella tai halveksunnalla. [191] Toisenlaisella jargonilla voisimme puhua rakkauden tarpeesta ja rakkauden menetyksen aiheuttamasta turvattomuudesta, tai inhimillisestä itsekunnioituksesta ja sen yhteydestä yksilön arvokkuuden tunnustamiseen. Tällaisista yksinkertaistuksista on nyt minulle apua vain, mikäli ne auttavat korostamaan, kuinka paljon meitä itse asiassa mietityttää eli kuinka paljon meille on väliä, heijastavatko toisten, varsinkin *tiettyjen* toisten ihmisten teot meitä kohtaan hyvántahtoisuuden, kiintymyksen tai arvostuksen asenteita vai halveksunnan, välinpitämättömyyden tai pahantahtoisuuden asenteita. Jos joku sattuu vahingossa tallaamaan kädelleni yrittäessään auttaa minua, ei kipu tuntune yhtään lievemmältä, kuin jos hän tallaisi kädelleni piittaamatta vähääkään olemassaolostani tai aikoen vahingoittaa minua pahantahtoisesti. Mutta jälkimmäisissä tapauksissa tuntisin yleensä suuttumusta sellaisella tavalla ja siinä määrin, jolla en sitä ensimmäisessä tapauksessa tapaisi tuntea. Jos jonkun toimet tuottavat minulle jotakin hyödyllistä, jota olen halunnut, hyödyn joka tapauksessa. Mutta jos hänen aikomuksenaan myös oli auttaa minua saamaan tuo hyöty johtuen hänen yleisestä hyvántahtoisuudestaan minua kohtaan, tunnen häntä kohtaan perustellusti kiitollisuutta. En tuntisi näin, mikäli minulle koitua hyöty olisi ollut vain satunnainen tahaton tai jopa vastentahtoinen seuraus toimesta, jolla hän pyrki johonkin aivan muuhun.

Näissä esimerkitapauksissa teot saivat aikaan jotakin hyödyllistä tai haitallista, joka ylitti sen, mitä pelkästään asenteen tai aikomuksen ilmaiseminen itsessään olisi aiheuttanut. Miettikäämme kuitenkin myös sellaisia

tapauksia, joiden miellyttävyys tai harmillisuus piilee jo ensisijassa tai kokonaan asenteen itsensä ilmaisemisessa. Näin on asian laita toisaalta kohteliaiden tapojen ja huomaavaisuuden, ja toisaalta tarkoituksellisen tylyyden, harkitun välinpitämättömyyden ja loukkausten kohdalla.

Suuttumuksen ja kiitollisuuden lisäksi mainitsin aiemmin anteeksiannon. Aihe ei ole aikamme moraalifilosofiassa erityisen muodikas. Me kuitenkin aika ajoin pyydämme anteeksiäntoa, ja aika ajoin sanomme antavamme anteeksi. Anteeksi pyydetessä tiedostetaan, että omassa toiminnassa esiin tuotu asenne oli omiaan herättämään suuttumusta, ja pyritään pidättäytymään tästä asenteesta tulevaisuudessa (tai ainakin lähitulevaisuudessa). Anteeksi annettaessa hyväksytään tämä pidättäytyminen ja luovutaan omasta suuttumuksesta.

Ajatellaanpa monia erilaisia suhteita, joita meillä voi olla toisten ihmisten kanssa – yhteisiä etuja tavoiteltaessa, perheenjäseninä, sukulaisina, kollegoina, ystävinä, rakastettuina ja osapuolina monenmoisissa kohtaamisissa ja kanssakäymisissä. [192] Kunkin näistä ja vielä lukuisten muidenkin kohdalla olisi katsottava, millaista painoarvoa liitämme niihin asenteisiin ja pyrkimyksiin, joita muilla näissä suhteissa meitä kohtaan on, sekä niitä *reaktiivisia* asenteita ja tunteita, joihin itse olemme vastaavasti taipuvaisia. Yleisesti ottaen vaadimme tällaisissa suhteissa toisilta jonkinlaista itseemme kohdistuvaa hyvántahtoisuutta tai huomaavaisuutta, vaikka sen muodot eri yhteyksissä suuresti vaihtelevatkin. Vastaavalla tavalla vaihtelee sellaisten *reaktiivisten* asenteidemme laatu ja voimakkuus, joita synnyttää meihin kohdistuva hyvántahtoisuus tai sen puute tai vastakohta. Olen maininnut erityisesti suuttumuksen ja kiitollisuuden, joka onkin nyt hyödyllinen vastinpari. Näistä kumpaankin suuntaan

löytyy tietysti jatkumona muita reaktiivisia asenteita ja tunteita, kuten niiden välistäkin, miellyttävämmältä alueelta.

Näiden tavanomaisten arkisten huomautusten tarkoituksena on auttaa meitä pitämään mielessämme jotakin, joka niin helposti unohtuu filosofiaa harjoitettaessa, ainakin kun kyseessä on ajallemme luonteenomaisen viileä filosofinen tyyli. Tällöin näet unohtuu, millaista on olla osallisena tavallisissa henkilöiden välisissä suhteissa, joiden ala ulottuu satunnaisista sosiaalisista suhteista aina kaikkein intiimeimpiin ihmissuhteisiin.

4.

On yksi kysymys pohtia mainitsemieni reaktiivisten asenteiden yleisiä syitä; toinen pohtia niissä esiintyvää vaihtelua ja ehtoja sille, milloin ne vaikuttavat luonnollisilta, järkevilta tai asiaan kuuluvilta ja milloin taas eivät; ja kolmas taas pohtia, millaista saattaisi olla, ja millaista on olla, kokematta niitä. En ole juurikaan kiinnostunut ensimmäisestä kysymyksestä, mutta toisesta kyllä, ja kenties kaikkein eniten kolmannesta.

Katsokaamme siis suuttumuksen ilmenemisiä eli tapauksia, joissa henkilö on tullut toisen loukkaamaksi tai vahingoittamaksi ja joissa – kun huomioitavana ei ole mitään erityistekijöitä – loukatun henkilön on näin ollen luonnollista tai normaalia odottaa tuntevan suuttumusta. Miettikäämme sitten, millaisten erityistekijöiden saattaisi olettaa muuttavan tai lievittävän tätä tunnetta tai saavan sen kokonaan laantumaa. On sanomattakin selvää, että tällaisia tekijöitä on lukuisia. Tarkoituksiani varten uskon olevan mahdollista tyypitellä ne karkeasti kahteen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluvat tapaukset, joiden yhteydessä saatetaan käyttää ilmauksia kuten ”hän ei tarkoittanut sitä”, ”hän ei tajunnut, mistä oli kyse”, ”hän ei tiennyt”, sekä sellaisia, joissa tavataan sanoa ”hän ei mahtanut sille mitään” ja tarkennetaan, että ”hänet ajettiin siihen”, ”hänen oli tehtävä niin”, ”ei ollut muuta keinoa”, ”hänelle ei jätetty muita vaihtoehtoja” ja niin edelleen. Tällaiset erilaiset puolustelut ja tilanteet, joissa ne ovat asiaan kuuluvia, eroavat tietenkin usein toisistaan huomattavasti ja olennaisesti. [193] Käsillä olevaa tarkoitustani ajatellen niillä on kuitenkin jotakin vielä olennaisemmalla tavalla yhteistä. Ne eivät johdattele meitä luopumaan tavallisista reaktiivisista asenteistamme kyseistä toimijaa kohtaan joko tuon teon tekemisen aikoihin tai yleisemmin. Ne eivät pyydä meitä näkemään tätä kyseistä *toimijaa* sellaisena, etteivät tällaiset asenteet ole hänen kohdallaan lainkaan asiaan kuuluvia. Ne pyytävät näkemään sattuneen *loukkaamisen* sellaisena, johon tietyt asenteet eivät sovi. Ne eivät kuitenkaan pyydä näkemään *toimijaa* minään muuna kuin täysin vastuullisena toimijana. Ne pyytävät näkemään tuon *loukkaamisen* sellaisena, ettei hän ollut siitä täysin tai lainkaan vastuussa. Ne eivät esitä, että kyseinen toimija olisi jotenkin asiaan kuulumaton kohde sellaiselle hyväntahtoisuuden tai huomaavaisuuden vaatimukselle, joka tavallisissa reaktiivisissa asenteissamme heijastuu. Sen sijaan ne ehdot-

tavat, että tapahtunut loukkaaminen ei ollut kyseisessä tapauksessa yhteensopimaton tämän vaatimuksen täyttymisen kanssa, eli että siitä huolimatta toimijan asenne ja intentiot olivat aivan johdonmukaisesti sellaisia, kuin millaisia vaadimmekin niiden olevan.⁵ Toimija ei vain ollut tietoinen siitä, millaista vahinkoa hän aiheutti, tai hän horjahti, koska häntä tuupittiin, tai hän oli pakotettu aiheuttamaan vahinkoa vastoin tahtoaan sellaisten hyväksyttävien perusteiden vuoksi, jotka voittivat tuon vastentahtoisuuden. Tällaiset tekijän puolustelut, joihin hän voi vedota ja jotka loukkauksen kohde voi hyväksyä, eivät millään muotoa ole tavanomaisten ihmisten välisten suhteiden ja tavallisten reaktiivisten asenteiden vastakohta tai niiden kontekstin ulkopuolella. Koska asiat voivat mennä pieleen ja tilanteet ovat mutkikkaita, puolustelujen tarjoaminen ja hyväksyminen kuuluvat olennaisena ja erottamattomana osana vuorovaikutukseen ihmisten välisten suhteiden elämänmenossa.

Toiseen ryhmään kuuluu hyvin toisenlaisia erityistilanteita. Jaan ne kahteen alaryhmään, joista ensimmäinen ei ole ollenkaan niin tärkeä kuin toinen. Ensimmäistä alaryhmää voimme ajatella sellaisten toteamusten kautta kuten ”hän ei ollut oma itsensä”, ”hän on ollut hiljattain erittäin kovan paineen alla” tai ”hän toimi jälkihypnoottisen suggestion alaisena”, toista alaryhmää taas sellaisten kuin ”hän on vasta lapsi”, ”hän on toivottoman skitsofreeninen”, ”hän on mieleltään järjestelmällisen kieroutunut” tai ”tuolta osin hänen käyttäytymisensä on pakonomaista”. Tällaiset puolustelut, toisin kuin ensimmäiseen ryhmään kuuluvat, kutsuvat pidättäytymään tavallisista reaktiivisista asenteistamme toimijaa kohtaan joko kyseisen toiminnan aikaan tai kokonaan. [194] Ne eivät kutsu näkemään tämän toimijan toimintaa tavallisiin henkilöiden välisiin suhteisiin täysimääräisesti kuuluvalla tavalla siten, että ainoastaan jokin tietty asenne vaikuttaisi sopimattomalta. Ne kutsuvat näkemään toimijan itsensä eri valossa sen sijaan, että näkisimme hänet kuten normaalisti näemme sen, joka on toiminut hänen tapansa. Ensimmäisen alaryhmän tapausten parissa en viivy kauaa. Toki niiden kanssa saattaa nousta hetkellisemmin esiin kysymyksiä, jotka muistuttavat toisen alaryhmän tapausten herättämiä pidempikestoisia kysymyksiä, mutta voimme sivuuttaa niiden pohdiskelun, kun otamme mainion kielikuvan ”hän ei ollut oma itsensä” sen ansaitsemalla vakavuudella – välittämättä sen loogisesta koomisuudesta. Eihän meidän kuulune tuntee suuttumusta toista ihmistä kohtaan sellaisesta teosta, jota hän ei tehnyt omana itsenään, tai ainakin sitä kuulune tuntee vähemmän. Kun tavallisesti olemme tekemisissä hänen kanssaan, on hänellä tavanomaiset paineensa, mutta kun hän kokee epätavallisia paineita ja toimii sen mukaisesti, ei meidän kuulune tuntee häntä kohtaan samoin kuin olisimme tunteneet, jos hän olisi toiminut tavallisten paineidensa alla.

Toiseen ja tärkeämpään alaryhmään kuuluu tapauksia, joissa olosuhteet ovat tavalliset mutta toimija taas psykologisesti epätavallinen tai moraalisesti alikehit-
tynyt. Toimija on oma itsensä – mutta kieroutunut tai

mieleltään sekaisin, neuroottinen tai vasta lapsi. Kun näemme jonkun tällaisessa valossa, reaktiiviset asenteemme tapaavat muuttua perustavanlaatuisesti. Minun on tässä käytettävä karkeita erotteluita ja jätettävä erilaisten tapausten hyvinkin mielenkiintoinen ja valaiseva vaihtelevuus vaille huomiota. Haluan nyt asettaa vastakkain yhtäältä asenteen (tai asenteiden joukon), joka kuuluu keskinäiseen ihmissuhteeseen osallisuuteen tai osallistumiseen, ja toisaalta objektiiviseksi kutsumani asenteen (tai asenteiden joukon) toista ihmistä kohtaan. On toki lisättävä, että edes yhdessä ja samassa tilanteessa nämä asenteet eivät ole täysin toisiaan *poissulkevia*. Mutta ne ovat perustavanlaatuisesti toisilleen *vastakkaisia*. Kun omaksutaan objektiivinen asenne toiseen ihmiseen, hänet nähdään esimerkiksi sosiaalipoliittisen toimenpiteen kohteena tai laajassa merkityksessä hoitotoimien alaisena. Tällöin ihminen toki huomioidaan, ennaltaehkäisevällä tavalla tai muutoin: häntä hallinnoidaan, käsitellään, lääkitään, hoidetaan tai koulitaan tai häntä yksinkertaisesti vältellään (toki *näin* tekeminen ei ole ainoastaan objektiiviselle asenteelle ominaista). Objektiivinen asennoituminen saattaa olla monin tavoin emotionaalisesti sävyttynyttä, muttei millä tahansa tavalla: siihen voi sisältyä inhoa tai pelkoa, tai sääliä tai jopa rakkautta, joskaan ei millaista rakkautta tahansa. Siihen ei kuitenkaan voi sisältyä sitä reaktiivisten tunteiden ja asenteiden joukkoa, joka kuuluu osallisuuteen keskinäisissä ihmissuhteissa toisten kanssa. Siihen ei voi sisältyä suuttumusta, kiitollisuutta, anteeksiantoa, vihaisuutta tai sellaista rakkautta, jota kahden aikuisen voi toisinaan sanoa tuntevan vastavuoroisesti toisiaan kohtaan. [195] Jos asennoitumisesi johonkuhun on täysin objektiivinen, et voi riidellä hänen kanssaan, vaikka voitkin kamppailla häntä vastaan, ja vaikka saatat puhua hänelle tai jopa neuvotella hänen kanssaan, et voi käydä hänen kanssaan järkiperusteita etsivää keskustelua. Voit korkeintaan teeskennellä riiteleväsi tai järkeileväsi hänen kanssaan.

Kun joku siis nähdään kieroutuneena, mieleltään sekaisin olevana, käyttäytymiseltään pakonomaisena tai erityisen epäonnekkaissa olosuhteissa kasvaneena, tapaa henkilö, joka näkee toisen näin, luopua tavallisista osallisen reaktiivisista asenteistaan tätä toista kohtaan, ja tämä edistää, ainakin sivistyneemmissä ihmisissä, objektiivisia asenteita. Erästä omituisuutta ei kuitenkaan voi jättää vaille mainintaa. Objektiivinen asennoituminen ei ole vain jotakin, jonka tapaamme omaksua tapauksissa, joissa osallisen asenteista luovutaan epätavallisten tekijöiden tai kypsymättömyyden vuoksi joko osittain tai kokonaan. Se on käytettävissämme oleva keino myös muunlaisissa tapauksissa. Objektiivisella katseella silmäämme neuroottisen ihmisen pakonomaista ja pienen lapsen rasittavaa käyttäytymistä hoitoon tai kasvatukseen liittyvät asiat mielessämme. Mutta *voimme* joskus suunnata samanlaisen katseen myös normaaliin ja kypsään käyttäytymiseen. Tällainen asennoituminen on meille mahdollista, ja käytämme tätä keinoa aika ajoin, kenties paetaksemme osallisuuden rasituksia, tukemaan hallinnollisia toimenpiteitä tai yksinkertaisesti intellek-

tuaalisesta mielenkiinnosta. Ihmisinä emme kuitenkaan voi, normaaliolosuhteissa, toimia näin yleisesti ja koko ajan. Jos esimerkiksi osallisuuden rasitusten kuorma ei hellitä, meidän on sen sijaan tehtävä jotakin muuta, on vaikkapa katkaistava kyseinen suhde. Kaikkein mielenkiintoisinta on kuitenkin juuri meissä itsessämme oleva jännite osallisen asenteen ja objektiivisen asenteen välillä. Olisi houkuttelevaa kutsua sitä jännitteeksi ihmisyytemme ja älyllisyytemme välillä, mutta asian ilmaiseminen näin vääristäisi kuitenkin käsitystä näistä kummastakin.

Osallisen reaktiivisiksi asenteiksi olen nimittänyt olennaisesti luonnollisia inhimillisiä reaktioita sellaista muiden meitä kohtaan osoittamaa hyväntahtoisuutta, pahantahtoisuutta tai välinpitämättömyyttä kohtaan, jota *heidän* asenteensa ja tekonsa ilmentää. On esitettävä seuraava kysymys: Miten determinismin yleisen teesin totuuden hyväksyminen vaikuttaisi näihin reaktiivisiin asenteisiimme, tai miten sen tulisi niihin vaikuttaa? Ja tarkemmin sanottuna: johtaisiko teesin totuuden hyväksyminen kaikkien tällaisten asenteiden häviämiseen tai torjumiseen, tai tulisiko sen johtaa tähän? Merkitsisikö tai tulisiko sen merkitä loppua kiitollisuudelle, suuttumukselle ja anteeksiannolle, ja kaikelle vastavuoroiselle aikuiselle rakkaudelle, ja kaikille olennaisesti *henkilökoh- taisille* vastakkainasetteluille?

Mutta kuinka voin vastata tähän kysymykseen, tai edes esittää sitä, jollen tiedä *täsmällisesti*, mikä determinismin teesi on? [196] Yhden asian me nyt ainakin tiedämme: jos jonkinlainen johdonmukainen determinismin teesi löytyy, täytyy ”determinoidulla” olla jokin sellainen merkitys, että mikäli tuo teesi on totta, on aivan kaikki käyttäytyminen tässä mielessä determinoitua. Kun tämä pidetään mielessä, voidaan miettiä, mitä mahdollisuuksia edessämme ainakin periaatteessa on. Tällöin ehkäpä myös näemme, että determinismin teesiä koskevaan kysymykseen voidaan vastata *ilman*, että tiedetään tarkalleen, mikä tuo teesi on. Voimme pohtia, mitä mahdollisuuksia edessämme on, koska meillä jo on näkemys niistä tavoista, joilla joitakin tiettyjä reaktiivisia asenteita tai reaktiivisia asenteita yleisesti saatetaan hillitä, tai joilla niitä arvioidemme mukaan tulisi hillitä. Pohdinhan jo aiemmin joukkoa sellaisia seikkoja, joilla on taipumus hillitä ja joiden arviomme mukaan tulisi hillitä suuttumustamme. Erityisesti otin esille tapauksia, joissa suuttumusta hillitään loukkauksen aiheuttanutta toimijaa kohtaan, vaikka ei luovutakaan yleisesti reaktiivisista asenteista häntä kohtaan. Tällaisten tapausten huomioiminen ei selvästikään voi ratkaista kysymystämme, joka koskee nimenomaan reaktiivisia asenteita yleisesti. Erityisen kiinnostavaa on suuttuminen. Onhan lisättävä, ettei kukaan ole koskaan väittänyt determinismin teesin totuudesta seuraavan, että *jokin* näistä seikoista vaikuttaisi kaikissa niissä tapauksissa, joissa toimija aiheuttaa vahinkoa tai loukkauksen: tällöin siis loukkauksen aiheuttanut toimija *joko* olisi tietämätön tekonsa seurauksista, *tai* hänellä olisi hyväksyttäviä painavampia perusteita tuottaa ne vastentahtoisesti, *tai...* ja niin pois

”Tavanomaisiin henkilöiden välisiin suhteisiin kuuluu altistuminen reaktiivisille asenteille ja tunteille.”

päin. Tämän onnekkain asiointilan esiintyminen ei olisi seurausta universaalien determinismin vaan universaalien hyväntahtoisuuden vallitsemisesta. Näin ollen ei siis ole mahdollista antaa kysymykseemme myöntävää vastausta, ei edes suuttumuksen erityistapauksessa.

Seuraavaksi totesin, että osallisen asenteella, ja henkilökohtaisilla reaktiivisilla asenteilla ylipäätään, on taipumus antaa tilaa – kuten sen sivistyneiden ihmisten mukaan tuleekin antaa tilaa – objektiivisille asenteille juuri tapauksissa, joissa tavallisten aikuisten ihmisten vuorovaikutussuhteiden katsotaan olevan toimijan ulottumattomissa vakavan psykologisen epänormaaliuden vuoksi, tai yksinkertaisesti siksi, että hän on lapsi. Mistään teesistä ei kuitenkaan voi seurata, että epänormaalius olisi universaali asiointila, jollei nyt oteta lukuun sisäisesti ristiriitaisia teesejä.

Tällainen hylkäävä johtopäätös saattaa vaikuttaa liian heppoiselta, ja niin se tietysti mielessä onkin. Tuossa liian nopeasti torjuttu ajatus voidaan kuitenkin hyväksyä osana ainoaa mahdollista jäljelle jäävää myöntävää vastausta. Huomautinhan aiemmin, että voimme joskus, osittaisesti, katsoa normaalejakin (tai ”normaaliksi” luokittelemiamme) ihmisiä sellaisella objektiivisella tavalla, jolla olemme oppineet katsomaan tietynlaisia epänormaaleiksi luokiteltuja tapauksia. [197] Näin kysymyksemme pelkistyy tähän: voisiko, tai pitäisikö, determinismin teesin hyväksymisen johtaa meidät katsomaan jokaista aina tällä tavalla? Tämä on nimittäin ainoa pohittamisen arvoinen vaihtoehto sille, millä ehdoin determinismin teesin hyväksyminen saattaisi johtaa osallisen reaktiivisten asenteiden häviämiseen tai torjumiseen.

Ei näytä olevan sisäisesti ristiriitaista olettaa, että näin saattaisi tapahtua. Nähdäkseni meidän on siis sanottava,

että ei ole täysin poissuljettua kuvitella, että näin pitäisikin tapahtua. Olen kuitenkin vahvasti taipuvainen ajattelemaan, että se on meille, sellaisina kuin olemme, käytännössä mahdotonta. Ajattelen näet, että inhimillinen sitoutuneisuus osallisuuteen tavallisissa henkilöiden välisissä suhteissa on meissä niin läpikotaista ja syvään juurtunutta, ettemme voi suhtautua vakavasti ajatukseen, että jokin yleinen teoreettinen vakaumus muuttaisi maailmaamme niin, ettei siinä enää olisi henkilöiden välisiä suhteita siten kuin me ne tavallisesti ymmärrämme. Ja tavanomaisiin henkilöiden välisiin suhteisiin kuuluu juuri altistuminen kyseisille reaktiivisille asenteille ja tunteille.

Olemme nyt saaneet osittaisen vastauksen kysymykseemme. Pitkäjänteisesti ylläpidetty objektiivinen asennoituminen toisia ihmisiä kohtaan, ja se inhimillinen eristäytyminen, joka siitä seuraisi, ei vaikuta ihmisille mahdolliselta, vaikka sen teoreettinen perusta olisikin jokin yleinen totuus. Eikä tässä kaikki. Edellä sanottuun sisältyy implisiittisesti seikka, joka on esitettävä myös eksplisiittisesti. Kuten olen sanonut, voimme olla suoraan tekemisissä toisten ihmisten kanssa ilman minkäänlaista henkilökohtaista osallisuutta ainoastaan poikkeustapauksissa, jolloin kohtelemme heitä vain tavoitellen omaa etuamme, tai oman puolemme tai yhteiskunnan etua, tai jopa heidän itsensä etua. Kun kyse on mieleltään häiriintyneiden äärimmäisestä tapauksesta, on helppoa nähdä, kuinka objektiivisen asennoitumisen mahdollisuudella on yhteytensä siihen, että tavanomaisiksi ymmärtämämme ihmisten väliset suhteet käyvät mahdottomiksi. Koska tavallinen inhimillinen asennoituminen on käynyt mahdottomaksi, ainoa tarjolla oleva sivistynyt asennoituminen on koettaa ymmärtää ja kontrolloida mieleltään häiriintynyttä parhaalla mahdollisella tavalla.

”Emme voi vakavasti kuvitella omaksuvamme kattavaa objektiivista asennoitumista toisiin ihmisiin tuloksena siitä, että olemme teoreettisesti vakuuttuneita determinismin totuudesta.”

Kun hänen nähdään olevan henkilökohtaisten suhteiden ulottumattomissa, sivistyneet ihmiset suhtautuvat häneen jo heti juuri tällä tavalla. Sosiaalipoliittisten toimenpiteiden tai itsesuojelun vuoksi saatamme joutua, väliaikaisesti kenties, omaksumaan perustaltaan vastaavanlaisen asennoitumisen myös johonkuhun ”normaaliin” ihmiseen. Tällöin keskitymme ymmärtämään, ”kuinka tuo ihminen toimii”, jotta voimme ohjata toimenpiteitämme tai saamme tämän ymmärryksen avulla hieman helpotusta osallisuutemme rasituksista. [198] On toki totta, että epänormaalin ihmisen tapauksessa, toisin kuin normaalin, objektiivinen asennoitumisemme on seurausta siitä, että näemme toimijan osin tai kokonaan *kykenemättömäksi* tavallisiin henkilöiden välisiin suhteisiin. Hänen kykenemättömyytensä saattaa esimerkiksi johtua siitä tosiasista, että hänen kuvansa todellisuudesta on silkkaa fantasiaa eli hän ei elä ensinkään niin sanoaksemme todellisessa maailmassa, tai siitä, että hänen käyttäytymisensä on osittain tiedostamattomista pyrkimyksistä johtuvaa todellisuudesta irtautunutta esittämistä, tai siitä, että hän on vakavasti älyllisesti heikkolahjainen tai moraalisesti heikkolahjainen. *Koska* tämä on totta, on kuitenkin jotakin, joka vastaavasti varmasti *ei* ole totta. Ei nimittäin ole totta, että olisi olemassa sellainen ”determinoidun” merkitys, että (1) jos determinismi on totta, kaikki käyttäytyminen on tässä merkityksessä determinoitua, ja että (2) determinismi saattaisi olla totta, eli ei siis olisi tuntemiemme tosiasioiden kanssa ristiriitaista olettaa, että kaikki käyttäytyminen saattaisi olla tässä merkityksessä determinoitua, ja että (3) objektiivisen asennoitumisen omaksunta epänormaalia ihmistä kohtaan on seurausta edeltävästä uskomuksesta, että hänen käyttäytymisensä, tai ainakin olennainen osa siitä,

on tässä merkityksessä determinoitua. Sen kummemmin normaalin kuin epänormaalin ihmisenkään kohdalla ei siis ole totta, että omaksuessamme objektiivisen asenteen tekisimme näin, *koska* meillä olisi tämän sisältöinen uskomus. Vastauksellani on siis kaksi osaa. Ensinnäkään me emme, sellaisina kuin olemme, voi vakavasti kuvitella omaksuvamme kattavaa objektiivista asennoitumista toisiin ihmisiin tuloksena siitä, että olemme teoreettisesti vakuuttuneita determinismin totuudesta. Toiseksi, kun sitten jossakin tilanteessa omaksumme tällaisen asenteen, ei tämä ole seurausta teoreettisesta vakuuttuneisuudesta, joka olisi muotoa ”determinismi tässä tapauksessa . . .”, vaan sen sijaan hylkäämme tavalliset henkilöiden väliset asenteet tapauksesta toiseen vaihtelevien perusteiden vuoksi.

Tähän joku saattaisi sanoa, että kaikki tämä jättää todellisen kysymyksen vaille vastausta ja ettemme voi saada siihen vastausta ilman tarkkaa tietoa siitä, mikä determinismin teesi on. Eihän todellinen kysymys koske sitä, mitä varsinaisesti teemme tai miksi teemme niin. Kyse ei ole edes siitä, mitä *tosiasias*sa tekisimme, mikäli tietty teoreettinen vakuuttuneisuus saavuttaisi yleistä hyväksyntää. Kyse on siitä, mitä olisi *rationaalista* tehdä, mikäli determinismi olisi totta – mikä siis on henkilöiden välisen tavallisten asenteiden rationaalinen oikeutus yleisesti. Tähän vastaan, ensinnäkin, että kysymys voi vaikuttaa todelliselta vain jollekulle, joka ei ole ensinkään kyennyt käsittämään edellä antamani vastauksen tarkoitusta, eli tosiasiallista luontaista inhimillistä sitoutuneisuuttamme tavallisiin henkilöiden välisiin suhteisiin. Tämä sitoutuneisuus on osa ihmiselämän yleistä rakennetta, emmekä voi sitä ottaa harkinnanvaraisesti arvioitavaksi samoin kuin arvioimme yksittäistapauksia tämän

yleisen rakenteen puitteissa. [199] Ja toiseksi vastaan, että mikäli kykenisimme vastoin väitettäni kuvittelemaan tuollaisen harkinnanvaraisen valinnan, kykenisimme rationaalisesti arvioimaan valintaamme ainoastaan inhimilliselle elämälle saavutettavien voittojen tai menetysten eli sen rikastuttamisen tai köyhdyttämisen valossa; ja että determinismin yleisen teesin totuus tai virheellisyys ei kuitenkaan vaikuttaisi *tämän* valinnan rationaalisuuteen.⁶

5.

Keskustelulla reaktiivisten asenteiden ja determinismin teesin suhteesta, tai niiden riippumattomuudesta, tarkoituksenani oli tuoda meidät mahdollisuuksien mukaan lähemmäs välittävää kantaa tutummalla kiistakentällä. Seuraavaksi en käsittele sellaisia reaktiivisia asenteita, jotka ovat ominaisia loukkauksia kärsineille tai hyväntahtoisesti kohdelluille. Siirryn käsittelemään niitä reaktiivisia asenteita, jotka eivät ole olennaisesti heidän kokemiaan tai joita he kokevat vain satunnaisesti, mutta jotka kuitenkin, niin väitän, ovat aiemmin käsittelemieni asenteiden kaltaisia. Edellä käsittelemäni keskiössä oli suuttumus. Nyt keskityn moraaliseen paheksuntaan ja sen lievempään muotoon, moraaliseen torjuntaan.

Tähän mennessä käsittelemäni reaktiiviset asenteet ovat olennaisesti reaktioita siihen, miten toisten meihin suuntautunut tahtominen, kuten hyväntahtoisuus tai pahantahtoisuus tai välinpitämättömyys tai kiinnostuksen puute, toteutuu heidän käyttäytymisessään. Suuttumus, tai se mitä olen suuttumukseksi kutsunut, on reaktio loukkaukseen tai välinpitämättömyyteen. Nyt käsittelemiäni reaktiivisia asenteita voisi kuvailla sellaisiksi empaattisiksi, toisten puolesta koetuiksi, ei-henkilökohtaisiksi, puolueettomiksi tai yleistetyiksi asenteiksi, jotka ovat analogisia jo käsittelemieni asenteiden kanssa. Ne ovat reaktioita muiden tahdonilmaisuihin, jotka kohdistuvat toisiin henkilöihin, eivät siis itseemme. Koska ne ovat luonteeltaan ei-henkilökohtaisia tai toisten puolesta koettuja, niille on omat nimityksensä. Jonkun, joka kokee suuttumukselle analogisen sijaisasenteen, sanotaan olevan paheksuva tai moittiva, tai moraalisesti paheksuva tai moittiva. [200] Käsillä on siis ikään kuin suuttuminen jonkun toisen puolesta, ilman että kyse olisi omasta edusta tai arvokkuudesta. Juuri tälle asenteelle luonteenomainen ei-persoonallisuus tai toisen puolesta koettavuus, asenteen muihin ominaisuuksiin liitettynä, suo sille luonnehdinnan ”moraalinen”. Sekä kuvaukseni että nimitykseni näille asenteille ovat eräässä tärkeässä suhteessa hieman harhaanjohtavia. Nämä asenteet eivät ole sinänsä olennaisesti toisten puolesta koettuja, voihan joku tuntee paheksuntaa omasta puolestaankin, vaan olennaista on, että niitä on mahdollista tuntee toisten puolesta. Pidän kuitenkin tästä nimityksestä kiinni sen osuvuuden vuoksi toivoen, että seuraava tarkasteluni korjaa sen harhaanjohtavuutta.

Henkilökohtaiset reaktiiviset asenteet pohjautuvat (ja vastaavat) toisilta ihmisiltä tietystä määrin odotettuun (ja vaadittuun) itseemme kohdistuvan hyväntahtoisuuden

tai huomaavaisuuden ilmaisemiseen – tai vähintäänkin odotukseen (ja vaatimukseen) jättää ilmaisematta aktiivista pahantahtoisuutta tai välinpitämätöntä piittaamattomuutta. (Se, mitä yksittäisissä tapauksissa *luetaan* hyväntahtoisuuden tai pahantahtoisuuden tai piittaamattomuuden ilmaisuksi, vaihtelee sen mukaan, mikä milloinkin on erityinen suhteemme johonkin toiseen ihmiseen.) Henkilökohtaisten reaktiivisten asenteiden yleistetyt tai toisten puolesta koetut vastineet pohjautuvat aivan samaan odotukseen tai vaatimukseen yleistetyssä muodossa, ja ilmentävät sitä. Ne siis pohjautuvat vaatimukseen siitä, että toisten on osoitettava kohtuullisissa määrin hyväntahtoisuutta tai huomaavaisuutta ei pelkästään itseämme vaan kaikkia niitä kohtaan, joiden puolesta moraalista paheksuntaa voidaan tuntee, eli niin kuin nykyisin ajattelemme, kaikkia ihmisiä kohtaan. Vaatimuksen yleistetyt ja yleistämättömät muodot, ja niille pohjautuvat ja niitä ilmentävät sekä toisten puolesta koetut että henkilökohtaiset reaktiiviset asenteet, eivät liity toisiinsa pelkästään loogisesti. Ne liittyvät toisiinsa inhimillisesti, eivätkä ainoastaan toisiinsa. Ne liittyvät vielä yhteen asenteiden joukkoon, joka on nyt mainittava kokonaiskuvan täydentämiseksi. Olen käsitellyt kahdesta eri näkökulmasta toisiin kohdistamamme vaatimuksia ja reaktioitamme heidän mahdollisesti loukkaaviin tekoihinsa. Toinen näkökulma oli sen, jonka oma etu on suoraan kyseessä (joka esimerkiksi kärsii loukkauksen), ja toinen taas niiden, joiden ei ole (joita ei itseään suoraan loukata). Näin ollen olen ensimmäisen yhteydessä puhunut henkilökohtaisista reaktiivisista asenteista ja jälkimmäisen yhteydessä toisten puolesta koetuista asenteista. Mutta kokonaiskuva jää puutteelliseksi, mikäli emme käsittele myös näiden asenteiden vastineita niiden kohdalla, joihin vaatimukset kohdistetaan, eli toimijoiden kohdalla. Aivan kuten on henkilökohtaisia ja toisten puolesta koettuja reaktiivisia asenteita, jotka liittyvät toisille kohdistettuihin vaatimuksiin joko oman itsen tai toisten puolesta, on myös itse-reaktiivisia asenteita, jotka liittyvät omalle itselle asetettuihin vaatimuksiin suhteessa toisiin. [201] Ja tässä kohtaa meidän on mainittava velvollisuuden tai sitoutuneisuuden tunteen ilmiöt (”velvollisuudentunne”), omantunnon tuskien tai katumuksen tai syyllisyyden tai ainakin vastuullisuuden tunteet, sekä häpeän tunteen monimutkaisempi ilmiö.

Nämä kaikki kolme asennetyyppiä kytkeytyvät inhimillisesti toisiinsa. Jos joku ilmentäisi suuressa määrin henkilökohtaisia reaktiivisia asenteita mutta ei osoitaisi minkäänlaista taipumusta niiden toisten puolesta koettaviin vastineisiin, hän vaikuttaisi moraalisen itsekkeisyyden epänormaalilta tapaukselta, eräänlaiselta moraaliselta solipsistilta. Oletetaan, että hän samalla tiedostaa täysin, millaista huomaavaisuutta muut odottavat häneltä, eli on täysin kyvykäs kaikkiin itse-reaktiivisiin asenteisiin. Silloin hän näkisi itsensä ainutlaatuisena: sekä sinä (yhtenä *ainoana*), jolla on toisiin kohdistuva yleinen vaade tulla otetuksi huomioon inhimillisesti, että sinä (yhtenä *ainoana*), jolle toiset ihmiset yleisesti aset-

tavat vaatimuksia vastaavasta suhtautumisesta itseään kohtaan. Kyseessä olisi jonkinlainen moraalinen solip-sismi. Mutta tämä olisi tuskin muuta kuin käsitteellinen mahdollisuus, jos sitäkään. Yleisesti ottaen, joskin vaihtelevissa määrin, vaadimme sekä toisilta että itseltämme sellaista suhtautumista toisia kohtaan, jota odotamme toisilta itseämme kohtaan. Jos jätämme moraalisen solip-sistin sivuun, voimmeko kuvitella minkäänlaista muuta tapausta, jossa yksi tai kaksi näistä kolmesta asennetyypistä olisi täysin kehittyneinä, mutta lopuista kahdesta tai yhdestä ei olisi merkkiäkään, ei pienimmästäkään määrin? Jos voimme, kuvittelemme silloin jotakin, joka alittaa tai ylittää suuresti tavallisen ihmisyytemme tason – kuvittelemme tällöin jonkinlaisen moraalisen idiootin tai pyhimyksen. Kaikilla näillä kolmella asenteiden tyy-pillä näet on yhteiset juurensa ihmisluonnossamme ja jäsenyydessämme ihmisyyhteisöissä.

Aivan kuten henkilökohtaisten reaktiivisten asenteiden myös toisten puolesta koettujen vastineiden kohdalla meidän on kysyttävä, millaisilla tavoilla ja millaisen harkinnan vuoksi ne tapaavat laantua. Näihin kumpaankin tyyppiin lukeutuvat asenteet edellyttävät, tai ilmaisevat, tietynlaisen vaatimuksen ihmisten välisestä huomaavaisuudesta. Loukkauksen toteutuminen luo välittömän vaikutelman tämän vaatimuksen uhmaamisesta tai täyttämättä jättämisestä. Suuttumuksen kohdalla näimme, kuinka yhdenlainen harkintojen luokka saattaa osoittaa tämän vaikutelman olevan pelkkä vaikutelma ja siten laannuttaa suuttumusta *ilman*, että se samalla laannuttaisi tai syrjäyttäisi vaatimusta, jota suuttumus voi ilmaista, eli ilman, että tällaiset harkinnat mitenkään saisivat meidät pidättäytymään tavallisista henkilöiden välisistä asenteista kyseessä olevaa toimijaa kohtaan. Käsillä olevan asenneluokan kohdalla harkinta toimii aivan samalla tavalla ja samoin perustein suhteessa moraaliseen paheksuntaan tai torjuntaan. Harkitut perusteet voivat laannuttaa paheksunnan ilman, että kuitenkaan luovut-taisiin siitä toimijaan kohdistuvasta vaatimuksesta, jota paheksunta juuri voi ilmaista, aivan kuten ne voivat laannuttaa muitakin paheksunnan kanssa samaan joukkoon kuuluvia asenteita. [202] Tässä yhteydessä voimme kuitenkin ilmaista tosiasiat uusin painotuksin. Korostaen vaatimuksen moraalista tai yleistä luonnetta saatamme sanoa: tähän ryhmään kuuluvat harkinnat eivät tapaa saada meitä näkemään toimijaa jonain muuna kuin moraalisesti vastuullisena toimijana; ne vain yksinkertaisesti saavat meidät näkemään tuon loukkauksen sellaisena, josta hän ei ollut moraalisesti vastuussa. Tällaisen vastuusta vapauttavan puolustelun tarjoaminen ja hyväksyminen ei mitenkään vähennä silmissämme toimijan asemaa moraalisten suhteiden osalta. Koska asiat saattavat mennä pieleen ja tilanteet ovat mutkikkaita, tämä päinvastoin kuuluu olennaisena osana ihmisten välisten suhteiden elämänmenoon.

Mutta oletetaan, että näemmekin toimijan toisessa valossa: hänen kuvansa maailmasta on mielipuolisen harhainen, tai hänen käyttäytymisensä, tai ainakin osa siitä, on meille, ja ehkäpä hänelle itselleenkin, tietoisten

tarkoituksien tasolla käsittämätöntä ja käsitettävää ainoastaan tiedostamattomien tasolla, tai hän on kenties jopa läpikotaisin immuuni puheena oleville itse-reaktiivisille asenteille, niin sanoaksemme täysin ilman moraalitajua. Toimijan näkeminen tällaisessa valossa tapaa, kuten sanoin, laannuttaa suuttumusta aivan erilaisella tavalla. Se tapaa laannuttaa sitä, sillä se tapaa pistää yleisemmin syrjään tavallisia henkilöiden välisiä asenteita ja sellaisia vaatimuksia ja odotuksia, joita noihin asenteisiin sisältyy. Sen sijaan se tapaa kannustaa näkemään toimijan objektiivisella tavalla jonakuna, joka tuottaa yksinkertaisesti älyllisiä, hallinnollisia, hoidollisia tai valvonnallisia ongelmia. Vastaavasti sama jälleen pätee nyt käsittelyssä oleviin toimijaan kohdistuviin yleistettyihin tai moraalisiin asenteisiin. Sama epänormaalius, jonka valossa toimijan katsotaan olevan henkilökohtaisten asenteiden, ja siis henkilökohtaisten vaatimusten, ulottumattomissa, saa hänet näyttäytymään meille myös jonakuna, johon ei pidä kohdistaa ei-persoonallisia asenteita ja yleistettyjä vaatimuksia. Nyt kuitenkin voimme ilmaista tosiasiat uusin painotuksin siirtymällä abstraktille tasolle suoran henkilökohtaisen edun sijaan. Voinemme nyt sanoa: Siinä määrin kuin toimija nähdään tässä valossa, häntä ei nähdä jonakuna, jolle vaatimukset ja odotukset asettuvat siten kuin ne asettuvat sillä erityisellä tavalla, jolla puhumme moraalista velvollisuudesta. Häntä ei tältä osin nähdä moraalisesti vastuullisena toimijana, moraalisten suhteiden osalta moraalisen yhteisön jäsenenä.

Panin myös merkille, että tavallisista henkilöiden välisistä asenteista luopuminen ja puhtaasti objektiivisen näkökulman suosiminen on joskus mahdollista, vaikka meillä ei olisikaan sellaisia perusteita, joista oli juuri puhe. [203] Onko tämä mahdollista myös moraalisten reaktiivisten asenteiden kohdalla? Uskon näin, ja se on ehkä helpompaakin. Mutta motiiveja täydelliselle pidättäytymiselle moraalista reaktiivisista asenteista on vähemmän ja ne saattavat olla heikompia: vähemmän, koska ainoastaan, kun joku jo on henkilökohtaisesti sitoutunut, hänellä voi olla motiivi päästä irtautumaan tällaisen sitoutuneisuuden rasituksesta; mutta ehkä myös heikompia, koska näkökulman objektiivisuuden ja moraalisten reaktiivisten asenteiden välinen jännite saattaa olla vähäisempi kuin näkökulman objektiivisuuden ja henkilökohtaisten reaktiivisten asenteiden välinen, joten voimme moraalisten reaktiivisten asenteiden tapauksessa turvata helpommin näkökulman objektiivisuuden spekulatiiviset tai poliittiset hyödyt laittamalla nuo asenteet sivummalle pikemminkin kuin pidättäytymällä niistä kokonaan.

Viimeksi mainitut huomiot ovat epävarmoja, mutta ne eivät myöskään käsillä olevaa tarkoitusta silmällä pitäen ole tärkeitä. Nyt tehtävämme on selvittää, kuten aiemmin henkilökohtaisten reaktiivisten asenteiden yhteydessä, mitä merkitystä determinismin yleisellä teesillä saattaisi olla niiden toisten puolesta koettaville vastineille. Vastaukset ovat taas kerran yhteneviä, joskin käyn ne läpi hieman eri järjestyksessä. Ensinnäkin on huomioitava, kuten aiemminkin, että kun tällaisesta

asenteesta tai asenteista pidättäytyään jossakin tietyssä tapauksessa, tämä *ei koskaan* ole seurausta uskuksesta, jonka mukaan kyseinen käyttäytyminen oli determinoitua siinä mielessä, miten kaikki käyttäytyminen *saattaisi olla* determinoitua, ja determinismin ollessa totta *on* näin determinoitua. Sillä mistään determinismin yleisestä teesistä, joka saattaisi olla totta, ei seuraa se, että kukaan ei tiedä, mitä on tekemässä, tai että kaikkien käyttäytyminen on tietoisten pyrkimysten suhteen käsitämätöntä tai että kaikki elävät harhan vallassa tai että kellään ei ole moraalitajua eli valmiutta itse-reaktiivisiin asenteisiin, ja niin edelleen. Itse asiassa mikään sellainen ”determinoidun” merkitys, jota determinismin yleinen teesi vaatisi, ei koskaan vaikuttaisi tosiasialliseen pidättäytymiseemme moraalista reaktiivisista asenteistamme. Toiseksi otetaan nyt annettuna edellä perustelemani väite, jonka mukaan emme voi ottaa vakavasti ajatusta siitä, että teoreettinen vakuuttuneisuus determinismin yleisestä teesistä johtaisi kaikkien henkilökohtaisten reaktiivisten asenteiden häviämiseen. Voimmeko siis ottaa vakavasti ajatuksen siitä, että tällainen vakuuttuneisuus – vakuuttuneisuus, johon monet ovat päätyneet tai ovat sanoneet päätyneensä – johtaisi kaikesta huolimatta toisten puolesta koettujen vastaavien asenteiden kattavaan häviämiseen tai hylkäämiseen? Katson, että sellaista muutosta sosiaalisessa maailmassamme, joka jättäisi meidät alttiiksi henkilökohtaisille reaktiivisille asenteille muttei ensinkään niiden toisten puolesta koetuille vastineille, ja sitä epänormaalin egosentrisyyden yleistymistä, jota tämä edellyttäisi, olisi jopa vielä vaikeampi kuvitella todellisena vaihtoehtona kuin ajatusta molempien asennetyppien katoamisesta yhdessä. [204] Vaikka näiden kahden eri tyyppin asenteiden toteutumisen ja laantumisen tapojen ja tilanteiden välillä on sekä joitakin välttämättömiä että joitakin kontingenteja eroja, yleisinä inhimillisinä kykyinä tai alttiuksina ne säilyvät tai katoavat yhdessä. Lopuksi jatkokysymykseen siitä, eikö silloin, kun hyväksytään yleinen teoreettinen vakuuttuneisuus determinismin totuudesta, olisi *rationaalista* muuttaa maailmaamme siten, että kaikista näistä asenteista luovuttaisiin tyystin, minun on vastattava, kuten aiemminkin, että tätä kysymystä korostava ei ole ensinkään käsittänyt edellä esitetyn vastauksen antia, eli sen inhimillisen sitoutuneisuuden luonnetta, jonka äärellä tässä ollaan: on *hyödytöntä* kysyä, eikö olisi rationaalista tehdä jotakin, jota luontomme vuoksi (kykyjemme ollessa mitä ovat) emme tee. Minun on lisättävä tähän, kuten aiemminkin, että mikäli sanokaamme tällainen, jumalallistakin muistuttava valinta olisi meille edes hetken mahdollinen, sen tekemisen tai tekemättä jättämisen rationaalisuuden määräisivät aivan muunnellaiset harkinnat kuin kyseessä olevan yleisen teoreettisen periaatteen totuus tai epätotuus. Viimeksi mainitulla ei olisi asian kannalta mitään merkitystä, ja ironisesti se käy selväksi muistaessamme, että niiden, joiden mukaan vakuuttuneisuus determinismin totuudesta kaikesta huolimatta tekisi toisen valitsemisesta rationaalista, on aina ollut ylitsepääsemättömän vaikeaa selittää käsitettävällä

tavalla, miten sen epätotuus tekisi vastakkaisesta valinnasta rationaalisen.

Tiedostan kyllä sen, että esittäessäni argumentin tällä tavoin jättäen huomiotta tapausten mitä mielenkiintoisimmat vaihtelut ja puhuen jyrkistä vastakkaisuuksista ilmiöiden monisyisyyden sivuuttaen, olen esittänyt ainoastaan yleisluontoisen hahmotelman. Erityisesti suora- viivainen vastakkainasettelu toisaalta objektiivisten asenteiden ja toisaalta niiden vastinpariksi asettamani moninaisten asenteiden joukon välillä on yhtä lailla karkeasti yksinkertaistava kuin keskeinenkin. Saanen pysähtyä hetkeksi hieman lieventämään tätä kärjistystä tavalla, joka samalla myös vahvistaa keskeisiä väitteitäni. Esitän seikkoja, jotka tuovat näitä vastakkain asetettuja asennetyyppejä lähemmäs toisiaan. Esimerkiksi vanhemmat ja muut pienten lasten huolenpidosta ja kasvatuksesta huolehtivat eivät voi omaksua holhokkejaan kohtaan kumpaakaan näistä asennetyypeistä niiden puhtaassa ja ehdottomassa muodossa. He ovat tekemisissä sellaisten olentojen kanssa, jotka ovat potentiaalisesti ja kasvavassa määrin kykeneviä täyteen inhimillisten ja moraalisten asenteiden kirjoon, ja niiden kohteina olemiseen, mutta jotka eivät ole vielä kumpaankaan täysin valmiita. Siksi tällaisten olentojen kohtelun on oltava eräänlaisena kompromissina jatkuvaa vuorottelua asenteen objektiivisuuden ja kehittyneiden inhimillisten asenteiden välillä. [205] Harjoittelut etenevät vähitellen kohden varsinaisia suorituksia. Lapsen rankaiseminen on sekä samankaltaista että erilaista kuin aikuisen rankaiseminen. Oletetaan, että yritämme suhteuttaa tämän lapsen vähittäisen kehittymisen vastuulliseksi olennoksi, eli ei-objektiivisten asenteiden kohteeksi, ”determinoidun” siihen merkitykseen, jonka mukaan, jos determinismin teesi mahdollisesti on totta, kaikki käyttäytyminen *saattaa* olla determinoitua, ja jos teesi on totta, kaikki käyttäytyminen *on* determinoitua. Mitä seurauksia *voisi* ”determinoidulla” tässä merkityksessä olla asenteiden vähittäiselle mukauttamiselle suhtauduttaessa tähän lapseen? Eikö nyt olisi perin eriskummallista ajatella lapsen kehittymistä vähittäisenä tai haparoivana etenemisenä alueelta, jossa hänen käyttäytymisensä olisi tässä mielessä determinoitua, alueelle, jossa se ei olisi? Mitä ikinä determinismin teesin muotoileminen sitten edellyttäkin ”determinoidun” merkitsevän, kysymykseen ”onko tämä osa käyttäytymisestä determinoitua vai eikö se ole?” tuskin voidaan hyväksyä häilyviä rajatapausvastauksia kompromissiksi. Mutta silloin kun kyseessä ovat pienet lapset, juuri siirrytään olennaisesti rajatapauksen hämärämmälle alueelle. Otetaanpa tarkasteluun hyvin toisenlainen tapaus: se, mitä vaaditaan psykoanalyttikon asenteelta potilastaan kohtaan. *Hänen* asenteensa objektiivisuutta, *hänen* pidättäytymistään tavallisista moraalisesti reaktiivisista asenteista määrittää perustavanlaatuisesti juuri se tosiasia, että hänen pyrkimystensä päämääränä on tämän pidättäytymisen tekeminen tarpeettomaksi tai vähemmän tarpeelliseksi. Tapauksessa on luontevaa ja luonnollista puhua toimijan vapauden palauttamisesta entiselleen. Vapauden palauttaminen

”Optimisti ottaa tehtäväkseen näyttää, ettei determinismin totuus horjuttaisi moraalisen vastuun käsitteen perustuksia eikä moraalisen tuomitsemisen ja rankaisemisen käytäntöjä.”

entiselleen tarkoittaa tässä kuitenkin seuraavaa: toimijan käyttäytymisestä tulee ymmärrettävää tietoisien tavoitteiden valossa sen sijaan, että hänen käyttäytymisensä olisi ymmärrettävää vain pelkkien tiedostamattomien tavoitteiden valossa. *Tämä* juuri on pyrkimysten päämääränä, ja siinä määrin kuin *tämä* päämäärä tulee saavutetuksi, ei pidättäytymistä tai osittaista pidättäytymistä tavallisista moraalisisista asenteista katsota enää tarpeelliseksi tai asiaankuuluvaksi. Ja tässä näemme taas, miten *asiaankuulumaton* on käsite ”olla determinoitu”, vaikka sen on oltava determinismille keskeinen käsite. Emmehän näet voi ajatella, että tuo päämäärä on saavutettavissa ja että sen saavuttamisella on tuo seuraus, ja silti katsoa, että (1) neuroottinen käyttäytyminen on determinoitua siinä merkityksessä kuin kaikki käyttäytyminen saattaa olla determinoitua, ja että (2) koska neuroottinen käyttäytyminen on tässä merkityksessä determinoitua, objektiivisia asenteita on pidettävä sopivina neuroottista käyttäytymistä kohtaan. Emme voi ajatella näin ainakaan ilman, että meidän on myönnettävä syyllistyvämmepä-johdonmukaisuuteen suhtautumisessamme psykoanalyttiseen hoitoon.

6.

Nyt voimme yrittää täyttää pessimistin osoittaman aukon optimistin näkemyksissä moraalista vastuusta ja moraalisen tuomitsemisen ja rankaisemisen perustasta. Voimme yrittää paikata sitä tietämiemme tosiasioiden avulla. Sillä kuten olen edellä todennut, pessimistin itsensä pyrkiessä täyttämään aukkoa hän rynnii tietämiemme tosiasioiden tuolle puolen julistaen, että aukko ei ole lainkaan täytettyissä, ellei determinismi ole epätotta. [206]

Tuntemamme tosiasiat ovat kuitenkin eräässä osittaisessa mielessä taatusti pessimistin ajattelussa läsnä. Kun hänen vastapuolensa, optimisti, ottaa tehtäväkseen näyttää, ettei determinismin totuus horjuttaisi moraalisen vastuun käsitteen perustuksia eikä moraalisen tuomitsemisen ja rankaisemisen käytäntöjä, hän tyypillisesti viittaa, enemmän tai vähemmän täsmällisesti, näiden käytäntöjen tehokkuuteen säädellä käyttäytymistä sosiaalisesti toivottavilla tavoilla. Nämä käytännöt hän esittää puhtaasti sosiaalipoliittisten toimenpiteiden välineinä, yksilöiden käsittelyn ja yhteiskunnallisen kontrollin menetelminä. Pessimisti kavahtaa tällaista näkemystä, ja hän tekee näin tyypillisesti osin emotionaalisen järkytyksen vuoksi. Hän on altis sanomaan, muun muassa, että *tällainen* näkemys väärintekijän tuomitsemisesta ja rankaisemisesta rikkoo itsessään väärin tehneen ihmisyyttä vastaan.

Tämän vastahakoisuuden perusteet ja siten selitys sekä emotionaalille että käsitteelliselle järkytyksen tunteelle ovat jo edessämme. Optimistit ovat maallaneet kuvansa sellaisella tyylillä, että se sopii tilanteeseen, joka hahmotetaan täysin objektiivisen asenteen hallitsemaksi. Tämä kuva toimii yksin sosiaalipoliittisten toimenpiteiden, hoidon ja kontrollin kaltaisten käsitteiden varassa. Mutta sulkiessaan pois moraaliset reaktiiviset asenteet objektiivisen asenteen kaikenkattavuus sulkee samalla pois *moraalisen* tuomitsemisen ja *moraalisen* vastuun käsitteille olennaisia tekijöitä. Tämä on peruste käsitteelliselle järkytykselle. Syvempi emotionaalinen järkytys ei seuraa pelkästään epäpätevästä käsitteellisestä analyysistä, vaan myös ehdotuksesta, että maailmamme muuttuisi. Olen todennut, että joissakin tapauksissa ja tietynlaisten perusteiden nojalla puhtaasti objektiivisen

”On sääli, ettei puhe moraalitunteista ole enää suosiossa.”

asenteen harjoittaminen on mahdollista myös silloin, kun tämän asennoitumisen tavoitteena ei ole henkilöiden välisten ja moraalisten asenteiden sivuuttaminen kypsyttämättömyyden tai epänormaaliuden vuoksi. Optimistin näkemukseen näyttää kuitenkin sisältyvän ehdotus siitä, että tällainen asennoituminen pitäisi omaksua yleisesti suhteessa kaikkiin väärin tekeviin. Jo pelkästään tämä on pessimistin silmissä tarpeeksi järkyttävää. Mutta järkytyksen terävöittäminen hänen silmänsä näkevät kauemmas. *Tuollaisen* etäännyttämisen ottaminen olisi ihmislunollemme raskasta. Jos kerran näin on suhtauduttava kaikkiin väärin tekeviin, niin sitten koko ihmiskuntaan. Ja kenelle tällainen suositus, mitenkään toteuttamiskelpoisena, olisi mahdollista suunnata? Ainoastaan valtaapitäville, viranomaisille. Synkkiä syövereitäpä näyttää aukenevan.⁷

Rajoittakaamme huomiomme kuitenkin ainoastaan väärin tekeviin. [207] Kiinnostuksemme kohteina ovat yhtäällä vastuun ja syyllisyyden ”moraalisiksi” määrittävät käsitteet, ja niihin liittyen moraalisen yhteisön jäsenyys, sekä toisaalla vaatimuksen, paheksunnan, torjunnan ja tuomitsemisen ”moraalisiksi” määrittävät käsitteet, ja niihin liittyen rankaiseminen. Suuttumisen tavoin paheksuminen tai torjuminen tapaa laannuttaa tai ainakin rajoittaa hyväntahtoisuuttamme näiden asenteiden kohteita kohtaan. Tällaiset asenteet siis tapaavat edistää vähintäänkin osittaista ja tilapäistä pidättäytymistä hyväntahtoisuudesta. Mitä vahvempia ne ovat, sitä suuremmassa määrin näin käy, asenteen voimakkuuden riippuessa yleisesti ottaen loukkauksen suuruudesta sekä siitä, miten paljon toimija sitä tahtoi tai miten välinpitämättömästi hän siihen suhtautui. (Näiden asioiden yhteys ei tietenkään ole satunnainen.) Torjumisen ja

paheksunnan asenteet vastaavat tietysti moraalisia vaatimuksia silloin, kun nuo vaatimukset tuntuvat tulleen sivuutetuiksi. Vaatimuksen tekeminen *on* valmiutta näihin asenteisiin. Toisin kuin objektiivisten asenteiden kohdalla nämä asenteet eivät edellytä niiden kohteen näkemistä jonain muuna kuin moraalisen yhteisön jäsenenä. *Näiden* asenteiden aiheuttama osittainen luopuminen hyväntahtoisuudesta, eli *niiden* aiheuttama luopuminen yleisestä vaatimuksesta, jonka mukaan toista on mahdollisuuksien mukaan säästettävä kärsimykseltä, on pikemminkin seurausta siitä, että hänen *edelleen* katsotaan olevan moraalisen yhteisön jäsen, vaikka hän onkin loukannut yhteisön vaatimuksia vastaan. Siten valmius suostua siihen, että rikoksentekijälle aiheutetaan kärsimystä, olennaisena osana rangaistusta, sopii täysin tähän puheena olevien asenteiden kirjoon. Eikä kyse ole nyt vain väärin tekevään kohdistuvista moraalisisista reaktiivisista asenteista. Meidän on huomioitava myös itse-reaktiiviset asenteet, joita väärin tekevillä itsellään on. Toisiin kohdistuviin reaktiivisiin asenteisiin liittyy siis valmius hyväksyä kärsimyksen aiheuttaminen väärin tekevälle rankaisemisen ”instituution” puitteissa. Vastaavasti itse-reaktiivisiin asenteisiin liittyy väärin tehneen valmius hyväksyä tämä *ilman* sellaisten reaktioiden (kuten suuttumuksen) heräämistä, joita häneen kohdistetut loukkaukset hänessä tavallisesti herättäisivät. Kyseessä on siis niin sanoaksemme valmius hyväksyä rangaistus⁸ ”oikeudenmukaisena” tai ”hänelle kuuluvana” asiana.

En nyt tietenkään väitä, että tähän väärin tehneen itsensä tai muiden hyväksyntään yhdistyisi tai sitä edeltäisi aina tai useinkaan jonkinlainen paheksunnan purkaus tai katumuksen pistos. Väitän ainoastaan, että meillä on käsillä asenteiden ja tunteiden jatkumo, johon tämä hyväk-

syntä itsessään kuuluu. [208] Enkä tietenkään väitä, että tähän asenteiden jatkumoon kuuluisi, että olisimme valmiina hyväksymään väärin tehneiden vahingoittamisen tavalla, jota pitäisimme kutakuinkin umpimähkäisenä tai joka noudattaisi täysin hyödyttömäksi tietämäämme menettelyä. Päinvastoin, olivatpa tuomitsemisen ja rankaisemisen käytännöt sitten alkukantaisia tai sivistyneempiä, niin jossain määrin uskomme niiden olevan hyödyllisiä. Kysymys ei nyt ole kuitenkaan näiden käytäntöjen yhteiskunnallisesta hyödyllisyydestä, jota optimisti yksinomaan korostaa. On kyse siitä pessimistin oikeutetusta tunteuksesta, että jos näistä käytännöistä puhutaan ainoastaan yhteiskunnallisen hyödyn kannalta, jää pois jotakin aivan ratkaisevan tärkeää siitä, miten ne ymmärrämme. Tuosta ratkaisevan tärkeästä seikasta saadaan ote, kun keskitytään siihen monimutkaiseen verkostoon asenteita ja tunteita, joka muodostaa olennaisen osan moraalista elämästä sellaisena kuin sen tuntemme. Nuo asenteet ja tunteet ovat perin vastakkaisia objektiiviselle asennoitumiselle. Ainoastaan keskittämällä huomion tähän asenteiden joukkoon voimme tuntemiemme tosiasioiden pohjalta palauttaa tajun siitä, mitä tarkoitamme, siis mitä *kaiken kaikkiaan* tarkoitamme, kun puhumme moraalien kielellä ansiosta, vastuusta, syyllisyydestä, tuomitsemisesta ja oikeudenmukaisuudesta. Ja me *todelakin* tajuamme tämän tuntemiemme tosiasioiden perusteella. Meidän ei tarvitse mennä niiden tuolle puolen. Koska optimisti jättää huomiotta tai esittää väärin nämä asenteet, pessimisti väittää aivan oikein löytäneensä optimistin näkemyksestä aukon. Voimme nyt kuroa tämän aukon umpeen hänen puolestaan. Mutta vastineeksi meidän on vaadittava pessimistiä luopumaan metafysiikastaan.

Optimisti ja pessimisti esittävät tosiasiat väärin eri tavoin. Mutta tiettyssä perustavassa mielessä heidän väärinkäsityksissään on jotakin yhteistä. Kumpikin pyrkii yliälyllistämään tosiasiat, joskin erilaisilla tavoilla. Sen inhimillisten asenteiden ja tunteiden yleisen rakenteen tai verkoston sisällä, josta olen puhunut, on loputtomasti tilaa muunteluille, uudelleensuuntaamiselle, kritiikille ja oikeutuksille. Oikeutuksia koskevat kysymykset ovat kuitenkin rakenteen sisäisiä tai liittyvät sen sisäisiin muunteluihin. Asenteiden yleisen kehikon olemassaolo on jotakin, jonka saamme annettuna inhimillisen yhteiskunnan ollessa tosiasia. Kokonaisuudessaan se ei vaadi eikä salli ulkoista ”rationaalista” oikeutusta. Eri tavoin niin pessimisti kuin optimistinkin osoittavat olevansa kykenemättömiä hyväksymään tätä.⁹ Optimistille ominainen tapa yliälyllistää tosiasioita on luonteenomaisesti vaillinaista empirismia, yksisilmäistä utilitarismia. [209] Hän pyrkii löytämään tietyille yhteiskunnallisille käytännöille pätevän perustan niiden laskelmoitavista seurauksista ja hukkaa näkyvistä (ehkä toivookin hukkaavansa) ne inhimilliset asenteet, joita nämä käytännöt osittain ilmaisevat. Pessimistin näkyvistä nämä asenteet eivät katoa, mutta hän on kyvytön hyväksymään sitä tosiasiaa, että juuri nämä asenteet itsessään täyttävät optimistin näkemyksestä löytyvän aukon. Tästä johtuen hän ajattelee,

että aukko voidaan täyttää vain, mikäli jokin yleinen metafysiinen väite verifioidaan toistuvasti – verifioidaan kaikissa niissä tapauksissa, joissa on tarpeen olettaa toimijan olevan moraalisesti vastuullinen. Tällaista väitettä on hänen mielestään yhtä vaikea muotoilla johdonmukaisesti ja ymmärrettävästi kuin sen determinististä vastakohtaakin. Jopa silloinkin, kun sen muotoileminen onnistuu (”kontra-kausalisena vapautena” tai jonakin sellaisena), näyttää jäävän aukko sen yksittäistapauksiin soveltamisen ja sen oletettujen moraalisten seurausten välille. Joskus pessimisti tukkii tätä aukkoa jonkinlaisella intuitiolla asiaankuuluvuudesta – sääliälyllisellä helyllä, jota filosofi käyttää taikaluna välttääkseen tunnistamasta omaa inhimillisyyttään.

Ei edes moraalinen skeptikko ole immuuni omalle tavalleen pyrkiä yliälyllistämään sellaisia käsitteitä kuin moraalinen vastuu, syyllisyys ja syytös. Hän pitää optimistin näkemystä epäpätevänä ja pessimistin libertarianistista vaihtoehtoa tyhjänpäiväisenä, eikä keksi muuta keinoa kuin julistaa, että kyseiset käsitteet ovat luonnostaan sekavia, että ”syytösten esittäminen on metafysiistä”. Mutta metafysiisyys oli metafysiikon silmässä. On sääli, ettei puhe moraalitunteista ole enää suosiossa. Moraalitunteet-nimitys sopisi hyvin sille inhimillisten asenteiden verkostolle, jonka luonteen ja aseman tunnistamisesta väitän löytyvän ainoan mahdollisen tavan tuoda kiistakumppaneita lähemmäs sekä toisiaan että tosiasioita.

Nykyisin on kuitenkin tekijöitä, jotka hieman paradoksaalisella tavalla tekevät tästä tunnistamisesta vaikeampaa. Juuri nämä inhimilliset asenteet ja niiden kehittymisen ja esiintymisen tavat ovat yhä kasvavassa määrin tulleet yhteiskuntatieteellisen ja psykologisen tutkimuksen kohteeksi. Tämä inhimillisen itsetietoisuuden kasvu, jonka voisimme olettaa vähentävän tunnistamisen vaikeutta, itse asiassa lisääkin sitä monilla tavoilla. Yksi verrattain vähäinen osatekijä on lisääntynyt historiallinen ja antropologinen tietoisuus siitä laajasta kirjosta erilaisia muotoja, joita nämä inhimilliset asenteet saattavat saada eri aikoina ja eri kulttuureissa. Syystäkin joudutaan suhtautumaan epäilevästi siihen, että näiden asenteiden paikallisesti ja tietynä aikana esiintyviä merkittäviä muotoja väitetään yleisesti moraalisuuden käsitteen olennaisiksi piirteiksi. [210] Epäilemättä oma tapani kuvailla inhimillisiä asenteita heijastaa oman paikallisen kulttuurimme tietyn aikakauden piirteitä. Mutta muotojen vaihtelevuuden tiedostamisen ei pitäisi estää meitä myöskään tunnistamasta, että ilman tällaisten asenteiden *minkäänlaisia* muotoja olisi tuskin mitään sellaista, minkä *me* voisimme ymmärtää inhimillisten suhteiden järjestelmäksi, inhimilliseksi yhteiskunnaksi. Aivan erilainen ja paljon tärkeämpi tekijä taas on se, että psykologian tutkimukset ovat syystäkin saaneet meidät epäilemään käsittelemieni asenteiden monia tapauskohtaisia esiintymisiä. Ne jos mitkä kuuluvat itsepetoksen, kaikenlaisen epämääräisen ja kyseenalaisen, syyllisyyden transferenssin, tiedostamattoman sadismin ja ties minkä valtakuntaan. On kuitenkin liioiteltu ja itsessään kyseenalainen pelko, että to-

siasioden nurjempi puoli tekisi meistä kyvyttömiä tunnustamaan näitä tosiasioita. Kaiketi kaikista tärkein inhimillisten tosiasioden tunnustamista haittaava tekijä on loppujen lopuksi tällaisten teoreettisten tutkimusten arvovalta itsessään. Tuota arvovaltaa on paljon, ja se tahtoo saada meidät unohtamaan, että filosofissa, sen omasta teoreettisesta luonteesta huolimatta, meidän on otettava tosiasiat huomioon niiden *kaikkine* ulottuvuuksineen. Emme saa olettaa, että filosofeina meidän odotetaan tai sallitaan irrottautuvan inhimillisistä asenteistamme tarkastellessamme itseämme ihmisinä, vaikka erityistieteissä näin tehdäänkin. Tämä ei missään nimessä tarkoita, etteikö inhimillisten asenteidemme uudelleen suuntaaminen ja muokkaaminen olisi mahdollista ja toivottavaa niiden tutkimusten valossa. Voimme kuitenkin perustellusti olettaa, että vähitellen vahvistuva ymmärryksemme tietyistä oman itsemme piirteistä tuskin hävittää noita piirteitä tyystin. Kenties on silti kuviteltavissa, että näin kävisi, ja ehkäpä silloin joidenkin filosofien unelmat toteutuvatkin.

Mikäli muokkaamme optimistin näkemystä riittävästi, eli *radikaalisti*, on hänen näkemyksensä oikea. On kaikkea muuta kuin väärin painottaa kaikkien niiden käytäntöjen tehokkuutta, jotka ilmaisevat tai toteuttavat moraalisia asenteitamme ohjatesaan käyttäytymistä toivottaviksi ajatelluilla tavoilla. Ei myöskään ole ollenkaan

väärin lisätä, että meillä voi olla hyviä perusteita luopua noista käytännöistä tai muuntaa niitä, mikäli tietyt uskomuksemme niiden toimivuudesta osoittautuvat epätosiksi. Väärin sen sijaan *on* unohtaa, että nämä käytännöt, ja suhtautuminen niihin eli reaktiomme niihin, todella *ovat* moraalisten asenteidemme ilmausta, eivätkä vain keinoja, joita laskelmoiden käytämme ohjailutarcoitukseen. Käytäntömme eivät niinkään käytä hyväksi luontoamme, ne ilmaisevat sitä. Juuri ymmärrys näiden asenteidemme ilmaisemisen toimivuudesta onkin omiaan auttamaan meitä muistamaan tämän. Ja kun muistamme tämän ja muokkaamme optimistin kantaa vastaavasti, korjaamme samalla optimistin kannan käsitteellisiä puutteita, torjumme siinä piileviä vaaroja ja vältämme luisumista epämääräiseen ja vauhkoon libertarianismin metafysiikkaan.

Suomentanut Niko Noponen

Ilmestynyt alun perin englanniksi 1963 julkaisussa *The Proceedings of the British Academy* (Vol. 48, 187–211) saatteella ”Philosophical lecture, Freedom and Resentment, By P. F. Strawson, Fellow of the Academy, Read 9 May 1962”. © The British Academy 1963. Hakasuluissa olevat luvut viittaavat alkuperäisen julkaisun sivunumeroihin.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. P. H. Nowell-Smith, ”Freewill and Moral Responsibility” (*Mind*, Vol. 57, No. 225, 1948, 45–61).
- 2 Kuten Nowell-Smith toi esille myöhemässä artikkelissaan ”Determinists and Libertarians” (*Mind*, Vol. 63, No. 251, 1954, 317–337).
- 3 Suom. huom. ”Positiivinen” ja ”negatiivinen” (engl. *positive, negative*) eivät tässä tarkoita myönteistä ja kielteistä. Negatiivinen viittaa vapauden määrittelemiseen rajoitusten tai muiden tekijöiden poissaolon kautta. Positiivinen taas viittaa vapauden sisällöllisempään määritelmään (esim. juuri jonkinlaisena erityisenä tahdon kykynä). Nimitysten käytön yleistymiseen vaikutti erityisesti Isaiah Berlinin vaikutusvaltainen esitelmä ”Two Concepts of Liberty” (1958; ks. suomeksi ”Kaksi vapauden käsitettä”. Suom. Timo Soukola. Teoksessa *Vapaus*, toim. Sami Syrjämäki. niin & näin, Tampere 2018, 58–114).
- 4 Suom. huom. Tietysti myös suomen kielessä sellaisille tunteille ja asenteille, joista Strawson puhuu, on runsaasti nimityksiä, ja niiden merkitykset risteävät ja vaihtelevat. Keskeisen englannin sanan *resentment* käänkösvastineena olen päättänyt käyttää suuttumusta enkä vaikkapa närkästyistä tai tuotumusta,

- 5 ja sanan *indignation* – jolla myös usein tarkoitetaan suunnilleen samaa kuin suomen suuttumuksella – vastineena paheksuntaa. Suuttumus ja paheksunta tavoittavat mielestäni hyvin eron kahden keskeisen Strawsonin käsittelemän tunteen välillä: suuttumusta herättää itseen kohdistuva loukkaus, huomiotta jättäminen tai muu väärintekeminen (tai oletettu väärintekeminen), paheksunta taas johonkin kolmanteen osapuoleen kohdistuva loukkaus tai vastaava.
- 6 Kiitokset Maija Aalto-Heinilälle, Juhana Lemetille, Pekka Mäkelälle ja Tuomas Pernulle aiheesta koskevista hyödyllisistä keskusteluista, kommenteista ja korjaus-ehdotuksista sekä Tuukka Tomperille tarkasta avusta tekstin viimeistelyssä.
- 7 Eivät ehkäpä kaikilta osin aivan, mitä vaadimme niiden olevan, mutta eivät ainakaan sellaisia, jollaisia ne eivät vaatimustemme mukaan saisi olla. Käsillä olevia tarkoituksia varten näillä eroilla ei ole merkitystä.
- 8 Kysymys rationaalisuuden yhteydestä toisiin ihmisiin kohdistuvaan objektiiviseen asennoitumiseen on näin ollen asetettu virheellisesti, kun se on saatu näyttämään determinismin ongelmasta riippuvaiselta. On kuitenkin nostettava esiin eräs toinen kysymys ainakin siksi, että sen erillisisyys väärin esitetystä kysymyksestä tulisi selväksi. Eikö näet

- 9 voitaisi sanoa aivan determinismin ongelmasta riippumatta, että olisimme sitä enemmän puhtaasti rationaalisia olentoja, mitä enemmän suhteemme toisiin ihmisiin olisi juuri objektiivisen asennoitumisen hallitsemaa? Luulen, että näin voitaisiin sanoa, mutta taas kerran olisi lisättävä, että mikäli tällainen valinta olisi mahdollinen, ei meidän välttämättä olisi rationaalista valita olemme enempiä puhtaana rationaalisia kuin mitä olemme.
- 7 Tätä käsittelee J. D. Mabbott artikkelissaan ”Freewill and Punishment” (*Contemporary British Philosophy*, 3rd ser, Allen & Unwin, London 1956).
- 8 Joskaan tietenkään ei *mitä tahansa* rangaistusta *mistä tahansa* vääräksi teoksi katsotusta.
- 9 Vertaa tätä kysymykseen induktion perustelusta. Inhimillinen sitoutuneisuus uskomusten induktiiviseen muodostamiseen on meille alkuperäistä, luonnollista, ei-rationaalista (ei siis irratiionaalista). Missään nimessä se ei ole jonkinlainen valinta, josta kykenisimme luopumaan. Rationaalinen kritisointi ja reflektio voi toki tarkentaa standardeja ja niiden soveltamistapoja, tarjota ”säätöjä syiden ja vaikutusten arvioimiseen”. Siitä lähtien kun Hume teki nämä tosiasiat selviksi, ihmiset ovat vastustaneet niiden hyväksymistä.

MAIJA AALTO-HEINILÄ

Vastuu, ihmisarvo ja vammaisuus

Peter Strawsonin 60 vuotta sitten kirjoitettu essee *Freedom and Resentment* on edelleen relevantti kiistoissa vapaan tahdon ja moraalisen vastuun luonteesta. Sen keskeinen ajatus determinismin epäolennaisuudesta normaaleille vastuussa pitämisen käytännöllemme ei ole lainkaan vanhentunut, vaikka esimerkiksi neurotieteet ovat kehittyneet huimasti sitten 1960-luvun. Mutta joissakin suhteissa Strawsonin esseen voi nähdä olevan aikansa vanki ja kaipaavan päivitystä. Etenkin tapa, jolla siinä suhtaudutaan ”moraalisesti ja älyllisesti heikkolahjaisten” osallisuuden moraalisen yhteisön jäsenenä, ei vastaa nykyistä ajattelua vammaisten ihmisten yhdenvertaisista oikeuksista ja ihmisarvosta. Toisaalta kaikkien ihmisten yhtäläisen ihmisarvon filosofinen perusteleminen on edelleen yhtä vaikea tehtävä kuin se on ollut aina ennenkin.

Johdanto: Osallisen asenne ja objektiivinen asenne

Peter Strawsonin esseessä *Freedom and Resentment* moraalista vastuuta tarkastellaan inhimillisten vastavuoroisten käytäntöjen näkökulmasta.¹ Strawsonille vastuussa oleminen on *osallisten asenteiden* (*participant attitude*) kohteena olemista. Tämä tarkoittaa sitä, että oletamme toisten ihmisten suhtautuvan meihin tietyllä huomaavaisuudella, ja jos näin ei tehdä, reagoimme siihen esimerkiksi suuttumuksella, paheksunnalla tai tuomitsemisella. Vastaavasti suhtaudumme meihin erityisesti kohdistettuun hyväntahtoisuuteen kiitollisuudella, ilahtumisella ja muilla vastaavilla tavoilla. Se, että henkilöön suhtaudutaan osallisena – eli moraalisen yhteisön jäsenenä – ilmenee siis erilaisina häneen kohdistuvina reaktiivisina asenteina ja tunteina.²

Joskus nämä asenteet ja tunteet kuitenkin Strawsonin mukaan asetetaan – ja ne *pitäisi* asettaa – syrjään. Jos ensi alkuun pahantahtoiselta näyttävä teko osoittautuikin esimerkiksi pakon alla tehdyksi, tai puhtaaksi vahingoksi, suuttumuksemme yleensä laantuu. Tällöin kuitenkin itse *toimijaa* ei pidetä kykenemättömänä normaaleihin toiset huomioiviin vastavuoroisiin suhteisiin, vaan ainoastaan itse *tekoon* suhtaudutaan sellaisena, josta toimija ei tässä tilanteessa ollut vastuussa. Toimija on siis edelleen osallinen, tasavertainen moraalisen yhteisön jäsen, jota voidaan normaalioloissa oikeutetusti kiittää tai moittia hyvän- tai pahantahtoisuudestaan (tai välinpitämättömyydestään) muita kohtaan.³

Joskus me Strawsonin mukaan kuitenkin asetamme reaktiiviset asenteet ja tunteet syrjään toimijasta itsestään johtuvista syistä. Hän jakaa tällaiset tilanteet kahteen

alaryhmään. Ensimmäisessä tapauksessa normaalit reaktiiviset tunteet, eli tavanomainen osallisen asenne, asetetaan syrjään vain tilapäisesti. Huomaamme esimerkiksi, että henkilön loukkaava tai välinpitämätön käytös selittyy hänen pitkäaikaisella kovalla stressillään; hän ei ollut ”oma itsensä”, emmekä siksi pidä häntä vastuussa. Silloin kuitenkin, kun hän on oma itsensä, hän on moraalisen yhteisön täysimääräinen jäsen ja häneen suhtaudutaan osallisena, vastuuseen kykenevänä ja moitteen tai kiitoksen ansaitsevana henkilönä.⁴

Toinen alaryhmä on Strawsonin mukaan tärkeämpi, ja myös tämän artikkelin ytimessä. Tähän alaryhmään kuuluu ”tapauksia, joissa olosuhteet ovat tavalliset mutta toimija taas psykologisesti epätavallinen tai moraalisesti alikehittynyt. Toimija on oma itsensä – mutta kieroutunut tai mieleltään sekaisin, neuroottinen tai vastalapsi.”⁵ Tällaisiin henkilöihin Strawsonin mukaan omaksutaan – tai ainakin kaikkien sivistyneiden ihmisten *tulisi* omaksua – niin sanottu *objektiivinen* asenne. Objektiivisessä asenteessa toinen ihminen

”nähdään esimerkiksi sosiaalipoliittisen toimenpiteen kohteena tai laajassa merkityksessä hoitotoimien alaisena. Tällöin ihminen toki huomioidaan, ennaltaehkäisevällä tavalla tai muutoin: häntä hallinnoidaan, käsitellään, lääkittää, hoidetaan tai koulutaan tai häntä yksinkertaisesti vältellään...”⁶

Jos henkilö on siis jollakin tavalla älyllisesti tai moraalisesti ”heikkolahjainen”⁷, normaalista osallisen asenteesta siihen kuuluvine odotuksineen ja vaatimuksineen täytyy luopua. Tällaisia henkilöitä ei nähdä moraalisen yhteisön täysimääräisinä jäseninä:

”Siinä määrin kuin toimija nähdään tässä valossa, häntä ei nähdä jonakuna, jolle vaatimukset ja odotukset asetuvat siten kuin ne asettuvat sillä erityisellä tavalla, jolla puhumme moraalista velvollisuudesta. Häntä ei tältä osin nähdä moraalisesti vastuullisena toimijana, moraalisten suhteiden osalta moraalisen yhteisön jäsenenä.”⁸

Strawson itse käytti osallisen ja objektiivisen asenteen välistä erottelua osoittaakseen, että determinismin teesi on mieleton, jos se edellyttää, että objektiivinen, etäännytetty asenne pitäisi omaksua kaiken aikaa *kaikkiin* ihmisiin: ikään kuin kukaan ei koskaan olisi vastuussa mistään, ja tavanomaiset reaktiiviset asenteemme pitäisi työntää syrjään kaikissa tapauksissa. Tämä olisi mahdoton vaatimus: emme voi luopua normaaleista osallisen asenteistamme ja reaktiivisista tunteistamme muutoin kuin hänen erittelemissään erityistapauksissa. Erityistapaukset vaativat taustalleen jokapäiväiset reaktiiviset asenteet ja vastuussa pitämisen käytännöt, eikä mikään metafyyminen teesi determinismistä voi niihin vaikuttaa – ainakaan tosiasioiden ollessa sellaiset kuin ne nyt ovat.

Strawsonin erottelu osallisen ja objektiivisen asenteen välillä epäilemättä toimii hyvänä argumenttina filosofiassa kiistassa vapaasta tahdosta: sikäli kuin kykenemme tunnistamaan, mistä objektiivisessa asenteessa on kyse, kykenemme ymmärtämään determinismin teesin mieltömyyden, tai täydellisen merkityksettömyyden arkielämällemme, mikäli se edellyttäisi objektiivisen asenteen yleistämistä – erityistapausten muuttumista normaaliksi. Mutta samaan aikaan Strawsonin erottelu ei ole etenkään nykykäsitysten valossa moraalisesti ongelmaton.

Keskityn tässä artikkelissa erityisesti syvästi kehitysvammaisiin ihmisiin. Heitä epäilemättä voidaan pitää osana sitä ”älyllisesti ja moraalisesti heikkolahjaisten” ryhmää, joihin strawsonilaisittain pitäisi omaksua objektiivinen asenne ja jotka pitäisi ainakin osittain sulkea moraalisen yhteisön ulkopuolelle. Nykyisin kuitenkin kaikilla vammaisilla – olkoonpa vamma ruumiillinen tai henkinen – katsotaan olevan sama ihmisarvo ja samat oikeudet kuin muillakin ihmisillä.

YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista astui Suomessa voimaan vuonna 2016. Sopimuksen johtavista periaatteista ensimmäinen on ”henkilöiden synnynnäisen arvon, yksilöllisen itsemääräämisoikeuden, mukaan lukien vapaus tehdä omat valintansa, ja riippumattomuuden kunnioittaminen.”⁹ Kuten Pirkko Mahlamäki sopimusta esittelevässä johdantotekstissään kirjoittaa, YK:n sopimus on osa yleisempää vammaisiin liittyvää asenteiden muutosta: kun vammaisia henkilöitä on perinteisesti pidetty hyväntekeväisyyden ja lääketieteellisen hoidon kohteina, sopimuksen myötä ”vahvistetaan näkemystä siitä, että vammaiset henkilöt ovat oikeuksien haltijoita, ja he voivat vaatia oikeuksiaan sekä tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä vapaasti. He ovat ympäröivän yhteiskuntansa aktiivisia jäseniä.”¹⁰ Heihin pitäisi siis strawsonilaisittain ilmaista asennoitua osallisina eikä etäännytettyllä objektiivisella asenteella.

Samaan aikaan Strawsonin ajatus siitä, että ”psykologisesti epätavallisia” ihmisiä ei tulisi pitää moraalisesti vastuullisina, tuntuu ymmärrettävältä. Olisi kohtuutonta esimerkiksi ajatella sellaisen ihmisen *ansaitsevan* ankaran rangaistuksen, joka ei kykene henkisen kehitysvamman vuoksi ymmärtämään tekonsa luonnetta tai seurauksia tai lainkaan kontrolloimaan impulssejaan. Olisi siis liian hätäistä sanoa Strawsonin yksinkertaisesti olleen väärässä hänen sulkiessaan ”psykologisesti epätavalliset” ihmiset moraalisen yhteisön ja normaalien vastuussa pitämisen käytäntöjen ulkopuolelle. Ja silti tällaisten ihmisten ulossulkeminen vastuukäytännöistä tuntuu moraalisesti ongelmalliselta: se tuntuu jollakin tavalla vähentävän heidän ihmisarvoaan. Ihmisarvon ideaan katsotaan usein kuuluvan *autonomisuus*, ja siten vastuu omista valinnoistaan. Jos ihmistä ei ajatella kykeneväksi vastavuoroihin vastuukäytäntöihin ja häneen suhtaudutaan enemmän hoitoa ja holhousta kuin moitetta ansaitsevana, hänen ihmisarvonsa näyttää vähintäänkin vesittyvän vain jonkinlaiseen passiiviseen suojelun kohteena olemiseen.

Miten dilemman voisi ratkaista? Miten voisimme samaan aikaan filosofisesti perustella kaikkien ihmisten yhtäläisen ihmisarvon ja moraalisen yhteisön täyden jäsenyyden, ja kuitenkin huomioida vastuukäytännöillemme moraalisesti merkityksellisiä eroja ihmisten henkisissä kyvyissä? Tehtävä on todella vaikea, ja hahmottelen tässä vain joitakin mahdollisia ratkaisuyrityksiä, joista kaikki ovat alttiita kritiikille. Pidän kuitenkin ensiarvoisen tärkeänä *yrittää* löytää kestävä filosofinen perusta erilaisissa oikeuksien julistuksissa ilmaistulle ihmisen erityiselle moraalille arvokkuudelle, joka kattaisi niin paradigmaattisina kuin ei-paradigmaattisina pidetyt ihmiset.¹¹

Ihmisarvon ideaan sisältyviä kyvykkysoletuksia

Älyllisesti ”heikkolahjaisten” tai psykologisesti ”epänormaalien” ihmisten ongelmallinen moraalinen asema johtuu yksinkertaisesti siitä, että moraalisen yhteisön täyden jäsenyyden ehdoksi asetetaan usein erilaisia *kykyjä*. Myös Strawson tekee näin, vaikkakin epäsuorasti, keskittyen objektiivisen asenteen kohteina olevien ihmisten *kykenemättömyyteen*:

”epänormaalien ihmisten tapauksessa [. . .] objektiivinen asennoitumisemme on seurausta siitä, että näemme toimijan osin tai kokonaan *kykenemättömäksi* tavallisiin henkilöiden välisiin suhteisiin. Hänen kykenemättömytensä saattaa esimerkiksi johtua siitä tosiasista, että hänen kuvansa todellisuudesta on silkkää fantasiaa eli hän ei elä ensinkään niin sanoaksemme todellisessa maailmassa, tai siitä, että hänen käyttäytymisensä on osittain tiedostamattomista pyrkimyksistä johtuvaa todellisuudesta irtautunutta esittämistä, tai siitä, että hän on vakavasti älyllisesti heikkolahjainen tai moraalisesti heikkolahjainen.”¹²

Strawsonilla moraaliseen yhteisöön kuulumisen ehtoina on siis ainakin se, että henkilöllä on pääsääntöisesti

”Jos ihmisarvo ei perustu mihinkään erityisiin inhimillisiin kykyihin, miten silloin voi perustella sen, että ihmisarvo on vain *ihmisillä*?”

realistinen käsitys todellisuudesta, hän kykenee tiedostamaan oman toimintansa todelliset tarkoitukset ja ylipäätään on älyllisesti ja moraalisesti riittävän ”lahjakas” (mitä se sitten tarkoittaakaan).

Ihmisarvon (*dignity*) käsitteen voisi ajatella olevan kaikenkattava: vaikka jotkut ihmiset olisivat älyllisiltä ja moraalisilta kyvyiltään muita heikompia, heillä kuitenkin on sama ihmisarvo kuin kyvykkäimmillä, ja tässä mielessä he ovat moraalisen yhteisön yhdenvertaisia jäseniä ja heitä pitää kunnioittaa samalla tavalla kuin kaikkia muitakin ihmisiä.¹³ Tämä on epäilemättä useimpien arkinen käsitys ihmisarvon ideasta, mutta filosofisesti asia on jälleen ongelmallinen. Jos ihmisarvo ei perustu mihinkään erityisiin inhimillisiin kykyihin, miten silloin voi perustella sen, että ihmisarvo on vain *ihmisillä*? Eikö silloin älyllisiltä kyvyiltään ”heikkolahjaiset” ei-inhimilliset eläimetkin pitäisi laskea samanarvoisiksi moraalisen yhteisön jäseniksi? Jos puolestaan katsoo ihmisarvon perustuvan pelkästään siihen, että kuuluu biologiseen *ihmislajiin*, syyllistyy joidenkin filosofien mielestä lajiosortoon tai ”spesismiin”¹⁴. Spesismi tarkoittaa sitä, että ilman vakuuttavia perusteluita kieltäytyy tunnustamasta muiden kuin ihmislajiin kuuluvien arvoa, oikeuksia tai intressejä, ja se rinnastetaan usein rasismiin ja seksismiin.¹⁵ Jos siis halutaan puolustaa ajatusta ihmisten erityisestä moraalisesta arvosta tai statuksesta, pitäisi kyetä sanomaan, *mikä* ihmisyydessä on niin erityistä. Kuten James Rachels on todennut, ”pelkkä ihmisenä oleminen ei riitä”.¹⁶

Monet filosofit ovatkin spesismien sijaan yrittäneet perustella ihmisarvon tietyillä ihmisyyteen kuuluvilla arvokkailla kyvyillä mieluummin kuin pelkällä biologiseen ihmislajiin kuulumisella. Ihmisarvon idea kytetään tyyppillisesti etenkin *autonomisuuteen*. Ihmisen erityinen arvo

liitetään siis siihen, että ihminen kykenee määräämään itseään: tekemään vapaita valintoja omien arvostustensa perusteella. Tällä on filosofian historiassa tunnetusti pitkät perinteet. Esimerkiksi Immanuel Kantin mukaan ”[a]utonomia on siten inhimillisen ja jokaisen järjellisen luonnon arvokkuuden perusta.”¹⁷ Myös John Stuart Mill kytkee ihmiselämän arvokkuuden itsenäisten valintojen tekemiseen (vaikka muutoin edustaakin Kantille vastakkaista moraaliteoriaa):

”Ihminen, joka antaa maailman valita hänen elämänsuunnitelmansa, ei tarvitse muita kykyjä kuin apinan matkimistaidon [...] On toki mahdollista, että hänet johdatetaan jollekin hyvälle polulle ja hän välttyy vahingoilta [...] Mutta minkä arvoinen hän on ihmisenä?”¹⁸

Nykyisin ihmisarvo ja autonomia kytkeytyvät yhteen esimerkiksi James Griffinin (1933–2019) ajattelussa. Griffinin mukaan ihmiselämän erityinen arvokkuus johtuu ”kyvystämme valita ja muodostaa käsitys hyvästä elämästä ja tavoitella sitä.”¹⁹ Hän siis pitää ihmisarvon edellytyksenä autonomista toimijuutta, erityisesti *normatiivista* toimijuutta. Termillä viitataan kykyyn tehdä arvovallintoja erilaisten asioiden välillä ja tavoitella itse hyväksi katsottuja päämääriä.²⁰

Mitä autonomia sitten tarkoittaa – millaisia kykyjä se tarkemmin ottaen edellyttää? Autonomian käsitteen voi ymmärtää monilla tavoilla (ja kuten myöhemmin osoitan, tässä piilee yksi mahdollisuus laajentaa moraalisen yhteisön piiriä). Perinteinen liberaali autonomia-käsitys on hyvin individualistinen: valintoja tekevät ihmiset ovat toistaan riippumattomia, itsenäisiä yksilöitä, ja suhteet muihin ihmisiin nähdään autonomiaa rajoittavina. Tällaista autonomia-käsitystä havainnollistaa hyvin

esimerkiksi Tom Beauchampin ja James Childressin määritelmä, jonka mukaan yksilö on autonominen, jos muut eivät kontrolloi hänen valintojaan eikä hänellä ole mitään valinnanvapautta estäviä ”henkilökohtaisia rajoitteita”.²¹ Kantilla autonomia puolestaan liittyy vapaaehtoiseen moraalilain noudattamiseen. Kantin kuuluisan kategorisen imperatiivin seuraavaa muotoilua kutsutaan ”autonomian kaavaksi”: ”on siis toimittava vain niin, että tahto voi maksimiinsa kautta samalla pitää itseään yleisesti lakia säätävänä.”²² Kantille autonomia ei siis ole kaikista säännöistä vapaata yksilön preferenssien tyydyttämistä vaan moraalisten velvollisuuksien mukaan elämistä. Autonomian käsitteen voi edelleen ymmärtää *proseduraalisesti*. Tällöin autonomiaa tarkastellaan yksilön mielen sisäisenä ominaisuutena, eikä niinkään ulkoisena riippumattomuutena muista, tai moraalisen hyväksyttävyyden näkökulmasta. Proseduraalisissa autonomiakäsityksissä keskeistä on, että ihminen kykenee arvioimaan omia halujaan, uskomuksiaan ja arvostuksiaan kriittisesti. Esimerkiksi Harry Frankfurtin kuuluisan analyysin mukaan yksilön tahto on vapaa ja hän on aidosti itsemääräävä, jos hänen reflektoidut, toisen tason halunsa, ovat sopuoinnussa hänen välittömien, ensimmäisen tason halujensa kanssa.²³

Ymmärrettiinpä autonomian käsite sitten liberaalin individualistisesti, moraalisesti oikeana toimintana tai tietynlaisten kognitiivisten prosessien näkökulmasta, on selvää, että nämä kaikki edellyttävät monenlaisia kykyjä. Tiivistetysti autonomian voi katsoa edellyttävän, että henkilö on *kompetentti* ja *autenttinen*. Juhani Pietarisen sanoin kompetenssiin kuuluu ”joukko yleisiä kykyjä, joita tarvitaan kaikissa harkintaa ja toimintaa edellyttävissä tilanteissa.”²⁴ Kompetenssi tarkoittaa siis erilaisia rationaalisen ajattelun ja päättelyn taitoja, niin että henkilö ei esimerkiksi omaksu keskenään ristiriitaisia uskomuksia ja arvoja, pystyy muuttamaan käsityksiään uuden informaation valossa, eikä ajattelu ole itsepetoksen tai jonkin riippuvuuden sumentamaa.²⁵ Autenttisuus taas viittaa kykyyn pohtia omia halujaan ja arvostuksiaan ja identifioitua joihinkin niistä aidosti ihmisen *omina* haluina ja arvostuksina. Autenttinen ihminen tuntee itsensä ja tietää mitä haluaa eikä ole ulkopuolisten tahojen tai keskenään ristiriitaisten halujen riepotelevana.²⁶

Jos ihmisarvo perustuu autonomiaan ja autonomia edellyttää edellä käsitellyn kaltaisia kykyjä, näyttää ”älyllisesti ja moraalisesti heikkolahjaisten” ihmisten ihmisarvo uhatulta. Kantin ihmisarvokäsitystä tyypillisesti kritisoidaankin juuri siitä, että se sulkee osan ihmisistä – esimerkiksi vaikeasti henkisesti vajaakykyiset – ulkopuolelleen.²⁷ Griffin myöntää avoimesti, että hänen teoriastaan seuraa, että ihmisoikeuksien (ja ihmisarvon) ”ihminen” ei viittaa kaikkiin *Homo sapiens* -lajin edustajiin; se ei kata esimerkiksi syvästi kehitysvammaisia yksilöitä.²⁸ Jos ihmisarvon ehtona on kyky autonomiaan, se ei siis näytä yhtään inklusiivisemmalta kriteeriltä kuin Strawsonin oletamat moraalisen yhteisön jäsenyyden ehdot.

Ratkaisu: relationaalinen autonomia?

Autonomian käsitteen voi kuitenkin ymmärtää tavalla, jossa ei tuijoteta pelkästään yksilöä ja tämän kykyjä. Etenkin feministiset oikeusteoreetikot ja filosofit ovat kehittäneet niin sanotun *relationaalisen* autonomian ideaa.²⁹ He muistuttavat siitä, miten ihmiset syntyvät ja kasvavat erilaisten ihmissuhteiden verkostossa, eivätkä koskaan ole täysin toisistaan riippumattomia ja irrallisia atomeja. Kuten Annette Baier on todennut, olemme aina ”toisia persoonia”: jonkun lapsia, sisaruksia, puolisoita ja niin edelleen.³⁰ Ja tarvitsemme toisilta ihmisiltä monenlaista tukea ja oikeanlaista asennoitumista itseemme, jotta meistä voi kasvaa autonomisia valintoja tekemään kykeneviä yksilöitä. Joel Anderson ja Axel Honneth ovat huomauttaneet, että ilman riittävää *itseluottamusta*, *itsekunnioitusta* ja *itsearvostusta* omia tarpeita ja toiveita ei tunnisteta, tai niitä ei uskalleta ilmaista tai vaatia; ja näiden psykologisten kykyjen kehittyminen edellyttää muun muassa turvallista hoivaa varhaislapsuudessa, kohtelua tasaveroisena yhteisön jäsenenä, jonka mielipiteitä kuunnellaan, sekä yhteisön tasolla erilaisia identiteettejä tai elämänvalintoja arvostavia asenteita.³¹

Autonomiseksi yksilöksi kasvaminen edellyttää siis muiden ihmisten ja yhteisön tukea. Autonomia ei myöskään käytännössä ole muista ihmisistä riippumattonta arkisessa elämässämme. Tuskin voimme toteuttaa ainoatakaan valintaamme ilman muiden myötävaikutusta (joku toinen esimerkiksi tarjoaa ne palvelut tai hyödykkeet, joiden väliltä valitsemme). Etenkin isoissa ja vaikeissa valintatilanteissa useimmat meistä pohtivat valintoja yhdessä muiden ihmisten kanssa ja miettivät eri vaihtoehtojen vaikutuksia läheisiimme.

Jos autonomia ymmärretään monin eri tavoin relationaalisenä käsitteenä, on mahdollista nähdä käsitteen soveltuvan myös ei-paradigmaattisiin ihmisiin. Relationaalisen autonomian ideaa onkin tyypillisesti sovellettu haavoittuvassa asemassa olevien yksilöiden, kuten muistisairaiden, itsemääräämisoikeudesta puhuttaessa.³² Jos siis ei ajatella, että autonomia edellyttää pelkästään yksilöllä itsellään olevia (mystisesti itsestään kehittyviä) kykyjä, vaan että se rakentuu ja sitä käytetään sosiaalisissa verkostoissa, voidaan esimerkiksi syvästi kehitysvammaistenkin kohdalla puhua itsemääräämisestä. Autonomiseksi kehittyminen ja autonomisesti toimiminen vaativat vain monenlaista tukea. Esimerkiksi varhaislapsuuden hoivan avulla useimmat syvästi kehitysvammaiset lapset oppivat vastavuoroisiin emotionaalisiin suhteisiin hoivaajansa kanssa: he kykenevät ilmaisemaan mieltymyksiään eri ihmisten välillä ja ymmärtämään olevansa suhteessa toiseen ihmiseen.³³ Tämä ei ole tietenkään sellaista autonomista toimijuutta, missä pohditaan omia syvimpiä arvoja ja tehdään elämänvalintoja niiden pohjalta, mutta yhtä kaikki alkeellista omien tarpeiden ja toiveiden ilmaisua, joka on edellytys vaativampien kykyjen kehittymiselle. Toisaalta tällaisten minimaalistenkin kykyjen kehittyminen voidaan estää esimerkiksi sijoittamalla vaikeasti kehitysvammaiset heti syntymästään alkaen laitokseen, jossa tällaisten vastavuoroisten emotionaalisten suhteiden

”YK:n vammaissopimuksen mukaan aikuisilla kehitysvammaisilla on samanlainen itsemääräämisoikeus ja valinnanvapaus kuin muillakin ihmisillä.”

kehitystä ei tueta. Kehitysvammaisia ei tällöin pidetä edes *kykenevinä* tällaisin suhteisiin.³⁴

Kuten aiemmin mainittiin, YK:n vammaissopimuksen mukaan aikuisilla kehitysvammaisilla (kuten myös ruumiillisia tai aistivammoja omaavilla) on samanlainen itsemääräämisoikeus ja valinnanvapaus kuin muillakin ihmisillä. Sopimuksesta tulkintasuosituksia antavan YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien komitean mukaan edes henkinen vajaakykyisyys (*unsoundness of mind*) ei saisi olla itsemääräämisoikeuden esteenä: jos henkilön päätöksentekokyvyissä on puutteita, hänelle täytyy tarjota tukea.³⁵ Nandini Devinin mukaan vammaisten oikeuksien sopimuksessa on sitouduttu nimenomaan tuetun päätöksenteon ideaaliin, eikä sijaispäättökseen. Tuetussa päätöksenteossa

”ihmiset työskentelevät yhdessä ymmärtääkseen yksilön toiveet ja valinnat, ja sitten tarjoavat hänelle keinot, joilla hän voi harjoittaa oikeudellista kelpoisuuttaan (*legal capacity*) ja elää sellaista elämää, jonka itse valitsee, jonkun toisen valitseman elämän sijasta [. . .] Tuki tarkoittaa esimerkiksi sitä, että kerätään tietoa ja selitetään se yksilölle, autetaan häntä ymmärtämään päätöksen seurauksia, ja autetaan häntä kommunikaatiivälineiden käytössä.”³⁶

Jos henkilö ei kykene kommunikoimaan kielellisesti tai muillakaan symboleilla, häntä voi ”hyväntahtoisesti tarkkailla” riittävän kauan oppiakseen ymmärtämään hänen eleitään ja näin ottaa hänen tahdonilmauksensa huomioon hänen elämäänsä koskevissa päätöksissä³⁷. Jos henkilön omaa tahtoa ei saa millään keinolla selvitettyä, silloinkin päätöksiä täytyy komitean mukaan tehdä henkilön oletetun tahdon ja mieltymysten perusteella, mie-

luummin kuin hänen intressiensä perusteella.³⁸ Toisin sanoen tällöinkin pitäisi ajatella, mitä henkilö *itse* haluaisi, pikemmin kuin mikä olisi muiden mielestä hänen todellisten intressiensä mukaista.

Ajatus, että vaikeasti kehitysvammaisetkin voivat olla itsemäärääviä, jos he saavat siihen muilta ihmisiltä riittävää tukea, sopii hyvin yhteen niin sanotun vammaisuuden *sosiaalisen* mallin kanssa. Tässä mallissa ajatellaan, että vammaisuus ei niinkään ole yksilön fyysinen tai psyykinen vika (*impairment*), jota pitää lääketieteen keinoin hoitaa, vaan ennemmin sosiaalinen konstruktio. Vammaisuudessa ei siis ole kyse (pelkästään) yksilön puutteellisista kyvyistä verrattuna muihin, vaan yksilön ja ympäröivän yhteisön välisestä suhteesta: siitä, miten yhteisö estää – tai toisaalta mahdollistaa – normista poikkeavien ihmisten osallistumisen sosiaaliseen elämään.³⁹

Ihmisarvo ja vastuu

Tämä autonomian käsitteen uudelleenymmärtäminen niin, että se kattaa myös syvästi kehitysvammaiset (tai ainakin suurimman osan heistä), ei poista kaikkia ongelmia. Tavoitteena on siis löytää *ihmisen* erityiselle arvolle perusta, jonka avulla myös kaikkein vaikeimmin kehitysvammaiset ihmiset voitaisiin sisällyttää strawsonilaiseen moraaliseen yhteisöön – osallisiksi, eikä pelkiksi objektiivisten asenteiden kohteiksi. Jos tuo perusta on itsemääräämiskyky ja jos siihen riittää pelkkä yksinkertaisenkin preferenssien ilmaiseminen (tuetusti), myös ei-ihmilliset eläimet näyttäisivät kykenevän autonomiaan. Esimerkiksi hihnassa talutettava koira ilmaisee omistajalleen hyvin selkeästi, jos sen preferenssi on mennä toiseen suuntaan kuin taluttajansa. Eläinten oikeuksien, tai eläinten moraalisen statuksen, puolustajat vetoavatkin

usein siihen, että joidenkin eläinten kyvyt ovat samalla tasolla, tai jopa korkeammalla, kuin vaikkapa vaikeasti kehitysvammaisten tai dementoituneiden ihmisten. Tässä yhteydessä on käytetty esimerkkinä myös kykyä autonomiaan. Tom Beauchamp vetoaa esimerkiksi apinoiden kykyyn oppia käyttämään ihmisten kieltä ja viittaamaan itseensä sekä monien eläinten kykyyn rakentaa pesiä ja varastoida ruokaa:

”Tällaiset ei-inhimillisten eläinten kyvyt [...] tekevät uskottavaksi pitää alkeellista itsetietoisuutta ja jonkinasteista autonomiaa niiden ominaisuuksina. [...] Ei-inhimillinen eläin voi ohittaa ihmisen, jos ihminen menettää osan henkisistä kyvyistään. [...] Jos esimerkiksi kädellinen, jolle opetetaan kieltä laboratoriossa, saavuttaa korkeammat henkiset kyvyt kuin Alzheimerin taudista kärsivä potilas, on tuon kädellisen autonomian aste korkeampi kuin ihmisen.”⁴⁰

Eläinten oikeuksien tai moraalisen aseman puolustamista vertaamalla niiden kykyjä ei-paradigmaattisten ihmisten kykyihin kutsutaan ”rajatapausargumentiksi” (*argument from marginal cases*)⁴¹ tai ”lajien limittymisen argumentiksi” (*argument from species overlap*)⁴². Tällaisissa argumenteissa siis tunnistetaan samankaltaisuuksia joidenkin ihmisyyksilöiden ja ei-inhimillisten eläinten kyvykkyyksien välillä, ja johdonmukaisuuden nimissä vaaditaan, että ei-inhimilliset eläimet pitäisi moraaliselta asemaltaan nostaa samalle tasolle kuin nuo ihmisyyksilöt. Toisaalta, jos joidenkin ihmisten kyvyt ovat selvästi heikommat kuin joidenkin ei-inhimillisten eläinten, jotkut filosofit ovat valmiita laskemaan näiden ihmisyyksilöiden moraalista statusta alemmaksi kuin kyvykkäämpien eläimien.⁴³

Jos halutaan pitää kiinni siitä, että ihmisenä olemisella on jokin erityinen arvo, joka eläimiltä puuttuu (mikä ei tarkoita, ettei eläimillä ole minkäänlaista moraalista arvoa), ei autonomia pelkkänä intentionaalisenä toimintana ja valintojen tekemisenä näytä riittävältä perustalta tuolle arvolle. Voisiko ihmisarvon perustana sen sijaan olla *moraalinen* autonomia? Beauchamp määrittelee moraalisesti autonomisen toimijan sellaiseksi, joka tietää, että hänen motiivejaan ja tekojaan voidaan moittia, että häntä voidaan syyttää vastuuttomasta toiminnasta ja että häntä voidaan rangaista moraalittomasta käytöksestä.⁴⁴ Vaikka jotkut ei-inhimilliset eläimet voivat olla autonomisia ”metafyysisessä” mielessä (eli niillä voi olla kyky tehdä tietoisia valintoja), ne eivät kuitenkaan, ainakaan vallitsevan konsensuksen mukaan, ole moraalisia toimijoita.⁴⁵ Eläimiä ei syyllistetä, rangaista eikä pidetä vastuussa samalla tavalla kuin ihmisiä.

Ihmisarvo usein kytetäänkin juuri sellaiseen toimijuuteen, johon liittyy myös vastuuta ja velvollisuuksia sekä alttius joutua rangaistuksi tai moitituksi omista valinnoista. Strawson itsekin näyttää liittävän tietynlaisen arvostuksen ja kunnioituksen idean siihen, että jotakuta *ansaitusti* rangaistaan. Hän ymmärtää hyvin sitä emotionaalista järkytystä, joka voi seurata, jos väärintekijän

rankaiseminen ymmärretään puhtaana instrumentaalisesti, pelkän yhteiskunnallisen kontrollin näkökulmasta: ”*väläinen* näkemys väärintekijän tuomitsemisesta ja rankaisemisesta rikkoo itsessään väärin tehneen ihmisyyttä vastaan.”⁴⁶ Myös Kant tunnetusti ajatteli, että yhteisiä lakeja rikkoneen ihmisen rankaiseminen ei saa perustua pelkästään joidenkin yhteiskunnallisten tavoitteiden edistämiseen: tämä olisi väärintekijän kohtelemista pelkkänä välineenä. Lainrikkojan täytyy ajatella ansaitsevan rangaistuksen, koska hän on sääntöjen noudattamisen sijaan *valinnut teon*, joka rikkoo sääntöjä, ja näin samalla valinnut rikkomisesta seuraavan rangaistuksen. Rangaistus on hinta, joka valinnasta täytyy maksaa (samoin kuin sääntöjen noudattajakin maksavat valinnastaan jonkinlaisen hinnan, esimerkiksi luopumalla joistakin omista välittömistä haluistaan). Kantin retributiivinen rangaistusteoria perustuu siis oletukselle rikoksentehtäjän autonomisuudesta, ja täten ihmisarvosta.⁴⁷ Yechiel Michael Barilan onkin todennut suoraan, että ”on ihmisarvon vastaista jättää moittimatta ja rankaisematta ihmistä hänen moraalisen toimijuutensa tasolla”⁴⁸.

Vastuun käsitteen uudelleenmäärittelyjä

Moraalisen autonomian idea näyttää vievän takaisin lähtöpisteeseen: se edellyttää kykyä, joita kaikilla ihmisillä ei välttämättä ole. Vastuun ehtoina pidetään niin moraalissa kuin rikosoikeudellisessa ajattelussa yleensä sitä, että tekijä tietää tekonsa luonteen ja moraalin- tai oikeudenvastaisuuden (episteeminen ehto), ja että hän kykenee kontrolloimaan käytöstään, eli olisi periaatteessa kyennyt toimimaan toisinkin (kontrolliehto).⁴⁹ Jos nämä kyvyt ovat ihmisarvon ja moraalisen yhteisön täyden jäsenyyden ehtoja, näyttää osa täysi-ikäisistä ihmisistä jäävän taas ulkopuolelle.

Voisiko vastuun käsitteen kuitenkin nähdä soveltuvan myös muihin kuin normin mukaisiin aikuisiin? Vastuun käsitteestä on esitetty myös perinteistä käsitystä inklusiivisempia analyyseja, jotka eivät korosta pelkästään yksilön rationaalisuutta ja itsekontrollia. Vastuun käsitteen voi esimerkiksi ajatella olevan samalla tavalla relationaalinen kuin autonomian käsite. Perinteinen vastuukäsitys (samoin kuin perinteinen liberaali autonomiakäsitys) nojaa individualistiseen ihmiskäsitykseen: autonomiset ja vastuuseen asetettavat yksilöt ovat erillisiä, ja vastuu on yksilön oma asia – hänen henkilökohtaisiin kykyihinsä ja valintoihinsa perustuva asia. Mutta jos ajatellaan, että vastuullisen toimijuuden kyvyt kehittyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, silloin kykyjen puute voi johtua myös siitä, että niiden kehittymistä ei koskaan ole tuettu tai ympäröivä yhteiskunta suhtautuu yksilöön jo lähtökohtaisesti siten, että hänellä ei *voi* olla moraaliseen vastuuseen (ja täten moraalisen yhteisön osallisuuteen) vaadittavia kykyjä. Vääränlaiset sosiaaliset käytännöt ja ajattelutavat voivat siis jättää piiloon joidenkin ihmisten potentiaalinen vastavuoroisiin reaktiivisiin suhteisiin.⁵⁰ Esimerkiksi vakavista mielenterveysongelmista kärsivien ihmisten minäkuva

on usein jo valmiiksi hauras – heillä saattaa olla heikko luottamus omiin kykyihinsä toimia sosiaalisesti hyväksytyillä tavoilla. Jos muu yhteisö vielä välttelee heitä ja näkee heidät vain ongelmana, minäkuva ja sosiaalisen vuorovaikutuksen taidot heikentyvät entisestään.⁵¹ Sama epäilemättä pätee laitoksiin suljettuihin kehitysvammaisiin.

Käänteisesti moraaliseksi toimijaksi kasvamista tukevilla sosiaalisilla käytännöillä kenties monien aiemmin vastuuseen kyvyttömiksi luultujen potentiaali voidaan saada esiin. Joidenkin tutkimusten mukaan esimerkiksi psykopatian syntymistä voidaan estää oikeanlaisella tuella, jos taipumus psykopatiaan tunnustetaan jo varhaislapsuudessa.⁵² Yleisesti ottaen me kaikki tarvitsemme tukea ja sosiaalista palautetta moraalisen autonomian kehittymiseksi. Niko Noponen käsittelee tässä lehdessä lapsien kasvattamista vastuullisiksi toimijoiksi, mikä usein edellyttää lapsen näkemistä kyvykkäämpänä kuin hän todellisuudessa vielä onkaan – ”hyväuskoista luottamista” lapseen, joka voi kääntyä itseään toteuttavaksi ennustukseksi, eli pelkästään oletettujen moraalisten kykyjen muuttumista todellisiksi kyvyiksi.⁵³ Myös moittiminen, jos luottamuksen pettää, on omalla tavallaan ihmisen potentiaaliin uskomista. Victoria McGeer kuvaa tätä hyvin: kun moitimme jotakuta väärästä teosta ja sanomme, että ”olisit voinut tehdä toisinkin”, samalla tavallaan kunnioitamme henkilön kehityspotentiaalia. Ikään kuin sanoisimme hänelle: ”Pystyt siihen!” (*You have what it takes!*)⁵⁴ Emme siis voi kasvaa osallisiksi moraaliseen yhteisöön, ellei meitä ensin *kohdella* osallisina ja uskota siihen, että kykenemme osallisuuteen.

Tällöin vastuu tavallaan ylittää yksilön rajat. Jos jonkun moraaliset kyvyt jäävät kehittymättä sen takia, ettei hänen sosiaalinen ympäristönsä koskaan tukenut näiden kykyjen kehittymistä tai uskonut niihin, on yhteisö osaltaan vastuussa siitä, mihin tällaisen yksilön teot mahdollisesti johtavat – ainakin, jos ihmisillä samaan aikaan on *tietoa* siitä, miten suuri merkitys sosiaalisella tuella on ihmisen kehittymiselle. Heitteille jätetyn henkisesti vajaakykyisen yksilön moraalinen tai lainvastaiset teot voivat aivan ansaitusti aiheuttaa strawsonilaisia reaktiivisia tunteita, joiden kohteena on tuon henkilön sosiaalinen verkosto, joka olisi voinut vaikuttaa asioihin. Jos ihmiset nähdään enemmän erilaisten sosiaalisten suhteiden muovaamina kuin erillisinä atomeina, täytyy siis myös ajatella uudestaan se, kuka on vastuussa oleva subjekti. Silloin täytyy lakata tuijottamasta pelkkiin yksilöihin ja näiden kykyihin ja hahmottaa vastuuta kantavat entiteetit laajemmin.⁵⁵

Moraalisen yhteisön rajoja voi yrittää laajentaa myös erottelemalla vastuun eri merkityksiä. Esimerkiksi Gary Watson erottaa toisistaan ”vastuun kahdet kasvot”. Yhtäältä vastuu tarkoittaa sitä, että henkilölle attribuoidaan jokin hänen luonnettaan ilmentävä teko. Tällöin häneen voidaan soveltaa sellaisia moraalisia predikaatteja kuin *ahne*, *manipuloiva* tai *julma*. Toisaalta vastuu tarkoittaa sitä, että henkilö asetetaan tilivelvolliseksi (*accountable*) teostaan. Tällöin häneen kohdistetaan reaktiivisia tun-

teita ja asenteita ja kenties rangaistaan häntä: hänen moraalisesti moitittava luonteensa ei siis tällöin ole pelkästään hänen yksityisasiansa vaan vaatii reagointia muilta.⁵⁶

David Shoemaker on hyödyntänyt tätä erottelua selittäessään, miksi kognitiivisesti vajaakykyiset aikuiset voivat silti olla moraalisen yhteisön jäseniä. Heillä ei välttämättä ole sellaisia kykyjä, joita vastuu edellyttää *attributability*-mielessä. Esimerkiksi julmuutta tai manipulatiivisuutta ilmentävät teot edellyttävät Shoemakerin mukaan, että tekijä ymmärtää tällaisten käsitteiden merkityksen ja että ne ovat kiellettyjä tai paheksuttuja. Vastuu tässä mielessä edellyttää siis melko vaativia abstraktin ajattelun kykyjä. Sen sijaan vastuu *accountability*-merkityksessä edellyttää tiettyjä *emotionaalisia* kykyjä: toisen ihmisen hädän ja kärsimyksen tunnustamista sekä kykyä asettua tämän asemaan. Shoemakerin mukaan kehitysvammaisten ihmisten emotionaalisisissa kyvyissä ei usein ole mitään vikaa – he kykenevät empatiaan, ja heitä voi aivan oikeutetusti moittaa, jos he satuttavat toista. (Tosin moite täytyy Shoemakerin mukaan ilmaista hyvin konkreettisesti, kuten ”minua sattui, miltä sinusta tuntuisi, jos sinulle tehtäisiin näin?”, sillä hän näkee kehitysvammaiset vain tällaiseen konkreettiseen ajatteluun kykenevinä.)⁵⁷

Ihmisenä olemisen moraalinen merkityksellisyys

Onnistuuko moraalisen yhteisön laajentaminen kaikkiin ihmisiin näillä vastuun käsitteen uudelleenmäärittelyillä? Vastuun ymmärtäminen sosiaalisesti rakentuvana epäilemättä voi piirtää rajoja uudelleen. Mutta on vaikea sanoa, kuinka paljon nykyisin moraalisesti kyvyttömiksi katsottujen ihmisten kyvyttömyys johtuu pikemmin vääränlaisista sosiaalisista asenteista ja käytännöistä kuin heidän todellisesta, pysyvästä kykyjen puutteestaan. Kuten Vehmas ja Mäkelä muistuttavat, vammaisuus on sosiaalinen konstruktio vain tiettyyn pisteeseen asti. Joillakin vammoilla on geneettinen ja biologinen perusta, jota ei voi millään sosiaalisilla asenteilla taikoa olemattomaksi.⁵⁸

Monimutkaiset erottelut vastuun eri merkitysten välillä voivat puolestaan näyttää kovin keinotekoisilta – ajatuksellisten akrobatiatempujen tekemiseltä, jotta tietyt erityistapaukset saadaan yleisen säännön piiriin. Lisäksi Shoemaker tarkoitti ”henkisesti jälkeenjääneillä” vain lievästi kehitysvammaisia yksilöitä – sellaisia, jotka kuitenkin kykenevät varsin rikkaaseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Entä sellaiset kehitysvammaiset, jotka eivät kykene lainkaan kielelliseen kommunikaatioon ja joilla saattaa myös olla niin vaikeita liikkumisen ja kehonhallinnan rajoitteita, että heidän ruumiillisia eleitänsäkin on vaikea tulkita? Miten heidät voitaisiin nykyisen vammaisten henkilöiden oikeuksien sopimuksen hengessä, ja ihmisarvon ideaalin mukaisesti, nähdä osallisina, mieluummin kuin pelkän hoidon tai hallinnan kohteena?

Simo Vehmas ja Reetta Mietola kuvaavat koskettavasti uudessa etnografiseen tutkimukseen perustuvassa kirjassaan, millaista kaikkein vaikeimmin kehitysvammaisten ihmisten elämä todellisuudessa on. Sanalla sanoen: se on hyvin kapeaa. Vaikka syvästi kehitysvammaisten ihmisten pitäisi erilaisten politiikkasuositusten mukaan saada osallistua sosiaaliseen elämään yhdenvertaisesti muiden kanssa ja asua kodinomaisissa olosuhteissa, käytännössä heidän arkensa koostuu perushoitotoimenpiteiden – pukemisen, syöttämisen, pesemisen – kohteena olemisesta, päivätoimintakeskukseen kuljettamisesta ja pelkästä passiivisesta olemisesta. Juuri mitään ei tapahdu; heidät ikään kuin varastoidaan ryhmäkohteihin sen sijaan, että yritettäisiin aktiivisesti löytää uusia tapoja osallistaa heitä ja saada selville heidän henkilökohtaisia mieltymyksiään ja kykyjään. Tämä johtuu pitkälti resurssien puutteesta eikä läheskään aina heitä hoitavien ihmisten välinpitämättömyydestä. Osallisuuden tukemisen mahdollisuudet ovat hyvin heikot etenkin silloin, kun ryhmäkodin kaikki asukkaat ovat vaikeasti kehitysvammaisia; hoitohenkilökunnan aika menee tällöin pelkästään heidän perustarpeistaan huolehtimiseen.⁵⁹

Mutta vaikka näiden kaikkein vaikeimmin kehitysvammaisten hoitajilla, muilla ammattilaisilla ja läheisillä olisi rajattomasti aikaa tukea heidän osallisuuttaan ja vuorovaikutustaitojaan, on epävarmaa, mihin asti se riittäisi. Vaikeasti kehitysvammaisen voi olla ”arvoitus” jopa omille vanhemmilleen⁶⁰; usein on yksinkertaisesti mahdoton sanoa, mitä henkilö yrittää esimerkiksi jollakin ruumiillisella eleellään kommunikoida – kipua vai mielihyvää? Toivooko tai kysyykö hän jotakin? Pyrkikö hän kommunikoidaan vai onko ele pelkkä tahdoton refleksi? Esimerkiksi seuraava Vehmaksen ja Mietolan kirjassa esitetty kuvaus ”Ellasta” havainnollistaa tätä hyvin:

”Menen Ellan viereen istumaan sohvalle, Ella tulee ihan liki istumaan. Ella tarttuu käteeni ja pitää kädestä kiinni – välillä taputetaan, välillä vain pitää kiinni, sormet riskikään minun sormieni kanssa. Ella katsoo kättäni, mutta ei nosta katsetta minun kasvohini tai käänny puoleeni. Yhtäkkiä Ella vetäisee kätemme kohti päätään ja lyö itseään yhteen liitetyillä nyrkeillämme otsaan. Lyönti on kova. Vedän käteni pois, mutta Ella ottaa aina uudelleen kädestäni kiinni ja toistaa lyöntiyrityksen. Sanon tähän aina että ’Ei, en mä halua lyödä sua Ella’ ja pajaaan hiuksia. Ella ei muuten vaikuta levottomalta, istuskelee rauhassa. Ei toisaalta myöskään hymyile tai käänny kohti vaan on suuntautunut eteenpäin. Välillä liikun itse sohvalla hieman kauemmas Ellasta, mutta tämä hilautuu jälleen aivan kylkeeni.

*Kenttämuistiinpanot*⁶¹

Toisaalta kirjassa on paljon kuvauksia myös tilanteista, joissa vaikeasti kehitysvammaisen osallistuu vuorovaikutukseen tai ilmaisee selkeästi oman tahtonsa, tai omia tunteitaan (iloa, ahdistusta, mustasukkaisuutta), tai joissa

hänenä paljastuu uusia kykyjä esimerkiksi asumisjärjestelyjen muutosten tai jonkin uuden aktiviteetin myötä.⁶² Vaikka heidän käyttäytymisensä usein näyttäytyi mystisenä, jokainen kirjassa kuvattu yksilö myös oli heidät hyvin tuntevien henkilöiden mukaan selvästi oma persoonansa.

Mitä tällaisten konkreettisten kuvausten perusteella pitäisi ajatella vaikeasti kehitysvammaisten ihmisarvosta ja moraalisen yhteisön jäsenyydestä? Jos ihmisarvon perustana on kyky autonomiaan ja moraaliseen vastuuseen, voiko näitä käsitteitä aidosti soveltaa ihmisiin, joiden käyttäytymisen tulkinta on joskus ylivoimaisen vaikeaa? Mielestäni on filosofisesti uskottavaa tulkita autonomian ja vastuun käsitteitä siten, että niiden rakentuminen ja käyttäminen vaatii runsaasti muiden ihmisten tukea. Näin käsitteiden soveltumisalaa voidaan huomattavasti laajentaa. Mutta silti ne kenties lopulta ovat liian ulossulkevia ihmisarvon perustaksi. Esimerkiksi pysyvästi täysin tietoisuutta vailla olevien ihmisten pitäminen autonomisina ja vastuullisina tuskin onnistuu millään käsitteellisillä kikkailuilla.

Esittelen lopuksi lyhyesti vielä yhden ratkaisun. Cora Diamondia seuraten voidaan ajatella, että ihmisarvon ja täyden osallisuuden moraaliseen yhteisöön voi nähdä perustuvan yksinkertaisesti siihen, että *on ihminen*. Ajatus on siis se, että ihmisenä olemisella itsessään on moraalista merkitystä; ”ihmisyyttä” ei ole pelkkä neutraali, biologista lajia kuvaava predikaatti vaan vahvasti arvolatautunut käsite. Ihmisenä olemisen moraalinen merkityksellisyys edeltää Diamondin mukaan kaikkea moraalista teoretisointia: ”Tavat, joilla ihmiselämä merkitään ihmiselämäksi, kuuluvat moraalisen elämän alkulähteelle.”⁶³ Ihmiselämä merkitään ihmiselämäksi (erotuksena vaikkapa koiran elämästä) erilaisilla asennoitumisen ja puhumisen ja eläytymisen tavoilla. Ihmisille – myös kaikkein vaikeimmin kehitysvammaisille – esimerkiksi annetaan nimet (ja vaikka näin tehdään myös lemmikkieläimille, ihmisen nimenantoa määrittävät monet rituaalit ja säännöt, jotka puuttuvat eläinten nimeämisen käytännöistä); ihmisten kokonaisia ruumiita tai ruumiinosia ei syödä; ja ihmisen ruumiit haudataan, jälleen sellaisilla rituaaleilla ja säännöillä, joita ei lemmikkien hautaamiseen kuulu.⁶⁴

Diamond kiinnittää siis huomiota niihin moniin tapoihin, joilla toinen ihminen nähdään ihmisenä ilman mitään erityistä etäännytettyä järjelyä, että tuossa on ihminen (olkoon kyseessä sitten vaikeasti vammaisen ihminen; mieleltään sairastunut ihminen; tiedottomassa tilassa oleva ihminen; tai kuollut ihminen). Asennoitumisemme toisiin ihmisiin ihmisinä on niin perustavalaatuista, että tavallisessa elämässämme olisi outoa, kummallista ja mieletöntä *sanoa*, että joku on ihminen (eikä esimerkiksi robotti). Wittgenstein havainnollistaa tätä hyvin:

”Kuvittele, että sanon ystävästäni: ’Hän ei ole auto-maatti.’ – Mitä tässä tiedotetaan, ja kenelle sanat olisivat tiedonanto? *Ihmiselle*, joka tapaa toisen tavallisissa olo-

”Ihmiselämä merkitään ihmiselämäksi (erotuksena vaikkapa koiran elämästä) erilaisilla asennoitumisen ja puhumisen ja eläytymisen tavoilla.”

suhteissa? Mitä ne *voisivat* hänelle tiedottaa? (Enintään kai sen, että tämä ihminen käyttäytyy aina kuten ihminen, eikä toisinaan kuten kone.)

[...]

Asenteeni häneen on asenne sieluun. En ole sitä *mieltä*, että hänellä on sielu.”⁶⁵

Ihmisen erityinen yhteys toisiin ihmisiin ilmenee myös esimerkiksi siinä, miten tunnistamme kasvojenilmeitä tai miten kuvaamme niitä: kyse ei ole siitä, ”että ilmoitamme kasvojen mitat!”⁶⁶ Wittgenstein kehottaa ajattelemaan myös sitä, ”miten ihmisen kasvoja voi matkia näkemättä samalla omiaan peilistä”⁶⁷; tai jos jollakulla on kädessään kipuja, miten ”emme lohduta kättä, vaan kärsivää ihmistä; katsomme häntä silmiin.”⁶⁸

Tällainen yhteys ihmisten välillä on mahdollista, vaikka ihmisten ruumiillisissa ja henkisissä kyvyissä olisi suuria eroja. Tätä ilmentää mielestäni hienosti seuraava Reetta Mietolan kuvaus etnografisesta tutkimusmetodista, jossa havainnoidaan tarkkaan syvästi kehitysvammaisten henkilöiden (tässä tapauksessa ”Fridan”) jokapäiväistä elämää ja kirjataan se muistiin:

”Kun Reetta kirjoitti puhtaaksi muistiinpanojaan, hän joskus myös samalla fyysisesti matki tutkimushenkilönsä eleitä ja ilmaisuja. Reetta oli ensin ymmällään yrittäessään tulkita Fridan kasvojenilmeitä ja ruumiillisia eleitä. Fridalla oli esimerkiksi tapana työntää kehonsa ylös ja painaa se voimakkaasti pyörätuolin selkänjojaa vasten. Hänen kehonsa tuntui äärimmilleen jännittyneeltä ja hänen hoitajansa pitivät sitä pelon tai innostuksen merkinä. Kun Reetta kävi läpi näiden tilanteiden muistiinpanoja, Fridan eleiden matkiminen auttoi häntä muistamaan yksityiskohtia Fridan asennosta, hen-

gityksestä ja liikkeistä. Se antoi Reetalle myös tilaisuuden kokeilla omalla ruumiillaan, mitä Fridan ilmaisut ja eleet mahdollisesti tarkoittivat.”⁶⁹

Emme voi samalla tavalla *matkia* esimerkiksi koiran tai linnun tai muurahaisen ruumiinliikkeitä. Sen sijaan voimme jossain määrin simuloida ja konkreettisesti kokeilla, millaista on olla esimerkiksi sokea tai kuuro tai neliraajahalvaantunut ihminen, mutta emme pääse edes alkuun sen kuvittelemisessa, millaista on olla muurahainen, jolta puuttuu yksi raaja tai koira, jolta puuttuu hajuaisi. Nämä ovat, näkökulmasta riippuen, syvällisiä tai triviaaleja huomautuksia siitä, miten asennoitumisemme toisiin ihmisiin on monessa mielessä olennaisesti erilaista kuin asennoitumisemme muihin eläviin olioihin.

Kaikkia väite ihmisenä olemisen moraalista merkityksellisyydestä ei vakuuta. Esimerkiksi Richard Rorty piti pelkkää vetoamista yhteiseen ihmisyyteen kehnona argumenttina, jos yrittää saada ihmisiä käyttäytymään toisiaan kohtaan paremmin. Toisia ihmisiä raastasti kohteleva voi hänen mukaansa aivan hyvin myöntää kaikkien ihmisten olevan itsessään arvokkaita, mutta samaan aikaan sulkea esimerkiksi ihonvärittään, uskonnoltaan tai sukupuoleltaan toisenlaiset ihmiset ihmisyyden ulkopuolelle. He ovat todellisuudessa pelkkiä humanoidin hahmossa esiintyviä eläimiä – koiria, torakoita tai karjaa.⁷⁰ Mutta omalla kieroutuneella tavallaan dehumanisatiokin todistaa ihmisenä olemisen moraalista merkityksellisyydestä. Ihmisiä ei kiduteta, raikata tai kaasuteta kammiassa kuoliaaksi *ihmisinä*, vaan raakuus täytyy mahdollistaa riisumalla ensin ihmisyyden pois. Avishai Margalit onkin todennut, että ”ilman ihmisarvon käsitettä ei ole nöyryyttämisen käsitettäkään”⁷¹. Veikko Launis ha-

”Voidaan ajatella, että ’osallisuus’ tulisi ymmärtää syvemmän tason ilmiönä kuin syyllistämisen, tuomitsemisen tai kiittämisen kaltaisten reaktiivisten asenteiden kohteena olemisena.”

vainnollistaa tätä nöyryyttämisen paradoksaalista luonnetta seuraavasti:

”Emme esimerkiksi voi nöyryyttää hoivarobotteja tai vakabinetin ihmisjäljennöksiä. Toisin sanoen nöyryyttäminen on moraalisesti mahdollista vain, mikäli nöyryyttämisen kohteelta *riisutaan ihmisyyttä* – joka sillä täytyy siten oletuksen mukaan lähtökohtaisesti olla.”⁷²

Vaikeasti vammaiset ovat perinteisesti olleet dehumanisaation ja monenlaisen nöyryyttämisen kohteita. Esimerkiksi natsi-Saksassa heitä järjestelmällisesti murhattiin; mutta heidänkin tapauksessaan systemaattinen tuhoamiskäytäntö yritettiin salata ja todellinen kuolinsyy väärennettiin – asia oli siis moraalisesti huomattavasti mutkikkaampi kuin esimerkiksi vammautuneiden eläinten lopettaminen.⁷³

Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tarkastellut joitakin vaihtoehtoja sille, miten Strawsonin moraalisen yhteisön ulkopuolelle sulkemat ihmiset – erityisesti kaikkein vaikeimmin kehitysvammaiset – voitaisiin sisällyttää osallisten joukkoon ja moraalisen yhteisön täysimääräisiksi jäseniksi. Kysymyksen voi ymmärtää myös ihmisarvon perustan etsimiseksi. Ihmisarvo on filosofisesti jännitteinen käsite, sillä vaikka sen on ainakin nykyajattelun mukaan tarkoitus kattaa kaikki mahdolliset ihmiset, samaan aikaan siihen kätkeytyy monenlaisia kyvykkyysoletuksia. Yksi tapa saada ”älyllisesti ja moraalisesti heikkolahjaiset” ihmisetkin ihmisarvon ja moraa-

lisen yhteisön piiriin on nähdä heissä paljon enemmän kykyjä kuin filosofian historiassa on ollut tapana. Tämä edellyttää, että tiedostetaan sosiaalisen ympäristön aiheuttamat esteet, ja myös sen tarjoama potentiaali, vaikeasti vammaistenkin itsemääräämisen ja vastuunottamisen tukemiseksi.

Toisaalta voidaan ajatella, että ”osallisuus” tulisi ymmärtää syvemmän tason ilmiönä kuin syyllistämisen, tuomitsemisen tai kiittämisen kaltaisten reaktiivisten asenteiden kohteena olemisena. Toisin ilmaistuna moraalisesti merkityksellisten reaktiivisten asenteiden taustalla on Strawsonin kuvaamia moraalisia tunteita perustavampi taso, jolla ei tehdä oletuksia toisten ihmisten kyvyistä, vaan jossa heihin automaattisesti asennoidutaan ihmisinä – samanlaisina (ruumiillisen) ihmiskohtalon jakavina yksilöinä kuin me itse. Tällaisen ”humanistisen” ratkaisun yksi vahvuus on mielestäni se, että se mahdollistaa samaan aikaan moraalisesti merkityksellisten erojen näkemisen ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten välillä, kiistämättä muiden eläinten moraalista arvoa. Se, miten suhtaudumme (ainakin joihinkin) eläimiin, ilmenee toisenlaisilla, omalla tavallaan moraalisesti merkityksellisillä tavoilla: esimerkiksi niiden näkemisenä tuntoisina olentoina, joiden hyvinvoinnista tai kärsimyksistä on mielekästä puhua. Eläimetkin voivat tässä mielessä olla osallisia; erottelun ihmisten ja eläinten välillä ei tarvitse olla absoluuttisen jyrkkä. Tällöin vapaan tahdon kiistalle relevantti erottelu osallisiin ja ei-osallisiin voitaisiin käsitellä ihmisen ja koneen (automaatin, robotin) väliseksi, ja joissakin suhteissa – mutta ei kaikissa – ihmisten ja muiden eläinten väliseksi, mutta ei erilaisten *ihmisten* väliseksi.⁷⁴

Viitteet

- 1 Viittaukset Strawsonin alkuperäisen, vuonna 1963 julkaistun artikkelin sivunumeroihin, suomennokset Niko Noposen.
- 2 Strawson 1963, 192.
- 3 Sama, 192–193.
- 4 Sama, 193–194.
- 5 Sama, 194.
- 6 Sama.
- 7 Sama, 198.
- 8 Sama. Strawson sallii sen, että joskus myös ”normaaleihin” ihmisiin voidaan hetkellisesti ottaa objektiivinen asenne, esimerkiksi emotionaalisesti rasittavissa ihmissuhteissa, ikään kuin hengähdystaukona. Tätä asennetta ei kuitenkaan voi ylläpitää kuin tilapäisesti. (Sama, 195.)
- 9 YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista, 3. artikla (a).
- 10 Mahlamäki 2015, 6.
- 11 Tätä aihepiiriä läheisesti sivuaa myös Laitinen 2021. Ilmaisua ”ei-paradigmaattiset” ihmiset (mieluummin kuin ”marginaali-ihmiset”) käyttää esim. Mullin 2011.
- 12 Strawson 1963, 198.
- 13 Stephen Darwallin käsitteitä käyttäen, ihmisarvoon liittyvä kunnioituksen laji on niin sanottua tunnustamiskunnioitusta (*recognition respect*), jossa ei ole astevaihtelua: kaikki ansaitsevat sitä yhtäläisesti pelkästään olemalla persoonia. Sen sijaan arvioiva kunnioitus (*appraisal respect*) kohdistuu ihmisen taitoihin tai luonteeseen, ja joku voi oikeutetusti ansaita enemmän tällaista kunnioitusta kuin toinen. Ks. Darwall 1977.
- 14 Etenkin Peter Singer on tullut tunnetuksi spesismisyytösten esittäjänä: ”spesisti ohittaa toisten lajien edustajien merkittävimmät intressit oman lajinsa edustajien intressien nimissä [...] Suurin osa ihmisistä on spesistejä.” (Singer 1974, 76–77.)
- 15 Singer 1974, 72–77; Blackburn 1996, 358.
- 16 Rachels 2004, 164.
- 17 Kant 1785/2014, 78.
- 18 Mill 1859/2003, 124 (vapaa oma suomennos).
- 19 Griffin 2008, 44.
- 20 Sama, 45.
- 21 Beauchamp & Childress 1979, 121.
- 22 Kant 1758/2014, 76.
- 23 Frankfurt 1971. Proseduraalisen autonomin ideasta ks. myös Christman 2020.
- 24 Pietarinen 1994, 17.
- 25 Sama, 17–21; ks. myös Christman 2020.
- 26 Kompetenssista ja autenttisuudesta autonomian ehtoina, ks. Pietarinen 1994, 15–47; Christman 2020.
- 27 Ks. esim. Warren, 1997, 101–102; Valentini 2017, 867.
- 28 ”[How should we] understand the key word ‘human’ in ‘human rights’? ‘Human’ cannot there mean simply being a member of the species *Homo sapiens*. Infants, the severely mentally retarded, people in an irreversible coma, are all members of the species, but are not agents.” (Griffin 2008, 34.)
- 29 Relatonaalisen autonomian ideasta, ks. McKenzie & Stoljar 2000.
- 30 Baier 1981, 74–92.
- 31 Anderson & Honneth 2005, 127–149.
- 32 Ks. esim. Harding 2017.
- 33 Ks. Mullin 2011.
- 34 Kehitysvammaisuudesta ja instituutioista, ks. Carlson 2010, 19–101.
- 35 CRDP Committee, General Comment No 1 (2014), kohdat 13 ja 15.
- 36 Devi 2013, 795.
- 37 Sama, 801.
- 38 CRDP Committee, General Comment No 1 (2014), kohta 21.
- 39 Vammaisuuden erilaisista määritelmistä ja malleista, ks. Wasserman ym. 2016.
- 40 Beauchamp 2005, 324–325.
- 41 Kattavan yleiskatsauksen aiheeseen tarjoaa Dombrowski 1997.
- 42 Tätä nimitystä käyttää Wills 2020.
- 43 Näin voidaan tulkita esim. Peter Singeriä ja Jeff MacMahania. Ks. esim. Singer 1974/2013; MacMahan 2009.
- 44 Beauchamp 2005, 326.
- 45 Beauchampkin myöntää tämän, ks. Beauchamp 2005, 326.
- 46 Strawson 1963, 206.
- 47 Ks. Kant 1797/1996, 104–108 [6:331–335].
- 48 Barilan 2012, 115.
- 49 Tämän erottelun tekevät esimerkiksi Fischer & Ravizza 1998, 13.
- 50 Vastuun sosiaalisista olottuvuuksista, ks. Hutchison, Mackenzie & Oshana, 2018.
- 51 Ks. Kennett 2009.
- 52 Ks. esim. De Brito, Forth, Baskin-Sommers ym. 2021.
- 53 Noponen 2022.
- 54 McGeer 2019, 316.
- 55 Vammaisuuden, vastuun ja sosiaalisen kontekstin yhteyksistä, ks. myös Vehmas 2011.
- 56 Watson 1996.
- 57 Shoemaker 2009. Tarkemmin sanoen kehitysvammaisia voi Shoemakerin mukaan pitää vastuullisina myös *attributability*-merkityksessä, jos tämä ymmärretään minimaalisesti teon tahdonalaisuutena (kun taas vaativammassa *attributability*-merkityksessä teon pitää tämän lisäksi ilmentää henkilön ’todellista minuutta’). Ks. Shoemaker 2009, 453–454. Myöhemmässä tuotannossaan Shoemaker erottaa vielä kolmannen vastuun lajin, *answerability*yn, joka tarkoittaa sitä, että henkilöä vaaditaan antamaan jokin selitys teolle. Kehitysvammaisia ei hänen mukaansa voi yleensä pitää vastuullisina tässä mielessä. Ks. Shoemaker 2015.
- 58 Ks. Vehmas & Mäkelä 2009
- 59 Vehmas & Mietola 2022.
- 60 Sama, 48.
- 61 Sama, 55.
- 62 Ks. esim. kuvaus ”Fridan” yllättävästä ilon ilmauksesta, kun hän näki saippuakuplia, sekä laajemminkin hänessä tapahtuneista positiivisista muutoksista, kun löydettiin paremmin juuri hänelle sopivia päivätoiminnan tuotoja; Vehmas & Mietola 2022, 93–97. Sosiaalista vuoroaikutusta syvästi kehitysvammaisten kanssa kuvaa myös samaan tutkimusprojektiin kuuluva Sonja Miettinen palkitussa artikkelissaan (ks. Miettinen 2020).
- 63 Diamond 1978/2013, 140.
- 64 Sama, 135–138. Ks. myös Diamond 1991.
- 65 Wittgenstein 1953/1999, §279.
- 66 Sama, §285
- 67 Sama, §285.
- 68 Sama, §286
- 69 Vehmas & Mietola 2021, 50.
- 70 Rorty 2001.
- 71 Margalit 1996, 149.
- 72 Launis 2018, 245.
- 73 Ks. Vehmas & Mietola 2021, 164.
- 74 Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian Vammaisuus & ihmisarvo -hanketta (SA340602). Haluan kiittää käsikirjoitustani koskevista hyödyllisistä kommentteista kahta anonyymia vertaisarvioijaa, *niin & näin* -lehden toimittajia, Reetta Mietolaa, Niko Noposta, Simo Vehmasta, Hanna-Maria Niemeä sekä Esko Yli-Hemminkiä.

Kirjallisuus

Anderson, Joel & Honneth, Axel, *Autonomy, Vulnerability, Recognition, and Justice*. Teoksessa John Christman & Joel Anderson (toim.), *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 127–149.

Baier, Annette, *Cartesian Persons*. Teoksessa *Postures of the Mind. Essays on mind and morals*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1981, 74–92.

Barilan, Yechiel Michael, *Human Dignity, Human Rights, and Responsibility: The New Language of Global Bioethics and Biolaw*. The MIT Press, Cambridge & London 2012.

Beauchamp, Tom & Childress, James, *Principles of Biomedical Ethics*, 4. p. Oxford University Press, Oxford 1979.

Beauchamp, Tom, *Who Deserves Autonomy, and Whose Autonomy Deserves Respect?* Teoksessa *Personal Autonomy: New Essays on Personal Autonomy and Its Role in Contemporary Moral Philosophy*. Toim. James Stacey Taylor. Cambridge

- University Press, Cambridge 2005, 310–329.
- Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford University Press, Oxford 1996.
- Carlson, Licia, *The Faces of Intellectual Disability. Philosophical Reflections*. Indiana University Press, Bloomington 2010.
- Christman, John, Autonomy in Moral and Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2020. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/autonomy-moral/
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. General Comment No 1, 2014. Verkossa: ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments
- Darwall, Stephen, Two Kinds of Respect. *Ethics*. Vol. 88, No. 1, 1977, 36–49.
- De Brito, S. A., Forth, A. E., Baskin-Sommers, A. R. ym., Psychopathy. *Nature Reviews Disease Primers*. Vol. 7, No. 49, 2021.
- Devi, Nandini, Supported Decision-Making and Personal Autonomy for Persons with Intellectual Disabilities: Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Journal of Law, Medicine and Ethics*. Special Issue: Human Rights and Disability. Vol. 41, No. 4, 2013, 792–806.
- Diamond, Cora, Lihan ja ihmisten syömisestä (1978). Suom. Johanna Koskinen. Teoksessa *Johdatus eläinfilosofiaan*. Toim. Elisa Aaltola. Gaudeamus, Helsinki 2013, 132–151.
- Diamond, Cora, The Importance of Being Human. Teoksessa *Human Beings*. Toim. David Cockburn. Cambridge University Press, Cambridge 1991, 35–62.
- Dombrowski, Daniel, *Babies and Beasts: The Argument from Marginal Cases*. University of Illinois Press 1997.
- Fischer, John Martin & Ravizza, Mark, *Responsibility and Control. A Theory of Moral Responsibility*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Frankfurt, Harry, Freedom of the Will and the Concept of a Person. *The Journal of Philosophy*. Vol. 68, No. 1, 1971, 5–20.
- Griffin, James, *On Human Rights*. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Harding, Rosie, *Duties to Care: Dementia, Relationality and Law*. Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Hutchison, Katrina, Mackenzie, Catriona & Oshana, Marina (toim.), *Social Dimensions of Moral Responsibility*. Oxford University Press, Oxford 2018.
- Kant, Immanuel, *Moraalin metafysiikan perustus* (Die Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, 1785). Suom. Markus Nikkarla. Areopagus, Turku 2014.
- Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals* (1797). Käänt. ja toim. Mary Gregor. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Kennett, Jeannette, Mental Disorder, Moral Agency, and the Self. Teoksessa *The Oxford Handbook of Bioethics*. Toim. Bonnie Steinbock. Oxford University Press, Oxford 2009, 90–113.
- Laitinen, Arto, Itseisarvoinen ihminen. Teoksessa *Ihminen kaleidoskoopissa. Ihmiskäsitteiden kirjoja tutkimassa*. Toim. Vilma Hänninen & Elisa Aaltola. Gaudeamus, Helsinki 2020, 224–242.
- Launis, Veikko, *Ihmisarvo*. Vastapaino, Tampere 2018.
- MacMahan, Jeff, Radical Cognitive Limitation. Teoksessa *Disability and Disadvantage*. Toim. Kimberley Brownlee & Adam Cureton. Oxford University Press, Oxford 2009, 240–259.
- Mahlamäki, Pirkko. Johdanto. *YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja*. Suomen YK-liitto 2016, 1–8. Verkossa: ykliitto.fi/sites/www.ykliitto.fi/files/vammaisten_oikeudet_2016_net.pdf
- Margalit, Avishai, *The Decent Society*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1996.
- McGeer, Victoria, Scaffolding agency: A Proleptic Account of the Reactive Attitudes. *European Journal of Philosophy*. Vol. 27, 2019, 301–323.
- McKenzie, Catriona, & Stoljar, Natalie (toim.), *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*. Oxford University Press, Oxford 2000.
- Miettinen, Sonja, Syvästi kehitysvammaisen aikuisen mahdollisuudet yhteisyyden kokemiseen. *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2020, 146–156.
- Mullin, Amy. Children and the Argument from 'Marginal' Cases. *Ethical Theory and Moral Practice*. Vol. 14, 2011, 291–305.
- Mill, John Stuart, *On Liberty* (1859). Toim. David Bromwich & George Kateb. Yale University Press, New Haven 2003.
- Noponen, Niko, Kasvatettavia vastuullistavat tunteemme. *niin & näin* 3/2022, 49–58.
- Pietarinen, Juhani, Itsemäärääminen ja itsemääräämisoikeus. Teoksessa Juhani Pietarinen, Veikko Launis, Juha Räikkä, Erik Lagerspetz, Marjo Rauhala & Markku Oksanen, *Oikeus itsemääräämiseen*. Painatuskeskus, Helsinki 1994, 15–47.
- Rachels, James, Drawing lines. Teoksessa *Animal Rights: Current Debates and New Directions*. Toim. Martha Nussbaum & Cass Sunstein. Oxford University Press, Oxford 2004, 162–174.
- Rorty, Richard, Human Rights, Rationality, and Sentimentality. Teoksessa *The Philosophy of Human Rights*. Toim. Patrick Hayden. Paragon House, St Paul 2001, 241–256.
- Shoemaker, David, Responsibility and Disability. *Metaphilosophy*. Vol. 40, No. 3–4, 2009, 438–461.
- Shoemaker, David, *Responsibility from the Margins*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- Singer, Peter, Kaikki eläimet ovat tasavertaisia (All Animals Are Equal, 1974). Suom. Johanna Koskinen. Teoksessa *Johdatus eläinfilosofiaan*. Toim. Elisa Aaltola. Gaudeamus, Helsinki 2013, 69–88.
- Strawson, Peter, Freedom and Resentment. *The Proceedings of the British Academy*. Vol. 48, 1963, 187–211.
- Strawson, Peter, Vapaus ja suuttumus (Freedom and Resentment, 1963). Suom. Niko Noponen. *niin & näin* 3/2022, 13–29.
- Valentini, Laura, Dignity and Human Rights: A Reconceptualization. *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 37, No. 4, 2017, 862–885.
- Vehmas, Simo & Mäkelä, Pekka, The Ontology of Disability and Impairment: a Discussion of the Natural and Social Features. Teoksessa *Arguing about Disability: Philosophical Perspectives*. Toim. Kristjana Kristiansen, Simo Vehmas & Tom Shakespeare. Routledge, London 2009, 42–56.
- Vehmas, Simo, Disability and Moral Responsibility. *Frames*. Vol. 15, No 2, 2011, 156–167.
- Vehmas, Simo & Mietola, Reetta, *Narrowed Lives. Meaning, Moral Value and Profound Intellectual Disability*. Stockholm University Press, Stockholm 2021.
- Vehmas, Simo & Mietola, Reetta, *Vaikeasti kehitysvammaisten arki ja ihmisyys*. Gaudeamus, Helsinki 2022.
- Warren, Mary Anne, *Moral Status. Obligations to Persons and Other Living Things*. Clarendon Press, Oxford 1997.
- Wasserman, David, Asch, Adrienne, Blustein, Jeffrey & Putnam, Daniel, Disability: Definitions, Models, Experience. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2016. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/disability/
- Watson, Gary, Two faces of responsibility. *Philosophical Topics*. Vol. 24, No.2, 1996, 227–248.
- Wills, Joe, Animal rights, legal personhood, and cognitive capacity: addressing 'leveling-down' concerns. *Journal of Human Rights and the Environment*. Vol. 11, No. 2, 2020, 199–223.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Juva 1999.
- YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja. Suomen YK-liitto 2016. Verkossa: ykliitto.fi/julkaisut/ykn-yleissopimus-vammaisten-henkiloiden-oikeuksista-ja-valinnainen-poytakirja

Sampo Sirkka, *Day 6* (2018), öljy paneelille, 20 x 50 cm. Kuva: Aleksi Taivalanti

NIKO NOPONEN

Kasvatettavia vastuullistavat tunteemme

Keskenkasvuiset testaavat Frans de Waalin mukaan ”yhteisön sosiaalisia sääntöjä kiusaamalla vanhempiaan”¹. Ainakin liian pitkälle menevänä tai huonona hetkenä tällainen käyttäytyminen on omiaan herättämään ärsytetyissä suuttumusta. Suuttumuksen ilmaisu ja mahdolliset toimenpiteet saattavat puolestaan herättää ilkeilevissä syyllisyyden ja katumuksen ilmauksia. Milloin suuttumus on aiheellista? Kaiketi silloin, kun suuttumuksen kohteen katsotaan olevan vastuussa moraalisesti paheksuttavasta toiminnastaan tai käyttäytymisestään. Vuonna 1962 Peter Strawson analysoi British Academyn esitelmässään ”Vapaus ja suuttumus” (Freedom and Resentment) urauurtavasti suuttumuksen ja muiden reaktiivisten tunteiden ja asenteiden keskeisyyttä sille, mistä vastuullisuudessa ja vastuullisena pitämisessä on kyse. Hän esitti myös huomioita kasvattajalta vaadittavista suhtautumistavoissa, muttei käsitellyt aihetta tarkemmin. Strawsonilainen lähestymistapa auttaa kuitenkin ymmärtämään, miten vastuulliseksi kasvattaminen edellyttää reaktiivisten tunteiden ja asenteiden ilmaisemista kasvatettaville – ja niiden ilmaisemisen teeskentelemistä.

Kasvatuksen viimekätisistä päämääristä esitetään hyvinkin erilaisia näkemyksiä. Kasvatusfilosofian tutkijoiden Ishtiyague Hajin ja Stefaan Cuypersin mukaan samaa mieltä ollaan kuitenkin siitä, että yksi kasvatuksen ensisijaisista pyrkimyksistä on varmistaa, että lapsistamme tulee *moraalisia toimijoita*. Moraalista toimijuutta he luonnehtivat Peter Strawsonin viitoittamalla tavalla: moraalinen toimija ”kykenee ottamaan osaa erilaisiin moraalista vastuullisuutta konstituoiviin käytäntöihin”.² Vaikka vastuulliseksi kasvamisesta ja kasvattamisesta koskevassa kasvatusfilosofisessa tutkimuksessa ja keskustelussa Strawsonin esitelmään viitataan³, ei strawsonilaista lähestymistapaa ole hyödynnetty kunnolla. Ylipäätään se, miten vastuulliseksi kehitytään tai miten vastuullisuuteen mahdollisesti kasvatetaan, näyttää saaneen kasvatusfilosofisessa tutkimuksessa vähän huomiota⁴.

Vastuulliseksi moraaliseksi toimijaksi kehittyminen kytkeytyy runsaasti käsiteltyyn mutta kiistanalaiseen kysymykseen autonomiasta kasvatuksen päämääränä. Strawsonilaisella reaktiivisten tunteiden analyysillä voisi siis olla annettavaa myös niin sanotun kasvatuksellisen tai pedagogisen paradoksin käsittelyyn: yksi tapa muotoilla kasvatuksen paradoksaalisuutta on kysyä, miten ulkokohtainen ohjaus ja tapoihin totuttaminen voisi palvella kasvatettavan ohjaamista kohti järjestäytynyttä autonomista itsehallintaa ja moraalista toimijuutta⁵. Strawsonin lähtökohdiana ovat meille luonnolliset ja kanssakäymisessämme tavanomaiset tunteet ja asenteet, jotka kyt-

keytyvät perustavanlaatuisiin tapoihimme käsitteellistä toimintaa, vastuullisuutta ja keskinäisiä suhteitamme mutta myös toiminnan perusteisiin ja siten järkipäiseen itsehallintaan. Näiltä osin Strawsonin analyysi voi auttaa hälventämään järjellisyden ja tunteiden turhan jyrkkää vastakkainasettelua.

Suuttumus ja paheksunta, kuten myös kiitollisuus, ovat toisiin kohdistuvia reaktiivisia tunteita tai asenteita (*reactive feelings and attitudes*). Syyllisyys ja katumus puolestaan kohdistuvat itseän. Reaktiivisten tunteiden ja asenteiden asianmukaisuus tuntuu edellyttävän ”taaksepäin katsovaa”, retrospektiivistä arviointia siitä, onko näiden sisältämä syytös, tuomitseminen, hyväksyntä tai kiitos *ansaittua*. Esitelmässään Strawson tekee keskeisen erottelun *henkilökohtaisten reaktiivisten tunteiden ja asenteiden* ja toisaalta *objektiivisen asennoitumisen* välillä. On kuitenkin syytä kysyä kriittisesti, onko perustava asennoituminen kasvatettaviin strawsonilaisen lähestymistavan mukaan juuri objektiivista tai toisin sanoen instrumentaalista eli välineellistä⁶. Tämä kriittinen kysymys kytkeytyy muun muassa Victoria McGeerin ja Anneli Jeffersonin puolustamaan tulkintaan, jonka mukaan Strawsonin perustelu vastuullisena pitämiselle olisi viime kädessä ”taaksepäin katsova” eli seurauseettinen tai konsekventialistinen⁷. Konsekventialismia ei tule tässä kuitenkaan ymmärtää siten kuin utilitarismi usein ymmärretään eli suorana tekoutilitarismina. McGeerin ja Jeffersonin näkemykset ovat luonteeltaan epäsuoran konsekventialistisia, ja heidän käsityksensä siitä, mikä on hyvää ja siis tavoiteltavaa, on pluralistinen. Konsekven-

tialistisuus on siis nyt ymmärrettävä väljästi ”eteenpäin katsovaksi” seurauseettiseksi lähestymistavaksi toiminnan harkintaan ja arviointiin.⁸

Esitän, että Strawsonin erottelemien henkilökohtaisen asenteen ja objektiivisen asennoitumisen lisäksi niiden väliltä voidaan tunnistaa ainakin kaksi välittävää kasvattamiselle olennaista asennoitumistapaa: toinen näistä on *teeskentelevä*, toinen taas *hyväuskoinen*. Perustan näiden tunnistamisen ja luonnehdintani sille, että kasvatettava voi olla perusteltua kohdella niin kuin hän olisi vastuullinen, vaikka perustellusti uskotaan, ettei hän (ehkä) ole. Teeskentelevää asennoitumistapaa voi pitää välineellisenä ja konsekventialistisena: moitetta, kiitosta tai vastaavaa ilmaistaan, koska tämän ajatellaan vaikuttavan hyödyllisillä tavoilla kasvatettavan tulevaan käyttäytymiseen. Hyväuskoisen asennoitumistavan taas voi ajatella olevan konsekventialistinen ainoastaan epäsuorasti tavalla, johon sisältyy taaksepäin katsova, ansionmukaisuuden aspekti: moitteen tai vastaavan ajatellaan edistävän kasvatettavan kehittymistä vastuulliseksi toimijaksi ja hänen ajatellaan ansaitsevan vastuullisena pitämistä juuri kehittymismahdolluuksiensa vuoksi.

Esittelen aluksi Strawsonin esitelmän yleisiä teemoja ja huomioita kasvattamisesta. Arvioin seuraavaksi Javier Echeñiquen ja Daniel Corenin käsityksiä strawsonilaisesta kasvatusnäkemyksestä. Keskityn sitten erityisesti kasvatukselle olennaisten asennoitumistapojen kehittelyyn strawsonilaisista lähtökohdista. Erittelyni on luonteeltaan käsitteellistä ja fenomenologista. Ammennan viimeaikaisesta Strawsonia seuraavasta ja kommentoivasta vastuullisuustutkimuksesta, erityisesti moraaliseen toimijuuteen ja psykologian filosofiaan erikoistuneiden McGeerin ja Jeffersonin julkaisuista. Tukeudun myös Strawsonin nuoremman aikalaisen Bernard Williamsin analyysiin toiminnan perusteista ja syyttämisestä. Empiiristä kehitys- ja kasvatuspsykologista tutkimusta en varsinaisesti hyödynnä⁹. Lopuksi yhdistän strawsonilaista vastuullistamiskäsitelmää vielä perinteisiin kasvatusfilosofiin sekä kantilisiin ja hegeliläisiin teemoihin – ja palaan myös vanhempiaan kiusaaviin keskenkasvuisiin.

Strawsonin erottelu ja huomiot kasvattamisesta

Esitelmässään ”Vapaus ja suuttumus” Strawson argumentoi sellaisia kantoja vastaan, joiden mukaan maailman yleistä deterministisyyttä koskevan väitteen totuus tai todennäköisyys tekisi moraalisen vastuun ja syyllisyyden ajatukset ja näin ollen syyttämisen, vastuuseen vaatimisen ja rankaisemisen perusteettomiksi. Strawsonin onkin tulkittu puolustavan eräänlaista kompatibilistista näkemystä, jonka mukaan ajatukset moraalista vastuusta ja ”tahdon vapaudesta” ovat sovitettavissa yhteen determinismin kanssa. Tämän aihepiirin ohitan nyt lähes kokonaan. Esitelmänsä alussa Strawson sanoo, ettei edes ”tiedä, mikä determinismin teesi on”¹⁰. Myöhemmin hän on sanonut, että ”koko kiista deterministien ja liberta-

rianistien välillä on irrelevantti; ja se, että siitä tosiasia on väitelty niin pitkään ja antaumuksella, on vain yksi osoitus siitä, kuinka filosofeilla on taipumuksena nostattaa tomua ja sitten valittaa, etteivät he näe”¹¹.

Väitän, että esitelmässään Strawsonin päämielenkiinnonkohteena on sosiaalisen kanssakäymisen, ja samalla myös kasvatuksen, metafysiikka. Strawsonilainen deskriptiivinen metafysiikka perustuu siihen lähtökohtaan, että kun tutkitaan sosiaalisen toimintamme käsitteellisiä ehtoja, oletetaan tietoisesti, etteivät ihmiset käytännön toimintatavoissaan ja niihin sisältyvissä ja kytkeytyvissä ajattelutavoissaan voi olla täysin pielessä ja harhaisia. Pamela Hieronymi luonnehtii Strawsonin moraalisuuden metafysiikkaa sosiaalisesti naturalismiksi¹², mutta hänen lähestymistapaansa voi pitää myös fenomenologisena¹³. Strawson pohjaa argumentaationsa sosiaalisen elämämme käytäntöjen analysoimiseen. Pyrkimyksenä on tavoittaa jotakin hyvin keskeistä siitä, ”miten ne ymmärrämme” keskittymällä ”siihen monimutkaiseen verkostoon asenteita ja tunteita, joka muodostaa olennaisen osan moraalisesta elämästä sellaisena kuin sen tunnemme”¹⁴. Strawson siis pyrkii tuomaan esille sosiaaliseen kanssakäymiseemme sisältyviä piileviä, tavallisesti vain epätarkasti ymmärrettyjä käsitteellisiä jäsentelyitä ja yhteyksiä. Myöhemmin hän on todennut ”[i]hmisten tai ainakin heistä arvostelukykyisempien olevan todellisuudessa aika taitavia määrittämään, milloin ja missä määrin moraalisen vastuun edellytyksen täytyvät”¹⁵.

Suuttumus, paheksunta tai vastaava voi laantua tai olla nousematta lukuisten tekijöiden vuoksi. Strawson jakaa nämä kahteen pääryhmään, joista ensimmäiseen kuuluvia yhdistää tietynlainen tilannekohtaisuus, toiseen kuuluvia puolestaan kohteen erityislaatuisuus. Ensimmäiseen lukeutuu hyvinkin erilaisia tekijöitä: toimija ei esimerkiksi ”ollut tietoinen siitä, millaista vahinkoa hän aiheutti, tai horjahti, koska häntä tuupittiin”. Yhteen ne kuuluvat siksi, että ”[n]e eivät johdattele meitä lupumaan tavallisista reaktiivisista asenteistamme kyseistä toimijaa kohtaan joko tuon teon tekemisen aikoihin tai yleisemmin”. Toiseen ryhmään Strawson taas niputtaa tapaukset, joissa kohteen ajatellaan olevan pysyvämmän jonkinlainen: ”Toimija on oma itsensä mutta kieroutunut tai mieleltään sekaisin, neuroottinen tai vasta lapsi. Kun näemme jonkun tällaisessa valossa, reaktiiviset asenteemme tapaavat muuttua perustavanlaatuisesti.”¹⁶

Erilaisten reaktiivisia tunteita laannuttavien tekijöiden pääryhmien pohjalta Strawson tekee olennaisimman erottelunsa: Suuttumus, kiitollisuus ja lukuisat muut tunteet kuuluvat vertaisten osallisuuteen, joka on keskeistä ihmisten välisille *henkilökohtaisille* suhteille. Tällainen osallisen suhtautumistapa on tavalliselle aikuisten keskinäiselle kanssakäymiselle tyyppillistä ja luonteenomaista. Voimme kuitenkin suhtautua toiseen ihmiseen myös *objektiivisella* tavalla, joka ei ole henkilökohtainen osallisuuden tai vertaisuuden mielessä. Tällöin ihminen on esimerkiksi hoidon, lääkinnän, sosiaalihuollollisten tukitoimien tai hallinnollisten toimenpiteiden

kohteena. Myös hoidettavaan ja holhottavaan lapseen suhtaudutaan omalla tavallaan objektiivisesti, ja tällainenkin suhtautumistapa voi olla monin tavoin emotionaalaisesti rikas. Mutta Strawson painottaa, että siihen ei voi ”sisältyä sitä reaktiivisten tunteiden ja asenteiden joukkoa, joka kuuluu osallisuuteen keskinäisissä ihmissuhteissa toisten kanssa”.¹⁷

Objektiivisen asennoitumisen ottamiselle on perusteita, kun ihmistä ei voi pitää kyvyiltään yleisesti tai tilapäisesti sellaisena, jollaisina tavallisia aikuisia ihmisiä pidetään: ”Objektiivisella katseella silmäämme neuroottisen ihmisen pakonomaista ja pienen lapsen rasittavaa käyttäytymistä hoitoon tai kasvatukseen liittyvät asiat mielessämme.” Objektiivinen asennoituminen on mahdollista omaksua myös kehen tahansa toiseen ihmiseen, tilapäisesti. Strawsonin argumentaation ytimessä on juuri se tosiasia, että meidän ei ole mahdollista omaksua objektiivista asennoitumista kattavasti aina ja kaikkiin ihmisiin. Pohjimmiltaan kysymys maailman yleisestä deterministisyydestä on tämän vuoksi irrelevantti.¹⁸ Argumentaatiossaan Strawson työntää metafysisistä determinismien ongelmaa syrjään ja tekee tilaa sosiaalisen elämämme piilevän metafysiikan analysoimiselle ja kuvaamiselle. Hänen analyysinsä ytimessä on se, miten vastuullisena pitäminen ilmenee sosiaaliseen kanssakäymiseemme kuuluvissa asenteissamme ja tunteissamme.

Kysymyksiä lasten vastuullisena pitämisestä ja kasvatamisesta Strawson ainoastaan sivuaa, mutta tavalla, joka osoittaa hänen pitävän niitä käytännön elämässä hyvin olennaisina ja hankalina. Mitä Strawson tarkalleen ottaen sanoo kasvatuksen vaikeudesta?

”Erytisesti suoraviivainen vastakkainasettelu toisaalta objektiivisten asenteiden ja toisaalta niiden vastinpariksi asettamani moninaisten asenteiden joukon välillä on yhtä lailla karkeasti yksinkertaistava kuin keskeinenkin. [. . .] Esimerkiksi vanhemmat ja muut pienten lasten huolenpidosta ja kasvatuksesta huolehtivat eivät voi omaksua holhokkejaan kohtaan kumpaakaan näistä asennetyypeistä niiden puhtaassa ja ehdottomassa muodossa. He ovat tekemisissä sellaisten olentojen kanssa, jotka ovat potentiaalisesti ja kasvavassa määrin kykeneviä täyteen inhimillisten ja moraalisten asenteiden kirjoon, ja niiden kohteina olemiseen, mutta jotka eivät ole vielä kumpaankaan täysin valmiita. Siksi tällaisten olentojen kohtelun on oltava eräänlaisena kompromissina jatkuvaa vuorottelua asenteen objektiivisuuden ja kehittyneiden inhimillisten asenteiden välillä. Harjoittelut etenevät vähitellen kohden varsinaisia suorituksia. Lapsen rankaiseminen on sekä samankaltaista että erilaista kuin aikuisen rankaiseminen.”¹⁹

Strawsonin erottelu henkilökohtaisen osallisen asenteen ja objektiivisen asennoitumisen välillä on perusteltu ja fenomenologisesti vetoava. Hän kuitenkin painottaa, että vaikka nämä asennoitumistavat ovat ”perustavanlaatuisesti toisilleen *vastakkaisia*”, ne eivät ole ”täysin toisiaan *poissulkevia*”²⁰.

Tulkintoja strawsonilaisesta kasvatuskäsityksestä

Vaikka strawsonilaista lähestymistapaa on vastuullisuustutkimuksessa käsitelty ja kehitelty paljon, vastuulliseksi kasvamisen ja kasvattamisen tutkimuksessa esitelmän antia ei ole hyödynnetty tarkemmin ja laajemmin. Ainakin Javier Echeñique ja varsinkin Daniel Coren ovat kuitenkin huomioineet mahdollisuuden soveltaa Strawsonin näkemyksiä vastuulliseksi kasvamisen tutkimuksessa²¹. Echeñiquen varsinaisena tutkimusaiheena on Aristoteleen vastuullisuusnäkemys, mutta hänen mukaansa sen tutkijoita on viime vuosikymmeninä ohjannut strawsonilainen lähestymistapa.

Echeñique pitää oikeana Strawsonin kantaa, jonka mukaan puhtaasti yhteiskunnallista hyödyllisyyttä arvioiva lähestymistapa välineellistää (*instrumentalise*) tavalliset aikuiset ihmiset eikä lähesty näitä moraalisina toimijoina.²² Echeñiquen argumentille keskeistä on erottelu välineellisen kiittämisen ja syyttämisen sekä laajemman prospektiivisen tai eteenpäin katsovan kiittämisen ja syyttämisen välillä: Välineellinen kiittäminen ja syyttäminen rajautuu ei-moraaliseksi. Prospektiiviseen, tulevaan katsovaan tai eteenpäin suuntautuneeseen kiittämiseen ja syyttämiseen taas sisältyy välineellisen suhtautumistavan ohella myös jonkinlaista moraalisena kasvatukseen kytkeytyvää kiittämistä ja syyttämistä.²³

Echeñiquen kritiikin kohteena ovat strawsonilaisittain orientoituneet Aristoteleen tulkitsijat. Näiden mukaan Aristoteles ei olisi kiinnostunut eteenpäin katsovaan, prospektiiviseen kiittämiseen ja syyttämiseen vaan ainoastaan retrospektiiviseen eli sen arvioimisesta, mitä toimija ansaitsee niiden toimiensa vuoksi, joista hän on luonteestaan johtuen kausaalisesti vastuussa. Echeñiquen mukaan strawsonilaisesta erottelusta ”seuraa *kaikkien* prospektiivisten asenteiden rajaaminen ulos moraaliselle arvioinnille irrelevantteina, mihin yhdistyy näiden asenteiden sopivien kohteiden (eli yhtä lailla eläinten, psykopaattien ja lasten) rajaaminen ei-moraaliseksi toimijoiksi”.²⁴

Echeñique huomioi sen, että Aristoteleen mukaan niin lapsia kuin eläimiäkin voidaan pitää tiettyssä mielessä vastuullisina, sillä näiden käyttäytyminen on lähtökohdaisesti tavoitteellista, vapaaehtoista ja näistä itsestään kumpuavaa. Jotta vastuulliseksi kehittymistä ja kasvattamista voidaan tarkastella vähittäin etenevänä jatkumona, jonkinlainen tämän suuntainen aristoteelinen ajattelutapa on mitä ilmeisimmin välttämätön. Jossakin vaiheessa tavallisesti kehittyneitä lapsia täytyy pitää jo perusteita huomioivina (*reason responsive*), vaikka näillä ei vielä ajatella olevan pitkälle kehittyneitä kykyjä tai muita ominaisuuksia kuten varsinaisia luonteenpiirteitä ja vaikka näiden ei vielä katsota olevan varsinaisesti itseään järkevällä harkinnalla ohjaavia toimijoita.²⁵

Olen tarkoituksella tuonut lyhyesti esille aristoteelisia huomioita taustoittaakseni pääaiheen käsittelyä.²⁶ Puutun tässä tarkemmin vain siihen, että Echeñique lukee Strawsonin esitelmän sisältävän jotain, mitä se ei sisällä. En-

”Vastuulliseksi kasvaminen saattaa edellyttää vastuullisena pitämistä.”

sinnäkin Strawsonilla objektiivisessa asennoitumisessa (*objective attitude*) ei ole kyse niinkään reaktiivisten asenteiden tavoin spontaaneista, ilman aktiivista harkintaa sosiaalisissa tilanteissa nousevista emotionaalisista asenteista. Strawson puhuu objektiivisesta asennoitumisesta yksikössä, vaikka se toki voi saada monenlaisia ilmenemismuotoja. Hän kuvaa sitä tietoisena etäännytyksi ja tarvittaessa harkitusti hyödynnettäväksi asennoitumis-avaksi. Siksi olen kutsunut sitä mieluummin juuri *asennoitumiseksi* kuin asenteeksi.²⁷ Jo tältä osin Echeñique tuntuu tulkitsevan Strawsonia tai strawsonilaista kantaa väärin. Toiseksi Strawson sanoo, että kasvattavilla ”ei ole suin päin varaa kumpaankaan näistä asennetyypeistä niiden puhtaassa ja ehdottomassa muodossa” ja puhuu ”jatkuva vuorottelusta” näiden välillä²⁸. Strawson ei siis kiellä sitä, että kasvatussuhteeseen kuuluisi myös Echeñiquen retrospektiiviseksi ja moraaliseksi luonnehtimia reaktiivisia asenteita.

Daniel Coren käsittelee kasvattamisen edellyttämiä välittäviä tasoja objektiivisen asennoitumisen ja reaktiivisia asenteita ja tunteita sisällään pitävän henkilökohtaisen suhteen välillä²⁹. Coren mainitsee, että Strawson esittäisi hienojakoisen jaottelun vanhempien asenteista pieniä lapsiaan kohtaan. Strawsonin käsittely on tosiasiassa ainoastaan viitteellistä ja suuntaa antavaa. Coren esittää kuusiportaisen jaottelun imeväisiästä aikuisuutta lähenevään nuoruuteen asti. Kyse on lähinnä asteittaisesta jatkumosta, jossa objektiivinen asennoituminen vähenee ja reaktiivisten asenteiden osuus vähitellen kasvaa³⁰. Ajatus on oikeansuuntainen mutta jää pinnalliseksi. Coren ei käsittele sitä, miten erilaiset suhtautumistavat voisivat vaikuttaa lasten kehittymiseen vastuullisina. Hän pitää aiheellisesti ongelmallisena tulkintaa, jonka mukaan strawsonilainen näkemys tarkoittaa, että ”jos syyttäisimme pieniä lapsia, olisivat pienet lapset tällöin syyttämisen arvoisia [*blameworthy*]”. Corenilta jää kuitenkin huomaamatta, että vastuulliseksi kasvaminen saattaa edellyttää vastuullisena pitämistä. Vaikka mainittu tulkinta on sellaisenaan absurdi, se kuitenkin osoittaa oikeaan suuntaan: kärjistäen ilmaistuna lasten

syyttäminen saattaa hyvinkin tukea näiden kehittymistä ”syyttämisen arvoiseksi”. Miten syyttäminen ja muut ”vastuullistavat” suhtautumistavat sitten voivat tukea vastuulliseksi kehittymistä?

Vastuullistavat ”tukirakenteet” ja syyttämisen tavoitteet

Victoria McGeerin analyysi vastuullisuuden ja moraalisen toimijuuden luonteesta ja sosiaalisista edellytyksistä auttaa hahmottelemaan strawsonilaista kasvatusnäkemystä. McGeer ei käsittele eksplisiittisesti vanhemmuutta ja kasvatusta, mutta hän jäsentää strawsonilaisittain ymmärrettyjä reaktiivisten asenteiden käytäntöjä vuorovaikutteisina ”rakennustelineinä” tai ”tukirakenteina” (*scaffolding*) vastuulliselle toimijuudelle. Tämä jäsentely auttaa hahmottelemaan, kuinka kasvatettavia voidaan tukea kohti toiminnan vapauden ja vastuullisuuden edellyttämiä itsehallintaan ja harkintaan kytkeytyviä kykyjä. Esimerkiksi kehu tai kiitoksen voi ajatella kommentoivan sitä, että kehu tai kiitety on onnistunut toimimaan välittömiä halujaan hilliten, joidenkin olennaisemmiksi ajateltujen perusteiden (*reasons*) mukaan. McGeer käsittelee ”kykyä normatiiviseen itsehallintaan” juuri tietynlaisena ”kykynä vastata perusteisiin”:

”Tämän näkemyksen mukaan toimijat voivat ansaita kiitosta ja syytöstä (ja muita reaktiivisia vastauksia) ainoastaan sisällöllisessä normatiivisessa mielessä, kun heillä on (yleinen) kyky tunnistaa (moraalisia) perusteita ja vastata niihin toimintaolosuhteissaan. Vain tällöin näyttäisi olevan reilua tai asiaankuuluvaa pitää heitä vastuullisina.”³¹

McGeer viittaa Bernard Williamsin analyysiin toiminnan perusteista ja siitä, miten syyttäminen vähintäänkin implisiittisesti nojautuu oletuksiin perusteista. Williams luonnehtii toimijan tekoon kohdistuvaa syyttämistä (*focused blame*) oudoksi tai hämäräksi (*obscure*). Tekoon kohdistuvalla syytöksellä Williams tarkoittaa sen ilmaisemista toimijalle, että jotakin hänen tiettyä tekoaan tai tekemättä jättämistään (esimerkiksi kakkupalan syömistä tai epäonnistumista sen säästämässä) pidetään vääränä ja moitittavana:

”Kun jotakuta näin syytetään, kerrotaan hänelle, suurin piirtein, että hänellä oli peruste toimia toisin, vaikka tämä ei suorassa merkityksessä olisikaan ollut totta. Toisaalta tämä on kuitenkin nyt tullut todeksi johtuen hänen taipumuksestaan tehdä asioita, joita hänen kunnioittamansa ihmiset häneltä odottavat, sekä sen tunnistamisesta, mitä nuo toiset ihmiset häneltä odottavat. Juuri senhän syytöksen toivotaan hänelle välittävän.”³²

Williamsin mukaan toiminnan perusteet on varsinaisessa mielessä ymmärrettävä aina ”sisäisiksi perusteiksi” (*internal reasons*): lähtökohtaisesti perusteet ovat toimijaa

tosiasiallisesti motivoivia. Mutta perusteista voidaan Williamsin mukaan puhua järkevässä mielessä myös ajateltaessa, että toimijalla olisi häntä motivoivia perusteita tehdä jokin asia, joita hän ei kuitenkaan ole syystä tai toisesta tiedostanut. Se tosiasia, että henkilöllä on peruste tehdä jokin tietty asia, vaikkapa syödä pala kakkua, koska se maistuu hyvältä, ei tietenkään tarkoita, että hänellä olisi lopulta perusteita tehdä juuri tuo asia, jos huomioidaan kaikki muut hänen mahdollisesti tai tosiasiallisesti tiedostamansa perusteet. Esimerkiksi jollakulla voi olla peruste syödä pala kakkua sen herkullisen maun vuoksi, mutta taas perusteita olla syömättä sitä vaikkapa allergian takia.³³

Kun kasvatettavalle lapselle esitetään johonkin hänen tekoonsa kohdistettu syytös eli esimerkiksi sanotaan, että hän ei olisi saanut syödä muille jätettyä kakun loppua, annetaan ymmärtää, että hänellä olisi ollut peruste toimia toisin. Millaisessa tapauksessa tämä ei, kuten Williams sanoo, olisikaan ollut suorassa merkityksessä totta? Syytöksen esittäjän voidaan katsoa ajattelevan, että toiselle jätetyn kakkupalan syöminen on tässä tapauksessa ilmentänyt vaikkapa toisen epäileluu huomiotta jättämistä ja ahnehtimista. Jos syytöksen kohde ei kuitenkaan ole ajatellut toimivansa ahneesti, epäkohteliaasti tai epäilelusti, ei hänellä ole ollut tällaisia perusteita olla toimimatta tavalla, josta häntä syytetään. Syytöksen kohteen otaksutaan kuitenkin arvostavan syytöksen esittäjää tai haluavan olla tälle mieliksi. Näin ollen syyttäminen itsessään tuo esiin tai jopa tekee todeksi sen, että syytetyllä toimijalla olisi ollut arvostamisestaan tai miellyttämisen halustaan johtuva peruste olla toimimatta tavalla, jolla hän toimi.

Williamsin huomio on mitä olennaisin: syytös osoittaa, mitä syytetyn oletettavasti arvostamat henkilöt häneltä odottavat. Jos hän edes jossakin määrin luottaa heihin ja heidän arvostelukykyynsä, hänellä on peruste, jonkinlainen toisen asteen mutta yhtä kaikki tärkeä peruste, pyrkiä välttämään sellaisia tekoja, joista häntä syytetään. Jos siis syytetty arvostaa syytöksen esittäjää, luottaa tämän arvostelukykyyn tai edes pyrkii miellyttämään tätä, syytöksen *ilmaiseminen* itsessään antaa perusteen toimia syytöksen esittäjän toivomalla tavalla.

Vanhempi tai muu kasvattava voi tietysti olla tietoinen edellä mainitusta ja tavoitella syytöksen esittämisellä hyviä seurauksia. Hän saattaa ajatella, että syyttävä moite voi saada kasvatettavan lapsen välttämään vastaavia vääränlaisia käyttäytymistapoja vastaisuudessa. Vältettäviä tapoja voivat olla juuri ahneet, epäkohteliaat, toisista piittaamattomat tai epäileilut teot. Lasta eivät tällaiset tekijät ole vielä herkauttaneet: hän ei toiminnassaan vielä huomioi tällaisia perusteita. Lapsi ei ole motivoitunut välttämään esimerkiksi epäileluutta ja ahneutta, koska hän ei edes käsitä, mistä näissä on kyse. Kasvatettavan voi kuitenkin ajatella toivovan, että kasvatettava itsekin vielä joskus tunnistaisi, että on perusteita olla reilu ja toisia huomioiva ja välttää ahnetta itsekkyyttä, vaikkei kasvatettava tällaisia perusteita vielä tähän mennessä olisi kunnolla tai riittävästi tunnistanut ja tullut siis niiden motivoimaksi. Saattaahan syytöksen

”Syytös osoittaa, mitä syytetyn oletettavasti arvostamat henkilöt häneltä odottavat.”

ilmaiseminen osaltaan saada lapsen esimerkiksi ponnistelemaan enemmän ymmärtääkseen paremmin sosiaalista kanssakäymistä, sanojen merkityksiä ja muuta sellaista. Syyttämisellä voidaan siis katsoa tavoiteltavan hyviä seurauksia kasvattavan pyrkiessä vaikuttamaan siihen, millaisista tekijöistä tulee pitemmän päälle lapselle perusteita ja mitä hän tulevaisuudessa niiden vuoksi tekisi ja mitä välttäisi.

McGeerin mukaan vastuullisena pitämiseen sisältyy juuri oletus vastuussa olevan kyvystä vastata perusteisiin. Hän katsoo strawsonilaisen vastuullisuusnäkemysten olevan konsekventialistinen, koska vastuullistavilla asenteilla ja käytännöillä on hyvin keskeinen asema siinä, miten ylläpidämme ja kehitämme toistemme kykyä tunnistaa moraalisia perusteita ja vastata niihin. Williamsia seuraten hän luonnehtii näitä asenteita ja käytäntöjä ”proleptisiksi”, ennakoiviksi. Ne auttavat ”herättämään juuri sitä, mitä ne itsessään olettavat”.³⁴ Ne pyrkivät edistämään kasvatettavan kehittymistä tietynlaiseksi. Kyse olisi konsekventialistisesta muttei niinkään instrumentaalista tai välineellisestä suhtautumisesta kasvatettavaan.

Välineellisestä teeskentelystä ennakoivaan hyväuskoisuuteen

Kasvatettavalla ei siis Strawsonin mukaan ole varaa kumpankaan hänen erittelemistään asennetyypeistä ”niiden puhtaassa ja ehdottomassa muodossa”. Millaisia voisivat sitten olla niiden vähemmän puhtaat ja eivät niin ehdottomat muodot? Väitän, että näitä voidaan tunnistaa kaksi: *teeskennellen ehdollistava* ja *hyväuskoisen luottava* asennoitumistapa.

McGeerin tavoin Anneli Jefferson tulkitsee strawsonilaista näkemystä konsekventialistisesti. Hän myös tekee joitakin huomioita lapsista ja vastuullisuudesta: ”Perinteisesti allekirjoitamme sekä väitteen, jonka mukaan lapset eivät ole vielä (täysin) moraalisesti vastuullisia, että väitteen, jonka mukaan he eivät ole sopivia kohteita vastuullisuuskäytännöllemme.”³⁵

”Nojaudumme pikemminkin ehdollistamiseen, toivotavan käyttäytymisen vahvistamiseen, rajoittamiseen ja ei-toivottavan käyttäytymisen vahvistamisen välttämiseen. En syytä ollenkaan vuoden vanhoja lapsia, jotka lyövät leikkikavereitaan tai vanhempiaan, vaan otan lähinnä heidän kätensä pois ja sanon ”ei”. On huomionarvoista, että usein pitäessämme lapsia vastuullisina mukana on osaltaan myös näyttelemistä luodaksemme vaikutelman heidän tekojensa vakavuudesta tuntematta tosiasiaa lainkaan osallisen reaktiivisia asenteita kuten suuttumusta, johon luonteenomaisesti kuuluu täysimääräinen vastuullisena pitäminen.”³⁶

Jefferson huomauttaa, että strawsonilaisittain on painotettava ”jatkuvuutta käyttäytymisen hallinnan ja täysipainoisesti vastuullisena pitämisen tapausten välillä”. Hän jatkaa: ”Näin ollen en sanoisi niinkään, että pidämme tietoisesti ei-vastuullista vastuullisena, vaan pikemminkin, että pidämme osittain vastuullista osittain vastuullisena.”³⁷ Jeffersonin huomio lasten vastuullisena pitämisen näyttelemisestä (*play-acting*) on kehittelemisen arvoisen³⁸.

Ensinnäkin lapsen voidaan siis suhtautua ikään kuin hän olisi vastuullinen toimija, jotta hänessä saataisiin aktivoitua käyttäytymisvasteita toisten kohdistamiin myönteisiin ja kielteisiin asennoitumisiin. Tämä oli yksi Williamsin kohdennetun syyttämisen analyysin painottama seikka. Yksinkertaisesti kehujen ajatellaan saavan lapsen toistamaan jatkossa kehuttuja käyttäytymistapoja ja moitteiden välttämään moitittuja. Kehujen ja moitteiden voidaan siis katsoa ruokkivan välineellisesti tulevaa käyttäytymistä. Kyse on Jeffersonin sanoin ”ehdollistavasta käyttäytymisen vahvistamisesta”. Tällaisen lähestymistavan Strawson liittyy nimenomaan ”optimistiseksi” kutsumaansa utilitaristiseen tai konsekventialistiseen näkemykseen reaktiivisten asenteiden hyödyllisyydestä. Palkitsevan kehumisen mutta myös syyttämisen tai moittimisen avulla vaikuttaminen on kasvattamiselle keskeistä. Käyttäytymisen ohjaamisen ohella tämä auttaa kasvatettavaa tunnistamaan häneen, yhteisönsä jäseniin tai yli-päättään ihmisiin kohdistettavia odotuksia ja vaatimuksia. Moite, kehu ja muu vastaava reaktiivinen palaute totuttaa myös siihen, että odotuksiin ja vaatimuksiin vastaaminen tuottaa itselle miellyttäviä kokemuksia toisten hyväksynnästä ja toisten torjunnan välttämisestä.

Ehdollistavan kehumisen ja moittimisen voi sanoa jäljittelevän tai simuloivan vastuullisena pitämistä eli reaktiivisten asenteiden ja tunteiden vilpittöntyä ilmaismista. Ehdollistava kasvattaminen on instrumentaalista ja objektiivisen asennoitumisen läpätunkemaa. Mutta sen voi ajatella pyrkivän myös antamaan kohteella vaikutelman siitä, että häntä pidetään vastuullisena.³⁹

Kasvatettavaan voidaan kuitenkin ottaa myös toisenlainen näyttelevä tai esittävä suhtautumistapa: jos ja kun kasvattamisen tavoitteena on kasvatettavan kehittyminen itsenäiseksi vastuulliseksi toimijaksi, pelkkä välineellinen ehdollistaminen kehuille ja moitteille ei voi riittää. Tätä voi pitää Williamsin analyysin olennaisimpana huo-

miona. Kasvatettavaa olisi kehitettävä huomioimaan perusteina tiettyjä perusteltuina pidettäviä odotuksia ja vaatimuksia riippumatta siitä, saako hän – ainakaan jatkuvasti, usein saati aina – toisilta palautetta siitä, mitä tekee. Jos kasvatusta saavuttaa tavoitteitaan, kasvatettava kehittyä antamaan itse itselleen palautetta siitä, miten hän vastaa perusteltuihin odotuksiin ja vaatimuksiin. Toisten kehujen ja moitteiden, suuttumisen ja kiittämisen ja vastaavien reaktiivisten ilmausten odottamisen ohella tai sijaan kasvatettava siis voi oppia huomioimaan kasvattavien toivomia perusteita ja näin olemaan tyytyväinen itseensä tietynlaisten käyttäytymistensä tai toimiensa vuoksi ja vastaavasti tyytymätön toisenlaisten vuoksi. McGeer painottaa, että ”kielteiset asenteet eivät siis ole luonteeltaan vain taaksepäin katsovia ’reaktiivisia’ asenteita, vaan myös eteenpäin katsovia ’evokatiivisia’ asenteita”, jotka ”kutsuvat oletetulta väärintekijältä jonkinlaista vastausta”⁴⁰. Ne siis myös edistävät kehittymistä alttiiksi itsereaktiivisille tunteille ja asenteille.

Jotta kasvatettava oppisi tuntemaan tyytyväisyyttä onnistumisistaan ja tyytymättömyyttä epäonnistumisistaan hänelle on annettava tilaisuuksia onnistua ja epäonnistua. Kun hänelle annetaan mahdollisuus onnistua tai epäonnistua odottamatta välitöntä palautetta, häneen tiettyssä mielessä luotetaan. Tämä voidaan lukea mukaan McGeerin tarkoittamiin vastuullistaviin ”tukirakenteisiin”.

Kasvatettava voi sitten vähitellen osoittautua tällaisen hyväntahtoisen luottamisen arvoiseksi. Jos kasvatettava luottaa tällä tavoin kasvatettavaan, hän ei kai lähtökohdaisesti pidä kasvatettavaa täysin tai edes lainkaan luottamisen arvoisena eli kykenevänä hillitsemään käyttäytymistään tai ohjaamaan toimintaansa itsenäisesti odotetulla tai vaadittavalla tavalla. Jos kasvatettava kuitenkin esiintyy niin kuin hän luottaisi, hän saattaa edelleenkin *teeskennellä* pitävänsä kasvatettavaa kykenevänä ja vastuullisena. Juuri reaktiivisten asenteiden teeskenteleminen ja siihen liittyvä luottaminen ilman pitäviä perusteita, tai epävarmoin, hatarin perustein *hyväuskoisesti*, on kuitenkin mitä keskeisintä kasvattamiselle. Alkuun ja välillä myöhemminkin täytyy siis teeskennellä luottavansa. Tämä voi kuitenkin muuttua aidommaksi, epävarmaksi mutta toiveikkaammaksi luottamiseksi.

Tällainen luottaminen lähestyy sitä, miten luotamme lähtökohdaisesti toisiin aikuisiin ihmisiin ja pidämme näitä toimistaan vastuullisina – ja joudumme toki aika ajoin aikuistenkin kohdalla teeskentelemään luottavaista tai luottamaan hyväuskoisesti ja pettymäänkin. Tällainen hyväuskoinen suhtautuminen on omalla tavallaan kohteliasta, ja se on olennainen osa keskinäisiä henkilökohtaisia vertaissuhteitamme. Kohteliasta luottamista ja hyväuskoista vastuullisena pitämistä tarvitaan, vaikkei sille pitäviä perusteita olisikaan, jotta kenestäkään keskenkasvuisesta voi kehittyä vastuullinen vertaissuhteisiin kykenevä toimija. Luottamisen teeskentelyn ja hyväuskoisen luottamisen välillä on epäilemättä ero, käsitteellisesti tunnistettava ero. Käytännössä niiden välinen ero on tietysti usein asteittainen ja häilyvä.

Epäsuora konsekventialismi, ansionmukaisuus ja teeskentelyn arveluttavuus

Ehdollistaviin kehuihin ja moitteisiin nojautuva *teeskentelevä* asennoitumis- ja toimintatapa suhteessa kasvatettavaan on selkeästi välineellisesti konsekventialistinen. Teeskentelevästä *hyväuskoiseen* liukuva taas ei ole. Hyväuskoisen luottamisen tavoitteena ei ole ensisijaisesti tai pelkästään oikeanlaisen käyttäytymisen tai toimien aikaan saaminen, vaan se, että kasvatettava kehittyisi oikeilla tavoilla asioita omaehtoisesti kokevaksi ja tekeväksi. Teeskentelevä hyväuskoinen vastuullistaminen pyrkii siis parantamaan kasvatettavan itsemääräämiskykyä ja autonomiaa ja tekemään hänestä sopivan kohteen vastuullisena pitämiseksi. Ennakoiva suuntautuminen on tässä tapauksessa konsekventialistista, tulevaan katsovaa ja williamsilaisittain sanottuna ”proleptista”. Siihen kuuluu kenties osittain teeskennelty mutta perustelluksi toivottu retrospektiivinen, taaksepäin katsova asenne: Tämä suuntautuminen sisältyy toimintaan, jonka tavoitteena on edistää kasvatettavan kehittymistä sopivaksi kohteeksi taaksepäin katsovalle moraalille asenteelle. Siihen sisältyvät siis myös tärkeät henkilöiden välisiin suhteisiin kuuluvat reaktiiviset tunteet ja asenteet.

Taaksepäin katsovalle moraalille asenteelle on siis keskeistä ajatus ansionmukaisuudesta. McGeer tarjoaa hyvän alustavan vastauksen siihen, kuinka ajatus ansionmukaisuudesta sopii vastuullistamisen konsekventialistiseen tulkintaan. McGeerin ”tukirakennäköisyyden” mukaan ”[a]jatellessamme tai pikemminkin sanoessamme ’Olisit voinut toimia toisin’ omaksumme aivan oikein toimijoihin suhtautumistavan, joka kunnioittaa heidän kehityksellistä potentiaaliaan”. Kun tosiasiallisesti todetaan ”Olisit voinut toimia toisin”, ei kyseessä ole viileä toteamus abstrakteista metafysisistä mahdollisuuksista vaan kehottava puheteke. Tällaiset kehottavat puheteot ovat siinä suhteessa erityislaatuisia, että ”ne pyrkivät toteuttamaan raportoimaansa edellytystä olematta kuitenkaan mitenkään erityisesti metafysisesti omituisia”.⁴¹ Vaikka Williams nimittää syyttämisen ilmauksia oudoiksi, hänen analyysinsä auttaa hahmottamaan, mihin sellaisilla aivan järkevissä mielessä pyritään.

McGeerin mukaan näkemys tukirakenteistavasta vastuullistamisesta muotoilee kysymyksen ansaitsemisesta uudella tavalla. ”Sitä ei pitäisi sitoutua muotoilemaan tekoon keskittyväksi metafysiseksi kysymykseksi, siten kuin filosofit sen usein muotoilevat” vaan ”pikemminkin henkilöön keskittyväksi kyvykkyyksykysymykseksi”, kiittelee McGeer.⁴²

Karkeasti ottaen retributiivisen ansionmukaisuutta painottavan lähestymistavan mukaan väärintekijöille on annettava, mitä he ansaitsevat. McGeer ohjaa taaksepäin katsovaa, retrospektiivistä lähestymistapaa perustellusti kohti henkilöiden kunnioittamisen ajatusta: ”epäonnistumme kunnioittamaan toisia henkilöinä, mikäli epäonnistumme antamaan heille palautetta, jota he tarvitsevat kehittääkseen ja ylläpitääkseen perusteisiin vastaamisen kykyjään, joita heidän asemansa henkilöinä edellyttää”.⁴³

Arkiseen kanssakäymiseen sisältyy itsestään selvä eettinen pohjavire, jonka mukaan lapset ansaitsevat tulla kohdelluiksi, vähitellen ja kehittyessään yhä enemmän, itseenäisinä vastuullisina toimijoina. Heidän kuuluu saada apua kasvaakseen yhä paremmin kohti sitä, mihin heissä on mahdollisuuksia. Tähän Echeñiquekin viitanee sanoessaan aristoteelisen vastuullisuusnäkökuvan olevan eteenpäin katsovaa jossakin moraalissa, ei ainoastaan ei-moraalisen välineellisessä mielessä.

Vaikka Strawson kritisoi ”optimisteja” ”yksisilmäisestä utilitarismista”,⁴⁴ myöntää hän esitelmänsä lopulla, että ”[m]ikäli muokkaamme optimistin näkemystä riittävästi, eli *radikaalisti*, on hänen näkemyksensä oikea”.⁴⁵ McGeer ja Jefferson perustelevat hyvin sitä, miksi Strawsonin on katsottava edustavan tietynlaista, epäsuoraa konsekventialismia.⁴⁶

Epäsuorasta konsekventialistisesta lähestymistavasta voi muotoilla version, johon tietynlainen velvollisuus- tai hyve-eettinen näkökulma sisältyy konstituivasti. Tällaisen näkökuvan mukaan toimijoiden ei tule harkita toimintaansa tekoutilitaristisesti eli suoraan konsekventialistisesti, sillä monia hyviä asioita ei ole mahdollista saavuttaa näin. McGeer käyttää esimerkkinä ystävyys suhteiden sisäisiä edellytyksiä: ystävyys suhteiden kuuluvia hyviä asioita ei voi useinkaan tavoitella suoraan vaan ainoastaan epäsuorasti luottaen ystävään tai tehden, mitä tämä pyytää, ilman varmuutta siitä, seuraako luottamisesta tai pyynnön noudattamisesta juuri sillä kertaa mitään erityisiä hyviä seurauksia ystävyys suhteen itsensä ylläpitämisen lisäksi. ”Todellisella konsekventialistilla on näin ollen tietynlaisissa suhteissa ja tilanteissa peruste olla ajattelematta konsekventialistisesti – esimerkiksi kun kyseessä on ystävyys suhteen käytäntö”, McGeer selvittää: ”tällöin konsekventialistilla on peruste ajatella kuin ystävä, sillä tämä on ainoa tapa saada aikaan sellaista hyvää, jota ystävyys maailmaan tuo”.⁴⁷

McGeerin ystävyysesimerkkiä seuraten kasvattamista on syytä ajatella vastaavasti: suorien tavoitteiden saavuttamisen sijaan on usein ja kenties ensisijaisemmin pyrittävä tietynlaisen suhteen ylläpitämiseen ja toisen osapuolen kykyjen kehittämiseen toivoen, että tämä saa toisen toimimaan hyviä asioita tuottavilla tavoilla. Epäsuoran konsekventialistisen ajattelun mukaan on sellaisia hyviä, tavoittelemisen arvoisia asioita, joita ei omalla toiminnallaan voi suoraan tavoittaa välineellisesti. Niiden toteutuminen edellyttää sitoutumista tietynlaisiin perustaviin, konstituiviin sääntöihin, käytäntöihin tai vastaaviin. Ystävydestä ja kasvattavan oikeanlaisesta suhtautumisesta kasvatettavaan voi seurata hyviä asioita, joiden edistäminen on ehdottomasti perusteltua, mutta joita ei ole mahdollista toteuttaa suhtautumatta ystävään tai kasvatettavaan tavoilla, joita ei voi itsessään luonnehtia konsekventialistisesti.

Esimerkiksi sopii myös useisiin ammatteihin kuuluva konstitutiivinen vaitiolovelvollisuuden vaatimus: vaikkapa potilaan luottavainen suhtautuminen lääkäriin on edellytys monille hänen terveydelleen hyvien asioiden toteutumiselle. Oikeanlainen lääkäri-

potilas-suhde ei kuitenkaan synny eivätkä näin ollen sen aikaansaamat hyvät asiat toteudu, mikäli lääkäri ei pyri täyttämään vaitiolovelvollisuuttaan eikä potilas voi luottaa sen noudattamiseen. Strawson yrittää osoittaa, että tavallisia henkilöiden vertaissuhteita konstituoivien toisten pitäminen lähtökohtaisesti vapaina ja vastuullisina toimijoina, mitä reaktiiviset asenteet ilmentävät ja osaltaan toteuttavat.⁴⁸

Konsekventialistisesta näkökulmasta katsoen teeskentely voi tietysti olla hyväksyttävää. Mutta eikö teeskentely ole velvollisuus- ja hyve-eettisestä näkökulmasta lähtökohtaisesti väärin? Teeskentelystä tai esittämisestä ei tule mieleen vain toisten huijaaminen ja manipulointi vaan myös toimijalle itselleen vahingollinen itsepetos ja integriteetin vaarantuminen.

Sosiaaliseen kanssakäymiseen kuuluu kuitenkin paljon erilaista esittämistä tai teeskentelyä. Liiallisuusiin vietyinä se on varmasti manipulatiivista harhaanjohtamista ja myös teeskentelevälle itselleen vahingollista. Mutta tämä ei tarkoita, että maltillinen, sopivassa määrin toteutettu teeskentely olisi väärin tai paheellista. Jatkuva pidäkkeetön suorapuheisuus ei ole järkevää ja toisia kohtaan oikein vaan epäkohteliasta ja tyhmää. On myös kohteliasta uskoa toisista hyvää ja luottaa toisten kykyihin ja hyväntahtoisuuteen oikeastaan enemmän kuin mikä ehkä olisi aina perusteltua.

Kun lapsia kasvatetaan vaikkapa rohkeiksi tai auttavaisiksi, heitä ensin ohjataan tekemään rohkeita tai auttavaiselta vaikuttavia tekoja, vaikkei heillä voi tietenkään olettaa olevan rohkeutta tai auttavaisuutta pysyvinä luonteenpiirteinä. Lapsia siis oikeastaan ensin opetetaan ja vaaditaan esittämään rohkeaa tai auttavaista. Teeskentely tai esittäminen kuuluu myös mitä olennaisimmin leikkimiseen.

Yhteyksiä etologiaan, kasvatustieteeseen sekä kantilaisiin ja hegeliläisiin teemoihin

Strawsonilaisella lähestymistavalla vastuullistamiseen näyttäisi olevan annettavaa perinteisille kasvatustieteellisille ja -teoreettisille kysymyksenasetteluille. On kuitenkin paikallaan nostaa ensin esiin myös yhden empirisen käyttäytymisen tutkimuksen alan, nimittäin etologian, ja filosofisen vastuullistamistutkimuksen toisilleen tarjoamat mahdollisuudet. Etologian tutkimusaiheisiin kuuluu myös leikkiminen. Yhdessä leikkiessään niin ihmiset kuin simpanssit ja koiratkin ovat tavallisesti alttiita tunnistamaan sen, että leikkivä pyrkii kommunikatiiviseen vuorovaikutukseen ja yhteistoimintaan leikkitovereittensa kanssa. Leikkivät pyrkivät olemaan vahingoittamatta toisiaan, vaikka usein esittävätkin uhkaavansa, hyökkäävänsä, alistavansa, satuttavansa tai vastaavaa. Strawsonilaisen erottelun henkilökohtaisiin suhteisiin kuuluvien reaktiivisten tunteiden ja asenteiden sekä objektiivisen asennoitumisen välillä näyttäivät tekevän myös simpanssit. Ainakaan simpanssit eivät osoita lapsia tai kehitysvammaisia kohtaan reaktiivisia tunteita samalla tavoin kuin aikuisia ja nuorukaisikäisiä yhteisönsä jäseniä kohtaan⁴⁹. Simpanssit siis tuntuvat arvioivan toistensa

kykyä toimijuuteen ja vastuullisuuteen samansuuntaisesti kuin ihmisetkin.

”Nuoret simpanssit testaavat yhteisönsä sosiaalisia sääntöjä kiusaamalla vanhempiaan”, kirjoittaa Frans de Waal kuvatekstissä valokuvaan, jossa keskenkasvuinen simpanssi on juuri heittämässä lepäävää aikuista naarasta kepillä.⁵⁰ Miksi simpanssien, ja eikös myös ihmisten, jälkikasvu tapaa ilkeillä vanhemmille yhteisönsä jäsenille? Sisäsyntyinen taipumus kiusaamiseen, kiusoitteluun, hevosenleikkiin, kiukutteluun ja vastaavaan on omiaan ruokkimaan sellaista sosiaalista käyttäytymistä, johon kuuluu vastuullistavia käytäntöjä reaktiivisine asenteineen ja tunteineen eli vastuullisuutta kehittäviä ja ylläpitäviä ”tukirakenteita”. Kiusaamisen ”esiintyminen kasvuikäisillä kädellisillä vahvistaa yhteisön asettamien rajojen tuntemuksen merkityksen”, de Waal kiteyttää.⁵¹ Simpanssit myös teeskentelevät muutoinkin kuin leikkisään⁵². Laumaeläinten etologista ja edelleen ihmisten psykologista tutkimusta strawsonilaiset huomiot ja erotelut voisivat hyödyttää muun muassa uudenlaisten tutkimuskysymysten ja -asetelmien suunnittelussa. Ainakin Dorna Behdadi on lähestynyt koirien käyttäytymistä strawsonilaisesta näkökulmasta⁵³.

Olen pyrkinyt osoittamaan, että strawsonilaisella lähestymistavalla on annettavaa kasvatustieteelliselle tutkimukselle ja perustavanlaatuisille kasvatustieteellisille kysymyksille. Strawsonin analyysi reaktiivisista tunteista ja asenteista ja sen jatkokehittelyt vastuullistamisen filosofisessa tutkimuksessa avaavat hyvin ja kytkevät toisiinsa perinteisiä kasvatustieteellisiä teemoja: Reaktiivisten tunteiden ilmaiseminen ja niiden teeskentely ohjaavat kasvatettavien käyttäytymistä muutenkin kuin instrumentaalisesti. Reaktiivisiin tunteisiin ja asenteisiin sisältyy oletus vastuullisena pitämisestä, ja niiden ilmaiseminen välittää kohteelle ajatuksen siitä, että häntä pidetään vastuullisena. Näin ollen se edistää vastuulliseksi moraalisesti toimijaksi kasvamista. Kielteisillä reaktiivisilla tunteilla ja asenteilla ja niihin kytkeytyvällä kohdennetulla syyttämisellä näyttäisi myös olevan olennainen tehtävä kasvatettavan kehityksessä perusteita huomioivaksi, harkitsevaksi toimijaksi. Ne antavat kasvatettavalle kokemuksen siitä, että hän on kykenevä huomioimaan perusteita ja ainakin alustavalla tavalla vastuullisena pidetty.⁵⁴ ”[L]ähtökohtaisesti sivistyspotentiaalistaan huolimatta kasvava yksilö ei ole itse kykenevä toteuttamaan sivistysprosessiaan vaan sen toteutuminen edellyttää kasvatuksellista vaikuttamista”, luonnehtii Anniina Leiviskä niin kutsuttua pedagogista paradoksia: ”Tämä vaikuttaminen puolestaan on aina eräänlaista pakkoa ja sellaisenaan vastakkaista autonomialle ja vapaudelle, jota kasvatustieteet viime kädessä pyrkii tuottamaan.”⁵⁵ Strawsonilainen lähestymistapa auttaa ymmärtämään, miten ulkokohtainen tapoihin totuttaminen sekä tunteet voivat kytkeytyä käsitteellisesti ja käytännössä perusteiden huomioimiseen ja vastuullisena pitämiseen ja näin olleen järkipäisen itsehallinnan tai autonomisen moraalisuuden toimijuuden kehittämiseen.

Moderniin kasvatustieteeseen pedagoginen paradoksi periytyy erityisesti Kantilta. Kant myös muotoili yhdeksi

antinomiakseen determinismin ja ”tahdon vapauden” välisen vastakkainasettelun. Tätä antinomiaa hän ei kytkenyt suoraan kysymykseen ulkokohtaisen (heteronomisen) käyttäytymisen ohjaamisen ja autonomiseksi moraaliseksi toimijaksi kehittymisen yhteensopivuudesta, mutta epäilemättä näillä perustavanlaatuisilla ongelmilla tai paradokseilla on kantilaisessa filosofassa yhteys.

Strawsonin sosiaalis-naturalistinen reaktiivisten tunteiden käsitteellinen ja fenomenologinen jäsentely pyrkii siirtämään determinismin ja toiminnan vapauden välisen vastakkainasettelun syrjään. Tämä häivyttäneen myös pedagogisen paradoksin paradoksaalisuutta⁵⁶. Strawsonin kanta muistuttaa kantilaista moraalisuusnäkemystä siinä, että henkilökohtainen asenne toiseen on tämän pitämistä vapaana ja vastuullisena toimijana. Hyvin epäkantilaisesti, pikemminkin David Humen ja Adam Smithin kaltaisia ”sentimentalisteja” seuraten Strawson kuitenkin katsoo tällaisen asenteen ja ajattelutavan sisältyvän henkilökohtaisiin suhteisiin kuuluviin luontaisiin reaktiivisiin *tunteisiimme*. Strawsonilainen deskriptiivinen metafysiikka pyrkii siis selventämään luontaista kanssakäymis-

tämme luonnehtivia käsitteellistämistapoja ja oletuksia; se ei pyri antamaan niille minkäänlaista erillistä perustelua. McGeerin ja Jeffersonin kehittelyt myös osoittavat, että konsekventialistisen lähestymistavan ei suinkaan tarvitse ajatella rikkovan ”kantilaista” ihmisen välineellistämisen kieltävää periaatetta: persoonan kunnioittaminen olennaisena, inhimillistä kanssakäymistä ja moraalista toimijuutta konstituivana lähtökohtana on perustelta- vissa myös epäsuoran konsekventialistisesti.

Myös Hegelin näkemys persoonan muotoutumisesta vastavuoroisessa kanssakäymisessä keskinäisen tunnustamisen (saksaksi *Anerkennung*, englanniksi *recognition*) myötä on ainakin osittain yhtenevä strawsonilaisen lähestymistavan kanssa.⁵⁷ Reaktiivisten tunteiden ja asenteiden ilmaiseminen tukee ja kehittää toimijuutta ja vastuullisuutta osana henkilöiden tunnustussuhteita. Vilpittömästi suuttuva tunnustaa pitävänsä kohdettaan vapaana ja vastuullisena toimijana. Suuttumusta hyväuskoisesti teeskentelevä tunnustaa kohteen kehitysmahdollisuudet ja saattaa osaltaan auttaa tätä kasvamaan vastuulliseksi ja vapaaksi.⁵⁸

Viitteet

- 1 De Waal 1998, kuvaliite (s. 96–97 välissä).
- 2 Haji & Cuypers 2008, 2.
- 3 Ks. mm. Haji & Cuypers 2008; Cuypers 2010a; Cuypers 2011; Giesinger 2010. Myös Susan Dwyer (2003) ja Stephen Darwall (2010), jotka eivät lukeudu varsinaisesti kasvatustieteen tutkimuksiin, ovat korostaneet voimakkaasti Strawsonin –Freedom and Resentmentin merkitystä moraalikasvatuksen käsitteellistämiseksi.
- 4 Cuypers 2011, 147–148.
- 5 Ks. mm. Winch 2002; Cuypers 2010a; 2010b. Autonomisuudesta moraalisen toimijuuden ehtona ks. myös Aalto-Heinilä 2022.
- 6 Ks. Echeñique 2012, 2–4. Echeñiquen kritiikkiin palaan myöhemmin.
- 7 McGeer 2019; Jefferson 2019 (joista tarkemmin myöhemmin); ks. myös McGeer 2014; Miller 2014.
- 8 McGeer (2014; 2019) ja Jefferson (2019) näyttävät seuraavan tässä ainakin osittain Philip Pettit’tä. Epäsuorasta pluralistisesta konsekventialismista ks. mm. Pettit 2012, McGeer 2014, 80 ja Miller 2014, 14–16; ei-maksimoivasta konsekventialismista (*satisficing consequentialism*) ja maksimoivan teko-utilitarismin tai -konsekventialismin kritiikistä ks. mm. Valentyne 2006.
- 9 Ks. kuitenkin Dwyer (2003), joka liittyy Strawsonin analyysin reaktiivisista tunteista edeltävien vuosikymmenten empiiriseen tutkimukseen moraalisen kehityksestä. Ks. myös Essler ja Paulus (2021), joiden empiiriset tulokset siitä,

- 10 Strawson 1963, 187, ks. myös 209–210. Viitataan Strawsonin esitelmän alkuperäisen julkaisun sivunumeroihin, jotka on annettu myös tässä numerossa julkaistun suomennokseni lomassa. Ks. Strawson 2022.
- 11 Strawson 1998, 170.
- 12 Hieronymi 2020, luku 5, erit. 79–93.
- 13 Strawsonilaisen lähestymistavan fenomenologisuuden mainitsee ainakin McGeer (2014, 69–70; 2019, 304).
- 14 Strawson 1963, 208.
- 15 Strawson 1998, 170.
- 16 Strawson 1963, 193–194.
- 17 Sama, 194.
- 18 Sama, 195–199; Hieronymi (2020, luvut 2–4) keskustelee aiheesta valaisvasti.
- 19 Strawson 1963, 204.
- 20 Sama, 194.
- 21 Ks. myös Dwyer 2003.
- 22 Echeñique 2012, 3–4.
- 23 Sama, 4.
- 24 Sama, 5–6; kritiikin kohteena on erityisesti Susan Sauvé Meyer (1993).
- 25 Sama, 8–11.
- 26 Strawson lukeutuu niihin brittifilosofeihin, jotka 1940- ja 1950-luvuilta lähtien hyödynsivät Aristoteleen tutkimuksia tai seurasivat aristoteelista perinnettä.
- 27 Vaikka Strawson käyttää kummassakin yhteydessä sanaa *attitude*, hän johdonmukaisesti puhuu reaktiivisista asenteista monikossa ja objektiivisesta asenteesta eli siis asennoitumisesta yksikössä.
- 28 Strawson 1963, 204.

- 29 Coren 2020.
- 30 Sama. Vrt. Cuypers 2011, 150–151.
- 31 McGeer 2019, 309.
- 32 Williams 1995, 41–42.
- 33 Williams 1981; 1995. Kakkuesimerkki on omani, ei Williamsin.
- 34 McGeer 2019, 313–314.
- 35 Jefferson 2019, 567.
- 36 Sama.
- 37 Sama, 568.
- 38 Manuel Vargas (2021) kiinnittää lyhyesti huomiota reaktiivisten tunteiden teeskentelyn mahdollisuuteen ja niiden ilmaisemisen tärkeyteen lasten moraalissa kehityksessä käsitellessään vastuullistamiskäytäntöjä instrumentaaliselta kannalta muttei kehittele näitä aiheita pitemmälle.
- 39 Instrumentalistinen kehu-moite-kouliminen voi toki olla myös tyystin manipulatiivista ja indoktrinoivaa.
- 40 McGeer 2019, 314. Ks. Strawson 1963, 200–201 ja 207.
- 41 McGeer 2019, 316.
- 42 Sama, 316–317.
- 43 Sama, 317.
- 44 Strawson 1963, 188 ja 208
- 45 Sama, 210.
- 46 Strawsonin kannan tulkitseminen epäsuoran konsekventialistiseksi on tietysti siinä mielessä itsestään selvää, että metafysisistä kysymyksistä argumentoidessaan hän pyrkii nimenomaan utilitaristisen tai konsekventialistisen ”optimistin” ja jonkinlaisen ”tahdon vapauden” ehdottomuutta korostavan libertarianistisen ”pessimistin” kantojen lähentämiseen tai yhteensovittamiseen.
- 47 McGeer 2014, 83–84. Ks. myös Pettit

- 2012, 44–47. Keskeinen edelläkävijä epäsuoran konsekventialistiselle näemykselle (säätöjen) konstitutiivisuudesta on Rawls 1955.
- 48 Hyväuskoinen luottaminen voi olla perusteltu strategia myös peliteoreettisessa mielessä. *Tit for tat* -tyyppisen strategian pienen riskin sisältävä aloitteellisuus kutsuna yhteistyöhön rinnastuu tietynlaiseen hyväuskoiseen luottamiseen. Myös Williams (1981, 111–113) nostaa esiin peliteoreettisen lähestymistavan.
- 49 De Waal 1998, 62–63, 126–127, ks. myös 85–87; yhteisöllisten sääntöjen oppimisesta ja opettamisesta simpansseilla ja muilla eläimillä ks. 102–110, 125–128.
- 50 Sama, kuvaliite (s. 96–97 välissä).
- 51 Sama, 128, ks. myös 223.
- 52 Sama, 55, 87–90; 2019, 63–64.
- 53 Behdadi 2021. Behdadi (2021, 231–232) käsittelee myös koiraeläinten leikkimistä. Leikki-ilmeistä ja leikkimisestä ks. myös De Waal 2019, 51–60, 71–74; 1998, 59–60. Ihmislapsia koskevasta empiirisestä tutkimuksesta ks. alaviite 9.
- 54 Strawsonilaisen vastuullisuus- ja kasvatustähtämyksen yhteydestä holhouksen alta kansalaiseksi kasvamiseen ks. Noponen 2022.
- 55 Leiviskä 2018, 4.1.
- 56 Tamar Schapiro (1999, 731) tuntuu huomioivan tämän osoittaessaan Kantin tekevän ongelmallisen kategorisen eron lapsen ja aikuisen välillä.
- 57 Ks. mm. Ikäheimo 2012; Laitinen 2019. Ikäheimo (2019, 297–298v29) kommentoi yhtä Strawsonin huomiota, muttei liitä tämän näkemystä tarkemmin hegeliläiseen tunnustussuhteiden teemaan.
- 58 Kiitän Pekka Mäkelää tärkeistä lähdevinkeistä, kahta nimetöntä arvioijaa useista hyvistä kommentista ja tarkennusehdotuksista sekä lehden toimitusta tarkasta avusta ilmaisen sujuvoittamiseksi.

Kirjallisuus

- Aalto-Heinilä, Maija, Vastuu, ihmisarvo ja vammaisuus. *niin & näin* 3/2022, 31–45.
- Behdadi, Dorna, A Practice-Focused Case for Animal Moral Agency. *Journal of Applied Philosophy*. Vol. 38, No. 2, 2021, 226–243.
- Coren, Daniel, Resentment, Parenting and Strawson's Compatibilism. *Erkenntnis*. 23.11.2020 Verkossa: doi.org/10.1007/s10670-020-00339-9
- Cuyper, Stefaan E., Autonomy in R. S. Peters' Educational Theory. *Journal of Philosophy of Education*. Vol. 43, No. 1, 2010, 189–207.
- Cuyper, Stefaan E., Educating for Authenticity: The Paradox of Moral Education Revisited. Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Education*. Toim. Harvey Siegel. Oxford University Press, Oxford 2011, 122–144.
- Darwall, Stephen, Sentiment, Care, and Respect. *Theory and Research in Education*. Vol. 8, No. 2, 2010, 153–162.
- De Waal, Frans, *Hyväluontoinen. Oikean ja väärän alkuperä ihmisessä ja muissa eläimissä* (Good natured. The origins of right and wrong in humans and other animals, 1996). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 1998.
- De Waal, Frans, *Mama's Last Hug. Animal Emotions and What They Teach Us About Ourselves*. Granta, London 2019.
- Dwyer, Susan, Moral Development and Moral Responsibility. *The Monist*. Vol. 86, No. 2, 2003, 181–199.
- Echeñique, Javier, *Aristotle's Ethics and Moral Responsibility*. Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Essler, Samuel & Paulus, Markus, When Do Caregivers Begin to View Their Child as a Moral Agent? Comparing Moral and Non-Moral Reactions to Young Children's Moral Transgressions. *Journal of Moral Education*. Vol. 50, No. 3, 2021, 330–342.
- Giesinger, Johannes, Free will and Education. *Journal of Philosophy of Education*. Vol. 44, No. 4, 2010, 515–528.
- Haji, Ishtiyaque & Cuyper, Stefaan E., Introduction: The Metaphysics of Responsibility and Philosophy of Education. Teoksessa *Moral Responsibility, Authenticity, and Education*. Routledge, London 2008, 1–7.
- Hieronymi, Pamela, *Freedom, Resentment and the Metaphysics of Morals*. Princeton University Press, Princeton (NJ) 2020.
- Holton, Richard, Deciding to Trust, Coming to Believe. *Australasian Journal of Philosophy*. Vol. 72, No. 1, 1994, 63–76.
- Ikäheimo, Heikki, Tunnustus eettis-ontologisena käsitteenä. Teoksessa *Johdatus Hegelin Hengen fenomenologiaan*. Toim. Susanna Lindberg. Gaudeamus, Helsinki 2012, 97–121 & 291–302.
- Jefferson, Anneli, Instrumentalism about Moral Responsibility Revisited. *The Philosophical Quarterly*. Vol. 69, No. 276, 2019, 555–573.
- Laitinen, Arto, Axel Honneth – yhteiskunta, kritiikki, tunnustussuhteet. Teoksessa *1900-luvun saksalainen yhteiskuntateoria*. Toim. Ilkka Kauppinen, Miikka Pyykkönen & Olli-Pekka Moisio. Gaudeamus, Helsinki 2019, 171–190.
- Leiviskä, Anniina, Kasvatustilfilosofia. *Logos-encyklopedia*. Eurooppalaisen filosofian seura. Tampere 2018. Verkossa: filosofia.fi/fi/encyklopedia/kasvatustilfilosofia
- McGeer, Victoria, P. F. Strawson's Consequentialism. Teoksessa *Oxford Studies in Agency and Responsibility, Volume 2: "Freedom and Resentment" at 50*. Toim. David Shoemaker & Neal Tognazzini. Oxford University Press, Oxford 2014, 64–92.
- McGeer, Victoria, Scaffolding Agency: A Proleptic Account of the Reactive Attitudes. *The European Journal of Philosophy*. Vol. 27, No. 2, 2019, 301–323.
- Miller, Dale E., "Freedom and Resentment" and Consequentialism: Why 'Strawson's Point' is not Strawson's Point. *Journal of Ethics and Social Philosophy*. Vol. 8, No. 2, 2014, 1–22.
- Noponen, Niko, Miten torjua herruutta – itseään määrävien kansalaisten tasavaltainen vapaus. Teoksessa *Isemääräisoikeus: teoriasta käytäntöön*. Toim. Toim. Paul Tiensuu, Maija Aalto-Heinilä ja Anna Mäki-Petäjä-Leinonen. ym. Vastapaino, Tampere 2022 (ilmestyy).
- Pettit, Philip, The Inescapability of Consequentialism. Teoksessa *Luck, Value, and Commitment: Themes from the Ethics of Bernard Williams*. Toim. Ulrike Heuer & Gerald Lang. Oxford University Press, Oxford 2012, 41–70.
- Rawls, John, Two Concepts of Rules. *Philosophical Review*. Vol. 64, No. 1, 1955, 3–32.
- Rudy-Hiller, Fernando, It's (Almost) All About Desert: On the Source of Disagreements in Responsibility Studies. *Southern Journal Of Philosophy*. Vol. 59, No. 3, 2021, 386–404.
- Schapiro, Tamar, What is a Child? *Ethics*. Vol. 109, No. 4, 1999, 715–738.
- Strawson, P. F., Freedom and Resentment. *Proceedings of the British Academy*. Vol. 48, 1963, 187–211.
- Strawson, P. F., Reply to Simon Blackburn. Teoksessa *The Philosophy of P. F. Strawson. The Library of Living Philosophers*, Vol. XXVI. Toim. Lewis Edwin Hahn. Open Court, Chicago – Lasalle (IL), 1998b, 168–173.
- Strawson, Peter, Vapaus ja suuttumus (Freedom and Resentment, 1963). Suom. Niko Noponen. *niin & näin* 3/2022, 13–29.
- Vallentyne, Peter, Against Maximizing Act-Consequentialism. Teoksessa *Contemporary Debates in Moral Theories*. Toim. Jamie Drier. Blackwell, Malden (MA) 2006, 21–37.
- Vargas, Manuel, Constitutive Instrumentalism and the Fragility of Responsibility. *The Monist*. Vol. 104, No. 4, 2021, 427–442.
- Williams, Bernard, Internal and External Reasons. Teoksessa *Moral Luck: Philosophical Papers 1973–1980*. Cambridge University Press, Cambridge 1981, 101–113.
- Williams, Bernard, Internal Reasons and the Obscurity of Blame. Teoksessa *Making Sense of Humanity: And Other Philosophical Papers 1982–1993*. Cambridge University Press, Cambridge 1995, 35–45.
- Winch, Christopher, Autonomy as an Educational Aim. Teoksessa *The Aims of Education*. Toim. Roger Marples. Routledge, London 2002, 74–84.

Sampo Sirkka, *Air, water* (2020), öljyväri kankaalle, 40 x 60 cm. Kuva: Aleksi Taivalantti

MIKKO POUTANEN & SAMI SYRJÄMÄKI

Vapaa keskustelu ja totuus

Merkittävä ja näkyvä osa sananvapauden ja median yhteiskunnallista roolia käsittelevästä keskustelusta nojaa ole-tukseen, että ihmiset tavoittelevat to-tuutta. Sitä lähestytään, kunhan vain keskustelu on mahdollisimman vapaata ja osallistujat edustavat mahdollisimman monenlaisia näkemyksiä. Ide-oiden vapailla markkinoilla voittaja on totuus.¹

Ajatuksen ongelma on, että se on totta, mutta vain reunaehtojen täyttyessä. Jotta keskustelu toimisi to-tuuden tavoittelun välineenä, sen tulee täyttää kritee-reitä, jotka eivät toteudu automaattisesti, vaikka kes-kustelu olisi täysin pidäkkeetöntä ja mielipiteiden kirjo loputon. Päinvastoin julkista keskustelua koskevat raken-teelliset – yhteiskunnalliset – tekijät ja osallistujien lähtö-kohtat on tärkeää huomioida, jottei ideaaleihin tarrau-tumalla synnytetä illuusiota väistämättä hyveellisestä va-paasta keskustelusta. Havainnollistamme asiaa käyttäen esimerkkinä 27.5. ilmestynyttä *Helsingin Sanomien* pää-kirjoitusta, mutta vastaava argumentaatio on yleistä².

Pääkirjoituksessa todettiin, että ”totuutta voidaan parhaiten tavoitella erilaisten ajatusten vapaassa vuoro-vaikutuksessa”. Samalla moitittiin Maryan Abdulkarimin päätöstä jättää Ylen tv-ohjelma *Jälkiviisaat*, koska Timo Soini nostettiin keskusteluohjelman uudeksi jäseneksi. Pääkirjoitus väitti, että Abdulkarimin päätös vaikeuttaa yhteiskunnallisten totuuksien tavoittelua monipuolisten näkökulmien kautta.³

Kirjoituksessa ei oteta huomioon, että totuuden ta-voittelu onnistuu vain, jos kaikki pyrkivät ymmärtämään toisiaan, perustelevat omat mielipiteensä avoimesti ei-vätkä puhu keskustelun osallisten ohi ulkoisille yleisöille. Kaikkien pitää myös voida osallistua keskusteluun omana itsenään. Keskustelijoiden tulee olla valmiita hyväksymään pätevät vasta-argumentit ja myöntämään erehdyksensä. Lisäksi kaikilla täytyy olla lähtökohtaisesti tasa-arvoinen mahdollisuus haastaa ja puolustaa näkemyksiä sekä oikeus vaatia, että toinen vastaa asiallisesti perustellen. Keskeistä on, että puhujat tavoittelevat totuutta vilpittömästi, ratio-naalisin keinoin yhteisymmärrykseen pyrkien.

*

Vaikka nämä habermasilaisen ideaalisen puhetilanteen ehdot täytyisivätkin, sekään ei edes teoriassa takaa, että paras argumentti voittaa. Ideaalisen puhetilanteen eh-tojen realismisuus ja voima poliittisen keskustelun ana-lyysivälineenä on aiheellisesti kyseenalaistettu – myös ja ehkä jopa erityisesti Habermas on tehnyt näin. Onkin nimenomaan habermasilainen pointti, ettei julkinen tai mikään muukaan keskustelu aina täytä näitä ehtoja. Edes tieteellinen keskustelu, jota on pyritty systemaatti-sesti ja rakenteellisesti ohjaamaan ideaalin suuntaan, ei täytä aina näitä ehtoja.

Joskus keskustelut lähestyvät totuutta, toisinaan eivät. Ideaalista puhetilannetta voi ajatella hieman vastaavana

Kuvat: Sami Syrjämäki (yllempi) & Johannes Pitkänen (allempi)

ajatuskokeena kuin John Rawlsin *tietämättömyyden verho*⁴. Ihanteellisen keskustelun reunaehtoja vasten voi tarkastella väitettä, jonka mukaan esimerkiksi Abdulkarimin osallistuminen tv-ohjelmaan Timo Soinin kanssa olisi ilmiselvästi johtanut kurkotteluun totuutta kohti, kuten *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa annettiin ymmärtää.

Arvioidaan tilannetta. TV-ohjelman formaatti olisi edellyttänyt, että Abdulkarim olisi kohdannut Soinin tasaveroisena keskustelijana, jonka mielipiteet ovat neutraalisti väiteltävissä viisitoistaminuuttisen suoran potpurin puitteissa.

Pelkästään ohjelman nopea rytmi ja tiukasti rajattu aika asettavat merkittäviä rajoituksia totuuden tavoittelulle, mutta Soinin retorinen tyyli ei sekään ole suoranaisesti omiaan puntaroivaan keskusteluun. Esimerkkeinä voidaan mainita ”plokautukset” kulttuurimarxismien salaliittoteoriasta tai ”fillarikommunisteista”. Hänen viestintänsä on edustanut julistamiseen tai näppärään rupatteluun istuvaa sutkautuspuhetta, poliittisesti samanmielisille ”omille” tai räväköitä otsikoita etsiville toimittajille suunnattua strategista viestintää. Perussuomalaiset puolueena ja Soini sen aikaisempana, keskeisenä johtajana ovat Ampujan ja Poutasen ”trollauspolitiikaksi” nimetyn viestintästrategian ahkerimpia käyttäjiä suomalaisella puoluekentällä⁵.

Totuuden tavoittelun ideaali edellyttää argumentoivia vastauksia, jotka sopivat huonosti yhteen niin vasemmisto- kuin oikeistopopulististen puhetaipojen kanssa. Letkautukset ja yksinkertaistetut heitot ovat verrattain vaivaton tapa osallistua keskusteluun, kun taas argumentointi on vaivalloista ja silti helposti sivuutettavissa.

Soini ei ole tehnyt pesäeroa aiempiin puheisiinsa tai teksteihinsä. Hänen taustaansa tai poliittisia jatkosuunnitelmiaan ei myöskään voi häivyttää tai sivuuttaa, kun punnitaan hänen asemaansa keskustelijana totuuden tavoittelun hengessä⁶. Soinin profiloituminen esimerkiksi maahanmuuttoasioissa olisi helposti muuttanut Abdulkarimin aseman yleisön silmissä omana itsenään keskustelevalta kansalaisesta tietyn ryhmän edustajaksi, minkä hän totesikin päätöstään perustelevassa blogitekstissään⁷.

*

Ongelma siis syntyy yhtäältä keskustelijoiden henkilökohtaisista ominaisuuksista ja toisaalta ohjelmaformaatin asetelmasta. Ajatus, että totuutta tavoitellaan parhaiten juuri näissä olosuhteissa, on naiivi suhteessa keskustelijoiden tavoitteisiin ja tapaan tehdä politiikkaa sekä sokea rakenteellisille valta-asemille. Tässä suhteessa Abdulkarimin reaktion olisi hyvä johtaa median itserefleksioon eikä julkisen keskustelun ideaalimuodon siilipuolustukseen.

Toisin sanoen jaamme *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa esitetyn huolen median jakautumisesta poliittisiin segmentteihin, mutta eri syistä. Ongelmana ei niinkään ole erilaisten mielipiteiden kohtaamattomuus vaan pikemmin kyvyttömyys tai haluttomuus tavoitella avoimesti totuutta. Osaltaan ongelmat ovat myös rakenteellisia. On myös hyvä muistaa, ettei Abdulkarim ole lopettanut keskustelua. Hän vain jatkaa sitä eri foorumeilla.

Politiikan vaikuttava tekeminen on usein kaukana ideaalista puhetilanteesta niin hyvässä kuin pahassa. Tämän toteaminen ei tarkoita, ettei ideaalia tule lainkaan vaalia. On kuitenkin naiivia olettaa, että vapaa keskustelu johtaa aina nimenomaan totuutta kohti. Se voi viedä myös vastakkaiseen suuntaan: konsensuksen sijaan näkökantojen entistä vahvempaan hajaannukseen. Jotta vapaa keskustelu lähestyisi totuutta, sen reunaehtojen on täyttyvä.

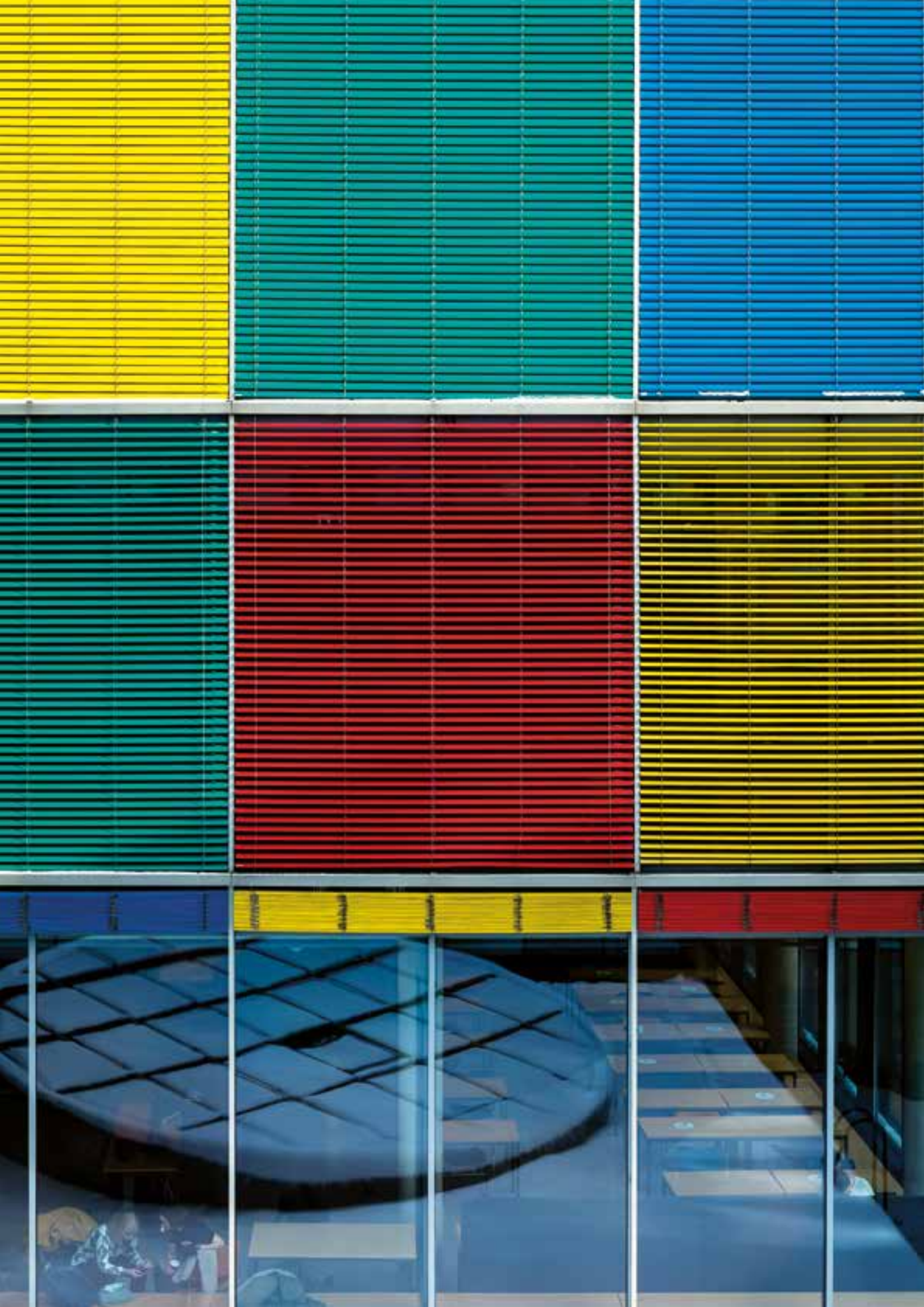
Sananvapaudesta ja julkisen keskustelun merkityksestä demokratialle ja totuudelle on hyvin vaikea kirjoittaa tasapainoisesti. Kirjoittaja on koko ajan vaarassa pudota sudenkuoppaan suunnassa tai toisessa. Jos esimerkiksi kieltää rationaalisen keskustelun ja sen vaalimisen merkityksen kokonaan, sortuu helposti performatiiviseen ristiriitaan: miksi kirjoittaa huolellisesti argumentoiden, jos sillä ei ole mitään merkitystä?

Vaara vaanii tietenkin myös viestin vastaanotossa. Sanat on aseteltava huolella, jotta väärin tulkintojen todennäköisyys pienenesi, mutta samalla on ymmärrettävä, että tarkoituksellista väärintulkintaa ei voi estää – se on yksi poliittisen keskustelun työvälineistä.

Sananvapautta koskevaa keskustelua käydään erilaisista lähtökohdista. Nostimme tässä esiin poliittisen ja julkisen keskustelun ideaaleihin nojaavan näkökulman, joka mielestämme yksinkertaistaa liikaa yhteiskunnallista keskustelua ympäröiviä rakenteita. Vaikka ideaalien tarkoituksena olisi nimellisesti edistää sananvapautta ja totuuden tavoittelua, ideaaleihin nojaaminen voi johtaa harhakuviin ikään kuin deterministisestä parhaimman argumentin voittamisesta. Julkinen keskustelu ei tapahdu ideaalien tyhjiössä, vaikka ne tavoiteltavia ovatkin. Toisin sanoen totuutta tavoiteltaessa on pyrittävä ymmärtämään keskustelun mahdollisuudet ja rajoitteet ja toimimaan niiden puitteissa.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Termi ’ideoiden markkinapaikka’ on tullut kieleemme Yhdysvaltojen oikeussaleista. Se yhdistetään usein myös J. S. Millin klassiseen teokseen *Vapaudesta* (1891), vaikka Mill ei ilmaisua käytä. Angloamerikkalaisessa kontekstissa myös media usein mielletään yhteiskunnalliselle keskustelulle olennaiseksi ideoiden markkinapaikaksi.
- 2 Ylen sohvalla pitää olla tilaa monille mielipiteille. *Helsingin Sanomat* 27.5.2022. Verkossa: www.hs.fi/paakirjoitukset/art-2000008838629.html.
- 3 Sama.
- 4 Ks. esim. John Rawls, *Oikeudenmukaisuusteoria* (A Theory of Justice, 1971). Suom. Terho Pursiainen. WSOY, Helsinki 1988.
- 5 Marko Ampuja & Mikko Poutanen, Trollaus poliittisena viestintästrategiana ja liberaalin demokratian kriisioireena. *Politiikasta.fi* 11.11.2020. Verkossa: politiikasta.fi/trollaus-poliittisena-viestintastrategiana-ja-liberaalidemokratian-kriisioireena/
- 6 Jarno Huhtanen, *Politiikasta jo kerran eron ottaneen Timo Soinin mielessä pyörivät seuraavat eurovaalit* – hän sanoo haistavansa kysynnän. *Helsingin Sanomat* 25.5.2022. Verkossa: www.hs.fi/politiikka/art-2000008805922.html
- 7 Maryan Abdulkarim, Kiitos ja hyvästi. *Halima – Ajatuksia ja näkökulmia yhteiskuntaan, kulttuuriin ja elämään* 13.5.2022. Verkossa: www.halimamedia.com/post/kiitos-ja-hyv%C3%A4sti

2000-luvun tiedekirjasto

– ei enää kirja- vaan tietovarasto

Kun kävelee tiedekirjastoon, ensimmäisenä pistää silmään joukko hyvin hoidettuja kirjahyllyjä ja ahkeria opiskelijoita niiden välissä lukemassa tai kirjoittamassa läppäreineen. Toisinaan hyllyjen lomassa näkee myös tutkijoita etsimässä materiaalia uusiin julkaisuihinsa tai tarkistamassa tietoja lähdeviitteisiin. Näin on ollut jo kauan, jossain määrin 1600-luvulta lähtien, kun hovikirjastoihin alettiin päästää ulkopuolisia asiakkaita. Silti nykyinen tiedekirjasto on kirjavarasto vain hyvin suppeassa mielessä.

2000-luvun tiedekirjasto on luonteeltaan vahvasti digitaalinen. Kustantajille on edullisinta kaupata elektronisia kirjoja ja lehtiä suurina paketteina, joiden etuna on varsinkin opiskelijan näkökulmasta se, että monet voivat lisenssistä riippuen käyttää samaa kirjaa tai artikkelia yhtä aikaa. Kehitys on toisaalta johtanut siihen, että monessa tiedekirjastossa ei hankita fyysisiä kirjoja tai lehtiä enää juuri lainkaan. Hyllyt ovat täynnä ja e-aineisto on tullut jäädäkseen, piti siitä tai ei. Fyysisiä kirjoja päätyy hyllyihin lähinnä lahjoituksina, joita kertyy yliopistojen tilojen vähetessä ja tutkijoiden eläköityessä tai kuollessa.

Samaan digitalisoitumisen suuntaan vie avoin tiede. Avointen e-kirjojen, rinnakkaistallenteiden ja *open access*-artikkelien määrä lisääntyy kirjastotietokannoissa hyvää vauhtia. Digitalisoitumisen laajuuden huomaa nopeasti luomalla silmäyksen kirjaston keskeiseen työvälineeseen: kirjastotietokantaan. Se ei enää ole kortisto vaan pikeminkin portaali, josta löytyy kirjojen fyysinen sijainti, verkossa sijaitsevat e-kirjat ja lehtiartikkelit, avoin aineisto ja erilaiset tietokannat. Kirjastotietokannassa on yleensä moninkertaisesti enemmän luettavaa sisältöä kuin koko kirjastotalossa yhteensä. Lisäksi tietokanta pitää sisällään myös muiden kirjastojen tietoja – kuten kaksi miljoonaa kirjaa sisältävän Varastokirjaston¹. Se toimii suomalaisten tiedekirjastojen etävarastona, josta saa nopeasti ja ilmaiseksi kaukolainoja. Museoiden ja arkistojen aineistoa on niin ikään helppo etsiä verkosta ja käyttää edelleen. Tietokannan avulla materiaaliin pääsee myös kätevästi käsiksi oman kodin sohvalta, vaikkakin pääsyä voivat rajoittaa aineistojen käyttösäännöt.

Moderni tiedekirjasto eroaa selvästi yleisistä kirjastoista siinä mielessä, että aineistotarjonnan lisäksi siellä tuetaan myös tutkimusta ja opiskelua eri tavoin. Kirjasto auttaa tutkijoita (avoimessa) julkaisemisessa ja datanhallinnassa ja huolehtii julkaisujen metadatasta. Se myös

tarjoaa bibliometrisiä ja altmetrisiä eli näkyvyyttä sosiaalisessa mediassa tehostavia apuvälineitä tutkimuksen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden arviointiin. Opiskelijoita puolestaan koulutetaan tiedon hakemisessa ja sen hallinnoimisessa. Seuraavassa esittelemme näitä nykyaikaisen tiedekirjaston eri tehtäviä.

Informaatiolukutaito osana yliopistotutkintoja

Tärkeä osa opinnäytteiden tekemistä on aina ollut tutkimuskirjallisuuden käyttö ja lähteiden etsiminen. Perinteisesti opinnäytteen ohjaaja on suositellut alan keskeistä kirjallisuutta ja ehkä vaatinut myös omaa tutkimustaan siteerattavan. Kun tutkimuskirjallisuuden määrä koko ajan kasvaa, on tärkeämpää oppia löytämään ja arvioimaan oman alan kirjallisuutta. Ei ole realistista tavoitella sitä, että tuntee kaiken aiheesta käydyin tieteellisen keskustelun. Niinpä kysymykset siitä, miten haetaan ja valikoidaan omalle aiheelle olennaisin tutkimus, tulevat yhä tärkeämmiksi. Tavoitteena voidaan pitää jonkinlaisen arvostelukyvyyn kehittymistä.

Tiedon hakemisen ja arvioimisen taitoja on jo noin kahdenkymmenen vuoden ajan kutsuttu informaatiolukutaidoksi. Korkeakoulujen pedagogiikassa ne on nähty keskeisiksi opiskelutaidoiksi. Informaatiolukutaidon opetuksen tausta on perinteisessä ”kirjaston käytön opetuksessa”, esimerkiksi kortistoluettelon ja sittemmin tietokantamuotoisen luettelon hyödyntämisessä. Siksi sen opetus on yleensä ollut kirjaston vastuulla, vaikka informaatiolukutaito saatiin lähes koko maassa 2000-luvulla vakiinnutettua pieneksi mutta tutkintovaatimuksiin kuuluvaksi opintopisteelliseksi osaksi tutkintoa. Vuosituhannen alun informaatiolukutaidon standardimalli keskittyi ennen kaikkea mekaanisiin hakuteknikoihin ja oman aikansa sähköisten julkaisumuotojen tunte-

mukseen. Käsitys tiedon löytämisen ja arvioinnin taidoista on vähitellen kehittynyt kohti kehysmallia, joka korostaa tutkimustiedon keskusteluluonnetta ja kontekstuaalista ymmärrystä tiedon synnystä.

Informaatiolukutaidon opetusta on viimeiset parikymmentä vuotta tarjottu niin kirjaston atk-luokissa pidettyinä tietokantakursseina kuin yliopisto-opettajien kanssa yhdessä toteutettuna opetuksena, joka keskittyy oman tieteenalan aineistoihin ja vedetään osana tutkielmaseminaareja. Viime vuosina paine siirtyä lähiopetuksesta itsenäisesti opiskeltaviin verkkomateriaaleihin on ollut säännönmukaista kaikessa opetuksessa, ja koronapandemia siirsi vähätkin kasvokkaisopetukset verkkoyhteyden päähän.

Tutkimusaineistojen hallinta ja uudelleenkäyttö

Osana tiedon järjestämisen tehtävien jatkumoa kirjastolaiset ovat alusta lähtien olleet mukana yliopistojen tutkimusaineistojen hallintaa ja uudelleenkäyttöä edistävissä hankkeissa. Jos varsinainen tutkimusprojekti käsittelee ja analysoi tutkimusaineiston sisältämää informaatiota saadakseen siitä uusia tuloksia, tutkimusaineiston hallinnalla (RDM, *research data management*) tarkoitetaan aineiston keruun, kuvailun ja järjestämisen, säilyttämisen ja vastuulliseen käytön hyviä käytäntöjä ja niiden soveltamista. Näiden käytäntöjen tarkastelu ja noudattaminen tukee kerran kerätyn aineiston onnistunutta uudelleenkäyttöä ja mahdollista avaamista.

Tutkimusrahoittajat, kuten Suomen Akatemia, ovat jo muutamia vuosia edellyttäneet aineistohallintasuunnitelmaa (DMP, *data management plan*) rahoittamiltaan hankkeilta. Sen paremmin humanistien muistiinpanojen kuin luonnontieteilijöiden mittausedatankaan arkisissa hyvissä käytännöissä ei ole mitään uutta. Tutkimusaineiston hallinnan suunnittelun edellyttämisellä kuitenkin halutaan tehdä näkyväksi prosesseja, jotka helpottavat aineiston sujuvaa kuvailua ja käyttöä. Sen sijaan, että työtavat siirtyisivät tutkimusryhmien perimätietona tutkijalta toiselle, aineistohallinnan tulisi olla tietoista ja dokumentoitua toimintaa. Yliopistokirjastot ovat saaneet tehtäväkseen tukea tutkimusaineiston hallinnan suunnittelua ja käytäntöä osana yliopistojen muita tutkimuksen palveluja, yleensä yhteistyössä juristien ja tietotekniikan asiantuntijoiden kanssa.

Kaikilla tieteenaloilla ei ole vielä täysin vakiintunut käsitys siitä, mitä hankkeessa syntyvä tutkimusaineisto on. Toisilla aloilla on puolestaan luotu datan keräämisen ja säilyttämisen yhteiset käytännöt ja niihin on helppo viitata. Vain täysin teoreettista tai käsitteellistä tutkimusta tekevä tutkija voi hyvällä syyllä ajatella, että hän ei kerää, käytä uudelleen tai tuota dataa. Siksi ensimmäinen tutkimusaineiston hallinnan askel voi olla oman datansa tunnistaminen. Eettiset kysymykset esimerkiksi tutkittavien yksityisyyden suojasta sekä aineiston omistus- ja käyttöoikeudet vaikuttavat merkittävästi siihen, miten ja missä aineistoa voi säilyttää ja jakaa

ja miten sen voi avata uudelleen käytettäväksi. Ihmistieteiden tutkimusaineisto on usein tekijänoikeuden suojaamaa.

Aineiston kuvailun eri tavoista on tavallisesti sovittu jo ennen aineiston keruun aloittamista, koska isojen aineistojen dokumentointi jälkeensä on erittäin työlästä. Hyvin tuotettu kuvailutieto on toisaalta kiinteästi sidoksissa tutkimuksen menetelmiin ja toisaalta mahdollistaa aineiston uudelleenkäytön projektin päätyttyä. Tutkimusaineiston hallinta edellyttää lähes aina tiedostojen nimeämistä ja tallennuspaikkoja laajempaa pohdintaa. Projektin päätteeksi data kannattaa julkaista oman tieteenalan data-arkistossa, joka tarjoaa sille pysyvän tunnisteen viittaamista varten. Korkeakoulukirjastoissa neuvotaan tutkijoita tutkimusaineistojen hallinnassa koko tutkimuksen elinkaaren ajan aineistohallintasuunnitelmasta lähtien.

Tutkimuksen arviointi viittauksia mittaamalla

Bibliometriikka eli viittausmittausta on Suomessa käytetty vuodesta 2015 yhtenä Opetus- ja kulttuuriministeriön yliopistojen rahoitusta määräävänä kriteerinä. Sitä sovelletaan myös yliopistojen virantäytöissä ja osatekijänä kansainvälisissä yliopistovertailuissa eli rankingeissa. Metriikan taustalla on julkaisujen ja julkaisukanavien lisääntyminen ja julkaisuja kuvaavien vertailulukujen käyttäminen tutkimusta arvioitaessa. Koska rekrytoijat ja arvioijat eivät käytännössä lue varsinaisia julkaisuja, viittauksista saatavat indikaattorit asettavat hakijoita järjestykseen. Metriikan indikaattoreita hyödynnetään laajasti myös yliopiston hallinnossa, mutta niiden käytössä on myös ilmeisiä ongelmia, joiden huomioon ottamista kutsutaan vastuulliseksi metriikaksi².

Yliopistojen tutkimustietojärjestelmiin tallennetaan henkilöstön julkaisut kansainvälisistä viitetietokannoista riippumatta. Tutkimustietojärjestelmät toimivat yliopiston asiantuntijarekisterinä, mutta samalla niiden tietoja käytetään osana arviointeja ja yliopistojen keskinäisiä vertailuja. Yleensä tutkimustietojärjestelmän tietojen tallentamisesta ja tarkistamisesta vastataan yliopistokirjastossa, jotta tieto olisi mahdollisimman paikkansapitävää, kattavaa ja siten arviointitarpeisiin sopivaa.

Tyypillisesti mitataan esimerkiksi julkaisujen määrää tutkija- tai oppiainekohtaisesti, tiettyjen julkaisujen tai kirjoittajien saamien viittauksien määrää, julkaisutyyppejä ja tutkijoiden verkostoja tai kuulumista alan järjestöihin. Viittausmääriin perustuvissa vaikuttavuuden mittauksissa voidaan tarkastella yksittäisen tutkijan, tutkimusryhmän, tieteenalan tai maantieteellisen alueen kontribuutiota tieteelliseen keskusteluun. Vaikuttavuusarvioinnissa käytetään sekä määrällisiä että laadullisia mittareita. Tunnettu JIF-luku (*journal impact factor*) kuvaa tietyn lehden vuoden aikana saamia viittauksia. Kotimaisen Julkaisufoorumin Jufo-tasoluokitukset puolestaan perustuvat tieteenalakohtaisten asiantuntijapaneelien arvioinneille lehtien merkittävästä, ja niitä päivitetään säännöllisesti.

sesti. Ensimmäisellä tasolla julkaisu täyttää tieteellisen lehden kriteerit, toisella tasolla se kuuluu merkittäviin lehtiin ja kolmannella tasolla kaikkein parhaimpiin. Pääsääntöisesti toisen ja kolmannen tason lehdet ovat kansainvälisiä.

Yliopistokirjastoissa tehdään viittausmittausta sekä osana perustoimintaa että erikseen tilauksesta. Julkaisu- rekisterin ylläpito ja tietojen tallennuksesta huolehtiminen ovat tärkeä osa akateemista vuodenvieroa, koska arvioinnit ovat juuri niin luotettavia kuin rekistereistä saatava data. Kirjasto on mukana tekemässä tutkimuksen raportointia yliopiston hallinnolle ja ministeriölle. Tilauksesta voidaan tehdä julkaisuanalyyssejä kuten vertailuja, visualisointeja tai yksittäisen tutkijan julkaisujen analyyssejä myös yliopiston yksiköille ja yksittäisille tutkimusryhmille.

Vastuullisen metriikan periaatteet muistuttavat viittausmittauksen lukujen rajoituksista. Julkaisutoiminta esimerkiksi on huomattavan erilaista eri tieteenaloilla. Julkaisutyyppit vaihtelevat nopeatempoisesta artikkelijulkaisemisesta, joka on tyypillistä luonnontieteille, ihmistieteiden hitaampaan artikkelikokoelma- ja monografiajulkaisemiseen. Myös julkaisukieli, kirjoittajien määrä ja viittauskäytännöt vaihtelevat tieteenaloittain. Pahimmillaan julkaisumetriikan tunnuslukujen käyttäminen arvioinneissa ja rekrytoinneissa on jo alkanut ohjata julkaisemista. Tutkija joutuu pohtimaan, onko vaikuttavampaa julkaista artikkeli avoimesti vai mahdollisimman korkean Jufo-luokituksen saaneessa lehdessä. Bibliometristen menetelmien vastuullinen käyttö edellyttää, että ne ymmärretään aina osana kokonaisvaltaisempaa arviointia, joka ottaa huomioon tieteenalan erityispiirteet ja alueellisen kontekstin.

Kirjasto avoimen tieteen edistäjänä

Monet korkeakoulukirjastojen tärkeimmistä tehtävistä tähtäävät tutkimuksen avoimuuteen. Kirjasto useimmiten vastaa avoimen julkaisemisen käytännöllisistä seikoista, kuten artikkelimaksujen maksamisesta organisaation puolesta, avointen julkaisusopimusten tekemisestä ja avointa tiedettä edistävien hankkeiden tukemisesta. Kirjasto huolehtii myös artikkeleiden rinnakkaistallentamisesta organisaation avoimeen julkaisuarkistoon, mainitun julkaisuarkiston ylläpitämisestä ja kehittämisestä, pysyvien tunnisteiden jakelusta ja mahdollisesti vielä avoimista julkaisupalveluista (kirjojen ja lehtien avoin julkaiseminen). Samalla kirjasto neuvoo avoimen julkaisemisen teknisissä ongelmissa ja avoimissa lisensseissä sekä valistaa tutkijoita hyvistä avoimista julkaisukanavista.

Avoin tiede kytkeytyy läheisesti myös datanhallintaan. Datasetit, jotka eivät sisällä arkaluonteista informaatiota, voidaan avata data-arkistoissa, jotta muut tutkijat voivat hyödyntää jo tehtyä aineistonkeruuta ja -kuvailua. Tiedonhankinnassa kiinnitetään huomio avoimiin arkistoihin ja tietokantoihin sekä panostetaan avointen oppimateriaalien tekemiseen ja jakeluun. Met-

”Uusi kirjastolainen palvelee tiedeyhteisöä mitä moninaisimmissa rooleissa ja on yhä useammin entinen tieteentekijä itsekin.”

riikassa tarkastellaan avointen julkaisujen osuutta esimerkiksi yliopiston julkaisutuotannossa. Lisäksi kirjasto neuvoo tutkijoita julkaisujen näkyvyyden lisäämisessä muun muassa sosiaalisessa mediassa, jolloin välittömästi saatavilla olevat avoimet julkaisut ovat avainasemassa.

Uusi kirjastolainen

Edellä esiteltiin nimenomaan tutkijoille suunnattuja tiedekirjastojen palveluita. Heitä palvelee toki edelleen myös esimerkiksi aineistonhankinnassa, kaukolainoilla ja tarjoamalla fyysisiä kirjoja kirjastorakennuksissa. Tiedekirjastossa toimivan työkenttä on kuitenkin huomattavasti laajentunut. Avoin tiede ja digitalisoituminen on myös vienyt tiedekirjastoja kansalliseen ja kansainväliseen yhteistyöhön. 2000-luvun tiedekirjaston tietoasiantuntija on mukana Tieteellisten seurain valtuuskunnan TSV:n koordinoimassa Avoin tiede -hankkeessa, osallistuu Euroopan tiedekirjastojen Liber-kongresseihin ja työryhmiin sekä muihin alan verkostoihin, julkaisee vertaisarvioituja kansainvälisiä informaatioalan artikkeleita ja kehittää kansainvälisten kollegoiden kanssa eurooppalaisten tutkimusinfrastruktuurien palveluita. Hän opettaa, kirjoittaa blogeja ja pitää webinaareja tutkijoille vaikkapa datanhallinnan erikoiskysymyksistä tai bibliometriikan perusteista.

Uusi kirjastolainen palvelee tiedeyhteisöä mitä moninaisimmissa rooleissa ja on yhä useammin entinen tieteentekijä itsekin – väitelleiden osuus tiedekirjastojen tietoasiantuntijoista on noussut tasaiseen tahtiin viime vuosina. Nykypäivän tieteellisen kirjaston työntekijä on tutkijalle yhä useammin pikemminkin mahdollistaja kuin apulainen.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Verkossa: varastokirjasto.fi.
- 2 Vastuullisen metriikan keskeiset periaatteet on muotoiltu vuonna 2015 ilmestyneessä ns. Leidenin manifestissa. Diana Hicks, Paul Wouters, Ludo Waltman ym., *Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics*. *Nature*. Vol. 520, No. 7548, 2015, 429–431. Verkossa: doi.org/10.1038/520429a

JYRKI SIUKONEN

Painavuudesta

[Edesmenneen] kirjastoni raskain teos painaa kuusi-toista kiloa. Mikäli kaikki, arviolta 5 000 teosta, olisivat olleet samaa sarjaa olisi kirjastoni painanut 80 tonnia. Kevein teos puolestaan on neljänkymmenen gramman painoinen. Jos kaikki kirjani olisivat olleet tätä painoluokkaa, olisi kirjastoni kokonaispaino ollut vaivaiset 200 kiloa. Sitä, miten paljon kirjastoni todella painoi, en tiedä. Sillä tiedolla tuskin on merkitystä, sillä saatan hyvin kuvitella tuon kaiken mahtuvan tänä päivänä yhdelle, alle viiden gramman painoiselle muistitikulle, tai jopa tarkkojen mittausteni tavoittamattomiin, siis pilveen. Ei pilvikään aivan painoton ole, vaikka kevyeltä näyttää.

Vimmani punnita sanoja kertoo painavuuden tarpeesta ja – jos niin haluatte – painottomuuden pelosta. Haluan sanoa, että kirjastoa ei ole ilman painavuutta. Kirjasto on maallinen rakennus, massallaan maahan sidottu, ei mikään pilvilinna. Se on materiaallinen, tilallinen, kuuluu siis arkkitehtuurin alaan. Tikulla voi olla asiaa ja pilvestä saattaa löytyä vastauksia, mutta taloa niissä en näe. [Edesmenneen] kirjastoni hajottaminen oli ennen muuta rakennuksen purkamiseen rinnastuva urakka. Vaikka kokonaisuus ei aivan 80 tonnia painanutkaan, kysyi työ aikaa ja lihasvoimia.

Purku-urakka paljasti, miten paljon rakennelmassa oli roskaa. Tai oikeammin näin: paikaltaan pois otettuna iso osa kirjastoni kirjoista muuttui roskaksi. Kirjat kehittyvät kirjastoksi järjestelmän avulla – olennaista ei ole se, millainen järjestelmä on, vaan että sellainen on. Kun se katoaa, katoaa myös arkkitehtuuri ja tilan hallinta; rakennelma sortuu ja jäljelle jää vain aines. Tiilitalo hajoaa tiiliksi, puutalo tuhannen päreiksi. Kirjasto hajoaa irrallisiksi kirjoiksi. Joitain aineksia voi kierrättää, rakentaa kenties uutta, mutta suuri osa on auttamatta käyttökelvotonta.

Tiesin kyllä, että kirjastossani oli monia vähäisiä teoksia. Mutta koska se oli kirjasto *kaikesta*, oli sen arkkitehtuurissa paikkansa myös näille kirjoille. Kirjoja, joita ei koskaan luettu, kirjoja, joihin ei koskaan palattu. Taloa rakennettaessa tarvitaan monenlaista tilkettä, miksei siis kirjastossakin. Mutta irti revittynä – sitä todellakin oli tonnikaupalla. Ja kuitenkin ilman tilkkeitä kirjastoni olisi ollut pelkkä hatara tönö, jonka tuhansista aukoista olisi viheltänyt tietämättömyyden kylmää viimaa.

Tulen aivan hyvin toimeen vähemmillä kirjoilla, siitä ei ole kysymys. Saattaapa olla hyväksi irrottautua jatkuvan kasvun ajatuksesta. Se on selvä, että kun rakennetaan *kaiken* kirjastoa, ei pohdita painonhallintaa. Yhä

Kuva: Jyrki Siukonen

”Tietosanakirja on lajityyppinä kuitenkin aina paradoksaalinen yhdistelmä kaaosta ja järjestystä.”

uusien kirjojen kertyessä kirjastoni arkkitehtuurin oli pakko joustaa ja mukautua. Kun kaikki oli pakattu hyllyihin kahteen riviin, syntyi ikään kuin kaksi kirjastoa, toinen toisen sisälle. Tätä pidin kiinnostavana – mutta miten liikkua niiden välissä? Sitten oli pakko ryhtyä rakentamaan pinoja lattioille. Luulen, että siinä kohtaa raskaus kävi ilmi ja arkkitehtuuri lopullisesti rikkoutui. Lattialle joutuneet asiat alkoivat muistuttaa roskakasoja, kaaos sai niskaotteen. Tunsin, miten uhkaavasti tempelin pilarit huojuivat. *Kaikki* oli sittenkin liian paljon.

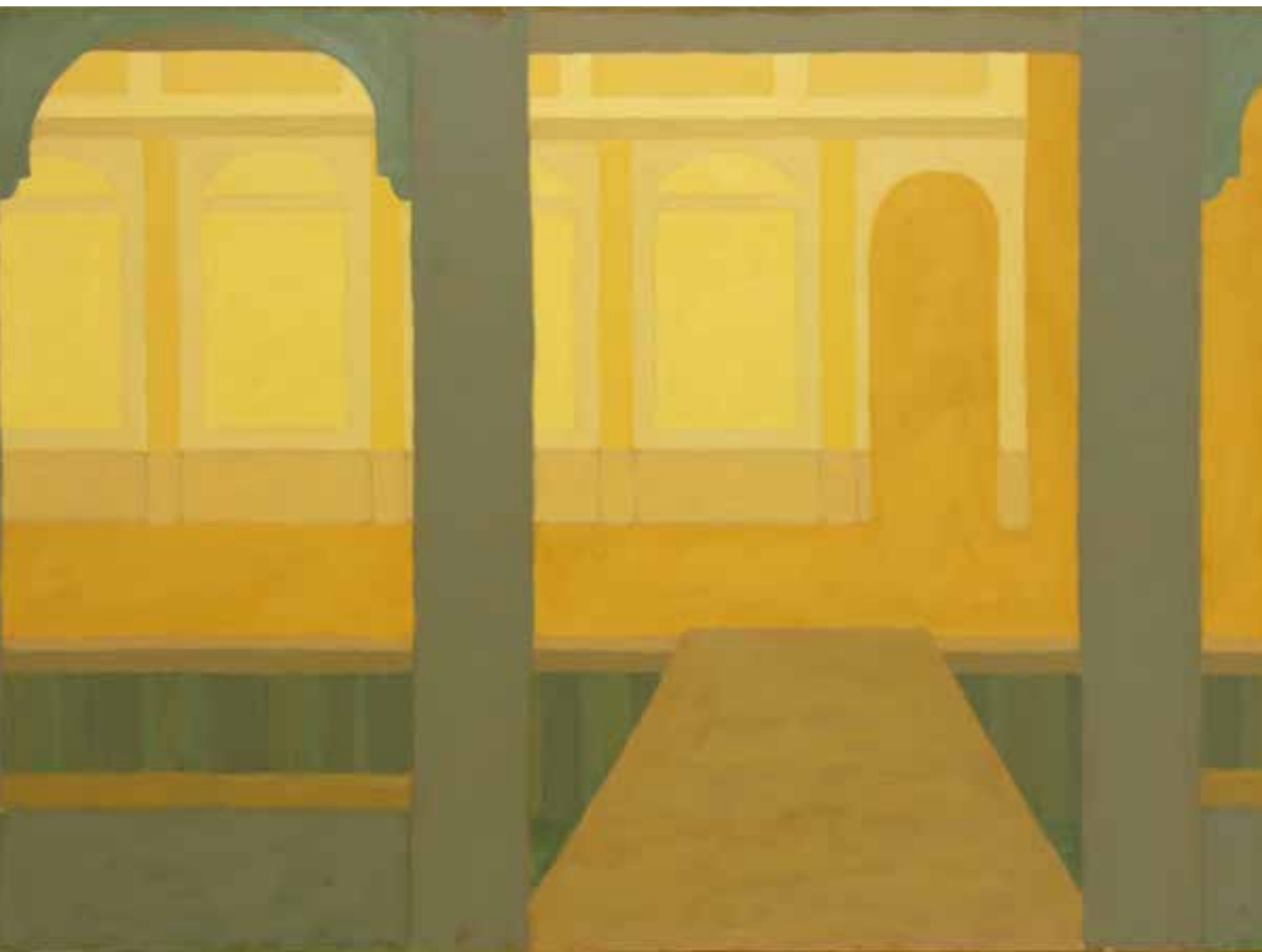
[Edesmenneen] kirjastoni kevein kirja on Itä-Saksassa painettu ohut vihkonen taiteilija Kurt Schwittersistä (1887–1948). Valitsin sen tarinan keveimmäksi tarkoituksella. Saattaa olla, että hyllyssä joskus oli grammamääräisesti jotain vielä vähäisempää. Schwitters loi 1900-luvun taiteeseen aivan oman esteettisen lokeronsa, *merz*-taiteen. Hän keräsi kaduilta roskia (pääosin painotuotteita: lippusia, lappusia, paperinpaloja) ja sommitteli niistä pieniä kollaaseja. Toisin sanoen hän rakensi roskasta uudenlaisen järjestyksen vaatimattomia malleja. Itäksalalaisen kirjaseinän painojälki on aavistuksen sumeaa, teosten yksityiskohdista on vaikea saada selvää. Se tuo Schwittersin taiteeseen ikään kuin ylimääräisen annoksen hellyyttä.

Schwitters on mikrokosminen viite. Helppo arvata, että painavin kirja edustaa toista päätä. Pierre Baylen (1647–1706) *Dictionnaire historique et critique* on teos, joka tuntuu elävän omaa elämäänsä. Sen lukeminen on makrokosminen kokemus, joka muistuttaa maailman tutkimista nurinpäin käännetyn kiikarin läpi. Kun sen

työntää tarpeeksi lähelle kohdetta, laite muuttuu mikroskoopiksi. Havainnoitsija näkee osan jostakin valtavasta, mutta ei löydä sen reunaa. Baylen kirja jatkoi kasvamistaan tekijän kuoleman jälkeen, mikä tekee siitä kaiken nielevän hirviön. Jos sanon, että *Dictionnaire* on mahtava roskan kasauma, joka on järjestetty oudolla arkkitehtonisella pieteetillä, joku ymmärtää minut väärin. Onhan teos tunnetusti tärkeä, sen historiallinen arvo vankka. Tietosanakirja on lajityyppinä kuitenkin aina paradoksaalinen yhdistelmä kaaosta ja järjestystä. Baylen kirja on sitä aivan erityisellä tavalla.

Dictionnaire historique et critique on tietosanakirja henkilöistä. Jotain tietoa heistä saammekin, mutta historiallis-kriittinen menetelmä tarkoittaa, että Bayle keskustelee mielipiteistä, uskomuksista ja järjen käytön mahdollisuudesta eikä ihmisten saavutuksista. Monet haksanojen henkilöt ovat vähäisiä teologeja. Myös myyttisiä ja puolihistoriallisia hahmoja esiintyy paljon. Valikoimassa ei ole mitään järkeä, asia on toisaalla, rakenteessa. [Edesmenneen] kirjastoni painavin kirja on täyteen pakatun kirjaston kuvaus, hämmästyttävä yhdistelmä latomisen ultrajuoksua ja painamisen maratonia. Kirjassa on alaviitteen alaviitteitä, jotka ovat pidempiä kuin tämä tekstini.

Pituus tuo painoa, paino tuo pysyvyyttä. Baylen *Dictionnaire* on talon kokoinen rakennelma. Käyn sinne silloin tällöin, poimin ilokseni katkelman Baylen selkeää ranskaa, kuin kadulta löytyneen lippusen. En opi mitään, mutta tunnen olevani turvassa – arkkitehtuurissa. Ehkä se on kirjasto, ehkä se on vankila.

MARKKU ROINILA

Leibniz ja universaalikirjasto

Gottfried Wilhelm Leibnizia (1646–1716) on usein kutsuttu universaalineroksi. Luonnehdinta on varsin osuva ottaen huomioon Leibnizin intressien laajuuden, hänen luovan panoksensa monille eri aloille ja metafysis-kulttuurisen vision, joka kajasti kaikkien hänen hankkeidensa, niin teoreettisten kuin käytännöllistenkin, taustalla. Leibniz tunnetaan nykyään ennen kaikkea filosofina ja matemaatikkona, mutta ei juurikaan siitä, että hän toimi suuren osan elämästään kahden eri kirjaston hoitajana: Hannoverin herttuallisen kirjaston ja edelleen maineikkaan, Wolfenbüttelissä sijaitsevan Herzog August Bibliothekin. Tämä katsausartikkeli esittelee Leibnizin kirjastouraa ja hänen kirjastonhoitoa koskevia näkemyksiään, jotka eivät omana aikanaan olleet aivan tavanomaisia. Leibnizin universaalikäsitteiden mukaan kirjasto ei nimittäin ole kirjoilla täytetty tila vaan heijastus koko inhimillisen tiedon tilasta. Artikkelissa luodaan katsaus aiheesta kirjoitettuun kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen ja Leibnizin kirjastonhoitoa käsitteleviin muistoihin.

Vuosina 1618–1648 käydyin 30-vuotisen sodan jälkeen Saksan kulttuurielämä oli raunioina. Vaikka kirjapainotaidon oli keksinyt saksalainen Gutenberg, kesti vuoteen 1765 ennen kuin vuoden 1620 kirjatutannon määrä maassa ylitettiin¹. Saksan aseman kirjanpainajana oli vallannut Alankomaat, jossa laajat verkostot, aktiivinen ranskalainen emigranttityö, taitava markkinointi, erinomainen painopaperi ja yleisesti painotuotteiden laatu olivat ylivoimaiset kilpailijoihin verrattuna². Suuret kirjamarkkinat ensin Frankfurtissa ja 30-vuotisen sodan jälkeen Leipzigissa kuitenkin pitivät yllä saksalaisten kiinnostusta kirjoihin ja toivat Saksan kirjallisuuselämälle kansainvälistä nostetta³. Saksan kieli yleistyi kirjatutannossa koko 1600-luvun loppupuolen⁴, mikä teki lukemisen helpommaksi myös keskiluokalle. Kirjat olivat kuitenkin harvinaisia ja kalliita ja siten lähinnä yläluokan, erityisesti vanhan aatelin, saatavilla. Kuninkaalle, herttualle tai maalliselle kirkonmiehelle kirjasto oli sekä älyllisen uteliaisuuden tyydyttäjä että poliittinen ja käytännöllinen käsikirjasto.

Saksassa hovikirjastot yleistyivät 1400–1500-luvulla. Niiden tausta oli humanistisissa ihanteissa ja ruhtinain tarpeessa osoittaa sosiaalista asemaansa. Usein ne olivat merkittävämpiä kuin yliopistojen kirjastot, jotka 1700-luvun puoleenväliin asti olivat melko suppeita. Bibliofiiliset trendit ja ruhtinain henkilökohtaiset intressit määrittivät pitkälti kirjakokoelmien sisältöä, ja ne olivat harvojen, yleensä oppineiden ja aristokraattien, käytettävissä rajoitettuna aikoina. Ajan merkittävimpiä hovikirjastoja olivat Wienin keisarillinen kirjasto (perustettu 1368), München (1558), Dresden (1556), Wolfenbüttel

(1572) ja Berliini (1661). Tunnettu oli myös Bibliotheca Palatina, Heidelbergin vaaliruhtinain kirjasto (perustettu 1430-luvulla). Laajimmat kirjastot olivat Wolfenbüttelin Bibliotheca Augustana, joka sisälsi vuonna 1661 28 000 teosta, sekä Wienin hovikirjasto, jossa oli vuoteen 1680 mennessä 80 000 teosta. 1700-luvun loppupuolella näiden rinnalle nousivat Göttingenin yliopistokirjasto ja Berliinin kuninkaallinen kirjasto. Myöhemmin tällaisista ruhtinain yksityiskirjastoista tuli kirkollisten tai kansallisten kokoelmien perusta.⁵ Tämä ei välttämättä tapahtunut luonnollista tietä, vaan ruhtinain tai keskiluokkaa edustavien kirjakokoelmat huutokaupattiin osaksi suurempia kirjastoja tai yksityisille keräilijöille⁶. Vanhemman polven keräilijät suosivat käsikirjoituksia, mutta vähitellen yksityiskirjastot täyttyivät painetuista kirjoista. Harvinaisia kirjoja välittivät antikvaariset kirjakauppiat, joiden huutokauppaluettelot ovat nykyään tärkeitä kirjahistorian lähteitä ja olivat aikanaan myös hyvin merkittäviä hankintoja tehneille kirjastonhoitajille⁷.

Yksityiskirjastoista ja varta vasten kerätyistä kirjakokoelmista syntyi vähitellen laajempaan käyttöön tarkoitettuja kirjastoja, joihin kerättiin erilaista materiaalia, usein samasta aiheesta. Niiden hoitajat pyrkivät usein sivistyksellisiin päämääriin: kansalaisten kouluttamiseen ja heidän käytöksensä kehittämiseen. Toisin sanoen haluttiin tarjota ”hyödyllistä informaatiota”⁸. Esimerkiksi Pariisissa oli vuonna 1692 kaikkiaan 32 kirjastoa, joihin oli mahdollista päästä joko hakemuksesta tai kolmen julkisen kirjaston tapauksessa ilman lupaa (tunnetuin näistä oli kuuluisan kardinaalin kokoelmaan pohjautuva Bibliothèque Mazarine)⁹.

Hyvään kirjastoon pääsy ei kuitenkaan yleensä ollut helppoa. Esimerkiksi tunnettu tutkija-kirjastonhoitaja Gabriel Naudé huomautti, että vain Oxfordin Bodleian, Milanon Ambrosiana ja Rooman Augustinolainen kirjasto päästivät oppineet vapaasti tutkimaan kokoelmiaan. Wienin hovikirjasto avautui vuonna 1726 ja Pariisin kuninkaallinen kirjasto vuosikymmen myöhemmin.¹⁰ Oppineella oli siis oltava hyvät verkostot tai vaikutusvaltainen suojelija tiedon äärelle pääsemiseksi.

Gottfried Wilhelm Leibniz syntyi kirjamessuistaan kuuluun, suhteellisen vapaamieliseen ja protestanttiseen Leipzigiin vuonna 1646, kaksi vuotta ennen 30-vuotisen sodan päättymistä. Hänen kotikaupungissaan vakiintui 1600-luvun lopussa suurien kustantajien laajamittainen kirjatutanto¹¹. Moraalifilosofian professorina toimineen Friedrich-isänsä kuoleman jälkeen kirjoista innostunut kuusivuotias ihmelapsi laskettiin tämän kirjastoon, jossa hän ahmi Saksan historiaa, antiikin kirjallisuutta, filosofiaa, teologiaa ja oikeustieteellistä kirjallisuutta¹².

Leibniz oli varsin etuoikeutettu, sillä hyvin laaja nuorena omaksuttu yleissivistys ei ollut kovinkaan yleistä tuon ajan Saksassa. Vaikka kiinnostus lukemiseen lisääntyi voimakkaasti 1600-luvun loppupuolella, vain 10 prosenttia saksalaisesta aikuisväestöstä osasi 1700-luvun puolivälissä lukea¹³. Vähitellen muodostuva keskiluokka hankki lähinnä kirjoja, jotka auttoivat heitä kaupallisissa tai ammatillisissa päämäärissä, ja köyhälistö kierrätti painotuotteita, joissa kerrottiin kansantaruista ja kaskuista¹⁴. Siten lukeminen 1600-luvulla oli kirjahistorioitsija Rolf Engelsingin terminologiaa käyttäksemme intensiivistä, siis vain muutama teokseen, kuten *Raamattuun*, kalenteriin tai hartauskirjoihin, keskittyvää lukemista¹⁵.

Leibnizin kaltainen laaja-alaisuus taas on monipuolista, ekstensiivistä lukemista, joka yleistyi vasta 1700-luvulla¹⁶. Hänen omien sanojensa mukaan kiinnostus jumalalliseen oikeuteen ja inhimilliseen vapauteen, jotka muodostavat Leibnizin ainoan hänen elinaikanaan julkaistun monografian *Essais de theodicéon* (1710) teemaattisen ytimen, palautuu juuri nuoruusvuosiin, jolloin hän tiedonnälkäisenä ”loikki kirjasta toiseen”¹⁷. Kiinnostus kirjoihin ei kuitenkaan jäänyt vain isän kirjaston penkominen – koululaisena ja yliopisto-opiskelijana Leibniz tutustui julkisiin kirjastoihin, kirjakauppoihin ja kirjapainoihin. Hän kävi myös ahkerasti kotikaupunkinsa kuuluisilla kirjamessuilla.¹⁸

Väitetyään lakitieteestä 1667, vain 21-vuotiaana, Leibniz hylkäsi tarjouksen alan professuurista ja päätti jättää yliopistot taakseen. Hän tutustui diplomaattiin ja poliitikkoon Johann Christian von Boineburgiin ja päätyi tämän assistentiksi Mainziin. Miehet olivat kiinnostuneita Saksan sivistyksen nostamisesta jaloilleen 30-vuotisen sodan jälkeen. Von Boineburg oli aikansa tunnetuimpia kirjojen keräilijöitä, ja hänen laaja kirjastonsa tarjosi Leibnizille käytännön harjoitusta kirjasto-toimesta. Leibniz luetteloi Boineburgin kirjaston 10 343 nidettä soveltaen sijaintiin ja karkeaan tieteenalajakoon (teologia, filosofia, oikeustiede ja saksankielinen kirjallisuus) perustuvaa järjestelmää tai aiheindeksiä¹⁹. Tä-

mäntäpaiset indeksiin perustuvat luettelot eivät tuohon aikaan olleet yleisiä, ja Leibnizin neljän volyymien laajuisen luettelon tarkkuudesta kertoo se, että yhteen ja samaan pamflettiin saatettiin viitata hyvin monesta eri kohdasta²⁰.

Tässä näkyy jo Leibnizin universalistinen näkemys tiedosta: eri asiat ovat elimellisesti yhteydessä toisiinsa, kunhan niiden väliset suhteet ymmärretään oikein. Hän myös ennakoiki komputaatioon perustuvaa modernia luettelointia, kuten Blair huomauttaa²¹. Leibniz suunnitteli jo Boineburgin kanssa erilaisia akatemiahankkeita, joissa universaalitieteen edistäminen yhdistyi kirjatutannon laadun valvomiseen – nämä teemat toistuivat Leibnizin kirjastouran eri vaiheissa.

Seuraavaksi Leibniz päätyi Pariisiin Boineburgin ja Mainzin arkkipiispan von Schönbornin lähettämänä (1672–1676). Mitään parempaa hän ei olisi voinut toivoa, sillä Ranska oli tuon ajan tieteen ja sivistyksen kärkimaa. Leibniz kävi ahkerasti Bibliothèque du Roissa eli Kaarle V:n perustamassa Kuninkaan kirjastossa, joka nykyisin tunnetaan Ranskan kansalliskirjastona. Siellä hän tapasi myös kirjastonhoitajan, aiemman kirjeenvaihtokumppaninsa matemaatikko Pierre de Carcavyn²². Lisäksi hän tutustui ministeri Colbertin kirjastonhoitajaan Etienne Baluzeen sekä tärkeän tieteellisen lehden *Journal des savants* perustajaan ja myöhemmin kuninkaallisen kirjaston hoitajaan Jean Paul Bignoniin²³. Näiden herrojen avustuksella hän pääsi myös käymään Pariisin hienoissa yksityiskirjastoissa.

Pariisin hyvinvarustetuista kirjakaupoista Leibniz teki löytöjä, ja käydessään Lontoossa 1673 ja 1676 hän saattoi ostaa myös englantilaisia kirjoja. Ne muodostivat Leibnizin yksityiskirjaston perustan yhdessä hänen aiemmin Saksasta ostamiensa kirjojen kanssa²⁴. Leibniz tunsi jo varhain kirjakaupat, kirjamarkkinat ja kirjahuutokaupat hyvin, ja hänen yksityiskokoelmastaan muodostui varsin edustava: se sisälsi muun muassa joitakin Pascalin käsikirjoituksia, jotka Leibniz aikoi toimittaa ja julkaista²⁵. Hänen kuolemansa jälkeen kirjasto haluttiin ostaa Hannoveriin. Perijän kanssa tuli kuitenkin riitaa kokoelman arvosta, sillä se sisälsi paljon harvinaisuuksia ja vanhoja painoksia, joita Leibniz oli ostanut varsinkin kirjahuutokaupoista²⁶.

Leibniz kirjastonhoitajana

Leibnizin kirjastoura oli sattumien summa. Vaikka hänellä oli kokemusta Boineburgin kirjaston järjestämisestä, hänen kunnianhimosna kohdistui pikemminkin universaalitieteen edistämiseen akatemiahankkeiden avulla kuin kirjastonhoitoon. Kävi kuitenkin niin, että sekä paroni von Boineburg että arkkipiispa von Schönborn kuolivat Leibnizin asuessa Pariisissa, ja hänen oli keksittävä uusi tulonlähde. Lopulta Leibniz hyväksyi Hannoverin herttua Johan Friedrichin tarjouksen ja hänet nimitettiin tämän hovimieheksi. Muutos vilkkaasta ja älyllisesti stimuloivasta Pariisista pieneen provinsiaaliseen Hannoverin hoviin vuonna 1676 ei ollut helppo,

”Kirjaston hoitamisen ohella Leibniz toimi Hannoverin herttuan hovissa samaan aikaan neuvonantajana lakitieteellisissä ja poliittisissa asioissa, diplomaattina ja eräänlaisena tiedevastaavana.”

mutta Leibniz ryhtyi tarmokkaasti tehtäväänsä. Työnkuvaan kuului muiden tehtävien ohella huolehtia Hannoverin pienen hovin kirjastosta. Hänen saapuessaan se sisälsi vain 3 310 painettua kirjaa ja 158 käsikirjoitusta, pääosin teologiaa, historiaa ja politiikkaa²⁷. Leibnizin kuollessa kirjasto sisälsi yli 13 000 nidettä. Vaikka alkuperäinen työsopimus koski myös kirjaston inventaarion laatimista, se ei ehtinyt valmistua Leibnizin elinaikana. Jälkikäteen ei tosin ole ollut kovin helppoa erottaa, mitkä kirjat kuuluivat herttualliseen kirjastoon ja mitkä Leibnizin yksityiskirjastoon.²⁸

Kirjaston hoitamisen ohella Leibniz toimi Hannoverin herttuan hovissa samaan aikaan neuvonantajana lakitieteellisissä ja poliittisissa asioissa, diplomaattina ja eräänlaisena tiedevastaavana, joka jättimäisen kirjeenvaihtonsa välityksellä pysyi hyvin perillä eri alojen tutkimuksesta. Leibniz sanoikin Johan Friedrichille ”laajentavansa hiukan perinteistä kirjastonhoitajan tehtävää”²⁹. Vastoin Leibnizin aikomuksia siitä tuli kuitenkin hänen loppuelämänsä työ, sillä herttuan seuraajat Ernst August ja George Ludwig jatkoivat hänen pestiään kirjaston vastuuhenkilönä.

Ernst Augustin aikana Leibniz sai lisäksi tehtäväkseen Hannoverin hallitsijasuvun historian kirjoittamisen. Hänen sallittiin lähteä 1680-luvun lopussa tutkimusmatkalle Etelä-Saksaan, Itävaltaan ja Italiaan, joissa hän historiallisten lähteiden lisäksi metsästi harvinaisia kirjoja ja muinaisia lakikokoelmia. Hän vieraili monissa kirjastoissa, mutta sai huomata, että kokoelmien käyttö vaatii suhteita ja hän joutui usein odottamaan viikkokausia käyttölupien käsittelyä. Toisaalta Leibniz sai solmittua matkan aikana lukuisia hedelmällisiä kontakteja.³⁰ Italiassa Leibniz tutustui Firenzen herttuan kirjastonhoitaja Antonio Magliabechiin, joka kävi hyvin laajaa kirjeen-

vaihtoa Euroopan oppineiden kanssa ja joka kertoi kirjeissään Leibnizille uusista julkaisuista. Samoin Modenan hovin kirjastonhoitaja Ludovico Muratori muodostui pitkäaikaiseksi kirjeenvaihtokumppaniksi.³¹

Wienin keisarillisessa kirjastossa Leibniz viihtyi yhdeksän kuukautta ja muisti jälleen vanhan ajatuksensa siitä, että jokaisen kunnollisen kirjaston tulisi sisältää bibliografia kaikkien tieteenalojen perusteoksista. Italian-matkansa aikana hän laati 2 500 kirjan luettelon *Conspectus Bibliothecae Universalis selectae* (1689). Muistio oli tarkoitettu erälle Wienin hovimiehelle, jonka välityksellä Leibniz toivoi saavansa keisarin huomiota, mutta ulkomuistista laadittua listaa ei voi verrata ajan varsinaisiin bibliografioihin. Se kuvaa kuitenkin kiinnostavasti Leibnizin mielenkiinnon kohteita ja pitää sisällään systemaattisen luokittelun sekä huomautuksia teosten arvosta. Lista on myös laatijansa näköinen siinä mielessä, että se sisältää sekä klassisia teoksia että hänen oman aikansa merkittäviä kirjoja.³² Oma mielenkiintonsa on myös Leibnizin mainitsemilla monilla bibliografioilla.³³

Leibnizin palattua matkaltaan vanhemman Braunschweig-Lüneburgin-ruhtinashaaran herttua Anton Ulrich nimitti hänet Ernst Augustin luvalla Wolfenbüttelissä (noin 60 kilometriä Hannoverista kaakkoon) sijaitsevan huomattavan, edellä mainitun Bibliotheca Augusta -kirjaston johtajaksi vuonna 1691. Nimityksen taustalla oli se, että Leibniz joutui usein vierailemaan kirjastossa historiankirjoituksensa vuoksi.³⁴ Jopa Pariisin hovikirjastoa suuremman ja laadukkaamman kokoelman oli perustanut Anton Ulrichin isä, herttua August³⁵. Toisin kuin useimmat hovikokoelmat, se oli myös avoinna säännöllisesti. Kirjastosta sai jopa kotilainoja.³⁶

Wolfenbüttelin pienestä kylästä tuli näin Leibnizin toinen asuinpaikka. Leibniz oli syystäkin ylpeä kirjastosta: ”Tuskin yksikään oppinut tai kulttuurihenkilö maastamme tai ulkomailta kulkee tämän seudun läpi yrittämättä järjestää tilaisuutta vierailulla siellä”³⁷. Bibliotheca Augusta sai myös uuden julkisivun, kun Anton Ulrich päätti vuonna 1705 korottaa sen profiilia. Tilat olivat käyneet ahtaiksi, ja osaa kirjoista piti säilyttää asevarastossa. Vuosina 1705–1713 hän rakennutti ensimmäisen nimenomaan kirjastoksi suunnitellun kokonaisuuden, jossa oli neljä kerrosta.³⁸ Leibniz oli vahvasti mukana suunnittelemassa kaunista rakennusta, joka perustui matemaattisiin suhteisiin neliönmuotoisen rakennuksen ja soikean lukuhuoneen välillä³⁹.

Kaikkiaan Leibniz hoiti Hannoverin herttuan ja Anton Ulrichin kirjastoja vuodesta 1676 aina kuolemaansa eli vuoteen 1716 saakka. Itse asiassa yksi hänen viimeisistä kirjoitustöistään oli suunnitelma suuren kirjaston järjestämiseksi⁴⁰. Voidaan siis sanoa, että kirjastonhoito oli merkittävä osa hänen elämänsä, vaikka jälkipolvet muistavat hänet filosofian ohella huomattavista ansioistaan matemaatikkona, fyysikkona ja diplomaattina⁴¹. Vaikka Leibnizilla oli paljon kunnianhimoisempia suunnitelmia, kirjastonhoitajan suhteellisen riippumatonta toimea voidaan pitää luontevana työpaikkana hänen kaltaiselleen monipuoliselle oppineelle. Kirjastonhoitajan ominaisuudessa Leibniz saattoi ylläpitää laajaa kirjeenvaihtoa, seurata tieteen kehitystä sekä edistää tieteen ja sivistyksen asemaa hovissa.

Kirjaston ensyklopedinen tehtävä

Irtaudun nyt hetkeksi Leibnizin kirjastourasta ja käsittelen seuraavaksi hänen käsityksiään kirjastonhoidosta sekä sen taustalla olevaa laajempaa sivistysnäkemystä, jonka Leibniz kehitti jo varhain ja joka säilyi suunnilleen samana hänen elämänsä loppuun saakka. Yhdistän sivistysnäkemysten myös hänen pluralistiseen ja perfektionistiseen metafysiikkaansa.

Leibnizin näkemykset kirjaston tehtävästä siis ylittivät päivittäisen kirjastonhoidon. Hän oli kuitenkin myös hyvin perillä aikansa käsityksistä kirjastoalasta. Leibnizin yksityinen kirjasto sisälsi kirjastoalan perusteoksia, kuten Naudén Saksassa suositun *Advis pour dresser une bibliothèque* (1627) ja Louis Jacobin *Traité des plus belles bibliothèques* (1644)⁴². Lisäksi siellä oli paljon bibliografioita, kirjallisuudenhistoriaa sekä yksityisten ja julkisten kirjastojen luetteloita.

On myös ilmeistä, että aikalaisten silmissä Leibniz oli kirjastonhoidon auktoriteetti⁴³. Esimerkiksi hovineuvos Christoph Weselow kutsui Leibnizia eläväksi kirjastoksi⁴⁴. Hänen maineensa kirjastonhoitajana levisi myös laajalle – kirjeenvaihto osoittaa, että Leibniz olisi voinut harkita Pariisin Bibliotheca Regian, Wienin hovikirjaston ja jopa Vatikaanin kirjaston kirjastonhoitajan paikkaa.⁴⁵ Vatikaanissa hän olikin viettänyt pitkiä aikoja historia-projektin yhteydessä. Ei ole selvää, miksi Leibniz ei hakeutunut näihin tehtäviin, mutta ainakin Vatikaanin kir-

jaston tapauksessa hänen olisi pitänyt kääntyä katoliseksi, mihin hän ei ollut halukas⁴⁶.

Leibniz pysyi siis Hannoverissa ja Wolfenbüttelissä, vaikka hän työnantajensa harmiksi myös matkusti paljon. Hän pysyi hyvin perillä kirjastomaailman trendeistä kirjeenvaihtonsa välityksellä – verkosto käsitti kirjamaailman avainhahmoja, kuten kirjastonhoitajia, kirja-kauppiaita ja kirja-alan agentteja. Näiden kirjeiden avulla voidaan Margherita Palumbon mukaan rekonstruoida Leibnizin ajatuksia kirjastosta⁴⁷. Nojaan seuraavassa pitkälti hänen esitykseensä.

Kirjasto ei Leibnizin mukaan ole vain fyysinen rakennus tai kirjavarasto vaan laajassa mielessä tieteen ja oppimisen yleinen, kunnianhimoinen suunnitelma. Sen peruspiirteitä ovat tiedollinen edistys, tiedon säilyttäminen ja sen systematisointi. Kirjaston tavoitteena on saada aikaan kaikkien oppialojen ensyklopedia oppineiden yhteistyön avulla.

Leibnizille ensyklopedia ei tarkoittanut hakuteosta siinä rajatussa mielessä, joka vaikkapa Suomessa 1970-luvulla termille annettiin (esimerkkinä tietosanakirja *Otavan Suuri Ensyklopedia*, 1976–1983). Blairin mukaan ensyklopedia merkitsi 1500- ja 1600-luvuilla tieteidenvälisiä suhteita ja vasta 1700-luvun lopulla nimityksellä alettiin tarkoittaa painettua hakuteosta⁴⁸. Siten Leibniz ajatteli ensyklopediaa pikemminkin tiedon kaikenkattavana kokonaisuutena tai tietovarantona kuin yhtenä, selailtavana teoksena. Lisäksi hänen demonstratiivinen ensyklopediansa ilmaistaan universaalikielellä, joka eri suunnitelmissa saattoi perustua numeroille tai symbolikielelle. Joka tapauksessa tehtävä oli valtava, sillä tämän ”inhimillisen ajattelun aakkoston” mahdollistamiseksi olisi pyrittävä palauttamaan tieteelliset käsitteet logiikan keinoin mahdollisimman yksinkertaisiin määritelmiin⁴⁹.

Varhaismodernina aikana tiedon ei välttämättä ajateltu olevan vain tekstuaalisessa muodossa⁵⁰. Tärkeitä olivat myös esinekokoelmat, joita usein kutsuttiin kummallisuuksien kabineteiksi. Niihin kerättiin luonnonoikkuja, fossiileja, ihmisten tekemiä taidonnäytteitä sekä muita mielenkiintoisia ja harvinaisia esineitä⁵¹. Lisäksi esimerkiksi Leibnizin suunnittelemien tieteellisten akatemioiden perusvalikoimaan kuuluivat kasvi- ja eläintieteelliset puutarhat ja arkistot. Leibniz piti tärkeänä myös kädentaitojen säilyttämistä, minkä vuoksi tieteenharjoituksessa piti hänen mukaansa yhdistää teoria käytäntöön.

Leibnizin kirjastonäkemyksen taustalla on siis hänen yleinen käytännöllinen valistusprojektinsa, joka tähtäsi tiedeakatemioiden perustamiseen, uskontunnustusten yhdistymiseen, tieteellisen kielen ja ajattelun uudistamiseen sekä yhteisen hyvän ja onnellisuuden lisäämiseen edistämällä metafysisistä hyvää eli täydellisyyttä. Tavoitteena oli saavuttaa rauha ja kääntää politiikan suuntaa 1600-luvun sotaisena aikana sivistyksen tuhoamisesta sen edistämiseen.

Leroy Loemkeria seuraten Leibnizin käytännöllisessä valistusprojektissa voidaan erottaa neljä toisiinsa kytkeytyntä elinaikaista hanketta: 1) lain uudistaminen, jonka tarkoituksena oli löytää universaalit määritelmät ja peri-

”Leibnizin sivistysprojekti on erottamaton osa hänen metafysiikkaansa.”

aatteet niin inhimilliselle kuin jumalalliselle oikeudenmukaisuudelle; 2) uskontunnustusten yhdistyminen, jota monet Leibnizin metafysiset teoriat tukivat eri tavoin ja jonka päämäärä oli pysyvän rauhan aikaansaaminen; 3) tieteen ja teknologian kehittäminen edellä mainittujen päämäärien toteuttamiseksi; ja 4) ihmisen hyvinvoinnin ja onnellisuuden edistäminen⁵².

Leibnizin sivistysprojekti on erottamaton osa hänen metafysiikkaansa, joka perustuu jumalakeskeiseen substanssipluralismiin ja substanssien dynaamiseen täydellistymiseen. Jumala valitsee parhaan mahdollisista maailmoista, asettaa sen substanssit eli monadit ennalta-asetettuun harmoniaan ja ylläpitää tätä luotua maailmaa. Paras maailma on paitsi metafysisesti täydellisin kaikista mahdollisista maailmoista myös rakenteeltaan dynaaminen. Maailmassa kaikki korkeammat substanssit, armon valtakunnan asukkaat, pyrkivät järkensä avulla täydellistymään, kehittymään kohti suurempaa hyvää ja korkeampaa tiedontasoa, joka ylistää samalla Jumalan kunniata luojana. Näin maailma kehittyy jatkuvasti kohti suurempaa laadullista täydellisyyttä, minkä seurauksena myös ihmisten viisautta ja onnellisuus lisääntyvät. Tiedon avulla täydellistymme ja tulemme onnelliseksi huomattavamme viisautemme ja siitä johtuvan mielihyvän kertyvän⁵³. Tieteen keinoin ymmärrämme myös yhä paremmin luonnon valtakuntaa eli Jumalan luomistyötä ja sen ylivertaista täydellisyyttä eli olevan ylevöitymistä⁵⁴.

”Koska onnellisuus koostuu mielenrauhasta, ja koska kestävä mielenrauha riippuu luottamuksesta tulevaisuuteen ja koska tämä luottamus perustuu tieteeseen, joka meillä tulee olla Jumalan luontoa ja sielua koskien, seuraa, että tiede on välttämätöntä todelliselle onnellisuudelle.”⁵⁵

Kaikkia näitä päämääriä palvelee kirjastotoimi, joka lisää sivistystä. Kirjastonhoitajana Leibniz katsoo itsensä pikemminkin välikappaleeksi yleisen onnellisuuden lisäämisessä viisauden pohjalta kuin hovin kirjakokoelman hoitajaksi.⁵⁶ Jo Leibnizin varhaisista kirjastonhoitoa koskevista muistioista voi nähdä taustalla piilevän, universalistisen metafysis-eettisen kokonaisvision. Hannoverin herttualle hän esitti lukuisia muistioita, jotka sisälsivät ehdotuksia kirjojen huolellisesta valitsemisesta (perustuen uuden kirjastonhoitajan laajaan kirjeenvaihtoon ja tieteellisten lehtien hyödyntämiseen), mutta myös paljon pidemmälle meneviä kaavailuja. Esimerkiksi käy jo aiemmin Mainzissa Boineburgin tuella kirjoitettu *Nucleus librarius semestralis* (1668). Muistiossa Leibniz esittää kirjastojen olevan inhimillinen muisti ja katsoo siksi tärkeäksi rahoittaa organisoituja kirjastoja. Niiden tukemiseksi on perustettava puolivuositain ilmestyvä samanniminen lehti, joka kertoo uusista tieteellisistä julkaisuista ja jonka avulla voidaan tehdä hankintoja kirjastoihin.⁵⁷ Taustalla oli Leibnizin turhautuminen Frankfurtin ja Leipzigin kirjamesseujen kirjaluetteloiden epätasällisyyteen⁵⁸. Filosofin mukaan korkeatasoiset kirjaluettelot ovat tärkeitä, koska ne auttavat kirjastoja ja muita ostajia välttämään turhia hankintoja. Ne, joilla ei ole aikaa tai mahdollisuutta tutustua koko teokseen, saavat käsityksen sen sisällöstä lukemalla huolellisesti laaditun abstraktin. Samalla myös jälkipolville säilyy tietoa kunkin ajan parhaista kirjoista.⁵⁹

Abstraktien avulla voitaisiin myös laatia aakkosellinen aiheenmukainen ja kronologinen luettelo, jolloin kustakin tieteenalasta saataisiin sen täydellinen oppihistoria. Siihen voidaan lisätä myös luettelo julkaisemattomista kirjoista, merkintöjä uusista keksinnöistä ja yleistä tietoa tieteestä ja historian tapahtumista. Kumulatiivisia

indeksejä voitaisiin laatia aika ajoin, ja vähitellen näiden eri tekstien ja indeksien kokonaisuudesta muodostuisi universaaliensyklopedia. Lopulta universaaliensyklopedia tekisi muut kirjat tarpeettomiksi, sillä siitä näkisi nopeasti kunkin tieteenalan senhetkisen kokonaistilanteen.⁶⁰ Tästä ajatuksesta käy hyvin ilmi, että Leibnizin ensyklopedia on pikemminkin kokoelma erilaisia työkaluja kuin painettu yksittäinen hakuteos.

Leibniz laati muistion aiemman version pohjalta myös kirjeen keisari Leopold I:lle (päivätty 22.10.1668). Siinä hän esitti suunnitelman keisarillisesta tiedeorganisaatiosta, joka harjoittaisi sensuuria, huolehtisi uusien kirjojen tiivistelmien tasosta ja pyrki estämään vaikutusyritykset tieteelliseen kirjallisuuteen. Heikkotasosten kirjojen markkinointi tulisi estää, jotta hyvät kirjat eivät jäisi pimentoon.⁶¹ Leibniz palasi aiheeseen useaan otteeseen eri yhteyksissä, muun muassa ehdottaessaan Berliinin tiedeakatemialle oikeutta valvoa kirjakauppaa vuonna 1700⁶².

Jatkoa *Nucleus librarius semestralikselle* on *Semestria literaria*. Siinä Leibniz ehdotti samannimisen bibliografisen julkaisun perustamista.⁶³ Lehti ilmestyisi kahdesti vuodessa ja listaisi laadukkaita julkaisuja, sillä tuore kirjastonhoitaja oli edelleen huolissaan heikkotasosten julkaisujen lisääntymisestä. Samalla *Semestria* edistäisi lopullista päämäärää eli ensyklopediaa⁶⁴. Leibniz samastaakin muistiossaan kirjaston ja ensyklopedian:

”Tämän *Semestrian* luominen ja jatkuminen tuottaisi muutamassa vuodessa luettelon lähes kaikista kaikkien ammattien, taitojen ja tieteenalojen parhaista teoksista kooten koko ihmiskunnan kokemusperäisen tiedon julkaisuun. Tämä on täydellisen ensyklopedian perusta ja aineisto⁶⁵.

Itse asiassa *Semestria* menisi normaalia bibliografiaa pidemmälle, sillä se sisältäisi myös ideoita, havaintoja, matkakertomuksia, otteita kirjeenvaihdosta ja päiväkirjoista, tietoja harvinaisuuksista, eläinlajeista, tieteellistä instrumenteista ja niin edelleen⁶⁶. Siten Leibnizin suunnitelma muistuttaa pikemminkin Lontoon The Royal Societyn tieteellistä aikakauslehteä *Philosophical Transactions* (1665–) kuin kirjastoluetteloa. Hän kutsuukin julkaisua ”oppineisuuden julkiseksi aarrearkuksi⁶⁷. Suunnitelman toteuttaminen oli kuitenkin herttua Johann Friedrichille liian suuri investointi.

Nämä eri hankkeet tähtäävät siis edellä esiteltyyn päämäärään, koko ihmiskunnan parhaat ajatukset sisältävän ensyklopedian luomiseen. Siihen pyrkivät myös Leibnizin lukuisat myöhemmät muistiot tiedeakatemian perustamisesta Saksaan, yleistieteen (*scientia generalis*) luomisesta ja universaaliaakkoston eli universaali kielen kehittämisestä. Leibnizin sivistysprojektissa universaali kieli palvelee nopeaa oppimista ja kommunikaatiota ihmisten välillä. Sen avulla voidaan ilmaista tieto tiiviissä muodossa eli logiikkaan pohjautuvana yleistieteenä universaaliensyklopediassa. (Leibniz määrittelee universaaliensyklopedian *bibliotheca contractaksi* tai *bibliotheca*

portatilikseksi, kannettavaksi kirjastoksi.) Perustettavissa tiedeakatemioiden oppineet voivat yhteistyössä edistää näitä päämääriä.⁶⁸

Tässä suuressa visiossa kirjasto edustaa vuosisatojen spekulatioiden ja käytännön tutkimustyön, kuten lääketieteen, tuloksia aineellisessa ja konkreettisesti muodossa. Kirjahyllyjen nidokset ovat ”ilmeisten ja ihanien totuuksien siemeniä”, ”uusia todellisuuksia”, ”nerokkaita huomioita” ja ”huomattavia mietintöjä” kaikilla tieteenaloilla ja kaikkien mekaanisten tieteiden alalla, mukaan lukien ne, joita väärin tai pinnallisesti pidämme marginaalisina. Koska ensyklopedian tulisi olla universaali, täydellinen julkaisuarkisto, kirjasto heijastelee maailman rakennetta tai Jumalan harmonista luomistyötä, jota eri tieteenalat ilmaisevat tai heijastavat eri tavoin.⁶⁹

Ajatus peilistä tulee esille myös Jyrki Siukosen näkemysessä universaalkirjastosta tai ensyklopediasta monadologiana. Viitaten *Monadologian* pykälään 57, jossa Leibniz puhuu maailmankaikkeuden ennalta asetetusta harmoniasta, Siukonen kirjoittaa:

”Leibnizille ensyklopedia ei merkitsekään enää kirjaa vaan loogisella kielellä toimitettua järjestelmää, jonka kautta löytyvät kaikki erilaiset kirjastot ja niiden sisältämät kirjat. Jokainen kirja erilaisine näkökulmineen on tähän universaaliin tiedostoon kytkettynä osa suurta kokonaisuutta. Niinpä kun Leibnizin *Monadologiassa* vii lahtaa kaupunki, ei sitä ole enää järjestetty yhden pisteen ympärille, vaan se on ’perspektiiveiltään moninkertaistettu’.⁷⁰

Ohjelmallisessa ranskankielisessä muistiossa Ernst Augustille, jolle Akademia-edition toimittajat ovat antaneet nimeksi *Einrichtung einer Bibliothek* (1680)⁷¹, Leibniz katsoo, että Hannoverin herttuan kirjaston kehittämisessä on otettava mallia Wolfenbüttelistä. Kirjaston tulee olla ”yleinen inventaario” ja ”muistin apu”. Leibniz painottaa muistiossa, että ”kirjasto on ensyklopedia eli jokainen voi oppia siitä kaikki vartenotettavat käytännön asiat”. Hän lisää, että tämä on aina ollut ja tulee olemaan hänen mielipiteensä. Leibniz korostaa myös kirjaston käytännön hyötyjä muun muassa kaupassa ja kaivostöiminnassa. Esimerkiksi erilaiset lakisäädökset, lääketieteelliset faktat, sotilaalliset oppikirjat, kartat, sukutaulut ja numerotiedot olisivat helposti löydettävissä kirjastosta.

Toivoen vetoavansa herttuan esteettisen makuun Leibniz esittää kirjaston kauniina puutarhana, jossa kirjat muodostavat säännöllisiä käytäviä ja jossa on kauniita kukkia ja hedelmiä⁷². Hän myös muistuttaa, että hyödyllisen tiedon ohella kirjasto sisältää paljon mielihyvää tuottavaa materiaalia: runoja, romaaneja, matkakertomuksia, historiaa, muotokuvia, pelejä, koneita, mitaleita ja kummallisuuksien kabinetteja⁷³.

Kirjastonhoitaja päättää kuitenkin muistionsa toteutukseen, että tämän kaiken mahdollistamiseksi tarvitaan huomattavan paljon lisää rahaa⁷⁴. Leibniz pyrki keksimään tapoja myös Bibliotheca Augustan taloudellisen autonomian mahdollistamiseksi. Yksi keino voisi olla

”Leibniz korostaa, että kirjasto ei saa olla vain sattumanvarainen kokoelma niteitä vaan ’kassakaappi suurimpien ihmisten kauneimpia ajatuksia.’”

monopoli vesileimapaperin tai muiden luksustuotteiden, kuten silkin, posliinin ja gobeliinien tuottamiseen. Ehdotuksia ei kuitenkaan hyväksytty, ja usein luvattu määrärahakin jäi tulematta.⁷⁵

Hankinnan ongelmia

Niukat resurssit vaikeuttivat erityisesti kirjaston hankintoja. Leibniz korostaa, että kirjasto ei saa olla vain sattumanvarainen kokoelma niteitä vaan ”kassakaappi suurimpien ihmisten kauneimpia ajatuksia”⁷⁶. Haasteena tässä oli se, että kirjoja oli tähän aikaan jo valtavasti ja niiden taso oli hänen mielestään hyvin vaihteleva⁷⁷.

Pariisin vuosinaan Leibniz kehitti ajatuksen ideaalikirjastosta, johon tulee sisältyä vain kahden kategorian kirjoja. Ensiksikin kirjoja, joissa esitellään keksintöjä, todistuksia ja kokeita, ja toiseksi politiikkaa, historiaa ja maantiedettä käsitteleviä kirjoja. Hän sovelsi tätä metodia omaan yksityiskirjastoonsa.⁷⁸ Leibnizin kokemus Pariisin kirjastoista oli se, että niistä useimpien hyöty tutkimukselle oli vähäinen. Myös monet yksityiskirjastot olivat lähinnä omistajiensa koristeita sisältäen kauniita ja muodinmukaisia sidottuja nidoksia tai sitomattomia käsikirjoituksia, mutta vain niukasti hyödyllistä kirjallisuutta.⁷⁹ Onneksi Leibnizin pitkä kokemus ja laaja kirjeenvaihto tekivät hänestä erittäin pätevän arvioimaan, mitkä teokset olisivat merkittäviä – tai niin hän ainakin esitti asian herttua Johan Friedrichille⁸⁰.

Leibniz sovelsikin sekä yksityiskirjastoonsa että herttuan kirjastoon hankintatapaa, jossa valintaperusteena oli hyödyllisyys oppineiden yhteisölle. Tämä ajatus oli tietenkin yhteensopiva hänen akademia- ja ensyklopediahankkeidensa kanssa. Leibniz luonnosteli metodiaan vuonna 1677 Johan Friedrichille ja seuraavan vuoden

suuri hankinta, hampurilaisen luonnontutkija Martin Fogelin erikoisuuksien kokoelma, noudatti tätä periaatetta. Kokoelma sisälsi 3 600 hyödyllistä, huolellisesti valittua ja luokiteltua kirjaa, jotka olivat usein pieniä ja vaatimattoman näköisiä. Leibnizin mukaan ne pitävät kuitenkin sisällään kauniita löytöjä ja hedelmällisiä kokeita.⁸¹ Lisäksi hän hankki herttuan kirjastoon teologian, filosofian ja matematiikan alan teoksia (filosofia on tässä ymmärrettävä laajasti, sillä siihen sisältyi myös luonnontieteitä, lääketiedettä, kemiaa ja alkemiaa) sekä aikansa merkittäviä tieteellisiä aikakauslehtiä, kuten tieteellisen yleislehden *Journal des savants*.⁸²

Ernst August oli vähemmän vakuuttunut Leibnizin hankintapolitiikasta ja kirjaston laajentamisesta. Leibnizin kynästä virtasi kuitenkin ehtymättömästi erilaisia muistioita ja ehdotuksia kirjaston kehittämiseksi. Sinne olisi hankittava antiikin autoreiden kirjoja ja hakuteoksia eli käsikirjoja, bibliografioita, ensyklopedioita, sanakirjoja ja muita yleisteoksia, jotka heijastelevat tietämystä tiettyinä hetkenä. Lopulta hyvän ja kauniin kirjaston tuli sisältää huomattavia uusia ja alkuperäisiä teoksia.⁸³

Nämä suuret suunnitelmat jäivät yleensä toteuttamatta rahoituksen epäsäännöllisyyden vuoksi. Toisaalta hankintapolitiikassa oli myös otettava huomioon herttua Ernst Augustin valtapyrkimykset ja erityisesti ruhtinasuvun historiankirjoitusprojekti.⁸⁴ Leibniz onnistui kuitenkin hankkimaan muun muassa juristi ja hovineuvos Melchior von Westenholzin huomattavan yksityisen kokoelman vuonna 1696⁸⁵.

Tilanne paheni edelleen Ernst Augustin pojan, George Ludwigin, tultua valtaan. Leibnizin motivaatio kirjaston laajentamiseen alkoi rakoilla. Hän yritti silti lisätä rahoitusta, erityisesti vuonna 1700, jolloin hän toimi aktiivisesti ja menestyksellisesti Berliinin tiedea-

”Jos herttuat antavat tällaisen aarteiden rapistua, koko oppinut yhteisö julistaa heidät kiroukseen.”

katemian perustamiseksi Ernst Augustin tyttären, sittemmin Preussin kuningattareksi nousseen Sophie Charlotten, johdolla. Mutta hän sai turhaan selittää Georg Ludwigille ja tämän ministereille, että kirjastoa on jatkuvasti ylläpidettävä säännöllisen rahoituksen turvin.⁸⁶ Kun vuonna 1714 herttuasta tuli Englannin kuningas nimellä George I ja hän lähti Lontooseen, kirjasto suljettiin pitkäksi aikaa ja sen rahoitus miltei loppui.

Leibnizin toiminta Hannoverissa oli siis vaihtelevan menestyksellistä. Asiat olivat onneksi toisin Wolfenbütteleissä. August-herttuan pojat olivat tunnettuja kiinnostuksestaan taiteisiin ja kirjallisuuteen: Rudolf August keräsi Lutherin teoksia ja Anton Ulrich rakasti kirjallisuutta, teatteria, runoutta ja musiikkia. Jälkimmäinen kirjoitti myös romaanin *Die Römische Octavia*.⁸⁷ Vaikkutti siis siltä, että Leibniz oli löytänyt sopivan meseen naatin itselleen.

Valitettavasti myös Wolfenbütteleissä tilanne heikentyi nopeasti ja Leibnizin suunnitelmat kaatuivat taloudellisiin vaikeuksiin. Hänen nimitettiin virkaan 14.1.1691, ja ensimmäiset vuodet hänen oli usein kirjoitettava laajoja kirjeitä varojen hankkimiseksi. Uudella kirjastonhoitajalla oli toki tästä jo paljon kokemusta Hannoverista. Leibniz saattoi vedota siihen, että Bibliotheca Augusta oli yksi juhlituimmista kirjastoista Euroopassa eikä vain hovin koristus. Jos herttuat antavat tällaisen aarteiden rapistua, koko oppinut yhteisö julistaa heidät kiroukseen. Siksi on olennaista varmistaa pysyvä ja riittävä hankintabudjetti kirjastolle tämän julkisen tiedon aarteiden säilyttämiseksi.⁸⁸ Vuonna 1701 Leibniz joutui kuitenkin jälleen muistuttamaan Anton Ulrichia hänen hovikirjastostaan. Asiaa helpotti kuitenkin se, että Leibniz ja herttua olivat erittäin hyvissä väleissä ja kävivät tiivistä kirjeenvaihtoa.⁸⁹

Kun Rudolf August kuoli 1705, Anton Ulrich päätti vauhdittaa kirjaston kehitystä. Hän palkkasi uuden kirjastonhoitajan, sillä Leibniz ei usein pystynyt olemaan läsnä Wolfenbütteleissä monien muiden tehtäviensä vuoksi. Valinta kohdistui kansleri Lorenz Herteliin, joka seurasi Leibnizia kirjaston johtajana tämän kuoltua. Hertel ja Leibniz olivat jo käyneet tiivistä kirjeenvaihtoa lukemattomista eri aiheista, mutta vuodesta 1705 kirjeenvaihto keskittyi kirjaston kehittämiseen, jota Hertel toteutti Leibnizin johdolla. Tämä kirjeenvaihto on tärkein kirjaston historian alkuperäislähde. Se osoittaa havainnollisesti, että siinä missä Hertel oli perinteinen hovikirjastonhoitaja, Leibniz oli kaikkea muuta.⁹⁰

Tämä jännitteinen suhde näkyy jo kirjeenvaihdon varhaisessa vaiheessa. Hannoverilaisen hovineuvos Anton Luciuksen kirjakokoelman huutokaupan yhteydessä Hertel moitti Leibnizia vahvasti siitä, että tämä oli ostanut herttuan kirjastoon vain pieniä kirjoja pikemmin kuin ”tärkeitä” kirjoja⁹¹. Leibniz vastasi suosivansa mieluummin kolmeakymmentä pientä ja erikoislaatuista kirjaa kuin suuria opuksia, joissa on vain toistoa⁹². Hänen mukaansa Anton Ulrich on todella valistunut ruhtinas, joka tietää hyvin, että suurikokoisimmat kirjat eivät välttämättä ole tärkeimpiä – Leibniz sanoi olevansa kiinnostunut lähinnä siitä, onko kirjoittaja onnistunut tuomaan jotain uutta kirjallisuuteen tai tieteeseen. Lisäksi pienet ja erikoiset kirjat häviävät helposti näkyvistä, joten ne on säilöttävä parhaisiin kirjastoihin.⁹³

Hertelin kaltainen perinteinen ja käytäntöön keskittynyt hovikirjastonhoitaja ei voinut ymmärtää johtajan argumentteja, mikä aiheutti kiistaa heidän välilleen aina Leibnizin kuolemaan saakka. Hertel oli ymmärtänyt väärin sekä Leibnizin valintaperusteet että Leibnizin julkilausumattomat eettiset ja poliittiset periaatteet, jotka

”Kauniiden kirjojen edustavuus voi ilahduttaa ruhtinasta, mutta oppineisuuden ja universaalitieteen edistyminen vaatii erikoisteoksia, ajan hermolla olevia tutkimuksia.”

liittyivät hänen universaalitieteeseensä ja sivistysprojektiinsa.⁹⁴ Joka tapauksessa taloudellinen niukkuus johti pian siihen, että Wolfenbüttelin maineikas kirjasto jäi jälkeen esimerkiksi Berliinin kirjastosta ja 1700-luvun lopussa myös muista, kuten Leibniz oli ennustanut⁹⁵.

Voidaan siis sanoa, että Leibnizin suunnitelmat niin kirjastojen kuin yleisempienkin tiedepoliittisten tavoitteiden kohdalla tarvitsivat toteutuakseen myötemielisen mesenaatin. Hän kirjoitti muistiossa *Discours touchant la méthode de la certitude et l'art d'inventer* (1688–1690), että silloinen aika on tieteen kulta-aikaa⁹⁶. Yksi valistuneiden ruhtinainien olennaisista tehtävistä ja moraalista velvollisuuksista on edistää ja suojella tiedettä yhteisen hyvän edistämiseksi⁹⁷. Tässä tehtävässä keskeisessä asemassa on kirjasto, joka heijastaa inhimillisen tiedon kauneutta. Newmanin mukaan Leibniz edelsi näkemyksessään modernia ajatusta siitä, että kirjaston rahoituksen tulisi perustua valtion rahoitukseen tai veronkantoon. Bibliotheca Augusta oli hyvä esimerkki siitä, miten ruhtinainien mielenkiintoon tai sen puutteeseen perustuva rahoitus vaikuttaa kirjaston laatuun, kuten Leibniz itse huomauttaa eräässä kirjastonhoitoa käsittelevässä muistiossaan.⁹⁸ Kauniiden kirjojen edustavuus voi ilahduttaa ruhtinasta, mutta oppineisuuden ja universaalitieteen edistyminen vaatii erikoisteoksia, ajan hermolla olevia tutkimuksia.

Tiedon ja kirjaston järjestys

Kirjojen valinnan ja hankinnan lisäksi ne pitää järjestää ja luetteloida, jotta tieto on löydettävissä. Jo nuoruusvuosinaan Mainzissa Leibniz alkoi miettiä kirjaluetteloida ja erilaisia mahdollisuuksia kirjojen järjestämiseksi⁹⁹. Hän sovelsi ajatuksiaan edellä käsitellyn von Boineburgin

laajan kirjaston järjestämisessä. Hannoverin herttuan kirjaston oli järjestänyt ja luokitellut hänen edeltäjänsä Tobias Fleischer, jonka systematiikka käsitti 9 luokkaa: teologia; oikeustiede, politiikka ja moraali; filosofia, lääketiede, kemia ja fysiikka; sanakirjat ja filologia; käsi- ja kirjokirjoitukset; matematiikka, astronomia, maantiede, siviili- ja sota-arkkitehtuuri; antikvaariset kirjat; historia; määrittelemättömät.¹⁰⁰ Leibniz muokkasi Fleischlerin luokittelua huomattavasti tarkentaen sitä ja lisäten siihen alaluokkia¹⁰¹.

Johann Friedrich suhtautui myönteisesti kirjaston uudelleenjärjestämiseen¹⁰². Hänen kuolemansa jälkeen Leibnizin täytyi kuitenkin hylätä suunnitelma Ernst Augustin ja George Ludwigin vähäisen mielenkiinnon takia. Hänellä ei myöskään ollut apulaisia tehtävää suorittamaan.¹⁰³

Tilanne oli toinen Bibliotheca Augustassa, jossa oli esimerkiksi luokiteltu luettelo sveitsiläisen Gesnerin ensimmäisen painetun bibliografian (1545) toisen osan *Pandectarum sive partitionum universalium* (1548) aiheenmukaista jaottelua seuraten (21 eri kohta)¹⁰⁴. Se helpotti merkittävästi kokoelman käyttöä, vaikkakin Leibniz olisi halunnut hieman systematisoida luetteloa¹⁰⁵. Apunaan kaksi kirjastosihiteeriä Leibniz saattoi keskittyä aakkosellisen tekijäluettelon, *index nominaliksen*, kokoomiseen, joka täydensi kirjaston systemaattista luokittelua. Tämän projektin tarpeellisuutta hän oli korostanut alusta alkaen.¹⁰⁶ Luettelo valmistui vuonna 1699 ja oli ensimmäinen laatuaan Saksassa. Sitä käytetään satunnaisesti edelleen.¹⁰⁷ Leibniz laati lisäksi asiasanaston, erikoisluetteloita saksankielisistä julkaisuista ja Hannoverin hallitsijahuoneen historiasta sekä inventaarion kummallisuksien kabinetista ja maalauksista¹⁰⁸.

Kirjojen järjestystä ja tieteiden luokittelua Leibniz pohtii myös postuumisti julkaistussa teoksessaan *Nou-*

veaux essais sur l'entendement humain (1704)¹⁰⁹. Hän huomioi yhden kirjastonhoitajien merkittävimmistä ongelmista, jonka hän oli pannut merkille jo Boineburgin kirjastoa järjestäessään:

”Yksi ja sama totuus voi olla monessa paikassa riippuen sen suhteista [eri tieteenaloihin]. Kirjastoa järjestävät eivät useinkaan tiedä, mihin sijoittaisivat tietyt kirjat, sillä niille voi olla kaksi tai kolme yhtä sopivaa paikkaa”.¹¹⁰

Leibniz valittaa myös inventaarioiden puutetta eri tieteenaloilla, kuten geometriassa ja lääketieteessä. Niiden tulisi osoittaa tärkeiden väitteiden paikka kullakin tieteenalalla ja siten toimia muistin tukena.¹¹¹ Kirjojen järjestämisessä Leibniz kannatti Naudén tavoin perinteistä tiedekuntamallia eli jakoa teologian, oikeustieteen, lääketieteen ja filosofian välillä¹¹². Tästä huolimatta Leibniz jatkuvasti kehitti ja hienosäätii luokitteluperiaatteitaan, mikä viittaa teoreettiseen tyytymättömyyteen¹¹³.

Leibniz lähestyi aihetta myös abstraktista ja teoreettisesta näkökulmasta tieteellisiä akatemioita ja ensyklopediaa koskevissa kirjoituksissaan. Tässä näkyy hyvin, miten Leibnizillä käytäntö ja teoria ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Muistiossaan Johan Friedrichille vuodelta 1679 hän esittää seuraavanlaisen tieteiden luokittelun ensyklopedian perustaksi: teologia, lakitiede, lääketiede, fysiikka, filosofia, puhdas ja sovellettu matemaatiikka, filologia, kaunopuheisuus ja runous, maantiede, historia¹¹⁴. Kiinnostava on myös 1690-luvulla kirjoitettu lyhyt taulukkomuotoinen luonnostelma kirjaston järjestykseksi. Siinä teologia, oikeustiede ja lääketiede ovat ensimmäisenä alaluokkineen, ja niitä seuraavat filosofia, matemaattiset tieteet, fysiikka, filologia ja historia.¹¹⁵ Yleinen luokittelu on melko toimiva, mutta aikaansa heijastelevan mallin yksityiskohtia on kritisoitu: esimerkiksi musiikki ja arkkitehtuuri on luokiteltu matemaattisiin tieteesiin¹¹⁶.

1690-luvulta on säilynyt myös joitakin julkaisematomia ja hankalasti ajoitettavia luonnoksia, joita Stephan Waldhoff on esitellyt artikkelissaan ”Von der rechten Administrierung des Wissenschatzes” (2008)¹¹⁷. En voi tilanpuutteen vuoksi käydä yksityiskohtaisesti läpi kaikkia näitä luonnoksia (joista monet ovat muunnelmia samoista teemoista). Olen valinnut lähempään tarkasteluun muutaman tekstin, joiden aiheet käsittelevät tieteiden systematiikkaa ja luokitusta, yksittäisten tieteiden, erityisesti teologian, luokittelua sekä erilaisia ehdotuksia bibliografis-kirjastolliseksi luokitukseksi.

*De fine scientiarum*¹¹⁸ kuvailee eri tieteet ja asettaa ne tärkeysjärjestykseen. Leibnizin mukaan teologian tarkoitus on saavuttaa ikuinen onnellisuus siinä missä oikeustieteen päämääränä on edistää maanpäällisen ajan onnellisuutta. Lääketiede huolehtii onnellisuuden ruumiillisista edellytyksistä, ja tekniikka on sen apuväline. *De ordinanda bibliotheca*¹¹⁹ on laajempi ja systemaattisempi esitys tieteenalojen luokituksista taulukkomuodossa¹²⁰. Siinäkin teologia on ensimmäisenä, sitten oikeustiede,

lääketiede, filosofia, matemaatiikka ja matemaattiset tieteet, luonnontieteet, filologia ja historia.

Lyhyt *De duobus systematis scientiarum*¹²¹ esittelee edellisille luonnoksille vaihtoehdoisen luokitteluperusteen: tieteenalat luokitellaan niiden tutkimuskohteen mukaan. Esitys jää kuitenkin sen verran abstraktiksi, ettei ole selvää, miten sitä voitaisiin käyttää kirjastonhoidossa¹²². Selkeämpi samankaltainen teksti on nimensä mukaisesti taulukkomuotoinen *Tabulae quaedam de systemate scientiarum*¹²³, jossa esimerkiksi filosofian kohteena ovat universaalit käsitteet, kun taas historian kohteena ovat yksittäiset käsitteet¹²⁴.

Näiden yleisempien tekstien lisäksi Leibniz kirjoitti myös tarkempia katsauksia eri tieteenalojen luokitteluun, kuten *De dispositione bibliothecae per ordinem facultatum* ja *De dispositione bibliothecae praecibus librorum theologiarum et juricorum*¹²⁵. Jälkimmäinen alkaa kirjastoluokittelun kuvauksella, jota seuraa yksityiskohtainen teologisen ja lakitieteellisen kirjallisuuden luokittelu. Waldhoffin mukaan muistio on selvästi yrityk kirjoittaa tieteellinen esitys universaalikirjaston luokittelusta Naudén ja Lomeierin mallien lailla, mutta nelisivuisena se jää aivan alkutekijöihinsä¹²⁶. Tämänkaltainen keskeneräisyys oli toki Leibnizille tyyppillistä, vaikkakin Waldhoffia vastaan voisi sanoa otsikon viittaavan siihen, ettei alkuperäinen tarkoitus ollut esittää muuta kuin teologian ja lakitieteen kirjojen luokittelu.

On huomattava, että koska yllä mainitut tekstit kirjastoluokittelusta jäivät julkaisematta, Leibnizilla ei ollut juurikaan vaikutusta jälkipolviin kirjeenvaihtokumppaneita lukuun ottamatta. Niinpä Waldhoff ampuu aiheellisesti alas joskus esitetyn väitteen, että Leibnizin luokittelua koskevilla kirjoituksilla olisi suora yhteys kuuluisaan Melvil Deweyn (1851–1931) desimaalilukuihin perustuvaan yksityiskohtaiseen aiheenmukaiseen kirjastoluokitukseen, joka on edelleen käytössä muun muassa Suomen kaupunginkirjastoissa.¹²⁷ Leibnizin yksityiskohtaisemmissa teksteissä, kuten *De ordinanda bibliotheca*, on kyllä samansuuntaisia ideoita, mutta tämä johtunee pikemmin systematiikan luonteesta kuin suorasta vaikutuksesta.

Schulte-Albert nostaa esille myös Leibnizin vapaa-muotoisemman ehdotuksen Pietari Suurelle vuodelta 1711. Siinä luokitusperusteena on Jumalan tunteminen ja tiedon hyödyllisyys. Leibniz siis luokittelee tieteet sen perusteella, mitä niistä kannattaa hänen mielestään ensisijaisesti opiskella tunteakseen Jumalan ja hänen luomistyönsä eli luonnon sekä edistääkseen hänen tarkoitustaan eli täydellisyden lisääntymistä. Siten muistio heijastaa hänen käytännöllistä valistusprojektiiaan.

Ensimmäisenä on luonnollisesti teologia. Sitä seuraavat logiikka, etiikka, lääketiede ja historia. Luonnonoikeus ja siviilioikeus ovat seuraavina ja sitten astronomia, geografia, arkkitehtuuri, geometria ja aritmetiikka. Lopuksi luettelossa ovat mekaniikka, fysiikka, kemia, musiikki ja filologia.¹²⁸ Leibnizin myöhemmistä asiaa koskevista kirjoituksista kiinnostava on myös hänen kuolinvuonnaan 1716 kirjoittamansa muistio *Breve*

consilium de bibliotheca, jossa Leibniz yritti yhdistää eri tieteenalat koherentiksi järjestelmäksi, joka heijastaisi niiden moninaisuutta¹²⁹.

Vaikka Leibniz ei koskaan julkaissut lopullisessa muodossa suunnitelmaa kirjaston luokittelujärjestelmästä, edellä esiteltyt lukuisat erilaiset luonnokset heijastelevat luokittelun ja kirjojen järjestämisen keskeistä asemaa Leibnizin kirjastoajattelussa. Hän vertaa inhimillisen tietämyksen nykytilaa usein kauppaan tai varastoon, joka sisältää paljon kallisarvoisia tavaroita, mutta josta puuttuu sekä järjestys että kunnollinen inventaario.¹³⁰ Kirjaston järjestäminen tehokkaasti ei ole vain kirjastonhoitajan tärkein tehtävä, vaan siitä tulee myös hänen eettinen velvollisuutensa. Jos kirjastossa ei ole kunnollisia luetteloita ja indeksejä, se on vain sekava varasto, josta ei löydy etsimäänsä.¹³¹ Sekä käytännöllisessä että ensyklopedisessä mielessä hyvin järjestetty kirjasto taas edistää inhimillisen tiedon lisääntymistä ja siten metafysisistä täydellistymistä.

Eräässä muistiossa tieteen edistämiseksi Leibniz sanoo, että kunnollisen tiedon luokittelun puuttuessa ihmiskunta vaeltaa pimeässä ilman opasta tai selvää suuntaa, tietämättä edes omaa tilannettaan. Todellinen edistys edellyttäisi Ariadnen lankaa, jonka avulla edeltäjiemme vuosisataiset pohdinnat, havainnot ja löydökset pysyisivät järjestyksessä. On jatkuvasti vaarana, että tämä rikas perintö pyyhkiytyy muististamme, varsinkin kun kirjojen kasvava määrä peittää ne näkyvistä.¹³² Tällainen Ariadnen lanka voi olla vain universaali ja kokonaisvaltainen kaiken tiedon inventaario, universaaliensyklopedia, jonka tärkeä edellytys on kirjojen sisällön kunnollinen luokittelu. Leibniz nostaa tämän esille tieteellistä akatemiaa koskevassa kirjoituksessaan *Grundris eines Bedenkens von Aufrihtung einer Societät*, jossa hän myös jälleen kerran korostaa kirjakaupan valvonnan tärkeyttä.¹³³

Leibniz palasi ideaan usein myöhemmissä kirjoituksissaan, esimerkiksi muistiossaan Pietari Suurelle Venäjän tieteen tilan kohentamiseksi. Siinä hän pitää tärkeimpänä tieteen resurssien tai infrastruktuurin luomista, jossa merkittävimpinä ovat kirjastot. Leibniz suosittaa pienten kirjojen verkostoa sivistyksen levittämiseksi laajalle alueelle, mutta niitä tulisi täydentää yhdellä suurella keskuskirjastolla. Kirjat voivat olla useilla eri kielillä, mutta keskeisin on latina. Matematiikan, fysiikan ja historian alat ovat tärkeimmät. Kirjastoja tulee täydentää puutarhoilla, anatomisilla teattereilla, erikoisuuksien kokoelmilla ja numismaattisilla kokoelmilla.¹³⁴ Leibniz palaa abstraktien merkitykseen: niiden avulla saa nopeasti käsityksen tieteenalojen kehityksestä.

Universaaliensyklopedia tänään

Tiedon järjestäminen ja tarve kunnollisille kirjaluteloille heijastelevat Leibnizin universaalien kirjastonäkemys ensyklopedista taustaa. Kun kirjalutellot varustetaan kunnollisilla abstrakteilla, kirjakauppaa ja kustannustoimintaa valvotaan kirjojen laadun parantamiseksi

ja kirjastot on järjestetty ja luokiteltu hyvin, luodaan kelpo pohja universaaliensyklopedian muodostamiseksi, mikä puolestaan edistää Leibnizin pyrkimyksiä ihmisten täydellistymisen ja onnellisuuden edistämiseksi.¹³⁵ Tehävässä voidaan hyödyntää kommunikaatiota tukevaa ja nopeuttavaa universaalikieltä sekä yleistiedettä, joka tarkoittaa Leibnizille filosofiaa ja argumentaatiota laajassa mielessä. Ensyklopedia on puolestaan hyvin järjestetty kokoelma totuuksia, joista voidaan loogisesti johtaa kaikki hyödyllinen tieto. Siten universaaliensyklopedia on Leibnizin mukaan demonstratiivinen tietovaranto.¹³⁶ Leibniz oli kyllä tietoinen siitä, että tällainen tietovaranto tai tietokanta on hyvin laaja eikä sen muodostaminen ole helppoa:

”Se on kuin julkinen valtionkassa, johon voidaan lisätä kaikki huomattavat myöhemmät löydökset ja havainnot. Mutta koska tämä ensyklopedia on kooltaan massiivinen, erityisesti siviili- ja luonnonhistorian kohdalla, tarvitaan sillä välin tiettyä yleistiedettä, joka koostuu järjen ja kokemuksen tärkeimmistä periaatteista.”¹³⁷

Ensyklopedia ja kirjastojen hyvin järjestetyt kirjakoelmat voidaan nähdä eräänlaisina tietokantoina tai julkaisuarkistoina, jotka sisältävät kaiken inhimillisen tiedon. Tämä näkemys ei ole kovinkaan kaukana tieteellisten kirjojen nykytilanteesta. Kirjastotietokannat sisältävät nykyään systemaattisen kirjalutellon ohella myös paljon metatietoa kirjojen sisällöstä ja usein myös linkin tekstin sähköiseen versioon, joista osa on avoimesti saatavilla esimerkiksi julkaisuarkistossa, osa taas sidoksissa kirjojen hankkimisiin sähköisiin aineistoihin. Siten seuraamalla kirjastoluetteloa voidaan omalta tietokoneelta päästä kiinni tietovarantoon, josta Leibniz ei osannut edes uneksia, vaikkakin hän olisi todennäköisesti esittänyt samaan hengenvetoon huolensa kirjojen ja turhan tiedon liiallisesta määrästä. Joka tapauksessa Leibnizin ajatus kunnollisesta järjestyksestä tiedonhallinnassa ei ole lainkaan vanhentunut – kirjakoelmat, kirjastojärjestelmät tai datasetit ovat hyödyttömiä ilman asianmukaisia metatietoja, asiasanoja tai indeksejä. Tämä pätee niin painettuun kuin digitaaliseenkin materiaaliin.

Jälkikirjoitus: Leibnizin kirjastonäkemystä koskevasta tutkimuskirjallisuudesta

Leibnizin toiminta kirjastonhoitajana ei ole millään tavoin ollut Leibniz-tutkimuksen ytimessä, vaikka varhaisin tutkimus aiheesta ilmestyi jo 1710, siis ennen Leibnizin kuolemaa. Vuosien 1710–1979 välillä ilmestyi viisikymmentä enimmäkseen saksankielistä aiheeseen liittyvää nimikettä.¹³⁸

Tässä katsausartikkelissa käytetty tutkimuskirjallisuus sisältää ajallisesti hyvin vaihtelevaa materiaalia. Varhaisimmat Leibnizin kirjastonhoitoajattelua käsittelevät kirjoitukset olivat yleisluontoisia ja rakentuivat yleensä elämäkerrallisen aineiston varaan. Esimerkkeiksi mainit-

takoon Newmanin tiivis, mutta informatiivinen *Leibniz (1646–1716) and the German Library Scene* (1966). Schulte-Albertin artikkeli ”Gottfried Wilhelm Leibniz and Library Classification” (1971) viitoitti systemaattisella otteellaan tietä myöhemmälle tutkimukselle.

Laajimmin aihetta tutkitaan edelleen Saksassa. Suuntaa modernille tutkimukselle näytti vuonna 1995 ilmestynyt Steierwaldin monografia *Wissen und System. Zu Gottfried Wilhelm Leibniz’ Theorie einer Universalbibliothek*. Nykysaksalaista osaamista esittelee laajasti Hartbecken toimittama artikkelikokoelma *Zwischen Fürstentum und Menschheitswohl – Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar* (2008). Kokoelman artikkelit edustavat jo vahvasti informaatiotutkimuksellista otetta ja keskittyvät sellaisiin aiheisiin kuin Leibnizin työ Boineburgin kirjaston järjestäjänä, Hannoverin herttuan kirjaston rekonstruoiminen ja asiansanoitussystematiikka. Viimeksi mainitusta aiheesta artikkelin kokoelmaan kirjoittanut Stephan Waldhoff on parhaita alan nykytutkijoita Saksassa; hän työskentelee Leibnizin koottujen teosten toi-

mitustyön parissa Potsdamissa. Waldhoff on kirjoittanut laajoja katsauksia Leibnizin kirjastonhoitomethodiikasta muihinkin julkaisuihin.

Tunnetuin alan auktoriteetti on kuitenkin espanjalainen Margaretha Palumbo, joka on tutkinut Leibnizin kirjastoajattelua jo pitkään. Hän on kirjoittanut sekä erilaisia kokonaiskatsauksia, joissa kirjastoajattelu asettuu osaksi Leibnizin sivistysprojektia (merkittävämpänä artikkeli vuonna 2018 ilmestyneessä *The Oxford Handbook of Leibnizissa*), että rajatumpia artikkeleita muun muassa Leibnizin yksityiskirjastosta. Suomessa Leibnizin kirjastoajattelusta on kirjoittanut Raili Kauppi¹³⁹.

Viimeaikaiset julkaisut osoittavat, että mielenkiinto Leibnizin kirjastotyöhön on lisääntynyt jatkuvasti. On myös selvää, että tutkittavaa vielä riittää. Esimerkiksi kirjastosystematiikan ja universaaliensyklopedian yhteydet sekä Leibnizin hankintapolitiikan tarkempi läpikäynti vaativat vielä lisätutkimuksia. Perinteisemmän tutkimuksen lisäksi aihetta voisi todennäköisesti lähestyä myös tiedonlouhinnan menetelmin.

Viitteet

- 1 Van Vliet 2007, 249; Saksan kirjatuo-
tannosta tarkemmin ks. Wittmann
2011, 82–107.
- 2 Van Vliet 2007, 249; Febvre & Martin
1997, 196–197.
- 3 Van Vliet 2007, 249–250; Febvre &
Martin, 228–233.
- 4 Wittmann 2011, 84.
- 5 Seefeldt & Syré 2003, 15–16; Newman
1966, 9–10.
- 6 Lerner 1999, 109–110.
- 7 Sama, 110.
- 8 Wiegand 2007, 535.
- 9 Burke 2000, 69.
- 10 Sama, 178.
- 11 Wittmann 2011, 97.
- 12 Antognazza 2009, 34–36.
- 13 Van Vliet 2007, 251.
- 14 Wiegand 2007, 534.
- 15 Darnton 1991.
- 16 Sama.
- 17 *Essais de theodicée*, esipuhe, GP IV, 43.
- 18 Palumbo 2018, 609. Leipzigin kirjas-
toista Leibnizin nuoruudessa ks. Döring
1996, 32–35.
- 19 Sama; Steierwald 1995, 30; Newman
1966, 12–13. Luettelointiperiaatteista
tarkemmin ks. Paasch 2008, 24, 36–40.
- 20 Boineburgin kirjastosta on myös löydetty
Spinozan *Tractatus theologico-politicus*,
johon nuori Leibniz on tehnyt merkin-
töjä (Goldenbaum 1999) sekä Hobbesin
kootut teokset, jota Leibniz oli käyttänyt
(Paasch 2008, 32–33). Valitettavasti
Leibnizin laatimaa luetteloa ei ole säily-
nyt (Newman 1966, 12).
- 21 Blair 2010, 93. Yksi esimerkki kom-
putaatioon perustuvasta luetteloinnista
on digitaalisissa ihmistieteissä yleisesti
käytetty linkitetty data.
- 22 A I, 2, 339.
- 23 Newman 1966, 15. Tieteellisten lehtien
synnystä ja uusien kirjojen arvioista tun-
netuksi tulleesta *Journal des savantsista*
ks. Febvre & Martin 1997, 235–236.
- 24 Palumbo 2018, 610. Ks. myös Marten
2013.
- 25 Newman 1966, 27.
- 26 Palumbo 2006/2007, 19, 21, 30–31.
Riidan ratkaisemiseksi kirjoista tehtiin
126-sivuinen luettelo, jonka mukaan
Leibnizin kirjasto sisälsi 8 471 nidettä.
Leibnizin työkirjaston sisältöä voi
hakea myös G. W. Leibniz Bibliothekin
tietokannasta: [www.leibnizcentral.de/
CiXbase/gwliblab/](http://www.leibnizcentral.de/CiXbase/gwliblab/). Lisäksi Leibnizin
työhuoneesta Wolfenbüttelistä löytyi noin
1 000 nidettä lisää (Palumbo 2006/2007,
24–25; Waldhoff 2020, 77–80). Yksi-
tykirjasto on Leibniz-tutkimukselle
merkittävä, sillä sen kirjat sisältävät paljon
alleviivauksia ja reunahuomautuksia.
Näitä teoksia on digitoitu, ja ne ovat
saatavissa verkossa: [digitale-sammlungen.
gwlib.de/sammlungen/sammlungsliste/](http://digitale-sammlungen.
gwlib.de/sammlungen/sammlungsliste/).
Kirjavalikoimasta tarkemmin Palumbo
2006/2007, 25–30, 34–37.
- 27 Palumbo 2018, 610; Newman 1966, 18.
- 28 Hartbecke 2008, 43, 58–59, 63.
- 29 A I, 1, 417; Palumbo 2018, 610.
- 30 Newman 1966, 20.
- 31 Sama, 23.
- 32 Sama, 20–21.
- 33 Näitä ovat Borelin *Bibliotheca Chimia* ja
Lipeniuksen *Bibliotheca realis universalis*
(Newman 1966, 22).
- 34 Antognazza 2009, 324.
- 35 Nykyisin kirjasto tunnetaan nimellä
Herzog August Bibliothek, ja se on
edelleen merkittävä eurooppalaisen
uuden ajan alun kulttuurihistorian tutki-
muskeskus, jossa käy paljon vierailuvia
tutkijoita.
- 36 Newman 1966, 24.
- 37 Sama, 42.
- 38 Sama, 27.
- 39 Antognazza 2009, 460.
- 40 *Über die gute Einrichtung einer großen
Bibliothek* (1716). Muistio koski em.
paroni von Boineburgin kirjastoa, jonka
tämän perijä oli lahjoittamassa Erfurtin
yliopistolle (Newman 1966, 33).
- 41 Leibnizin toiminta kirjastojen parissa
alkoi saada huomiota vasta 1800-luvun
puolivälissä. Nykyään hänet lasketaan
alan pioneereihin Saksassa ja muualla
(Palumbo 2020, 259–260).
- 42 Naudén kirjastonhoitoa koskevista
ajatuksista ks. Blair 2010, 119–121;
Chartier 1994, 63–66. Hänen mai-
nintu teoksensa on saatavilla Ranskan
kansalliskirjaston Gallica-palvelussa:
[gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k576966.
textelimage](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k576966.
textelimage). Waldhoff nostaa lisäksi
tärkeäksi esikuvaksi alankomaalaisen fi-
lologin ja bibliofilin Johannes Lomeirin
(1636–1699), joka vaikutti Leibnizin
näkemyksiin kirjastoluokittelusta (Wald-
hoff 2006, 1124–1125). Newmanin
(1966, 10) mukaan Leibnizin elinaikana
ilmestyi ainakin seitsemän tärkeää tut-
kielmaa kirjastonhoidosta. Ne koskivat
tyypillisesti kirjojen valintaa, löydettä-
vyyttä, kirjaston luokittelua, luetteloita,
bibliografioita ja indeksejä.
- 43 Palumbo 2018, 611; Newman 1966, 36.
- 44 A I, 7, 480; Palumbo 2018, 611.
- 45 Leibniz Abbé le Thorelille 25.11.1698,
A I, 16, n. 195; Palumbo 2018, 611.
- 46 Antognazza 2009, 283.
- 47 Palumbo 2018, 611–613.
- 48 Blair 2010, 12, 168–172. Schneider
(2013, 15, 28–31, 37–41) erottaa
d’Alembertin ja Diderot’n suurta
ensyklopediaa (1751–1772) edeltäneeltä

- ajalta 15 erityyppistä ensyklopedia-hanketta ja kolme eri universaaliensyklopediaa. Hänen mukaansa tiedon välitymistä ensyklopedioiden kautta on tutkittu kirjajhistoriassa varsin vähän.
- 49 Tehtävän haasteista ks. Roinila 2021; Couturat 1901, 51–278.
- 50 Ks. Blair 2010, 3–4. On kuitenkin huomattava, että tuohon aikaan hakuteokset olivat suosittuja ja myivät hyvin. Sama, 5–6.
- 51 Mencfel (2008, 361) pitää näitä fyysisiä esinekokoelmia pohjimmiltaan teologisina: niiden esineet todistivat Jumalan äärettömästä luomisvoimasta ja mielikuvituksesta.
- 52 Loemker 1976, 6–10. Leibnizin käytännöllisestä sivistysprojektista, ks. myös Manuel & Manuel 1979, 392–410; Loemker 1972; Roinila 2009.
- 53 Leibniz määrittelee mielihyvän tunteeeksi täydellisyydestä. Tähän liittyy läheisesti oppi puhtaasta rakkaudesta, joka perustuu siihen, että meissä herää mielihyvä havaitessamme toisen henkilön täydellisuuden kasvavan. Kun puhdas rakkaus yhdistyy viisauteen, syntyy oikeuden käsite laupeutena toisia kohtaan. Ks. *Mietteitä oikeuden yleiskäsitteestä*, Leibniz 2011, 261–280.
- 54 Ks. *Viisaudesta*, Leibniz 2011, 205.
- 55 *Johdanto yleistieteeseen*, Leibniz 1951, 12.
- 56 Palumbo 2018, 612.
- 57 Steierwald 1995, 93.
- 58 Myyntiluetteloista ks. Blair 2010, 164–166.
- 59 Newman 1966, 13.
- 60 Sama 1966, 13.
- 61 Stein 1980, 79, 81; A IV, 3, 776. Leibniz ei ollut omana aikanaan ainoa, joka oli huolissaan kirjojen määrän lisääntymisestä ja tason laskusta. Ks. Blair 2010, 57–59.
- 62 Hankkeen taustalla olivat kirjojen laadunvalvonnan lisäksi ajan merkantilistiset periaatteet, joiden mukaan valtiontalouden tulee perustua vientiin ja varallisuuden keräämiseen. Leibnizin suunnitelmista kehittää kirjakauppaa ja -kustantamista ks. Stein 1980.
- 63 1679, A IV, 3, 775–794; Steierwald 1995, 94.
- 64 A IV, 3, 782.
- 65 Sama, 784.
- 66 Sama, 782–783.
- 67 Sama, 783.
- 68 Ks. Roinila 2009.
- 69 Palumbo 2018, 612.
- 70 Siukonen 1995, 102–103; lainaus *Monadologian* kohdasta 57 (Leibniz 1995, 50–51).
- 71 A IV, 3, 349–353.
- 72 Sama, 350–351.
- 73 Sama, 351–352.
- 74 Sama, 353.
- 75 Steierwald 1995, 100–102; Newman 1966, 25–26. Otteita Leibnizin kahdesta muistiosta Bibliotheca Augustan kehittämiseksi on käännetty, ks. Newman 1966, 41–50.
- 76 Palumbo 2018, 613.
- 77 *Préceptes pour avancer les sciences* (GP VII, 160–161).
- 78 Ks. Leibniz Habbeukselle 5.5.1673, A I, 1, 417–418; viitattu Palumbo 2018, 613.
- 79 Palumbo 2018, 613–614. Tällaisten kirjakokoelmien helmiä olivat usein laadukkaasti sidotut, näyttävän uniikit teokset, jotka olivat 1600-luvulla usein folio-kokoisia (korkeus n. 38 senttimetriä) tai quarto-kokoisia (korkeus n. 30 senttimetriä). Pienemmät, octavo-kokoiset kirjat yleistyivät vasta 1700-luvulla Leibnizin kuoleman jälkeen (van Vliet 2007, 247; Wiegand 2007, 534). Kirjojen koosta tarkemmin ks. Wikipedia: en.wikipedia.org/wiki/Book_size.
- 80 Newman 1966, 18–19.
- 81 Leibniz Johan Friedrichille heinäkuussa 1678, A I, 2, 56–57; viitattu Palumbo 2018, 614; Newman 1966, 19; Hartbecke 2008, 54.
- 82 Hartbecke 2008, 86–87, 90.
- 83 A I, 13, 67; ks. myös muistio Georg Ludwigille 22.5.1702, A I, 21, 17–19; Palumbo 2018, 614.
- 84 Hartbecke 2008, 47–48.
- 85 Muita Leibnizin hankintoja olivat teologisten kirjojen kokoelma Gottfried Hermantin kirjastosta (1690) ja 5 500 kirjan erä filologi Emmerich Bigotin kirjastosta (1706) (Newman 1966, 19).
- 86 A I, 25, 532; viitattu Palumbo 2018, 615.
- 87 Palumbo 2018, 615.
- 88 A I, 13, 71; Palumbo 2018, 615.
- 89 A I, 19, 103; Newman 1966, 24.
- 90 Palumbo 2018, 616.
- 91 Hertel viittasi luultavasti usein folio-kokoisiin hakuteoksiin, jotka olivat suosittuja varhaismodernina aikana. Esimerkiksi Laurentius Beyerlinckin *Magnum theatrum vitae humanae* (1631) käsitti kahdeksan osaa. Blairin mukaan hakuteokset olivat suosittuja erityisesti siksi, että niihin koottiin kätevästi sitaatteja ja muita tiedonpalasia yksiin kansiin. Siten lukijan ei tarvinnut koota tietoa eri kirjoista (Blair 2010, 7, 62–64).
- 92 Tässä suhteessa Leibniz oli samoilla linjoilla Naudén kanssa, jonka mukaan kalliiden ja harvinaisten erikoislaatuisten kirjojen pienen kokoelman sijaan kirjaston tulee olla hyvin varustettu ja monipuolinen kokoelma hyödyllisiä kirjoja (Chartier 1994, 64–65; Palumbo 2018, 6161).
- 93 A I, 24, 508; Palumbo 2018, 616.
- 94 Palumbo 2018, 616.
- 95 Newman 1966, 24. Muistiosta herttuolle Leibniz siirtyy muutaman sivun aikana universaalista visiosta rahasummien käsittelyyn (ks. Newman 1966, 46–47).
- 96 GP VII, 174–183.
- 97 GP VII, 177–178.
- 98 Newman 1966, 25.
- 99 Leibnizin yksityiskirjaston järjestyksestä ks. Palumbo 2006/2007, 26–29.
- 100 Steierwald 1995, 31–32.
- 101 Ks. Steierwald 1995, 33–34.
- 102 A I, 2, 16.
- 103 Palumbo 2018, 617.
- 104 Newman 1966, 28; Burke 2000, 82. Gesnerin luokituksesta tarkemmin ks. Schulte-Albert 1971, 139–140; Burke 2000, 93; Schneider 2013, 46–47.
- 105 Newman 1966, 29.
- 106 A IV, 5, 685; Palumbo 2018, 617; Newman 1966, 44.
- 107 Newman 1966, 31; Antognazza 2009, 324.
- 108 Steierwald 1995, 39.
- 109 (IV, xxi); A VI, 6, 521–527.
- 110 Sama; A VI, 6, 524.
- 111 Sama; A VI, 6, 525.
- 112 Naudén vaikutuksesta kirjastoluokitteluun ks. myös Waldhoff 2006, 1124–. 1600–1700-lukujen tieteellisistä luokitteluperusteista yleensä ks. Steierwald 1995, 21–28.
- 113 Palumbo 2018, 618.
- 114 Couturat 1901, 573.
- 115 *Idea Leibnitiana bibliothecae ordinandae*, A IV, 5, 649–655; A IV, 6, 504–507. Luokituksesta tarkemmin ks. Schulte-Albert 1971, 140–142.
- 116 Schulte-Albert 1971, 145.
- 117 Waldhoff 2008, 187–228.
- 118 A IV, 5, 590–592.
- 119 Sama, 626–648.
- 120 Waldhoff 2008, 190–191.
- 121 A IV, 5, 592–593.
- 122 Waldhoff 2008, 195.
- 123 A IV, 5 596–598.
- 124 Sama, 597.
- 125 A IV, 6, 519–528; Waldhoff 2008, 223–228.
- 126 Waldhoff 2006, 1126. Tarkemmin Naudén, Lomeirin ja muiden vaikutuksesta Leibnizin ajatteluun kirjastosystematiikasta ks. Waldhoff 2008, 164–172.
- 127 Waldhoff 2008, 219.
- 128 Schulte-Albert 1971, 147–148.
- 129 Palumbo 2018, 618.
- 130 Sama; Newman 1966, 43.
- 131 Ks. A I, 11, 63.
- 132 *Préceptes pour avancer les sciences*, GP VII, 160–61. Sama metafora esiintyy Palumbon (2018, 618) mukaan eri muodoissa monissa muissakin Leibnizin ensyklopediaa käsittelevissä kirjoituksissa, kuten *Récommandation pour instituer la science generale* (A VI, 4, 694–713).
- 133 A IV, 1, 539; Palumbo 2018, 2019.
- 134 Guerrier 1873, 349–351.
- 135 Ensyklopediasta yleensä ks. Couturat 1901, 119–175.
- 136 Couturat 1901, 150–151; Antognazza 2009, 236–137.
- 137 *Studia ad Felicitatem Dirigenda* (1678/79, A VI, 4, 137–138); siteerattu Antognazza 2009, 237.
- 138 Müller & Heinekamp 1984, 99–103.
- 139 Ks. kirjoitukset tämän *niin & näin* -numeron sivuilla 106–110.

Kirjallisuus

- Antognazza, Maria Rosa, *Leibniz. An Intellectual Biography*. Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Blair, Ann M., *Too Much to Know. Managing Scholarly Information Before the Modern Age*. Yale University Press, New Haven 2010.
- Burke, Peter, *A Social History of Knowledge from Gutenberg to Diderot*. Polity, Cambridge 2000.
- Chartier, Roger, *The Order of Books. Readers, Authors and Libraries in Europe Between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Stanford University Press, Stanford 1994.
- Couturat, Louis, *La logique de Leibniz* (1901). Olms, Hildesheim 1985.
- Darnton, Robert, *The Kiss of Lamourette. Reflections in Cultural History*. W. W. Norton & Co, New York 1991.
- Döring, Detlef, *Der Junge Leibniz und Leipzig. Ausstellung zum 350. Geburtstag von Gottfried Wilhelm Leibniz im Leipziger Alten Rathaus*. Akademie, Berlin 1996.
- Febvre, Lucien & Martin, Henri-Jean, *The Coming of the Book. The Impact of Printing 1450–1800* (1976) (L'Apparition du livre, 1958). Käänt. David Gerard. Verso, London 1997.
- Goldenbaum, Ursula, Die Commentatiuncula de iudice als Leibnizens erste philosophische Auseinandersetzung mit Spinoza nebst der Mitteilung über ein neu aufgefundenes Leibnizstück. Teoksessa *Laboro diligenter*. Toim. Martin Fontius ym. Steiner, Stuttgart 1999, 61–107.
- Guerrier, W., *Leibniz in seinem Beziehung zu Russland und Peter den Grossen*. Kaiserlichen Academie der Wissenschaften, St. Petersburg 1873.
- Habel, Thomas, Wilhelm Ernst Tentzel as a Precursor of Learned Journalism in Germany: Monatliche Unterredungen and Curieuse Bibliothec. Teoksessa *Scholars in Action. The Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Toim. André Holenstein ym. Brill, Leiden 2013, 289–318.
- Hartbecke, Karin, Zwischen Fürstentum und Menschheitswohl: Leibniz' erste Jahre als Hofbibliothekar zu Hannover. Teoksessa *Zwischen Fürstentum und Menschheitswohl — Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar*. Toim. Karin Hartbecke. Klostermann, Frankfurt am Main 2008, 43–158.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Filosofia tutkelmia*. Toim. Tuomo Aho & Markku Rojila. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Monadologia* (La Monadologie, 1714). Suom. Jyrki Siukonen. Gaudeamus, Helsinki 1995.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Die philosophischen Schriften I–VII* (1880–1890). Toim. G. I. Gerhardt. Olms, Hildesheim 1961. [GP]
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Selections*. Toim. Philip P. Wiener. Scribner, New York 1951.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Sämtliche Schriften und Briefe*, Reihe I–VII. Toim. der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften und der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Akademie, Berlin 1923–[A].
- Lerner, Fred, *The Story of Libraries. From the Invention of Writing to the Computer Age*. Continuum, New York 1999.
- Loemker, Leroy E., *Struggle for Synthesis. The Seventeenth Century Background of Leibniz's Synthesis of Order and Freedom*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1972.
- Loemker, Leroy, Introduction: Leibniz as Philosopher. Teoksessa Gottfried Wilhelm Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*. Toim. Leroy E. Loemker. Reidel, Dordrecht 1976, 1–62.
- Manuel, Frank E. & Manuel, Fritzie P., *Utopian Thought in the Western World*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1979.
- Marten, Maria, *Gottfried Wilhelm Leibniz's "Arbeitsbibliothek". Ein Arbeitsbericht zur sammlungsspezifischen Erschliessung historischer Buchbestände*. Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek, Hannover 2013.
- Mencfel, Michal, Physikotheologisches Dilemma. Wunderkammer, Raritätenkabinette und Naturaliensammlungen als Orte des Wissenserwerbs und Wissensverbreitens? Einige Zweifel. Teoksessa *Kulturen des Wissens in 18. Jahrhundert*. Toim. Ulrich Johannes Schneider. De Gruyter, Berlin 2008, 355–364.
- Müller, Kurt & Heinekamp, Albert, *Leibniz-Bibliographie. Die Literatur über Leibniz bis 1980*. Klostermann, Frankfurt am Main 1984.
- Newman, L. M., *Leibniz (1646–1716) and the German Library Scene*. The Library Association, London 1966.
- Paasch, Kathrin, Gottfried Wilhelm Leibniz im Spiegel der Bibliotheca Boineburgica. Teoksessa *Zwischen Fürstentum und Menschheitswohl — Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar*. Toim. Karin Hartbecke. Klostermann, Frankfurt am Main 2008, 21–42.
- Palumbo, Margherita, Das Schöne Supplementum. Die Privatbibliothek von Leibniz. *Studia Leibnitiana*. Bd. 38/39, 2006/2007, 19–41.
- Palumbo, Margherita, Leibniz as Librarian. Teoksessa *The Oxford Handbook of Leibniz*. Toim. Maria Rosa Antognazza. Oxford University Press, Oxford 2018, 609–619.
- Palumbo, Margherita, Bibliothekswesen. Teoksessa *Gottfried Wilhelm Leibniz. Rezeption, Forschung, Ausblick*. Toim. Friedrich Beiderbeck ym. Steiner, Stuttgart 2020, 255–270.
- Rojila, Markku, Leibniz and Scientific Societies. *Journal of Technology Management*. Vol. 46, No. 1/2, 2009, 165–179.
- Rojila, Markku, Tekoälyn varhaishistoria: laskevia koneita ja spirituaalisia automaatteja. Teoksessa *Tekoäly, ihminen ja yhteiskunta. Filosofisia näkökulmia*. Toim. Panu Raatikainen. Gaudeamus, Helsinki 2021, 21–37.
- Schneider, Ulrich Johannes, *Die Erfindung des allgemeinen Wissens. Enzyklopädisches Schreiben im Zeitalter der Aufklärung*. Akademie, Berlin 2013.
- Seefeldt, Jürgen & Syré, Ludger, *Portals to the Past and to the Future. Libraries in Germany*. Olms, Hildesheim 2003.
- Schulte-Albert, Hans G. Gottfried Wilhelm Leibniz and Library Classification. *The Journal of Library History*. Vol. 6, No. 2, 1971, 133–152.
- Siukonen, Jyrki, Kaupunki, kirjasto, puutarha ja teatteri. Teoksessa G. W. Leibniz, *Monadologia*. Toim. Jyrki Siukonen. Gaudeamus, Helsinki 1995, 99–127.
- Steierwald, Ulrike, *Wissen und System. Zu Gottfried Wilhelm Leibniz' Theorie einer Universalbibliothek*. Greven, Köln 1995.
- Stein, Annegret, Leibniz und der Buchhandel. Teoksessa *Bücher und Bibliotheken im 17. Jahrhundert in Deutschland*. Toim. Paul Raabe. Hauswedell, Hamburg 1980, 78–87.
- Van Vliet, Rietje, Print and Public in Europe 1600–1800. Teoksessa *A Companion to the History of the Book*. Toim. Simon Eliot & Jonathan Rose. Blackwell, Oxford 2007, 247–258.
- Waldhoff, Stephan, Die Universalbibliothek als System der Wissenschaften. Teoksessa *Einheit in der Vielheit. Vorträge 2. Teil*. Toim. Herbert Breger ym. G. W. Leibniz Gesellschaft, Hannover 2006, 1123–1129.
- Waldhoff, Stephan, Von der rechten Administration des Wissenschatzes. Zu Leibniz' Entwürfen einer bibliographisch-bibliothekarischen Sachsystematik. Teoksessa *Zwischen Fürstentum und Menschheitswohl — Gottfried Wilhelm Leibniz als Bibliothekar*. Toim. Karin Hartbecke. Klostermann, Frankfurt am Main 2008, 159–242.
- Waldhoff, Stephan, Quellenkunde. Teoksessa *Gottfried Wilhelm Leibniz: Rezeption, Forschung, Ausblick*. Toim. Friedrich Beiderbeck ym. Steiner, Stuttgart 2020, 29–165.
- Wiegand, Wayne A., Libraries and the Invention of Information. Teoksessa *A Companion to the History of the Book*. Toim. Simon Eliot & Jonathan Rose. Blackwell, Oxford 2007, 531–544.
- Wittmann, Reinhard, *Geschichte des deutschen Buchhandels* (1991). Beck, München 2011.

Kirjasto kulttuurin laboratoriona

Ernst Cassirerin (1874–1945) vaimo Toni Cassirer kuvaa muistelmissaan, kuinka yleensä pidettyväinen filosofi eräänä iltana 1920 palasi kotiin epätyypillisen tunnekuohun vallassa. Silmin nähden kiihtyneessä mielentilassa Cassirer kertoi juuri tutustuneensa niin ennenkuulumattoman ainutkertaiseen ja suurenmoiseen kirjastoon, ettei uskalla koskaan palata sinne. Muuten hän ei enää kykene lähtemään pois vaan eksyy sen labyrinttiin ikuisiksi ajoiksi.

Cassirerin mielenrauhaa järkyttänyt kirjasto oli hampurilaisen taidehistorioitsijan Abraham ”Aby” Warburgin (1866–1929) kokoama kulttuuritieteellinen kirjasto, jonka kokoelmat sisälsivät taidehistoriaa, etnografiaa, myyttejä ja astrologiaa koskevaa materiaalia omaperäisellä tavalla järjestettynä.

Cassirerin kirjastokäynti osui hänen filosofiansa kehityksen kannalta otolliseen ajankohtaan. Uuskantilainen Cassirer oli valittu vuotta aiemmin Hampurin vasta perustetun yliopiston filosofian professoriksi ja oli juuri saanut valmiiksi kolmiosaisen pääteoksensa *Philosophie der symbolischen Formen* (1923–1929) ensimmäisen kieltä käsittelevän osan. Cassirerin *magnum opus* esitteli kulttuurin autonomisten symbolisten muotojen kokoelmana. Symbolisten muotojen filosofian keskeinen oivallus oli, että ei ole yhtä valmista ja annettua todellisuutta, vaan todellisuus on meille vasta kun olemme antaneet sille objektiivisen muodon symbolien välityksellä: pukeneet kokemuksemme sanoiksi, muotoilleet tieteellisen teorian matemaattisia kaavoja ja symboleja käyttäen tai ilmaisseet tunteemme myyttisten rituaalien välityksellä. Jokainen kulttuurin muoto – kieli, myytti, tiede – edusti omaa erityistä tapaansa jäsentää ja rakentaa maailma merkityssuhteista. Symbolisten muotojen filosofiassa Cassirer kuvaa ja analysoi näitä erilaisia maailman hahmottamisen ja rakentamisen tapoja.

Kuten tarina kertoo, alkujärkytyksestä toivuttuaan Cassirer uskaltautui takaisin kirjastoon ja sen rooli muodostui ratkaisevan tärkeäksi symbolisten muotojen filosofian ja Cassirerin koko ajattelun kehitykselle. Tutustuessaan Warburgin kirjastoon Cassirer oli juuri alkanut kirjoittaa symbolisten muotojen filosofian toista osaa myyttisestä ajattelusta. Warburgin kirjaston myyttejä, uskonnon historiaa ja symboleita käsittelevää aineistoa sisältävät kokoelmat olivat suora vastaus kysymyksiin, joita Cassirer parhaillaan pohti.

Cassirer kuvaa inhimillisen kokemuksen maailman symbolisuhteista rakentuneina autonomisina kulttuu-

risina muotoina. Jokaista symbolisista merkityssuhteista koostuvaa kulttuurista muotoa puolestaan vastaa tietty tietoisuuden funktio eli erityinen tapa antaa kokemukselle merkitys. Cassirer erottaa kolme perustavaa tietoisuuden funktiota: näistä ilmaisufunktio (*Ausdrucksfunktion*) on ominainen myyttiselle ajattelulle, esittävä funktio (*Darstellungsfunktion*) kielelle ja merkitysfunktio (*Bedeutungsfunktion*) tieteelle. Tietoisuuden funktiot – tai symbolifunktiot – puolestaan eroavat toisistaan sen mukaan, miten merkin ja merkityksen suhde niissä määrittyy. Myyttiselle ajattelulle ominaiselle ilmaisufunktiolle on tyypillistä, että merkin ja merkityksen välille ei tehdä eroa. Esimerkiksi totemistisessä ajattelussa toteemi ei ”edusta” jumaluutta vaan ”on” jumaluus. Merkki siis ilmaisee suoraan merkittyä. Kielen esittävässä funktiossa taas merkki esittää merkittyä: sana ”tuoli” representoi esinettä tuoli. Tieteelle ominaisessa merkitysfunktiossa puolestaan yhteys merkin ja merkityksen välillä on muuttunut puhtaasti merkkien väliseksi suhteeksi. Puhtaimpana esimerkkinä tästä Cassirer antaa Hilbertin aksiomaattisen järjestelmän, jossa geometrian käsitteet eivät määrity suhteessa aistihavaintoihin vaan puhtaasti käsitteiden välisten suhteiden kautta.

Cassirer kuvaa Hegelin *Hengen fenomenologia* lähtökohtanaan symboliset muodot kokonaisuutena, joka kehittyy myyttisestä ajattelusta kielen kautta tieteelliseen ajatteluun. Myyttisellä ajattelulla ja ilmaisufunktiolla on kuitenkin erityinen sija tässä kokonaisuudessa. Keskeistä on, että myytti ja ilmaisufunktio eivät edusta Cassirerille primitiivistä, alkeellista vaan pikemminkin primaarista, ensisijaista maailman hahmottamisen tapaa. Cassirer argumentoi hahmopsykologiaan, erityisesti Kurt Koffkaan viitaten, että ilmaisufunktio ja ilmaisun havaitseminen on ihmisen alkuperäisin tapa havaita ja hahmottaa maailmaa. Havaitsemme maailman ilmaisevana – ystävällisenä, rauhoittavana, uhkaavana tai pelottavana – välittömästi, ilman päättelyketjuja tai lisäprosessointia. Esimerkiksi värien tai yksinkertaisten

”Myytti on ilmaisufunktion objektiivinen, kulttuurinen ilmentymä.”

muotojen havaitseminen on kehityksellisesti myöhäisempää kuin vaikkapa ystävällisten kasvojen havaitseminen. Juuri tämä välitön ilmaisun havaitseminen on Cassirerin mukaan myös myyttisen ajattelun perustana. Myytti on ilmaisufunktion objektiivinen, kulttuurinen ilmentymä.

Warburgin kirjastoon astellessaan Cassirer etsi juuri vastauksia myyttistä ajattelua koskeviin kysymyksiin. Miten myyttinen ajattelu rakentuu? Miten myyttiset merkitykset käytännössä ilmenevät? Miten objektiivisuus määrittyy myytissä? Millaista on myyttisen ajattelun logiikka? Cassirerin filosofian lähtökohta oli, että vastaukset näihin kysymyksiin ovat löydettävissä vain konkreettisen historiallisen materiaalin avulla. Myyttistä ajattelua käsittelevää aineistoa hänellä oli käytössään kuitenkin toistaiseksi vain vähän. Tähän ongelmaan Warburgin kirjasto oli täydellinen vastaus.

Mikä Warburgin kirjastossa sitten oli niin erityistä? Aby Warburg oli vauraan juutalaisen pankkiirisuvun perillinen, joka suvun painostuksesta huolimatta suuntasi taidehistorioitsijan uralle. Warburgin Strasbourgin yliopistoon 1891 tekemä väitöskirja käsitteli Botticellia ja erityisesti sitä, miten klassiset antiikista periytyvät kuva-aiheet esiintyivät ja muuntuivat renessanssin taiteessa. Tämä teema (*Nachleben der Antike*) laajeni Warburgin ajattelussa myöhemmin kattamaan ylipäättään ongelmaa, miten inhimillinen ymmärrys kehittyy ja muuttuu ajassa, ja erityisesti sitä, miten kuvat ja symbolit toimivat tämän ymmärryksen välineenä ja välittävät tietoa.

Sukunsa varallisuuden turvin Warburg pystyi jatkamaan tutkimusta yliopistoista riippumattomana. Hän kuitenkin hyväksyi kutsun perusteilla olevaan Hampurin yliopistoon, jossa hän toimi taidehistorian professorina 1919 alkaen. Käytännössä Warburg kuitenkin vietti 1920-luvulla useita vuosia parantolassa Sveitsissä horjuvan mielenterveytensä vuoksi. Vaikka Cassirer kävi tapaamassa Warburgia Kreuzlingenin parantolassa ja yhteisissä keskusteluissa tutustui tämän ajatteluun, nimen-

omaan kirjasto teki Warburgin työssä Cassireriin suurimman vaikutuksen.

Kirjakokoelman kartuttamisen Warburg aloitti jo varhain opiskeluaikanaan. Perusta oli turvattu vaihtokaupassa, jonka Aby teki veljensä Maxin kanssa. Aby luovutti esikoisoikeutensa perheen pankkiiriliikkeeseen veljelleen, joka puolestaan lupasi ostaa hänelle loppuelämänsä ajan kaikki tämän tarvitsemat kirjat. Sopimuksesta huolimatta Aby joutui kuitenkin usein perustelemaan Maxille, miksi kirjojen hankkiminen on tarpeen. Tällöin Aby kehotti veljeään ajattelemaan kirjastoa W.W. Warburgin pankkiiriliikkeen sivukonttorina, joka oli omistautunut pikemminkin kosmologisille kuin maallisille velvoitteille.

Pankkiirisuvun varallisuus tuli tarpeeseen erityisesti 1920-luvun hyperinflaation aikana. Aby Warburgin kaksi veljeä oli muuttanut pankkiireiksi Yhdysvaltoihin jo 1900-luvun vaihteessa ja suvun dollarivaranto takasin sen, että kirjahanat pysyivät auki, vaikka Saksan markan arvo hupeni. Tämä oli elintärkeä apu myös Cassirerille, jolle kirjasto Toni Cassirerin kertoman mukaan tilasi kaikki hänen tarvitsemansa kirjat – vieläpä mukavasti suoraan kotiin toimitettuina.

Warburgin alun perin yksityiseen käyttöön tarkoitettu kirjakokoelma kasvoi niin, että 1900-luvun vaihteessa Warburg alkoi suunnitella yksityiskokoelmansa muuttamista avoimeksi kirjastoksi. Virallisia avajaisia vietettiin 1926, kun kirjastolle Warburgin kotitalon viereen rakennettu uudisrakennus valmistui. Käytännössä ovet olivat olleet avoimet kokoelmista kiinnostuneille tutkijoille jo pitkään. Vuonna 1933 kirjasto siirrettiin Lontoon Lontoon, jossa se yhä toimii osana Lontoon yliopistoa.

Warburgin kirjasto oli niin kirjoja kuin kuvamateriaalia sisältävä eklektinen kokoelma, jonka ainoat rajat muodostuivat siitä, mikä Warburgia itseään kiinnosti. Alun perin kuvataiteeseen kohdistunut mielenkiinto laajeni koskemaan myyttejä, astrologiaa, alkemiaa, uskonnon historiaa ja symbolisia representaatioita näissä. Erityisesti Warburgin vuonna 1895 tekemä matka Yh-

”Warburgin kirjasto oli monella tapaa Cassirerin symbolisten muotojen filosofian ruumillistuma.”

dysvaltoihin ja hopi-heimon mytologiaan tutustuminen osoittautui käänteentekeväksi hänen ajattelulleen ja antoi myös kirjaston kokoelmille uuden suunnan. Juuri myyttejä, rituaaleja ja maagista ajattelua koskeva aineisto muodostui Cassirerille korvaamattoman tärkeäksi.

Yhtä tärkeää kuin materiaalin laajuus oli kuitenkin se, miten aineisto oli kirjastossa järjestetty. Juuri hyllyjärjestys ja sen luoma mahdollisuus nähdä yhteyksiä eri alueiden ja aiheiden välillä teki Cassireriin suurimman vaikutuksen. Se myös vakuutti hänet siitä, että hän oli oikeilla jäljillä symbolisten muotojen filosofian perusideassa.

Warburg itse kutsui kirjaston järjestämisen periaatetta hyvän naapuruuden säännöksi (*Gesetz der guten Nachbarschaft*). Esimerkiksi ”Symboli”-osasto, jota kirjaston johtajana toiminut Fritz Saxl ensimmäiseksi Cassirerille esitteli, sisälsi taidetta, alkemiaa, myyttejä ja luonnontiedettä käsittelevää kirjallisuutta ja kuvia vierieressä. Warburgin kirjasto ei koskaan ollut suunniteltu vain kirjojen säilyttämistä ja arkistointia varten vaan pikemminkin tutkimuslaboratorioksi, kuten Warburg itse asian ilmaisi.

Toisin kuin luokitusjärjestelmissä yleensä, Warburgin systeemissä aineistoa ei ollut järjestetty aiheen mukaan vaan tietyn ongelman ympärille. Aineiston luokittelu ei myöskään noudattanut mitään hierarkiaa. Sitä ei ollut järjestetty aiheittain ja aliaineryhmiin. Tavoitteena ei ollut, että kirjaston käyttäjä löytää helposti tiettyyn aiheeseen liittyvää aineistoa, vaan pikemminkin se, että käyttäjä löytää jotain, mitä ei ennalta tiennyt etsivänsä. Luokitusjärjestelmän tarkoitus oli tuoda esille eri alojen ja maailman hahmotustapojen risteymiä.

Materiaali oli sijoitettu avohyllyihin, jotta kirjaston käyttäjä pääsi itse selaillemaan materiaalia ja pystyi ikään kuin fyysisesti surffaamaan kokoelmissa. Asiaan kuului myös, että järjestys oli muuttuva. Warburg itse liikkui usein kokoelmansa keskellä ja siirteli kirjoja paikasta toiseen sen mukaan, millaisia uusia ideoita hän oli

saanut. Ennen kaikkea hyllyjärjestyksen tarkoituksena oli herättää oivalluksia ja auttaa näkemään uusia yhteyksiä, ehkä houkutellessa kokonaan sivupolulle. Myöskään aineiston laatu ei asettanut rajoituksia hyllyjärjestykselle vaan luokittelu sekoitti kirjallista ja kuvallista materiaalia, mikäli Warburgin assosiaatiot näin vaativat. Kenties juuri tämä oli se labyrintti, jota Cassirer ensin pelästyi.

Warburgin kirjasto oli monella tapaa Cassirerin symbolisten muotojen filosofian ruumillistuma. Vaikka symbolisten muotojen filosofian perusajatus oli jo valmiina Cassirerin vieraillessa ensimmäisen kerran Warburgin kirjastossa, muovasi kirjasto olennaisesti sitä, millaiseksi symbolisten muotojen kokonaisarkkitehtuuri lopulta muotoutui. Warburgin rakentamassa kulttuuritieteen laboratoriossa Cassirer pystyi tutkimaan ja testaamaan, miten symbolit ilmenevät eri kulttuurin alueilla. Warburgin materiaali havainnollisti, miten inhimillinen maailma rakentuu symboleista.

Kirjallisuus

- Cassirer, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen. Erster Teil: Die Sprache*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1923.
- Cassirer, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen. Zweiter Teil: Das mythische Denken*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1925.
- Cassirer, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen. Dritter Teil: Phänomenologie der Erkenntnis*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1929.
- Cassirer, Toni, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*. Gerstenberg, Hildesheim 1981.
- Friman, Mari, Jansson, Päivi & Suominen, Vesa, Chaos or Order? Aby Warburg's Library of Cultural History and Its Classification. *Knowledge Organization*. Vol. 22, No. 1, 1995, 23–29.
- Levine, Emily J., *Dreamland of Humanists. Warburg, Cassirer, Panofsky, and the Hamburg School*. University of Chicago Press, Chicago 2013.
- Skidelsky, Edward, *Ernst Cassirer. The Last Philosopher of Culture*. Princeton University Press, Princeton 2008.
- Krois, John Michael, The priority of ”symbolism” over language in Cassirer's philosophy. *Synthese*. Vol. 179, No. 1, 2011, 9–20.

Vad är universitetsbiblioteket – för mig?

Under de senaste åren har jag genomgått en personlig transformation i mitt förhållande till bibliotek.

För fem år sedan jobbade jag som forskare och lärare i filosofi. Jag skrev min doktorsavhandling om filosofins metod med utgångspunkt i den senare Ludwig Wittgensteins arbete vid Åbo Akademi. Under den tiden varvade jag forskningsarbetet med undervisning på universitetet och redaktörsuppgifter för den finländska filosofiportalen *Filosofia.fi* och den filosofiska forskningstidskriften *Nordic Wittgenstein Review*. Därefter jobbade jag en tid huvudsakligen med arkiv och digitalisering som postdoktoral forskare och kurator för von Wright och Wittgenstein-arkivet vid Helsingfors universitet.

Universitetsbiblioteket var för mig under min tid som forskare lite som en mataffär med café. Jag hämtade ingredienser för mitt tänkande i biblioteket, samtidigt som biblioteket var en fysisk plats att inta den intellektuella näringen på och tillbringa tid i. Det gällde dock inte läsesalar på universitet, dem använde jag bara när jag besökte andra än mitt hemuniversitet som gäst. Hemma hade jag aldrig lärt mig att behöva dem, utan min arbetspunkt under min tid som forskare, lärare och redaktör var vilken som helst plats där man kunde slå sig ner, ett tåg eller ett flyg eller en parkbänk gick lika bra som mitt skrivbord eller något hörn på en lugn och trygg plats, som ett bibliotek.

Jag var inte ensam om att ha den här uppfattningen av bibliotekets huvudsakliga funktioner, och den står sig stark på universiteten. Jag jobbar sedan ett år tillbaka som direktör för ett universitetsbibliotek och märker det ideligen i olika samtal: jag hör att biblioteket handlar främst om informationsförsörjning, att se till att innehåll som forskning och undervisning behöver finns att tillgå i något format. Och bilden här fokuserar på tryckt format: ”bibliotek” betyder för många främst rader av tryckta böcker. Det gör att när biblioteket omtalas i strategiska eller andra allmänna diskussioner framstår det som främst en institution för uppbevaring och langning av tryckta böcker – ibland som ett problem, för att den tryckta boken och därmed också biblioteket som institution uppfattas som utdaterad, ibland det motsatta, den tryckta boken och därför biblioteket som något viktigt att värna om. På andra plats kommer den viktiga funk-

tionen av biblioteksrummet, biblioteket som en plats för fokus och inspiration, en plats där man kan vara, helst mitt bland böckerna.

Och visst handlar biblioteksverksamhet om analogt, i kontrast till digitalt, material. På Åbo Akademis bibliotek där jag jobbar har vi 52 hyllkilometer sådant material. Det är inte en jämförelsevis enorm samling, men man kan lugnt säga att bokhanteringen och förvaringen sker på industriell skala, och kräver särskild biblioteksteknisk expertis. När man tänker sig allt det materialet på en rad förstår man att en arbetsdag inte räcker till för de flesta av oss att ens inspektera samlingarnas ryggar, för vi hinner inte promenera hela vägen dit och tillbaka. Vi har ett fjärrmagasin som till ytan är större än en fotbollsplan.

För att kunna hantera allt material behövs smarta system för samlingarna. Systemen är inte eviga, utan behöver ibland ändras när världen omkring och användningen och behoven ändras. Bibliotekskatalogen känner många till, där man söker efter litteratur på nätet. Men söksystemet är bara en yta, mycket finns under motorhuvu i det vi kallar ett ”integrerat bibliotekssystem”: där katalogiseras och innehållsbeskrivs material, metadata (beskrivande information om ett objekt) importeras eller skapas lokalt, arbetsflöden för utlåning, förseningar, kunddata och anskaffning av tryckta eller elektroniska resurser finns konfigurerade där, kanske kopplade till betalningstrafiken för förseningsavgifter på nätet.

Universitetsbibliotek är alltså också mycket annat än tryckta samlingar och ett biblioteksrum att vara i. Det är ett tak för expertis inom katalogisering, kundservice, flöden av litterära objekt – elektroniska och tryckta, förvärv, framtagning och hyllning. Men det där är bara en början. Universitetsbiblioteken är idag förvaltare av flöden av forskningsinformation, värdar för digitala plattformar, kompanjoner för vetenskapligt arbete med mera med mera – hälften glömda, några vill jag beskriva närmare nedan.

Av de 52 hyllkilometrarna är ca 1,5 km arkivmaterial. Vi förvarar sådant för evigt och vi har otroliga skatter, inte minst brevskatter. Sade jag Mannerheim? Jörn Donner? Edvard Westermarck? Fyra av våra samlingar av rara böcker eller arkivmaterial ingår i Unescos nationella minnesregister och är alltså särskilt viktiga att bevara. För sådant här material betyder det aktivt bevarande och tillgängliggörande. Vi har två konservatorer

”Universitetsbiblioteket är en organism och en maskin.”

på lönelistorna och digitaliseringen ger snart möjlighet att också långtidsbevara digitalt, eller åtminstone att göra det mycket lättare för forskare och andra att komma åt material. Här är biblioteket samtidigt ett hem för en forskningsinfrastruktur som en institution med särskilt ansvar för bevarande av kulturarv. Det är alltså inte bara en stödfunktion för det egna universitetets forskare och studenter.

Det var fem år sedan universitetsbiblioteket blev min arbetsplats. Jag jobbade som specialist på öppen vetenskap i några år och min uppgift var att hjälpa forskare hitta möjligheter att göra vetenskapen mera öppen och transparent, men också att utveckla själva infrastrukturen för detta. Det handlade om *open access* -publicering, att vetenskapliga publikationer borde göras öppet tillgängliga gratis för alla, antingen genom att forskaren väljer att publicera i en öppen tidskrift eller via parallellpublicering, som är när forskaren själv gör en version av sin publikation öppet tillgänglig på nätet i ett öppet arkiv. Det handlade också om bl.a. hållbar forskningsdatahantering och publicering av forskningsdata. Den första fasen i det arbetet gick ut på att utveckla och lansera nya stödformer. Jag märkte snabbt att mina tidigare kolleger hade svårt för att betrakta biblioteket som hem för sådant stöd. De såg inte bibliotek och bibliotekarier som potentiella kompanjoner för uppgifter som stod i så intim relation till forskningsprocessen, som val av tidskrifter att publicera i eller stöd för att göra forskningen mera transparent. Resultatet var att vi först lanserade en lucka för öppen vetenskap och först när den etablerat sig något började tala om att den bodde i biblioteket.

I själva verket har biblioteket varit mycket närvarande i forskningsprocessen länge. När *open access* -publicering började bli mera möjlig och allmänt känd var det

vanligt att forskare trodde att stängda elektroniska tidskrifter var öppet tillgängliga eftersom biblioteken agerat som en osynlig hand, som ordnat tillgången så att man kom åt innehållet inom universitetets ip-domän utan att logga in skilt. Bibliotekens specialister hade spanat och lyssnat och skaffat licenser för viktiga resurser och gjort dem tillgängliga via forskarens desktop. Det nya med öppen vetenskap var kanske den synliga rollen som förespråkare, att aktivt tala för nya sätt att jobba på. Det var inte expertis på forskningspublikationer som var nytt; detta som en aspekt av forskningens infrastruktur har sannolikt varit bibliotekets gebit sedan det uppstod. Och biblioteket som expertorganisation är inte heller något nytt: undervisning och stöd i informationskompetens har skötts om där länge.

Vad är biblioteket för mig? Jag har nämnt biblioteket som bevarande institution, som informationsförsörjare, som plats, som expertkompanjon och förespråkare – de rollerna tror jag att kommer att förstärkas i framtiden när flera rutinuppgifter kan automatiseras. Biblioteket som tryggt och tillgängligt rum för fokus och inspiration kommer att vara lika viktigt som tidigare, och de tryckta böckerna hör dit även om forskningen allt mera går över till att använda elektroniskt material.

Vilken uppgift är då viktigast? Det är fel fråga. Frågan var: vad är biblioteket för mig? Pressad på svar kan jag som fortfarande nyförälskad bara svara i poetiska utbrott: universitetsbiblioteket är en organism och en maskin. Det är ett myller av funktioner, expertis och praktiker, med maskhål mot dåtid och framtid. Det hanterar och för fram det senaste nya och det dammiga och eviga. Det är en bevarare av det vetenskapliga dokumentet. Det är samtidigt ett universitets gamla hjärta och artärerna för det nya. Och som någon sagt, det är som punk – det dör aldrig. Det återföds igen och igen.

Jaakko Hukkanen, *Nimetön*, kuivapastelli paperille, kehykset, 2022, 33 x 46 cm. Kuva: Toivo Heinimäki

Katkonaisista kertomuksista tuleviin queer-historioihin

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkyvyys muistiorganisaatioissa

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskeva yhteiskunnallinen keskustelu on kiihtynyt Suomessa 2010-luvulla. Sen seurauksena myös muistiorganisaatioissa on kiinnitetty huomiota marginaaliryhmien näkyvyyteen niin organisaatioiden toiminnassa kuin kokoelmisakin. Samalla pirstaleisten ja hiljaisuuksia sisältävien queer-aineistojen tallentamisen parissa työskentelevät ammattilaiset ja marginaaliryhmiin kuuluvat aktivistit ovat huomanneet tarpeen lisätä olemassa olevan ja usein varsin vähäisen lhbtq-aineiston näkyvyyttä. Mutta miksi marginaaliryhmien kokemusten sisällyttäminen kotimaisten muistiorganisaatioiden tallentamaan menneisyyden perintöön on tärkeää? Miten institutionaalisesti tallennettu aineisto saataisiin kertomaan monipuolisemmin queer-elämistä? Entä miten itsensä löytäminen historiasta voisi tukea seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen identiteetin kehitystä?

Taidehistorioitsija Mathias Danboltin mukaan normista poikkeavien elämien sisällyttäminen arkistojen kokoelmiin mahdollistaa 'tulevat tarinat'. Tulevilla historioilla hän viittaa arkistojen kykyyn sekä säilyttää kertomuksia queer-historioista että luoda tilaa uusien queer-aineistojen tallentamiselle.¹ Samanaikaisesti marginaaliryhmistä kertovien aineistojen aktiivinen kartuttaminen tekee näkyväksi niitä hiljaisuuksia, jotka usein ympäröivät sukupuolen ja seksuaalisuuden normatiivisia rajoja rikkoneiden ihmisten elämiä². Tämä edellyttää kuitenkin sitä, että muistiorganisaatiot ottavat lhbtq-ihmiset osaksi kohdeyleisöään, jolloin kynnys aineistojen luovuttamiseen on heille matalampi³.

Muistiorganisaatioiden kokoelmiin tallentuneiden queer-aineistojen koostumukseen on tärkeä kiinnittää huomiota, sillä niiden hajanaisuus ja fragmentaarisuus on vinouttanut kuvaa menneisyyden queer-elämästä. Osin tästä johtuen queer-historian tutkijat ovat kartuttaneet menneisyyden aukkoista kertomusta laventamalla arkiston käsitettä institutionaalisista toimijoista niihin moninasiin lähdeaineistoihin, joiden avulla menneitä queer-elämiä on mahdollista lähestyä.⁴ Tällöin on myös haastettu historian tutkijoiden lähdekäytäntöjä hyväksymällä menneisyyden queer-elämien rakentamisen aineistoiksi tavanomaista ohuempia lähdekokonaisuuksia sekä

aineistoja, joita valtavirtatutkimuksessa ei ole välttämättä pidetty yhteismitallisina⁵. Paikoin valtavirtahistoriantutkimuksen ja queer-historian ymmärrys siitä, miten menneisyyden seksuaali- ja sukupuolinormien rikkomuksista kertovia tiedonsirpaleita tulisi tulkita, on tästä johtuen poikennut toisistaan⁶.

Riikka Taavetin ja Tuula Juvosen mukaan myös käsitys tarpeesta salailua ihmisten mahdollisia sukupuoli- ja seksuaalinormistojen rikkomuksia on vaikeuttanut menneisyyden queer-elämien paikantamista⁷. Suomalaisissa museoissa salailun tarve on näyttäytynyt esimerkiksi vaikeutena esittää heteronormeista poikkeavia tulkintoja omista aineistoista⁸. Samanaikaisesti queer-aineistoja keräävien organisaatioiden taipumus luokitella ja sijoittaa aineistoja kankeiden ja ulossulkevien määritelmien mukaan on tehnyt lhbtq-ihmisistä osin näkymättömiä. Danbolt on luonnehtinut arkistointia jopa väkivaltaiseksi prosessiksi, sillä suojellessaan ja säilyttäessään asiakirjoja arkistot samalla tuhoavat niiden sisältämiä yksilöllisiä merkityksiä⁹.

Queer-aineistoja järjestettäessä ongelmana on se, että luokitteluisia käytetyt asiasanat ilmentävät usein käyttäjänsä maailmankuvaa, ja nopeasti kehittyvien queer-identiteettien kuvausten rinnalla kategorisoinnit muuttuvat jähmeästi¹⁰. Termien muuttuvuuden haasteellisuutta ilmentävät esimerkiksi 1800-luvun naisten välisiä suhteita kuvaavan aineiston sopimattomuus

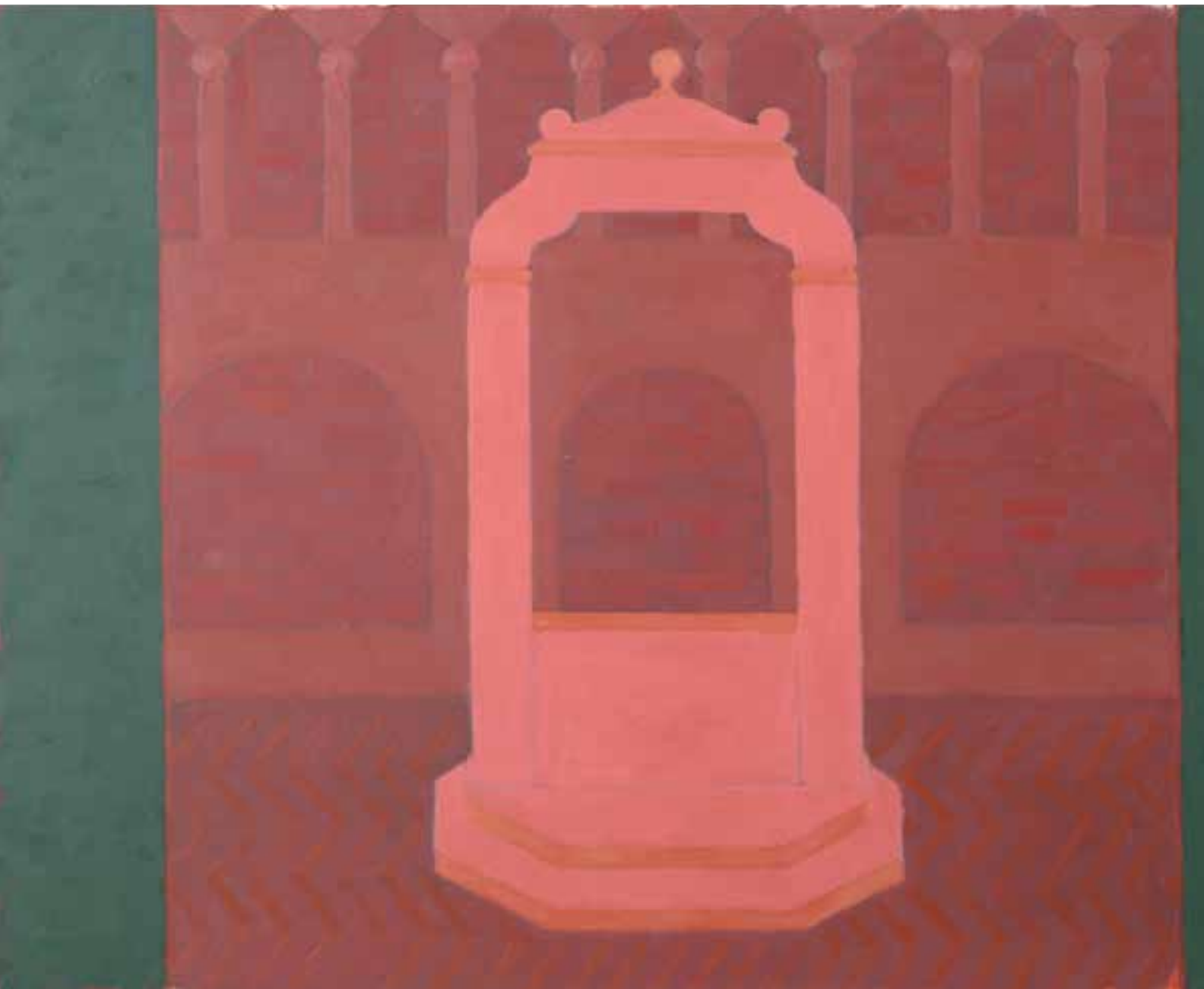
”Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkyväksi tekeminen vaatii muistiorganisaatiolta ymmärrystä käytettyjen asiasanoitusten ennako-oletuksista.”

nykypäivän ’lesbo’-kategorian alle sekä vanhentuneen ’sukupuolisuus’-käsitteen virheellinen käyttö ristiin seksuaalisuutta ja sukupuolen moninaisuutta kuvaavien aineistojen luetteloinnissa¹¹. Kun nykypäivän ja menneisyyden queer-ihmistien aineistoja luetteloidaan väärin termein ja ilman riittävää tietoa aineiston lahjoittaneesta henkilöstä, on vaarana, että tarkka asiasanoittaminen asettaa yksilön kokemuksen väkivaltaisesti sellaiseen lokeroon, jota tämä ei itse tunnista omakseen¹².

Epäjohtamukaisten asiasanoitusten käyttäminen vaikeuttaa myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevien aineistojen löytämistä ja tekee niistä näkymättömiä¹³. Tästä johtuen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkyväksi tekeminen vaatii muistiorganisaatiolta ymmärrystä käytettyjen asiasanoitusten ennako-oletuksista. Esimerkiksi muistiorganisaatioiden työntekijöille annetut koulutukset sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta sekä yhteistyö marginaaliryhmien kanssa aineistoja käsiteltäessä voivat lisätä ymmärrystä oikeista tavoista kuvata, sanoittaa ja esittää queer-kokoelmia. Oiva esimerkki tällaisesta yhteistyöstä on Turun Seudun Setan kokemuskouluttajien ja seksuaaliterapeutin museohenkilökunnalle pitämä koulutus, joka oli tärkeä osa *Spektri*-näytelyn rakentamista Wäinö Aaltosen museossa vuonna 2021. Koulutuksessa käytiin läpi muun muassa seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden sanastoa sekä keskusteltiin lhbtqi-ihmistien kohtaamisesta museossa.¹⁴

Asiasanoituksen ohella muistiorganisaatioiden ammattilaisten käsitykset säilyttämisen arvoisista aineistoista sekä arkistoihin tallentuvien muistitietokeruiden ennako-oletukset vastaajien taustoista luovat näkymättömyyksiä kerättävään aineistoon¹⁵. 2010-luvulla on esimerkiksi yhä enemmän kiinnitetty huomiota siihen, että institutionaalisten arkistojen keräämät alkuperäiskanso-aineistot ovat läpikotaisin kolonisoijien maailmankuvan läpäisemiä, mikä on häivyttänyt alkuperäiskansojen omia tietämisen tapoja eli tuottanut niin sanottuja koloniaalisia arkistoja¹⁶. Jos kyseistä keskustelua käytetään apuvälineenä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen näkyvyyden tarkastelussa, voidaan puhua sukupuoli- ja seksuaalisuusnormatiivisista arkistoista. Niissä vallitsevia sukupuolen ja seksuaalisuuden normeja edustava cis- ja heteronormatiivinen katse on vaikuttanut sekä aineistojen valikoitumiseen että niiden kehystämiseen. Kerätyt aineistot ja niiden pohjalta rakennettu tieto ovat edelleen muokanneet historioitsijoiden kysymyksiä, kieltä, tulkintoja ja tarkastelukulmia. Lisäksi intersektionaalisuus eli risteävät erot ovat jääneet arkistoitujen aineistojen ja tutkimuksellisen katseen ulkopuolelle, kun sukupuolen ja seksuaalisuuden normista poikkeamisia on tarkasteltu lähes yksinomaan valkoihoisten suomalaisten näkökulmasta.

Viime vuosina yhteiskunnalliset vaatimukset muistiorganisaatioiden moninaisuuden lisäämisestä ja dekolonisaatiosta ovat kuitenkin tulleet Suomessa kuulu-

”Suomalainen queer-historia on muutakin kuin valkoisten ja vammattomien ihmisten sateenkaarihistoriaa.”

vammiksi. Aktivismien kentällä lhbtq-ihmisten moninaisempien äänien näkyvyyden lisäämiseen ovat osallistuneet esimerkiksi Wasla-kollektiivin vuonna 2020 käynnistämä Islamia Queeristi -hanke ja vuoden 2019 lopulla toimintansa aloittanut BuraQ ry, joka järjestää toimintaa muun muassa lhbtq-muslimille.¹⁷ Sen sijaan sateenkaarihistorian parissa työskentelevät suomalaiset muistiorganisaatiot eivät ole havahtuneet moninaisuuden puutteeseen, vaikka muuten näkymättömyyttä tuottavia rakenteita on kotimaisella museokentällä ja ulkomaisissa arkistoissa alettu tarkastella esimerkiksi kokoelmien tuottaman valkoisuuden näkökulmasta¹⁸. Kotimaisissa muistitietokeruissa on viime vuosina toki vastattu sukupuolikäsityksen laventumiseen käyttämällä avoimia identiteettiä koskevia vastauslaatikoita, joilla saadaan tallennettua moninaisempia kuvauksia ja sallitaan yksilön identiteetin muuttuvuus ajassa¹⁹. Kulttuuriseen taustaan ei ole kuitenkaan aina kiinnitetty huomiota. Avoimia vastauslaatikoita olisi hyvä kehittää siten, että osallistujilla olisi halutessaan mahdollisuus kertoa myös omasta kulttuurisesta tai etnisestä taustastaan sekä marginaaliryhmien risteämiin liittyvistä kokemuksista.

Muistitietokeruiden toteuttaminen yhdessä moninaisten queer-toimijoiden kanssa viestisi siitä, että suomalainen queer-historia on muutakin kuin valkoisten ja vammattomien ihmisten sateenkaarihistoriaa. Näkyvyyden lisääminen edesauttaisi myös luottamuksen syn-

tymistä muistiorganisaatioiden ja niin sanottujen vähemmistön vähemmistöjen välille.

Muistiorganisaatioiden merkitys marginaaliryhmien identiteettityölle

Historialla on tärkeä merkitys ihmisten itseymmärrykselle ja identiteetin rakentamiselle. Queer-arkistot sekä -kokoelmat voivatkin toimia marginaaliryhmien historian tallentamisen ja menneisyyden sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsitysten säilyttämisen lisäksi emansipatorisina välineinä nykypäivän queer-ihmisten identiteettityölle.²⁰

Sateenkaarihistorian entistä laajamittaisempaa tallentamista museoihin ja arkistoihin on perusteltu myös lhbtq-yhteisön kollektiivisen muistin rakentumisella ja sen sukupolvelta toiselle siirtämisellä. Esimerkiksi ihmisoikeusaktivisti Peter Tatchellin mukaan queer-museon perustaminen Iso-Britanniaan oli tärkeää vuonna 2004, sillä paikalliselta lhbtq-yhteisöltä puuttui muihin yhteisöihin verrattavissa oleva kollektiivinen muisti sekä traditio tarinoiden välittämisestä vanhemmalta polvelta nuoremmalle polvelle²¹. Suomessa vanhempien lhbtq-sukupolvien tarinoita ja kokemuksia on tallennettu muun muassa erilaisissa muisteluilloissa, joissa on keskusteltu esimerkiksi jo lakkautetuista queer-baareista²². Jatkossa sateenkaarihistorian entistä aktiivisempi siirtäminen sukupolvelta toiselle voisi kuitenkin vahvistaa suomalaisen lhbtq-yhteisön kollektiivista muistia.

Muistojen ylisukupolvinen jakaminen ja yhdessä tallentaminen tukee sekä nuorten että vanhenevien lhbtq-ihmistien identiteetinmuodostusta. Itsensä asemoimisen osaksi yhteisön historiaa on nähty kasvattavan yhteisöön kuuluvuuden tunnetta vanhemmalla iällä, ja kollektiivisella muistilla on ylipäättään todettu olevan tärkeä rooli ihmisten identiteetinrakennuksessa.²³ Esimerkiksi 1800-luvulla Englannissa elänyt Anne Lister (1812–1881) tarvitsi tietoa menneisyyden naisuuksista rakentaakseen omaa identiteettiään naisista pitävänä naisena. Lister muun muassa luki antiikin teoksista kuvauksia homoseksuaalisista suhteista ja peilasi niitä omiin ihmissuhteisiinsa selvittäessään, voisivatko hänen kohtaamansa naiset olla kiinnostuneita naisista. Lister kirjoitti elämänsä aikana yli 7 000 sivua päiväkirjaa, josta noin kuudesosan hän kirjoitti salakoodikielellä. Kreikan kieleen pohjautunut salakoodi suojasi hänen päiväkirjoissaan etenkin seksuaalista kanssakäymistä kuvaavia kirjoituksia. Vuonna 1992 historioitsija Helena Whitbread käänsi osan päiväkirjoista ja julkaisi ne kokoelmana. West Yorkshire Archive Servicen kokoelmiin tallennetut päiväkirjat lisättiin UNESCO:n kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin vuonna 2011.²⁴

Esikuvien löytäminen vanhemmista polvista ja queer-historiasta on erityisen tärkeää sateenkaarinuorille, sillä nykyisissä historian opetussuunnitelmissa nuorten identiteetinrakennusta lähestytään usein vain yleisellä tasolla. Opetussuunnitelmat jättävät huomiotta pohdinnan esimerkiksi siitä, miten sukupuolen ja seksuaalisuuden normiston rikkomisia huomioivat historian oppikirjat voisivat tukea nykynuoria heidän omassa identiteettityössään.²⁵ Samanaikaisesti tutkimukset ovat osoittaneet menneisyyttä käsittelevän uuden tiedon vaikuttavan nuorten identiteettityöhön, jos sillä on kosketuspintaa heidän omille kokemuksilleen.²⁶

Perusopetuksen tavoin queer-historian yliopisto-opetuksen on kuvattu vähentävän sateenkaarevien yliopisto-opiskelijoiden historiattomuuden kokemusta ja auttavan heitä rakentamaan omaa identiteettiään suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan.²⁷ Tästä kertovat esimerkiksi transvestiittien ja transfeminiinien toiminnan historiaa Suomessa tutkineen Jean Lukkarisen tutkimukset sukupuolivähemmistöryhmän tutkimisen merkityksestä hänen omalle identiteettityölleen. Lukkarinen kiersi haastattelemassa Dreamwear Club ry:n historiaa tarkastelevaa pro gradu -tutkielmaansa varten kahdeksaa 59–82-vuotiasta suomalaista transaktivistia.²⁸ Hänen mukaansa sukupuolivähemmistöjen historian tallentamisen parissa työskentely auttoi häntä tarkastelemaan oman yhteisön historiaa erilaisista näkökulmista, ja vanhempien transaktivistien kohtaaminen juurrutti hänet tiukemmin osaksi sateenkaariyhteisöä.²⁹

Kuunteleminen voi toimia myös pedagogisena työvälineenä opettajan ja opiskelijoiden välisessä kohtauksessa. Tadashi Dozonon mukaan historiallisen ymmärryksen queeryttäminen edellyttää sitä, että opettaja kuuntelee paitsi aineistoja ja niiden kertomaa tarinaa menneisyydestä myös oppilaidensa ajatuksia sukupuolen

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt kotimaisissa muistiorganisaatioissa

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen historian tallentaminen muistiorganisaatioiden kokoelmiin alkoi Suomessa vuonna 2002 yhteistyöstä sukupuolentutkija Tuula Juvosen, Seta ry:n, Työväenmuseo Werstaan ja Työväen Arkiston välillä¹. Helsingissä toimiva Työväen Arkisto säilyttää erilaisia sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen järjestötoimintaan liittyviä aineistoja, ja sen yhteydessä toimiva Työväen muistitietotoimikunta on kerännyt aihepiiristä muistitietoa². Tampereella sijaitsevasta Työväenmuseo Werstaasta on muodostunut 2000-luvun aikana keskeinen toimija lhbtq-yhteisön materiaalsen historian säilyttäjänä. Museon kokoelmiin kuuluu lhbtq-elämiä käsitteleviä esineitä, valokuvia ja muita lahjoituskokonaisuuksia.³

Museoiden ja arkistojen ohella kirjastot ovat tallentaneet ja esitelleet sateenkaarihistoriallisia aineistoja. *Kirjasto*-lehdessä esimerkiksi pohdittiin sateenkaariväestöön kuuluvien käyttäjien tavoittamista jo numerossa 5/2014, ja Kallion kirjaston Sateenkaarihyly on ollut käytössä tammikuusta 2015. Myös Helsingin yliopiston kirjasto on ollut viime vuosina aktiivinen. Se on osallistunut Helsinki Pride -viikkoon vuodesta 2018 lähtien ja ollut mukana uudelleenjulkaisemassa 1990-luvun lesbotutkimuksen klassikkoteosta *Uusin silmin: Lesbinen katse kulttuuriin* (1996).⁴ Vuodesta 2018 lähtien Suomessa on lisäksi vietetty sateenkaarihistorian säilyttämistä ja tutkimusta esittelevää sateenkaarihistoriakuukautta, jonka järjestämistä koordinoi vuonna 2020 perustettu Sateenkaarihistorian ystävät ry. Kansainvälisesti sateenkaarihistoriakuukautta on juhlistettu Yhdysvalloissa vuodesta 1994 ja Iso-Britanniassa vuodesta 2004.⁵

Viitteet

- 1 Juvonen 2021c, 270–272.
- 2 Taavetti 2021; 2016.
- 3 Juvonen 2021c, 268–271, 279–281.
- 4 Ks. Helsinki Pride -viikosta Kirjastot.fi: kirjastot.fi/ammattikalenteri/kirjastojen-tapahtumat/helsingin-yliopiston-kirjasto-ensimmaista-kertaa; Uusin silmin -teoksesta Raudaskoski 2022.
- 5 Ks. sateenkaarihistoriakuukaudesta esim. Sateenkaarihistorian ystävät: sateenkaarihistoria.fi/sateenkaarihistoriakuukausi/; LGBT History Month: lgbthistory-month.com/background; Gowing 2018, 306–307.

ja seksuaalisuuksien moninaisuudesta, vaikka ne tuntuisivatkin hänestä aluksi vierailta.³⁰

Muistiorganisaatioiden olisi mahdollista toteuttaa samankaltainen menneisyyden moninaisuutta arvostava kohtaamisen tila avaamalla aktiivinen vuoropuhelu lhbtq-käyttäjensä kanssa. Tämä voitaisiin toteuttaa esimerkiksi kehittämällä toimintoja, jotka edesauttavat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkymistä muistiorganisaatioiden arjessa. Ansiokkaina esimerkkeinä toimivat Työväenmuseo Werstas, Kallion kirjasto ja Helsingin yliopiston kirjasto, jotka tarjoavat kävijöilleen sukupuolineutraalit wc:t ja ovat ottaneet marginaaliryhmät aktiiviseksi osaksi viestintäänsä. Kallion kirjasto on myös lisännyt sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä käsittelevän kirjallisuuden näkyvyyttä queer-kirjallisuutta esittelevällä Sateenkaarihyllyllä ja julistanut tilansa syrjintävapaaksi vyöhykkeeksi.³¹ Nämä sinällään pienet ja helposti toteutettavissa olevat eleet viestivät siitä, että lhbtq-ihmiset ovat tervetulleita kyseisiin muistiorganisaatioihin ja myös käyttämään niissä olevia aineistoja.³²

Kohti moninäkökulmaista menneisyyden kerrontaa

Sateenkaarinuorten ja lhbtq-yhteisön emansipatorinen samaistuminen etenkin menneisyyden ihmisten arkielämään on tärkeää, sillä niin Suomessa kuin monissa muissakin länsimaissa lhbtq-yhteisön historiaa on painotetusti tallennettu joko pride-historian tai niin sanotun kärsimyshistorian näkökulmasta. Vinoutunut painotus juontuu pitkälti siitä, että lhbtq-yhteisön historialla ja politiikalla on tiiviit suhteet toisiinsa, mistä johtuen sukupuoleen sekä seksuaalisuuteen kytkeytyvät termit ja kokemukset linkittyvät menneisyydessä koettuun sortoon ja sitä vastaan käytyyn vapautustaiseluun.³³ Tämä näkyy myös Suomessa, jossa kansalaisvaikuttamiseen ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen järjestötoimintaan liittyvät aineistot muodostavat suuren osan muistiorganisaatioiden kokoelmiin tallentuneista queer-aineistoista. Sen sijaan lhbtq-ihmisten arkisista elämästä kertovaa esineistöä on säilynyt huomattavasti vähemmän.³⁴ Poikkeuksellisen hyvin säilyneitä queer-esinekokoelmia edustavat taidekeräilijä Juhani Kirpilän (1931–1988) sekä harrastaja-arkeologi ja keräilijä Lauri Nautelan (1914–1998) kokoelmat. Niiden tarkastelu havainnollistaa, kuinka monialaisesti queer-identiteetit ovat näkyneet keräilijöiden arkielämässä ja mielenkiinnonkohteissa.³⁵

Queer-historianarratiivien monipuolistamiseksi olisikin tärkeää, että lhbtq-ihmisten arkielämiä dokumentoitaisiin esinetallennuksin ja näitä arkipäivästä kertovia menneisyyden paloja nostettaisiin muistiorganisaatioissa pride- ja aktivistinarratiivien rinnalle. Tämä voisi moninaistaa nykypäivän lhbtq-ihmisten käsityksiä yhteisönsä historiasta ja elämäntavoista, mikä mahdollistaisi entistä laajemmin erilaisista taustoista tulevien ihmisten emansipatorisen samaistumisen yhteisönsä historiaan. Esimerkiksi Suomessa lhbtq-ihmisten elämästä kertovia päivä-

kirjoja ei ole juurikaan tallentunut arkistoihin, ja erilaiset hiljaisuudet sekä aukot ovat olleet queer-ihmisten tuottamille aineistoille muutenkin tyypillisiä³⁶.

Kotimaisen queer-historian vinoumaa on myös korostanut se, että niin institutionaalisiin arkistoihin kuin menneisyyden julkiseen keskusteluunkin on tallentunut rikosoikeudellisiin ja lääketieteellisten keskusteluihin painottunut kertomus menneisyyden queer-elämästä³⁷. Koska Suomessa homoseksuaaliset teot olivat rikosoikeudellisesti tuomittavia vuosina 1894–1971, samansukupuolinen halu tuli näkyväksi usein niissä tilanteissa, joissa ihmisten katsottiin rikkovan lakia. Vastaavasti sukupuolen moninaisuus on tallentunut menneisyyden lähteisiin painotetusti sukupuolenkorjausleikkaukseen liittyvinä lääketieteellisinä keskusteluina.³⁸

Arkiset normin rikkomukset eivät ole 2020-luvulla enää täysin pimennossa, sillä lhbtq-yhteisön arjen historiaa on nostettu esiin esimerkiksi museonäyttelyissä. Suomessa yksi ensimmäisistä lhbtq-yhteisön historiaa esitelleistä näyttelyistä oli Työväenmuseo Werstaalla vuonna 2005 järjestetty *Vaarin paketti ja sateenkaarinappi*.³⁹ Sitä seurasi Vantaan kaupunginmuseossa vuonna 2007 järjestetty *Sateenkaari-Suomi*, joka oli laajuudessaan ensimmäisiä aihepiiriä kattavasti käsiteltyjä näyttelyitä⁴⁰. Viime vuosina teemaa on lähestytty myös suppeammista näkökulmista. Esimerkiksi Hotelli ja ravintolamuseo järjesti vuonna 2017 *Rakkauden tiloja – Nautinnon nälkä* -näyttelyn, joka perehdytti kävijänsä sateenkaarevan ravintolakulttuurin historiaan.⁴¹

Queer-elämästä kertovat näyttelyt eivät kuitenkaan välttämättä kerro muistiorganisaatioiden edistyksellisyydestä. Yhä edelleen sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus näkyy ennen kaikkea erikoisnäyttelyissä, kun taas cis- ja heteronormia haastavien menneisyyden jälkien kirjoittautuminen osaksi museoiden perusnäyttelyitä ei ole yhtä tavallista. Muistiorganisaatiot ovat myös vahvistaneet queer-elämien ulossulkemista menneisyyskäsitteistämme valitsemalla, järjestämällä ja säilyttämällä menneisyydestä aineistoa, joka on korostetun hetero- ja cisnormatiivista. Identiteetinrakennustyötä tukevien kertomusten löytämiseksi muistiorganisaatioilta vaaditaan kriittistä luentaa instituution omista tavoista ylläpitää normatiivisia menneisyyden tulkintoja, kuten tapoja määrittää, mikä on queeriä ja mikä ei.⁴²

Ann Cvetkovichin tunteiden arkiston (*an archive of feelings*) käsite kuvaa erityisen osuvasti erilaisten muistiorganisaatioiden ja queer-elämien latautunutta suhdetta. Cvetkovichin mukaan kulttuuriset tekstit toimivat julkisina varastoina tunteille, jotka merkityksellistyvät paitsi teksteissä myös niiden julkista käyttöä määrittävissä käytännöissä.⁴³ Muistiorganisaatioihin sovellettuna tämä tarkoittaa sitä, että menneisyyden queer-ihmisistä kertovat aineistot pitävät lähtökohtaisesti sisällään tunnelatauksia, jotka liittyvät normin ulkopuolella eläneiden ihmisten kokemuksiin. Ne kantavat mukanaan sekä muistoja sorrosta ja marginalisoinnista että niiden synnyttämästä vastarinnasta ja yhteisöllisyydestä. Mahdollisuudet voimaantumiseen olivat toki pitkään rajalliset. Etenkin ennen

homoseksuaalisuuden rikosleiman purkamista hankalat tunteet vaikuttivat osaltaan aineistojen tuhoutumiseen. Queer-elämien ja julkisten muistiorganisaatioiden välistä jännitteistä suhdetta onkin pyritty ratkaisemaan perustamalla esimerkiksi lhbtq-yhteisön omia arkistoja tai keskittämällä lhbtq-yhteisön historian keruu tietyille toimijoille niin maailmalla kuin meillä kotimaassakin⁴⁴.

Viime vuosina enemmistönarratiivia queeriyttävät tarinat ovat kuitenkin alkaneet vähitellen näkyä myös kotimaisissa näyttelyopastuksissa sekä perusnäyttelyiden teksteissä.⁴⁵ Tällä on merkitystä meidän kaikkien menneisyyskäsityksille. Tone Hellesundin mukaan muisti-

organisaatioihin tallentuneet jäljet queer-elämistä eivät nimittäin kerro vain marginaaliryhmien historian tallentamisesta, vaan ne viestivät laajemmin menneisyyden sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsityksistä⁴⁶. Toisin sanoen marginaaliryhmien näkyväksi tekeminen muistiorganisaatioissa ei ole tärkeää ainoastaan lhbtq-ihmisten emansipatoriselle identiteettityölle sekä historian kartuttamiselle. Seksuaali- ja sukupuolinnormien historiallinen tarkastelu auttaa myös laajemmin ymmärtämään menneisyyden käsityksiä sukupuolista sekä seksuaalisuuksista ja niiden moninaisista tavoista näkyä osana ihmisten identiteetinrakennusta, toimintaa sekä arkista elämää.

Viitteet

- 1 Hellesund siteeraa Danboltia 2016, 112. Queer-termillä viittaamme laajasti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin.
- 2 Esim. Taavetti 2021. Käytämme vähemmistöryhmä-käsitteen sijasta marginaaliryhmä-käsitettä, sillä jälkimmäinen korostaa laajemmin niitä muistiorganisaatioiden yhtäaikaista prosesseja, jotka tuottavat marginalisaatiota. Samankaltaista terminasettelua on käytetty esim. *Marginaaleista museoihin* -kirjassa. Ks. Rastas & Koivunen 2021, 8–9.
- 3 Esim. Juvonen 2021c, 270. Lhbtq-lyhenne tulee sanoista lesbo, homo, bi, trans, inter ja queer, joilla viitataan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan ihmisiä, joiden suuntautuminen ei ole hetero tai joiden sukupuolikokemus on eri kuin heille syntymässä määriteltä sukupuoli.
- 4 Taavetti 2021, 39.
- 5 Juvonen 2021b; Taavetti 2021, 39; Halberstam 1998.
- 6 Juvonen 2021b.
- 7 Taavetti 2021; Juvonen 2021c; Juvonen 2002, 49–51.
- 8 Esim. Hamm 2018, 26–30.
- 9 Danbolt 2009, 30.
- 10 Esim. Särkelä 2021, 59; Taavetti 2021, 48.
- 11 Ks. Esim. Finto.fi-sivun kuvaukset 'sukupuolisuus'-käsitteelle: [finto.fi/fi/search?clang=fi&q=sukupuolisuus&vocabs=Naisten välisistä suhteista](https://finto.fi/fi/search?clang=fi&q=sukupuolisuus&vocabs=Naisten%20välisistä%20suhteista) Juvonen 2021d.
- 12 Ks. Asiasanoituksesta esim. Karhu 2021.
- 13 Esim. Juvonen 2021a; Uuttu 2021.
- 14 Koulutus järjestettiin Turun Seudun Setan ja Wäinö Aaltosen museon yhteistyönä 19.4.2021. Kouluttajina toimivat Taija Ahlstedt, Jean Lukkarinen ja Outi Santavuori.
- 15 Taavetti 2021, 45–47.
- 16 Lakomäki ym. 2020, 438–439.
- 17 Ks. Islamia Queeristi -verkkosivu: islamiaqueeristi.fi/; BuraQ ry -verkkosivusto: buraq.fi/tietoameista/.
- 18 Ks. Kotimaisesta keskustelusta esim. Koivunen, Rastas & Kallio 2021, 33–48. Yhdysvalloissa Digital Transgender Archive (DTA) on kiinnittänyt asiaan huomiota lisäämällä kokoelmiinsa eri kulttuurisista taustoista tulevien transihmisten aineistoja ja luomalla sivuilleen Race and Ethnicity -oppaan aineistojen käytön tueksi: digitaltransgenderarchive.net/learn/raceandethnicity.
- 19 Juvonen 2019, 3. Muistitietokeruita toteuttavat sekä yksittäiset tutkijat ja tutkimusprojektit että muistiorganisaatiot yhteistyössä tutkijoiden kanssa. Myös yksittäisten tutkijoiden toteuttamien keruiden vastaukset useimmiten arkistoidaan, mitä avoimen tieteen ihanteetkin edellyttävät. Tässä tekstissä pohdimme muistitietokeruita nimenomaan muistiorganisaatioiden näkökulmasta.
- 20 Ks. esim. Hellesund 2016, 113, 117; Löfström 2021, 460.
- 21 Tatchell 2004.
- 22 Vuonna 2018 järjestettiin esimerkiksi 1990-luvun Nice Place -baarin muisteluilta Tampereella: seta.fi/tapahtumat/nice-place-muisteluilta-tampereen-tyovaen-museolla/.
- 23 Ks. Esim. Siverskog & Bromseth 2019, 336; Halbwachs 1992, 47–51.
- 24 Gowing 2018, 294; Clark 1996, 23–50. Anne Listerin kokoelma West Yorkshire Archive Servicen blogissa: wycatablog.wordpress.com/exhibitions/anne-lister/anne-lister-an-introduction/.
- 25 Löfström 2021.
- 26 Dozono 2017, 428.
- 27 Lukkarinen 2021b, 99.
- 28 Lukkarinen 2021a, 7.
- 29 Lukkarinen 2021c, 19–20.
- 30 Dozono 2017, 425–428.
- 31 Ks. Werstaasta Juvonen 2021c, 270–281 ja Kallion sekä Helsingin yliopiston kirjastoista Helmet-kirjastot: [helmet.fi/fi-FI/Kirjastot_ja_palvelut/Kallion_kirjasto/Kallion_omat/Sateenkaarihylly; Translasten ja nuorten perheet ry, Sukupuolineutraalit wc: Suomessa: transperheet.fi/wc/](https://helmet.fi/fi-FI/Kirjastot_ja_palvelut/Kallion_kirjasto/Kallion_omat/Sateenkaarihylly;Translasten%20ja%20nuorten%20perheet%20ry;Sukupuolineutraalit%20wc;Suomessa:transperheet.fi/wc/); Kirjastot.fi: [kirjasto-julistautuu-150-vuotisjuhla-vuonnaan-syrjinnasta-vapaak-3b8d8e](https://kirjastot.fi/tiedotteet/helsingin-kaupungin-kirjasto-julistautuu-150-vuotisjuhla-vuonnaan-syrjinnasta-vapaak-3b8d8e).
- 32 Esim. Rawson 2009, 127.
- 33 Ks. Kärsimys- ja pride-historioista esim. Gowing 2018, 294.
- 34 Ks. Lahtinen 2013; Juvonen 2021c. Esimerkiksi Työväenmuseo Werstaan kokoelmista lhbt-hakusanalla saatavista queer-esineistä (1 268 kappaletta) suuri osa on rintamerkkejä, flajereita ja järjestötoiminnasta kertovia esitteitä, vaikka haulilla löytyykin jo kiittävä määrä muuta esineaineistoa, kuten mekkoja, postikortteja ja mukeja. Ks. Arjenhistoria.fi, sanahaku hakusanalla "lhbt": arjenhistoria.fi/actions/search.php?s_start=0&cs_class=2&cs_fulltext=lhbt.
- 35 Ks. Kirpilän kokoelmasta Montell 2017 ja Lauri Nautelasta Liedon museo: liedonmuseo.fi/lauri-nautela.
- 36 Paqvalén 2021; Kauppinen 2016. Yksi säilynyt aineisto on esimerkiksi Harald Gallénin (1880–1931) päiväkirja, jossa hän kertoo matkoistaan ulkomaille ja puhuu homoseksuaalisista kokemuksistaan. Paqvalén 2021, 227–238.
- 37 Edenheim 2013; Taavetti 2021.
- 38 Parhi 2019, 148–152; Taavetti 2021.
- 39 Kallio 2006, 44.
- 40 Hiltula 2007, 9–10.
- 41 Ks. Hotelli- ja ravintolamuseo: hotelliravintolamuseo.fi/nayttely/nautinnonalka/ ja hotelliravintolamuseo.fi/news_articles/sateenkaarevien-ravintolamuistojen-keruu/.
- 42 Ks. Esim. Stearns 2010; Middleton 2020.
- 43 Cvetkovich 2003, 7–12.
- 44 Hellesund 2016.
- 45 Sama. Ks. esim. Queer-katse arkkitehtuurin ja tilan historiaan -opetus Eläköön Wivi Lönn! -näyttelyssä, Arkkitehtuurimuseo: mfa.fi/tapahtumat/teemaopetus-queer-katse-arkkitehtuuriin-ja-tilan-historiaan/. Arkkitehtuurimuseolla suunnitellaan myös perusnäyttelyn queeriyttämistä lähivuosina.
- 46 Hellesund 2016, 113, 117.

Kirjallisuus

- Clark, Anna, Anne Lister's Construction of Lesbian Identity. *Journal of the History of Sexuality*. Vol. 7, No. 1, 1996, 23–50.
- Cvetkovich, Ann, *An Archive of Feelings. Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Duke University Press, Durham 2003.
- Danbolt, Mathias, Touching History. Archival Relations in Queer Art and Theory. Teoksessa *Lost and Found. Queering the Archive*. Toim. Mathias Danbolt, Jane Rowley & Louise Wolthers. Kunsthallen Nikolaj, Copenhagen 2009, 27–54.
- Dozono, Tadashi, Teaching Alternative and Indigenous Gender Systems in World History. A Queer Approach. *The History Teacher*. Vol. 50, No. 3, 2017, 425–447.
- Edenheim, Sara, Lost and Never Found. The Queer Archive of Feelings and Its Historical Propriety. *differences. A Journal of Feminist Cultural Studies*. Vol. 24, No. 3, 2013, 36–62.
- Gowing, Laura, LGBT Histories and the Politics of Identity. Teoksessa *History, Memory and Public Life*. Toim. Anna Maerker, Simon Sleight & Adam Sutcliffe. Routledge, London 2018, 294–316.
- Halberstam, Jack, *Female Masculinity*. Duke University Press, Durham 1998.
- Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*. (Les cadres sociaux de la mémoire, 1952). Toim. & käännt. Lewis A. Coser. The University of Chicago Press, Chicago 1992.
- Hamm, Kalle, Gaykätkö: kätkemistä vai löytämistä? Teoksessa *Suomi 100 – sateenkaaren väreissä. Blogikirjoitukset 2016–2018*. Kulttuuria Kaikille -palvelu, 2018, 26–30. Verkossa: cultureforall.fi/doc/Suomi_100_-_Sateenkaaren_vreiss/Suomi100-sateenkaariblogit-2016-2018_KOOSTE.pdf
- Hellesund, Tone, Skeivt Arkiv. The Establishment of a Queer Historical Archive in Norway 2012–2015. *Lambda Nordica*. No. 3–4, 2016, 111–134.
- Hiltula, Leena, Lukijalle. Teoksessa *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Toim. Kati Mustola & Johanna Pakkanen. Like, Helsinki 2007, 9–10.
- Juvenon, Tuula, Aikamatkalle sateenkaarihistorian sanakirjan avulla. *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia*, 2021a. Verkossa: sateenkaarihistoria.fi/aikamatkalle-sateenkaarihistorian-hakusanakirjan-avulla/.
- Juvenon, Tuula, Historiantutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2021b, 66–76.
- Juvenon, Tuula, Kohti sateenkaarevaa museota. Teoksessa *Marginaaleista museoihin*. Toim. Anna Rastas & Leila Koivunen. Vastapaino, Tampere 2021c, 267–286.
- Juvenon, Tuula, ”Rakas ystävä!” – 1800-luvulla eläneiden naisten keskinäiset rakkaussuhteet. *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia* 2021d. Verkossa: sateenkaarihistoria.fi/rakas-ystava-1800-luvulla-elaneiden-naisten-keskinaiset-rakkaussuhteet/
- Juvenon, Tuula, Nimeämisen mahti. Sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavien termien suhteisuudesta. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 1–2/2019, 1–21.
- Juvenon, Tuula, *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia. Homoseksuaalisuuden rakentuminen sotien jälkeisessä Suomessa*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Kallio, Kalle, Eri-laista historiaa Werstaalla. *Museokello* 1/2006, 44–46.
- Karhu, Miska, Transvestiitti vai henkilö, jolla on hame? *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia* 2021. Verkossa: sateenkaarihistoria.fi/transvestiitti-vai-henkilo-jolla-on-hame/
- Kauppinen, Antti, *MSC Finland Tom's Club: Neljäkymmentä vuotta historiaa = MSC Finland Tom's Club: Forty Years of History*. MSC Finland Tom's Club, Helsinki 2016.
- Koivunen, Leila, Rastas, Anna & Kallio, Kalle, Vastuullinen museotyö. Teoksessa *Marginaaleista museoihin*. Toim. Anna Rastas & Leila Koivunen. Vastapaino, Tampere 2021, 21–56.
- Sami Lakomäki, Sirpa Aalto & Ritva Kylli, Näkymättömissä ja kuulumattomissa? Saamelaiset ja koloniaaliset arkistot. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2020, 438–450.
- Lahtinen, Jussi, Arkista esineistöä ja kansalaisaktiivisuuden rekvisiittaa – Reportaasi Työväenmuseo Werstaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen elämää tallentavasta LHBTIQ-kokoelmasta. *Hybrislehti* 2013. Verkossa: hybrislehti.net/arkista-esineist-ja-kansalaisaktiivisuuden-rekvisiittaa
- Lukkarinen, Jean, *Kirjeenvaihtoa, vertaistukea ja vaikutustoimintaa. Dreamwear Club ry. sukupuolivähemmistöjen toimijuus ja toiminnan tilat Suomessa vuosina 1990–2011*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, 2021a.
- Lukkarinen, Jean, Sukupuolivähemmistöjen historian opetus yliopistoissa. Opiskelijaja vähemmistönäkökulma. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2021b, 98–101.
- Lukkarinen, Jean, Vanhoja lehtiä ja uusia tuttavuuksia: Dreamwear Clubin historiaa tutkimassa. *Dreamwear* 1/2021c, 19–20.
- Löfström, Jan, Millainen historian opetus tukisi ymmärrystä historian käytöstä paremmin? *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2021, 457–462.
- Middleton, Margaret, Queer Possibility. *Journal of Museum Education*. Vol. 45, No. 4, 2020, 426–436.
- Montell, Sami, Queer-teema houkutteli museoon ennätysyleisön – Seuraavat kierrokset maalisi- ja huhtikuussa. *QX* 26.2.2017. Verkossa: qx.fi/kulttuuri/233300/queer-teema-houkutti-museoon-ennatysyleisön-seuraavat-kierrokset-maalisi-ja-huhtikuussa/
- Paqvalén, Rita, *Queera minnen, Essäer om tysdtnad, längtan och motstånd*. Schildts & Söderströms, Helsingfors 2021.
- Parhi, Katariina, *Sopeutumattomat. Psykopatian historia Suomessa*. Siltala, Helsinki 2019.
- Rastas, Anna & Koivunen, Leila, Johdanto. Teoksessa *Marginaaleista museoihin*. Toim. Anna Rastas & Leila Koivunen. Vastapaino, Tampere 2021, 7–18.
- Raudaskoski, Kaura, 1990-luvun lesbotutkimusta kokoava teos julkaistu uudelleen avoimena verkossa. *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia* 2022. Verkossa: sateenkaarihistoria.fi/1990-luvun-lesbotutkimusta-kokoava-teos-julkaistu-uudelleen-avoimena-verkossa.
- Rawson, K. J., Accessing Transgender // Desiring Queer(er?) Archival Logics. *Archivaria*. Vol. 68, 2009, 123–140.
- Siverskog, Anna & Bromseth, Janne, Subcultural Spaces. LGBTQ Aging in a Swedish Context. *The International Journal of Aging and Human Development*. Vol. 88, No. 4, 2019, 325–340.
- Steorn, Patrik, Queer in the museum. Methodological reflections on doing queer in museum collections. *Lambda Nordica*. Vol. 15, No. 3–4, 2010, 119–143.
- Särkelä, Sanna, Museokokoelmat, kieli ja tieto. Teoksessa *Marginaaleista museoihin*. Toim. Anna Rastas & Leila Koivunen. Vastapaino, Tampere 2021, 59–65.
- Taavetti, Riikka, ”Jotta meidät muistettaisiin sellaisina kuin elimme”. Queerit äänet ja muistitietoarkeistojen hiljaisuudet. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 1–2/2021, 37–53.
- Taavetti, Riikka, A marshall in love. Remembering and forgetting queer pasts in the Finnish archives. *Archival Science*. Vol. 16, No. 3, 2016, 289–307.
- Tatchell, Peter, Inside the gay museum. *Guardian* 8.6.2004. Verkossa: theguardian.com/education/2004/jun/08/higher-education.politicsandthearts
- Translasten ja -nuorten perheet ry, Sukupuolineutraalit wc:t Suomessa. Verkossa: transperheet.fi/wc/
- Uuttu, Emil, Huomioita transihmisä koskevan digitalisoidun kulttuuriperintöaineiston julkisista kuvailutiedoista. *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia* 2021. Verkossa: sateenkaarihistoria.fi/huomioita-transihmisia-koskevan-digitalisoidun-kulttuuriperintöaineiston-julkisista-kuvailutiedoista/
- West Yorkshire Archive Service, Anne Lister – An Introduction. *Catalogue – Preserve the past, serve the present, protect the future*. Verkossa: wyascatatalogue.wordpress.com/exhibitions/anne-lister/anne-lister-an-introduction/

Raili Kaupin kirjastofilosofiaa

”Filosofian harjoittamista kuten kehittyntä henkistä elämää ylipäättänsä, ei voi ajatella ilman kirjastoa, kirjasto ilman filosofiaa ei taas ole kirjasto, vaan kokoelma kirjoja. Kirjaston tekee kirjastoksi yksi yhtenäinen idea, joka on luonteeltaan filosofinen; sivistyksen ylläpitäminen ja edistäminen.”

Näin aloitti Tampereen yliopiston täysinpalvellut filosofian professori Raili Kauppi (1920–1995) *Kirjastolehdessä* 1958 ilmestyneen kirjoituksensa ”Leibniz ja kirjasto”¹. Kaupin 21 vuotta kestänyt kirjastoura alkoi Helsingin kaupunginkirjastossa vuonna 1942. Hän aloitti kirjastoharjoittelijana ja eteni lopulta aina apulaiskirjastonjohtajaksi asti. Tämän jälkeen Kauppi siirtyi Tampereen yliopiston edeltäjän, Yhteiskunnallisen Korkeakoulun, kirjasto-opin lehtoriksi kirjastoneuvos Helle Kannilan (1896–1972) seuraajaksi vuosiksi 1963–1969. Kauppi ryhtyi myös hoitamaan jo vuonna 1966 Tampereen yliopiston vastaperustettua filosofian professuuria, johon hänet hakuprosessin jälkeen vakituksena nimitettiin vuonna 1969. Tässä tehtävässä hän toimi, kunnes jäi eläkkeelle 1985. Jo heti eläköitymisvuonna Kauppi perusti Tampereen kaupunginkirjastoon Filosofian illat, joihin hän osallistui aktiivisesti aivan viimeisiin vuosiinsa asti. *niin & näin* -lehti järjestää niitä edelleen pääkirjasto Metsossa yhteistyössä kaupungin kanssa². Yleisesti voikin todeta, että työ kirjastossa oli toinen luonteva lähtökohta Kaupin kehittämälle kirjastofilosofialle. Toinen oli suunnattoman monialaisen Leibnizin ajattelu, johon Kauppi oli hyvin perehtynyt.

Kirjastofilosofia

Kirjastofilosofialla Kauppi tarkoitti kirjastotoiminnan filosofisia perusteita, jonka keskeisenä kysymyksenä hän piti kirjaston tehtävän pohtimista. Kirjaston tehtävänä ei hänen mielestään ollut ainoastaan tiedon kokoaminen, säilyttäminen ja levittäminen vaan kulttuurin kaikinpuolinen viljely. Kulttuurilla Kauppi puolestaan tarkoitti sellaista sosiaalista muodostetta, joka syntyy ja kehittyy yhteisöissä, joiden piirissä ihmisyksilö kasvaa ja joihin yleensä sopeutuu.

Kirjastolaitos julkisena instituutiona on yksi kehittyneen kirjallisen kulttuurin muoto. Siihen kuuluu oleellisesti eettinen näkemys, jonka mukaan jokaisen ihmisen on voitava kirjaston avulla kehittää itseään ihmisenä. Kirjastolla on näin ollen sivistystehtävä: kehittää ihmis-yksilön myötäsytntäisiä taipumuksia. Tämän eettisen näkemyksen kirjaston sivistystehtävästä voi sanoa olleen Raili Kaupin kirjastofilosofian ydin.

Kaupin kirjastofilosofia lähtee yksilön ja kirjaston välisestä suhteesta – tarkemmin sanoen yksilön kehityksestä. Kirjaston kannalta oleellista on nimenomaan yksilön henkinen kehitys. Kun yleisen kirjaston tehtävänä on sivistyksen levittäminen, niin yksilön kohdalla tämä sivistys ei voi Kaupin mukaan tarkoittaa mitään muuta kuin älyllistä, esteettistä ja eettistä elämää. Osa tätä elämää on jatkuva älyn kehittäminen sekä tunne- ja viettielämän kehitys ja kypsyminen. Yksilön henkisestä kehityksestä puhuttaessa onkin pidettävä mielessä, että Kaupille se on vietinomaista ja perustuu fysikaaliseen aivotoimintaan sekä biologiseen elämään.

Yksilön henkisen kehityksen mahdollisuudet ja suunnat ovat biologisesti rajatut. Toisin sanoen tietyt perityt tekijät antavat henkiselle kehitykselle ne puitteet, jotka määräävät, mitä, miten ja kuinka pitkälle yksilö voi mahdollisuuksiaan toteuttaa. Kauppi varoittaa kuitenkin kuvittelemasta, että biologia määräisi ihmisen kohtalon. On huomioitava myös ympäristötekijöiden suuri merkitys ja se, että niihin voidaan ainakin jossain määrin vaikuttaa. Kauppi korostaa, että nimenomaan kirjasto voi muodostua yksilölle mitä merkityksellisimmäksi ympäristötekijäksi. Yksilön mahdollisuuksista on Kaupin mukaan vaikea sanoa mitään varmaa ennen kuin näemme ne toteutuneina. Aina on mahdollista, että jokin toinen menetelmä, toinen yritys tai toinen suhtautumistapa johtaa tavoitteeseen.

Yksilön kehityksessä Kauppi ottaa erikseen tarkasteltavakseen persoonallisuuden kehityksen. Sen päämääränä hän pitää sellaista maailmankatsomusta, joka perustuu selkeään tieteelliseen maailmankuvaan, sekä sellaista itsensä toteuttamista, joka perustuu oman itsensä ja asemansa tuntemiseen maailmankaikkeudessa. Kun tähän teoreettiseen päämäärään vielä kytkeytyy tasapainoinen tunne- ja tahtuelämä, ilmaisee Kauppi yksilön kehityksen lopullisen päämäärän Bertrand Russellin (1872–1970) sanoin: ”ennen kaikkea yksilön, kuten Leibnizin monadien, tulee kuvastaa maailmankaikkeutta”.³

Kirjasto ja Leibniz

Yksi kirjaston universaalien sivistystehtävän kaikkein selvimmin oivaltaneista ja julkituoneista ajattelijoista oli filosofian ja hengenelämän suurimpiin edustajiin

Kauppi Tampereen pääkirjasto Metsossa. Kuva: Raili Kaupin arkisto.

lukeutuva Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716). Kauppi puolestaan oli maailman johtavia Leibnizin logiikan asiantuntijoita ja jatkoi Leibnizin ideoiden intensiivisen käsitteorian kehittelyä. Hänen kirjastofilosofiansa onkin silmiinpistävä yhdenmukainen Leibnizin näkemysten kanssa.

Kirjasto oli Leibnizin käsityksen mukaan yhtä välttämätön kuin kirkko ja koulu. Leibnizin ideaalina oli universaali kirjasto, *bibliotheca universalis*, jonka tulee sisältää kaikkien alojen merkittävimmät teokset. Sen tuli olla kuin kokous, jossa kaikkien aikojen ja kaikkien kansojen suurimmat ihmiset esittävät meille valikoiduimpia ajatuksiaan. Kirjaston pitäminen tasokkaana edellyttää kuitenkin jatkuvaa kokoelmien ylläpitoa lisäyksineen ja täydennyksineen, ja näin ollen kirjastotoiminta vaatii myös säännöllisiä määrärahoja. Kirjastonhoitajana toimiessaan Leibniz käyttikin kirjastolle myönnetty määrärahat tehokkaasti noudattaen periaatetta, jonka mukaan kirjaston arvo riippuu ensi sijassa sinne hankittujen teosten tasosta.

Kirjaston kirjojen järjestämisen yhteydessä Leibniz joutui tekemisiin myös luokitusjärjestelmän kanssa. Luokitusjärjestelmä vastasi lähinnä tieteiden perinteistä järjestystä. Leibnizin tieteellisen ohjelman tavoitteena oli muun muassa laatia laaja ensyklopedia, jonka tarkoituksena oli esittää koottuna ja järjestettynä tärkeimmät ihmisten eri aloilla saavuttamat tiedot. Tähän ohjelmaan sisältyi sekä käsitteiden että tieteellisten totuuksien yleisen ja yhtenäisen systeemin luominen. Tämän systeemin luomisen edellytyksenä oli Leibnizin mukaan

yleistiede, *scientia generalis*, eli logiikka, jota hän piti tärkeimpänä asiana ihmiskunnalle. Leibniz joutui kuitenkin toteamaan, että tieteet muodostavat jakamattoman ykseyden samalla tavalla kuin valtameri ja että traditionaaliset tieteiden rajat ovat yhtä mielivaltaisia kuin viivat, joilla esimerkiksi Pohjanmeri erotetaan Atlantin valtamerestä.

Leibnizin toiminta kirjastoalalla oli osa hänen laajempaa sivistysohjelmaansa, jonka perusteet puolestaan sisältyivät hänen filosofiaansa ja yleiseen tieteelliseen toimintaansa. Leibnizin sivistysohjelman lopullinen päämäärä oli yksilössä tapahtuva hengen täydellistyminen. Täydellisyys tarkoittaa Leibnizillä mahdollisimman suurta olemassaolon määrää. Tämä merkitsee yksilön ominaisuuksien ja taitojen mahdollisimman monien potentiaalisten mahdollisuuksien toteutumista mahdollisimman suuressa mitassa, mikä puolestaan on mahdollista vain yksilön kaikinpuolisessa ja tasapainoisessa kehityksessä.

Kirjasto ja sivistys

Yleisen kirjaston ”yleisyyden” Kauppi ymmärsi kahdella tavalla: ensinnäkin kirjasto on tarkoitettu kaikkien käytettäväksi ja toiseksi se, universaalikirjastona, sisältää kirjallisuutta kaikilta aloilta. Yleisen kirjaston universaalisuudesta seuraa, että sen on voitava palvella ihmistä kokonaisuutena, suhteessa ihmisen elämän kokonaisuuteen.

Leibnizia seuraten Kauppi ajatteli, että yleisen kirjaston tehtävänä on sivistyksen ylläpitäminen ja edis-

”Pääasia ei kirjastossa ole se sinänsä tärkeä seikka, että kirjoja luetaan ja että lainaustilasto kasvaa. Oleellista on se, mitä ihmiset lukemistaan kirjoista saavat.”⁴

– Raili Kauppi

täminen. Sivistyksessä on kysymys yksilön muotoutumisesta ja kasvusta ihmisenä. Se on ihmisessä itsessään kasvava kehitystapahtuma, jossa muotoutuu henkilökohtainen maailmankatsomus sekä käsitys omasta itsestä ja ihmisenä olemisesta yleensä. Kirjat ovat sivistystoiminnan perusta, mutta ne ovat tietenkin vain välineitä. Olennaista on se, mitä ihminen lukemastaan omaksuu maailmankatsomuksensa rakentamiseksi. Sivistyksen kannalta kirjan lainaamista tai lukemista merkityksellisempää on, että ihminen elää kirjan.

Ihmisen sivistyksen on oltava universaali: ehkei siihen voi sisältyä kaikki, mutta siihen voi sisältyä yleisin tieto ja yleisimmät käsitteet kaikilta aloilta. Lisäksi jokaisella ihmisellä on omat erityiset taipumuksensa ja viehtymyksensä erilaisiin asioihin. Näin ollen on tärkeää, että kirjaston kirjavalikoima antaa käyttäjilleen yleiskuvan ihmisen kulttuurin kokonaisuudesta, niin tieteen kuin taiteenkin osalta. Lisäksi on välttämätöntä, että kirjastot harjoittavat yhteistoimintaa voidakseen siten tyydyttää käyttäjäkuntansa erilaiset henkiset tarpeet myös kirjaston oman kirjavalikoiman ulkopuolelta.

Kauppi suhtautui tietokoneiden tuloon kirjastoon kahtalaisesti. Yhtäältä ne ovat tehokkaita välineitä kirjaston tehtävien hoidossa sekä palvelevat osaltaan ihmisen sivistystehtävässä kuten kirjat ja kirjastotyöntekijätkin, mutta toisaalta ne eivät tarjoa mallia ihmisen henkisellevä kasvulle. Ne eivät myöskään anna herätteitä, saati ihmisen kasvutapahtuman edellyttämää rohkaisua, jollaista voi saada vain toiselta ihmiseltä, kirjastotyöntekijältä, joka toisin kuin kone ymmärtää ihmisen puutteellisestikin ilmaistun tarpeen.

Kirjasto ja sivistystyö

Kaupin mielestä kirjaston mahdollisuudet ja tehtävät eivät rajoitu ainoastaan kirjojen lainaamiseen tai kirjoja tarvitsevien opastukseen. Kirjastotyöntekijät ovat oikeammin sivistystyöntekijöitä, joiden tehtäviin kuuluu paitsi henkisen elämän herättäminen ja vaaliminen itsessään ja kirjastonkäyttäjissä, myös sivistyselämän kaikinpuolinen edistäminen. Sivistyselämällä Kauppi tar-

koitti henkisesti kehittyvien ihmisten vuorovaikutusta henkisten arvojen luomiseksi ja niistä nauttimiseksi. Sivistyselämän psykologiset edellytykset ovat Kaupin mukaan ihmisen aivorakenteisiin pohjautuvat lajityypilliset teoreettiset, esteettiset ja eettiset vietit. Näiden viettien pakotuksesta syntyvä henkinen elämä ilmenee opiskeluna, jonka päämääränä on ihmisyyden ja tieteen vaatimukset tyydyttävän maailmankatsomuksen luominen. Näiden ajatusten taustalla on selvästi nähtävissä Kaupin filosofianopettaja Eino Kailan (1890–1958) samoin kuin kirjastomies, filosofi ja matemaatikko Uno Saarnion (1896–1977) vaikutus.

Kirjaston sivistystyö on parhaimmillaan kirjastokerhoyönä. Kirjastokerhoyö on yhtä aikaa sekä kirjastotyötä että sivistyselämää: siinä tähdätään kirjaston yhä runsaampaan ja syvällisempään käyttöön samalla kun kirjastotyöntekijät ja kirjaston käyttäjät opiskelevat ja keskustelevat yhdessä.

Kirjastokerhoyö ei ollut Kaupille vain kaunis ajatus. Helsingin kaupunginkirjastossa aloitettiin vuonna 1942 kirjastokerho, jonka tarkoituksena oli edistää amatööriopiskelua ja elävöittää henkisiä arvoja. Termi ”amatööriopiskelu” on peräisin kerhon avaussanat lausuneelta Uno Saarniolta, joka tuolloin toimi Helsingin kaupunginkirjaston johtajana. Amatööriopiskelussa tavoitellaan maailmankatsomusta erotuksena ”ammattiopiskelusta”, joka tähtää ammattipätevyyteen tai sen ylläpitoon.

Kauppi itse opetti kerhossa matematiikkaa ja logiikkaa. Niiden opiskelun hän katsoi olevan välttämätöntä, jotta muodostettu maailmankatsomus täyttäisi myös tieteelliset vaatimukset, eli olisi ristiriidaton ja tarkasti ajateltu. Lisäksi hän katsoi matematiikan vapauttavan ihmisen niistä näkemyksellisyyteen liittyvistä psyykkisistä rajoituksista, jotka estävät ymmärtämästä nykyistä tieteen tuloksiin perustuvaa maailmankäsitystä. Kaupista tällainen tieteellinen käsitys maailmasta on syvällisimmillään käsitettävissä vain matematiikan avulla.

Raili Kaupin kirjastofilosofia ihmisen kehitys on itseisarvo; kirjat, kirjastot ja kirjastotyöntekijät ovat tämän kehityksen välineitä. Jokainen ihminen kehittyy omien mahdollisuuksiensa mukaisesti; hänellä on omat päämääränsä ja omat kasvun mittapuunsa. Kirjasto voi – ja sen tulee – auttaa ihmistä kasvamaan ja kehittymään.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Kirjoitus on julkaistu uudelleen teoksessa *Raili Kaupin kirjoitukset 2. Kirjasto, sivistys, kasvatus*. Toim. Ismo Koskinen & Jari Palomäki. Tampere University Press, Tampere 2000, 19–28.
- 2 Ks. filosofianillat.fi
- 3 Raili Kauppi, *Kirjasto ja yksilön kehitys* (1950). Teoksessa *Kaupin kirjoitukset 1. Elämäkerta vuoteen 1963. Vähäisiä kirjoituksia, bibliografia*. Toim. Ismo Koskinen. Tampere University Press, Tampere 2008, 371–375 (374). Verkossa: urn.fi/URN:IS-BN:978-951-44-7336-4. Kauppi ei anna alkuperäistä viitettä, mutta se on Bertrand Russell, *Education and the Social Order*. Allen & Unwin, London 1932, 10.
- 4 Kauppi 2008, 373.

Tieto, tiedon puute ja tiedon käyttö¹

Annettu otsake on erinomaisen laaja-alainen. Yleisesti voisi todeta, että tiedon saavuttaminen on vaikeaa, sen puute on suuri ja sen käyttö moninaista. Seuraavassa pyritään esittämään vain eräitä filosofisia huomautuksia tiedosta ja sen merkityksestä ihmiselle erityisesti kirjastoa silmällä pitäen. Tietoteoreettiset tarkastelut jäävät tällöin syrjään. Päähuomio kiinnitetään ihmiseen ja hänen suhteeseensa tietoon.

Tiedosta, sen saavuttamisesta ja koulutuksesta puhutaan usein kuin olisi kysymys kulutushyödykkeistä: tietoa ja taitoa tuotetaan ja kulutetaan. Tässä ilmenee eräs nykyajan maailman- ja ihmiskäsityksen laajalle levinnyt piirre, nimittäin ekonominen ajattelun määräävä vaikutus. Ihminen nähdään tuotannon välineenä, kuluttajana ja vieläpä tuotteena. Ihmistä kuten luontoa ja kaikkea elinympäristöön kuuluvaa arvioidaan taloudellisia mittapuita käyttäen.

Kysymyksessä on tällöin ihmistä koskevan tiedon puute, erityisesti filosofisen, ihmistä koskevan kokonaiskäsityksen puuttuminen. Tämä puute on myös havaittu. On oireellista, että filosofinen antropologia, ihmisen tutkimus, on viime aikoina eri tahoilla tullut ajankohtaiseksi.

Filosofinen antropologia joutuu tekemisiin vaikeiden ongelmien kanssa. Eräs olennainen vaikeus sisältyy siihen, ettemme voi katsoa, että ihminen olisi ihmisenä valmis. Ihmisenä oleminen on pikemminkin ongelma ja tehtävä. Ilmaukset, joilla ihmistä on luonnehdittu, *homo sapiens* ja *animal rationale*, ovat ennenaikaisia: on ilmeistä, että ihminen varsin vähän käyttää järkeään. Ja koska ihminen ei ole valmis, ei ihmistä koskevaa tietoa voi mahdollistaa mihinkään valmiiseen kaavaan. Emme tiedä, mitä olemme; vielä vähemmän tiedämme tois- taiseksi toteutumattomista mahdollisuuksistamme. Ihminen ennen kirjoitustaidon keksimistä ei voinut kuvitella niitä näköaloja, joita jo vaatimaton pieni kirjasto pystyy käyttäjälleen avaamaan.

Joka tapauksessa voi todeta, että tieto, sen tarve ja sen käyttö on olennaisesti ihmiselämään kuuluva asia. Ihmiselle on ominaista kyky käyttää käsitteitä, oivaltaa yleinen yksilöllisessä: ihmisyyys ihmisissä ja lukumäärä joukossa. Tämä mahdollistaa tiedon. Käsitteellinen ajattelu tekee myös mahdolliseksi inhimillisen kielen, jonka avulla tietoa voidaan ilmoittaa toisille. Kieltä ja yleensä symbolien käyttöä on pidetty jopa ihmisen määrittelevänä tunnusmerkkinä. Tiedon kokoamisen ja kehittämisen

kannalta oli kirjoitustaidon keksimisellä ensiarvoinen merkitys. Kun kirjoittaminen oli opittu, syntyi kirjoja. Intialaiset kirjoittivat muistiin vedat ja kreikkalaiset Homeroksen runot. Ja kirjojen mukana syntyivät kirjastot. Kirjasto on olennaisesti ihmiselämään kuuluva asia. Sen synty merkitsee ihmisen myötäsyttyisten mahdollisuuksien toteutumista ja sen käyttö on omiaan edelleen johtamaan ihmiseen sisältyvien mahdollisuuksien toteutumiseen. Kirjoilla voi olla moninainen vaikutus. Tämän vuoksi niitä on kautta aikojen ylistetty; niitä on myös pelätty ja pyritty torjumaan niiden vaarallisuuden vuoksi.

Kirjastoa voi sen eräältä puolelta tarkastella tietoa ko- koavana, säilyttävänä ja käyttöön saattavana laitoksena. Kirjaston käyttäjistä huomattava osa etsii joko tietoa yleensä tai määrättyä asiaa koskevia tietoja.

Tietoa voidaan tavoitella välineenä jonkin päämäärän saavuttamiseksi tai itseisarvona. Tietoa voidaan etsiä välineenä käytännön ongelmien ratkaisemiseksi tai ammattia varten, ammattitaidon saavuttamiseksi tai täydentämiseksi. Kun tietoa tavoitellaan itseisarvona, sen etsiminen ja hankkiminen on yhteydessä ihmisen henkisen kasvun kanssa. Tämä on toimintaa, joka on oma tarkoituksensa ja jonka ei tarvitse edellyttää muita tarkoituksia. Sen itseisarvoluonnetta on Aristoteles klassisella tavalla kuvannut *Nikomakhoksen etiikassa*, jossa teoreettisen toiminnan merkitys ihmiselämässä on selkeästi oivallettu.

Tietoa etsivä ihminen useissa tapauksissa tulee kirjastoon. Ellei hän itse oivalla tulla, voi kirjasto tehdä varsin vähän hänen hyväkseen; nykyiset voimavarat tuskin riittävät kirjastoon saapuvien palvelemiseen. Kirjastoon saapuva useissa tapauksissa tietää, mitä tarvitsee, ja osaa sen ilmaista. Pätevä kirjastonhoitaja pystyy tällöin selvittämään, onko haluttu tieto saatavilla ja miten. Tällöin kirjastonhoitajan taito ja intressi joutuu koe- tukselle, samoin silloin, kun asiakas ei halua tai uskalla sanoa, mitä etsii. Mutta on tapauksia, joissa asiakas ei tiedä sitä itsekin. Kysymyksessä on tiedon tarve, joka ei ole vielä tullut tietoiseksi kohteestaan. Tällaisissa tapauksissa kirjasto voi antaa herätteitä ja avata näköaloja.

”Kirjasto ei voi antaa käyttäjälleen valmista tietoa. Tiedon omaksuminen on vähittäistä omakohtaista oppimista ja oivaltamista. Kirjasto tarjoaa tähän mahdollisuuksia ja välineitä. Kirjasto voi antaa herätteitä, mutta ei opettaa.”

Hyvin valittu, hoidettu ja järjestetty kirjastokokoelma luetteloineen voi jo sinänsä olla avuksi.

Kirjastonhoitaja joutuu työssään tekemisiin ihmistä koskevien kysymysten kanssa, erityisesti kysymysten, jotka koskevat ihmisen henkistä kasvua ja sen edellytyksiä. Ihmisen kehitys on yksilöllinen tapahtuma. Ihmiselämään kuuluu jonkinlainen kokonaiskuva maailmasta ja yhtenäisen maailmankatsomuksen tavoittelemisen. Mutta tätä voi tavoitella hyvin erilaisista lähtökohdista käsin. Mainitsen muutamia esimerkkejä tapaamistani kirjastonkäyttäjistä. Iäkkäällä kirvesmiehellä oli kiihkeä halua oppia differentiaali- ja integraalilaskun perusteet, ja tästä lähtökohdasta käsin hän oli hankkinut itselleen huomattavan tietomäärän. Sekatyömies opiskeli saksaa, englantia ja lopulta ranskaa voidakseen lukea filosofista ja psykologista kirjallisuutta. Konepiirtäjä, joka oli vain kansakoulun käynyt, löysi uusia tapoja havainnollistaa matemaattista logiikkaa. On huomattava, että monet näistä itseksensä opiskelevista ovat varsin arkoja puhumaan opiskeluistaan. Yleinen mielipide suhtautuu varsin negatiivisesti ihmiseen, jonka intressit eivät pysy hänelle ammatin tai ympäristön perusteella määrättyissä rajoissa. Erityisintressit, joihin ei liity ammatillisen hyödyn tavoittelua, ovat kuitenkin omiaan avaamaan teitä henkiseen kasvuun ja tekemään elämän mielekkääksi.

Kun puhutaan tiedon käytöstä, eivät ammatilliset ja käytännölliset tavoitteet tuota kirjastossa periaatteellisia ongelmia. Niihin liittyvien tarpeiden tyydyttäminen on yleisen mielipiteen kannalta hyväksyttävää. Ongelmia tuottaa pikemminkin tiedon ”käyttö” puhtaana henkisenä aktiviteettina. Tämä toiminta muovaa ihmisen maailmankuvaa ja samalla häntä itseään. Kysymyksessä on luova toiminta. Luovuus ei ole ominaista vain tieteelliselle toiminnalle tai käsillä suoritettavalle tekemiselle; se kuuluu myös intellektuaaliseen toimintaan.

Kirjasto ei voi antaa käyttäjälleen valmista tietoa. Tiedon omaksuminen on vähittäistä omakohtaista op-

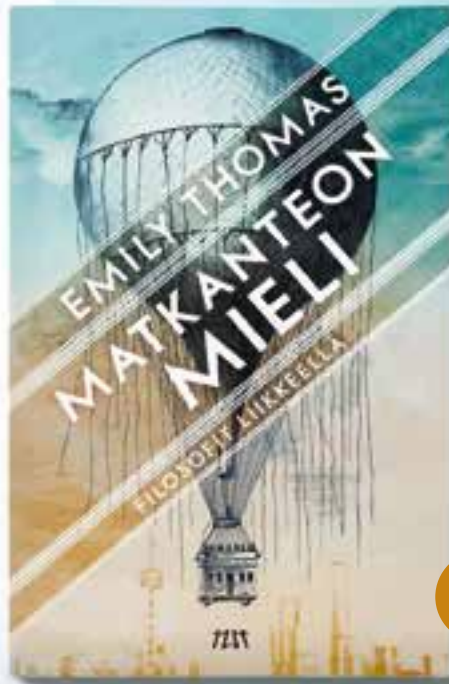
pimista ja oivaltamista. Kirjasto tarjoaa tähän mahdollisuuksia ja välineitä. Kirjasto voi antaa herätteitä, mutta ei opettaa. Kuitenkin kirjaston aktiivisilla toimintamuodoilla kirjojen näytteilleasettamisesta kerhotoimintaan ja taidetilaisuuksien järjestämiseen saattaa olla kirjastonkäyttäjille huomattava merkitys. Niiden avulla kirjastonhoitaja voi myös saada kosketusta kirjastonkäyttäjien erilaisiin intresseihin ja pyrkimyksiin.

Kirjaston merkitys sen käyttäjien henkisen elämän rikastamisessa ei ole mitattavissa. Lainaaja- ja lainausluvut eivät mittaa henkistä toimintaa. Ihmiselämän rikkaus ei ole taloudellinen arvo. Se ei ole hyödyllistä, jos hyödyllisyyttä mitataan taloudellisin mittapuuin. Hyödyllisyys on määre, joka yleensä omistetaan välineille; välineet ovat hyödyllisiä välineitä jotakin muuta varten. Välineet voivat olla välineitä toisten välineiden saavuttamiseksi, mutta ellei tavoiteltujen välineiden ketjun päätöksessä ole jotakin, joka on sinänsä arvokasta, jolla on itseisarvo, ei välineillä ole mitään varsinaista arvoa. Itseisarvo on sinänsä arvokas, sen kohdalla ei kysytä hyödyllisyyttä, koska hyödyllinen on hyödyllistä sitä varten. Kirjaston kohdalla sen välineellistä hyötyä voi varsin rajoitetusti mitata. Ihmiselämän kehittämisen ja sen itseisarvon kohdalla kirjaston merkitys ei ylipäätään ole mitattavissa.

Toimittajan huomautus

- 1 Loogisten tutkimustensa jälkeen Raili Kauppi alkoi taas 1980-luvulla paneutua filosofiseen antropologiaan ja niin sanottuun kirjastoantropologiaan. Tähän painetun esitelmän Kauppi piti Suomen Kirjastoseuran seminaarissa ”Kulttuuri, maailmankuva ja kirjastotyö” Tampereen yliopiston kirjastotieteen ja informatiikan laitoksella 10.3.1982. Se ja tämän numeron verkkotekstinä julkaistava esitelmä ”Kasvaminen ihmiseksi” on ilmestynyt aiemmin vain Kaupin kootuissa: *Raili Kaupin kirjoitukset 2. Kirjasto, sivistys, kasvatus*. Toim. Ismo Koskinen & Jari Palomäki. Tampere University Press, Tampere 2000, 147–151.

7251

Myös
sähkökirjana!

Matkustaminen avartaa

EMILY THOMAS

MATKAN- TEON MIELI

Filosofit liikkeellä

(The Meaning of Travel. Philosophers Abroad, 2020)

Suom. Tapani Kilpeläinen

219 sivua

ISBN 978-952-7189-88-7

Sähkökirja 978-952-7189-89-4

29€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja
12,95 €

Mitä tapahtuu, kun filosofi saa tarpeekseen filosofian tutkimisesta alankomaalaisessa pikkukaupungissa ja päättää painua Alaskaan? Paljastuu, ettei matkustamisen filosofiasta ole kirjoitettu vielä ensimmäistäkään kirjaa, vaikka jo Platon kavahti matkalaisten mukanaan tuomia vieraita vaikutteita, matkakirjojen selonteot vieraista kulttuureista vaikuttivat Locken ajatteluun ja Thoreau paineli metsälammelle. Lisäksi matkustaminen jättää jälkensä perin konkreettisesti: Covid-pandemia aiheutui osittain yleistyneestä maailmanmatkai-

lusta, turismi uhanalaisiin paikkoihin jouduttaa niiden tuhoa ja avaruuteen uskaltautuminen kutistaa ihmisen paikkaa maailmankaikkeudessa.

Matkanteon mielen kirjoittaja Emily Thomas (s. 1985) työskentelee filosofian apulaisprofessorina Durhamin yliopistossa. Matkustamisen filosofian lisäksi hän on kiinnostunut tilan ja ajan metafysiikasta sekä varhaismodernin ajan naisfilosoifeista.

Tiedon järjestäminen käytännössä

Kirjastoissa järjestetään aineistoa harjaantuneeseen abstraktioon perustuvilla työkaluilla ja säännöillä, joiden oikeutuksesta käydään keskustelua. Aineiston järjestäminen näin on tiedon löytämisen edellytys. Nykyisissä kirjastojärjestelmissä ihmisen tekemä luokitus ja kuvailu on korvautumassa automaattisella kuvailulla ja suositteualgoritmeilla muun verkon tapaan, mutta samalla tiedonhaku muuttuu keskivertokäyttäjälle läpinäkymättömäksi.

Miksi kirjastolainen on kuuluisa täsmällisyydestään? Jos kirja on väärässä paikassa, se on hukassa. Ainoa tapa löytää kirja tuhansien joukosta on tietää, missä sen pitäisi olla. Kirjojen järjestämisen historia kulkee yhdessä kirjoitustaidon kanssa. Assyrian kuningas Assurbanipalin kirjastossa Ninivessä 600-luvulla eaa. yli 30 000 nuolenpääkirjoituksella täytettyä savitaulua oli otsikoitu taulun reunaan, joka näkyi hyllyn päädystä. Taulujen järjestys noudatti todennäköisesti myös aiheenmukaista luokitusta. Myöhemmin yksityiskirjastojen käsin kirjoitetuissa luetteloissa teoksesta listattiin yleensä perustietoja tekijästä, painovuodesta ja kirjan hankintatavasta; tieto saatettiin jaotella sarakkeisiin. Jotta luetteloa ei tarvitsisi jatkuvasti kirjoittaa puhtaaksi kokoelman täydentyessä uusilla teoksilla, kirjastoissa siirryttiin 1900-luvulla niin sanottuun kortistoluetteloon, johon voi lisätä ja josta voi poistaa vaivattomasti tiettyä teosta kuvaavan kortin kokonaisuutta rikkomatta.

Kirjastoluettelo listaa kirjaston kirjat ja kuvailee ne soveltuvin osin. Luettelon avulla pidetään kirjaa kokoelman sisällöstä eli siitä, mitä kirjoja kirjastossa on. Yhtä lailla voidaan erottaa esimerkiksi saman teoksen eri versiot toisistaan. Koska kuvailutietoa käytetään viime kädessä yksilöimään kirjojen eri kappaleet niiden numeroilla, sen avulla valvotaan myös, mitkä kirjat ovat paikalla kirjastossa ja mitkä lainassa.

Digitaalisten aineistojen metadata muistuttaa painettujen aineistojen metatietoja mutta on käytettävyyden kannalta vielä tärkeämpää, koska digitaalisen kirjan tekniset tiedot kertovat tiedostomuodosta ja lukemiseen tarvittavista ohjelmistoista. Lukualustat ominaisuuksineen eivät ole vielä standardisoituja vaan kilpailevat keskenään. Digitaalisen kirjan haettava teksti ja integroidut muistiinpanovälineet ovat hyödyllisiä mutta samalla riippuvaisia päätelaitteiden käytettävyydestä ja yhteensopivuudesta. Lisäksi digitaalisen tekstin käyttöä joudutaan rajoittamaan keinokekoisesti käyttöehdoilla ja suojaus-

järjestelmillä, koska ilman niitä se olisi monistettavissa ja luettavissa ilman kustannuksia.

Metadatan käsite yhdistää tiedon järjestämisen ja uudelleen löytämisen tapoja. Se on tietoa tiedosta ja myös rakenteista eli potentiaalisesti koneluettavaa. Metadatan avulla kuvailtavien objektien piirteitä voidaan suhteuttaa toisiinsa riippumatta niiden olomuodosta eli esimerkiksi siitä, onko julkaisu painettu vai digitaalinen. Se mahdollistaa objektien tunnistamisen ja etsimisen sekä niiden sisällön hallinnan. Metadatan tuottamista ja toisaalta käyttämistä voidaan pitää kirjastolaisten asiantuntemuksen keskeisimpänä osana. Alan sisällä saatetaan käydä intohimoisia keskusteluja vaikkapa luokitusjärjestelmien paremmuudesta, mutta ammatillista identiteettiä luonnehtii yleensä pikemmin stereotyyppinen vaatimattomuus kuin ymmärrys merkittävän luokitteluvallan käytöstä tai harjaantuneesta käsiteanalyysistä.

Paikka hyllyssä

Painetun kirjan fyysistä paikkaa kuvaavaa, joskus kryptistä merkijonoa kirjastoluettelossa kutsutaan *signumiksi*. Kansalliskirjaston vanhimmat käytössä olevat paikanmerkit ovat kolmiosaisia numerosarjoja, joiden historia juontaa Engelin rakennuksen etelä- ja pohjoisaleissa sijainneisiin kirjakaappeihin. Kaapeilla on juoksevat numerot, niiden hyllyillä roomalaiset numerot ja kunkin hyllyn kirjoilla juokseva numero vasemmalta oikealle. Ongelma tällaisessa paikanmerkissä on, että kokoelma pysyy staattisena eikä kirjoja voi lisätä sen hyllyväleihin. Kaappeja voisi toki tuoda lisää. Nykyisin Kansalliskirjaston kirjakellarin painetussa yleiskokoelmassa noudatetaan kirjoille saapumisjärjestyksessä annettavaa juoksevaa numeroa *numerus currensia*, mutta asiakkaiden saatavilla jatkuvasti oleva avokokoelma on käytön helpottamiseksi jaettu aiheenmukaisiin luokkiin. Tämä onkin tapana silloin, kun ihmiset saavat itse etsiä kirjansa.

Kun aloitin työt Helsingin yliopiston Opiskelijakirjastossa viisitoista vuotta sitten, sinne palautettiin

satoja kurssikirjoja päivittäin. Ensimmäisellä viikolla sain käteeni useamman sivun perehdytysmonisteen kurssikirjojen aakkostamisesta ja aloin uusien siviilipalvelusmiesten kanssa harjoitella sitä kärry kerrallaan. Kokeneempi nuoriso kisasi täyden palautuskärryn aakkostus- ja hyllytysnopeudessa. Ohjetta seuraten kirjat aakkostetaan pääsanana mukaan, joka useimmiten on teoksen nimeke eli kirjan nimi tai sen tekijän nimi. Pääasiassa toimitetut teokset aakkostetaan nimekkeen mukaan ja muut ensimmäisen tekijän mukaan. Pääsanana on käytännön syistä merkattu kirjan takakanteen. Kurssikirjakokeelma on niin suuri, että monista kirjoista on käytössä useamman eri vuoden painoksia. Ne aakkostetaan vanhin ensin ja uusin viimeiseksi. Jostain syystä oli päädytty siihen, että V:n ja W:n välille ei tehdä eroa, mutta Mc-alkuiset tekijänimet aakkostetaan kohtaan Mac. Ymmärrätte, että perehdytys tarvitaan. Näitä samoja kultajyviä jaoimme asiakkaille tarvittaessa.

Kirjat aakkostetaan tietyn luokan sisällä. Kirjan luokittelu voi perustua määrättyyn käyttötarkoitukseen (kurssikirjat, hakuteokset, bestsellerit) tai se voi olla aiheenmukainen. Luokitusjärjestelmiä kehitettäessä on pyritty yleispätevyyteen, mutta käytännön esteet tulevat usein vastaan. Monesti on käytännöllisempää luokitella pieni kokoelma väljästi.

Helsingin yliopiston kirjaston lukuisat eri tarkoituksia ja laitoksia palvelevat kirjastot yhdistettiin yhdeksi isoksi pääkirjastoksi yliopiston keskustakampuksella vuonna 2010¹. Jokaisella laitoskirjastolla oli oma, tieteenalan sisäisiin jakoihin ja todennäköisesti henkilökunnan mieltymyksiin perustuva luokituksensa. Myös kurssikirjoja lainaavan Opiskelijakirjaston kirjat oli järjestetty kokoelmien käytön ja hyllytilan mukaan numeroituihin luokkiin. Kun uusi kirjastotalo valmistui, muuttoa oli suunniteltu joitakin vuosia. Jokaisessa kirjastossa henkilökunta oli käynyt läpi kokoelmaa tehden poistoja kokoelmien yhdistämistä varten ja samalla luokittanut teoksia yleisen kymmenluokituksen mukaan, jotta uudessa talossa voitaisiin luopua laitoskirjastojen omista luokituskaavoista ja järjestää kaikki aineisto yhdeksi kokoelmaksi. Hanke ei koskaan valmistunut. Edelleen 12 vuotta myöhemmin pääkirjaston eri tieteenalojen hyllyluokat perustuvat vanhojen tiedekunta- ja laitoskirjastojen luokituksiin. Sittemmin poistoja on tehty paljon ja suurin osa uusista nimekkeistä hankitaan sähköisinä.

Kuvaava keskustelu luokituksista käytiin vuonna 1982 silloisen nuoren ammattilaisen, Sotkamon kunnankirjaston kirjastonhoitajan Heikki Poroilan ja kirjastokoulutuksen kehittäjän, sittemmin filosofian professorin Raili Kaupin välillä *Kirjastotiede ja informatiikka* -lehdessä². Kaupin kirjoitus ”Kirjastotiede ja filosofia” korostaa kirjaston merkitystä yksilön tukena tämän sivistyksen ja älyllisen potentiaalın toteutumisessa. Kauppi pitää luokitusta käytännön kysymyksenä eikä jää pohtimaan sitä käsitteellisesti tai sen mahdollisen normittavuuden ja luokitteluvallan kannalta. Poroila puolestaan kysyy, eikö luokituksen tule heijastaa tieteiden sys-

teemiä ja todellisuutta. Ja eikö systeemiä pitäisi pyrkiä kehittämään kattavammaksi ja paremmaksi? Poroila on myöhemmin tullut tunnetuksi aktiivisena ammattikeskustelijana tekijänoikeus- ja sensuurikysymyksissä. Teoksessa *Luurangot portinvartijan kaapissa* esitetään vaikeita kysymyksiä siitä, mitä yleisten kirjastojen kokoelmiin hankitaan ja miten verkon käyttöä kirjastoissa rajataan sopivaan ja sopimattomaan käyttöön henkilökunnan omien arvostusten mukaan.³ Kirjastolaisten tuntuu olevan vaikea myöntää tekevänsä valintoja ja käyttävänsä valtaa.

Kaupin vastauksessa kuuluu pitkä käytännön kokemus. Hän kirjoittaa luokitusjärjestelmän uudistamisen olevan hidasta ja pitkäjänteistä työtä; valmistuessaan se on todennäköisesti jo vanhentunut. Sanastot ja luokituskaavat jäävät nopeasti jälkeen tieteellisen terminologian kehityksestä. Luovan hengen tuotteina kirjat voivat paeta luokitteluja, mutta silti jokaiselle kirjalle olisi löydettävä paikka. Luokitusongelmat ovat tyypillisiä kirjastotyön käytännön ongelmia. Kauppi kehottaa edistämään tieteiden systematiikan tunnettuutta kirjaston asiakkaiden keskuudessa muulla tavoin. Käytössä olevan luokitusjärjestelmän ja hyllykartan viereen voi kirjastotilaan ripustaa jonkin toisen esityksen tiedon kokonaisuudesta ja taustoittaa sitä kirjanäyttelyllä tai esitelmillä: ”Tallaisiin kokeiluihin jokainen voi ryhtyä *itse* ja *nyt*, luokitusjärjestelmästä riippumatta”⁴.

Mitä kirja käsittelee?

Luokituksen lisäksi kirjojen järjestyksestä ja löytämisestä huolehditaan luetteloinnin ja sisällönkuvaailun avulla. Luettelointi kuvailee kirjaa fyysisenä esineenä, ja sisällönkuvaailun tarkoituksena on kertoa kirjan sisällöstä tiivistetyssä muodossa. Kirjojen kuvailu nojaa standardeihin. Kuvaailutietojen bibliografiset tiedot listaavat tuttuja tietoja tekijästä, ilmestymisvuodesta ja ilmestymispaikasta, mutta myös painetun kirjan fyysisistä ominaisuuksista kuten sivumäärästä tai kansien materiaalista. Asiasanoituksella puolestaan tarkoitetaan muiden kuvaailutietojen mukana kulkevaa tiivistettyä kuvausta kirjan sisällöstä.⁵

Kirjastojen tekemän sisällönkuvaailun tarkoitus on palvella tiedon etsijää. Tieto kirjan summittaisesta sisällöstä täytyy välittää jotenkin, jotta teosta tuntematta voisi arvioida, haluaako lukea sen. Kuvailusanojen valintaa voi ohjata se, että kirjastolainen oikeasti tuntee kirjan sisällön, mutta yleisimmin kuvaailun tekijä ei ole lukenut käsittelemäänsä kirjaa. Hän selaa kirjaa, lukee takakansitekstin ja mahdollisesti aiheita käsittelevän artikkelin hakuteoksesta. Hän tuntee kuvaailussa käytettävät välineet ja noudattaa ohjeita, joiden avulla hän valitsee sopivat sanat kontrolloidusta sanastosta. Kirjastolainen toimii välittäjänä kirjan tekijän ja kirjan etsijän välillä, kun hän muiden puolesta päättää tietyn teoksen käsittelevän tiettyä aiheita.

Asiasanastot (*subject headings, subject terms*) eli tesaukukset säätelevät kuvaailua määrittelemällä, mikä yleis-

”Kirjastolainen ei enää määrittele teoksen asemaa yksin.”

kielen sana valitaan vakiintuneeksi kuvailusanaksi eli asiasanaksi.

Sanastoilla on hierarkkinen rakenne, jossa asiasanojen keskinäisiä suhteita kuvataan. Esimerkiksi Kansalliskirjaston ylläpitämä Finto-YSO, Yleinen Suomalainen Ontologia, listaa ”pukineet” yläkäsitteeksi ”vaatteille”, ”asusteille” ja ”jalkineille” ja suosittaa sen käyttämistä ”asun” tai ”pukimien” sijasta.⁶ Pukineet liittyvät (assiosiatiivisina käsitteinä) muotiin ja pukeutumiseen, mutta on listattu kuuluviksi ”Kotitalouden” ja ”Vaateusteollisuuden” käsitteiden aiheryhmiin. Termeihin voi myös ehdottaa perusteltuja muutoksia. Pukineet-tietue on luotu vuonna 1992, mutta jokin päivitys on tehty vielä vuonna 2020.

Aineistoa kuvaillessa edetään systemaattisesti tietystä piirteestä toiseen ja tuloksena on kenttiin jaoteltu sopiva määrä tietoa. Parhailaan käytössä oleva sisällönkuvailun ohje havainnollistaa rakenteisuutta hyvin ja sisältää vuokaavioita kuvailun vaiheittaisesta etenemisestä.⁷ Ensin listataan julkaisun lajityyppi ja mahdollinen kohderyhmä, sitten listataan aiheena olevia henkilöitä, paikkoja ja aikakausia. Lopuksi listataan tutkimusmenetelmä. Ohjeet ovat ihastuttavan tarkat ja pyrkivät minimoimaan harvinaisista syntyviä ongelmia.

Asiasanoja valitessa on toki periaatteessa mahdollista tehdä valintoja omien asenteidensa pohjalta tai jättää joi-takin piirteitä näkymättömiin. Luokitteluvallan käyttö ei kuitenkaan ole ammattikulttuurissa kovin tiedostettu tai toimintaohjeissa julkilausuttu asia. Jo vuonna 2011 ilmestyneessä kirjoituksessaan ammattilehti *Signumissa* joukko alan tutkijoita ja vaikuttajia kirjoittaa sisällönkuvailun olevan kriisissä⁸. Paineet ”intellektuaalisen indeksoinnin” perinteisiä työtapoja kohtaan ovat moninaiset. Julkaisumäärän kasvaessa kirjastolaiset eivät enää ehdi tehdä kuvauksia käsityönä, mutta toisaalta valmista kuvailutietoa on yhä enemmän saatavilla. Sähköisten aineis-

tojen automaattisella kuvailulla voidaan rikastaa teoksen tietoja liittämällä siihen vaikkapa sisällysluettelo, abstrakti ja kansikuva, mutta vuorovaikutteiseen verkkoon tottuneet käyttäjät odottavat jo voivansa itse jättää teok-sista omia kommenttejaan yhteiseen tietokantaan. Kirjas-tolainen ei enää määrittele teoksen asemaa yksin.

Automaattinen sisällönkuvailu ei myöskään ole enää scifiä, vaan aitoa resurssipulaa ratkotaan Kansalliskirjas-tossa tekoälyyn perustuvalla työkalulla. Nimellä Finto.ai tunnettu ohjelmisto osaa tekstikatkelman perusteella eh-dottaa asiasanoja käytössä olevista sanastoista, ja jokainen voi kokeilla sitä omilla teksteillään. En pidä tätä kovin ongelmallisena, koska sekä lähtöteksti että sanasto ovat työkalun käyttäjällä saatavilla ja tuloksia voi vertailla.

Matthew Crawford kuvaa kirjassaan *Elämän korjaajat* eloisasti pakkotahtista kuvailutyötä, jota hän käyttää esimerkkinä pahimmanlaatuisesta vieraannuttavasta tietotyöstä⁹. Crawford kertoo työskentelystään 1990-lu-vulla yrityksessä, jossa tuotetaan abstrakteja tieteellisistä artikkeleista haettavaksi sen aikaisissa tietokannoissa. Tekstit ovat pitkälle erikoistunutta tutkimusta, joita kuvailijoiden on parhaila lahjoillaankaan mahdoton todella ymmärtää ilman alan opintoja ja kontekstia. Ly-hennelmät täytyy laatia ja avainsanat valita mekaanisesti muodon ja toiston perusteella. Päiväkohtaiset tulosta-voitteet ovat niin kovat, että niiden täyttäminen vaatimattomammallakaan työetiikalla ja itsekunnioituksella on mahdotonta. Kuulostaa siltä, että tämäntyyppiseen kuvailutyöhön tekoäly soveltuu hyvin!

Tutkimuksen lähteet

Kirjastoammattilaiset eivät osaa suositella tiedonlähteitä siksi, että he tietäisivät tai olisivat lukeneet kaiken, vaan he ovat harjaantuneita tiedon etsimisessä. Yleensä kirjas-

”Ammattitaito on sekä tietoa julkaisemisen tavoista ja julkaisukanavien kirjosta että tietoa siitä, miten tieto on järjestetty.”

tolainen toki tuntee tietyn tieteenalan lähteitä kuten alan tutkijatkin. Tieto siitä, mitkä lehdet painottavat mitäkin tutkimussuuntausta ja mitkä ovat arvostettuja alallaan helpottaa niiden selailua ja suosittelua. Seuratessaan tiettyä tieteenalaa jonkin aikaa oppii myös, mitkä kirjat ovat tiettyinä vuosina olleet tärkeitä avauksia ja mitkä muodostuneet klassikoiksi. Osa tiedonhakutaidosta on kuitenkin teknisempää systemaattista ja analyttistä taitoa, jonka peruskäsitteet ja menetelmät ovat suhteellisen yksinkertaisia. Menetelmät perustuvat pitkälti kirjastossa tapahtuvaan tiedon järjestämiseen ja kuvailuun. Ammattitaito on silloin sekä tietoa julkaisemisen tavoista ja julkaisukanavien kirjosta että tietoa siitä, miten tieto on järjestetty.

Aiheenmukaisella haulla etsitään teoksia, joiden olemassaolosta ei vielä tiedetä, mutta niiden toivotaan käsittelevän esimerkiksi tutkimuksen tai kirjallisuuskatsauksen kohteena olevaa aihetta. Aiheenmukainen haku kirjastoluettelosta edellyttää aiheen analysointia sen käsitteellisiin osiin. Hakuun tarvitaan aihetta kuvaava sanajono eli hakulause. Se on tyypillisimmillään kahden tai useamman käsitteen yhdistelmä (vaatetus AND työolot). Joskus yksi käsitteistä on kuvattu useammalla synonyymillä, jolloin lauseke on monimutkaisempi ((vaatteet OR asusteet OR jalkineet) AND työolot). Tarkoitus on verrata hakulausekkeen kirjainjonoja kirjastoluettelon kuvailutietoihin, kuten nimikkeisiin ja asiasanoihin ja kerätä talteen ne, joissa kirjainjonot esiintyvät. Yhdistämiseen on perinteisesti käytetty Boolean logiikan operaattoreita AND, OR ja NOT tai tarkoitukseen rakennettuja tietokannan käyttöliittymän kenttiä.

Boolean logiikka on yksinkertaista siinä mielessä, että se ei millään lailla ymmärrä haettua aihetta tai anna apua suosittelemalla jotakin asiaan liittyvää. Jos hakija ei vaihda keksimään vaihtoehtoisia sanoja kuvaamaan ai-

heensa tiettyä käsitteellistä osaa, hakutulosten määrä voi jäädä pieneksi. Toisaalta jos vaihtoehtoja annetaan liikaa, tulos kasvaa niin suureksi ja menee sisällöltään ohi halutusta aiheesta, ettei sitä kannata järkevästi käydä läpi. Hakulausekkeiden rakentaminen on opiskelijalle kevyt aivojumppa, joka opettaa ottamaan vastuuta lähteiden etsimisestä ja havainnollistaa, miten oma näkökulma tutkimuskysymykseen täytyy suhteuttaa aiheesta käytävään tieteelliseen keskusteluun. On kirjaimellisesti löydettävänä sanat, joilla aiheesta on aikaisemmin kirjoitettu, jotta voi perustaa oman tutkimuksensa yhteiseen, olemassa olevaan asiayhteyteen.

Systemaattisella tiedonhaulla tähdätään tieteelliseen kirjallisuuskatsaukseen. Systemaattinen tiedonhaku tarkoittaa yksinkertaisimmillaan hakulausekkeen ja haun eri versioiden sekä saatujen tulosten dokumentoimista, jotta kirjallisuuskatsauksen kattavuutta voi tarvittaessa arvioida ja haut toistaa. Tietyillä tieteenaloilla kirjallisuuskatsaus luo puitteet empiiristen tutkimusasetelmien suunnittelulle tai tavoitteena on tuottaa näyttöön perustuvia käytännön ratkaisuja (*evidence based practice*). Tällöin on tärkeää, että katsaus on tehty huolella ja hakutulokset kattavat aiheesta käydyn tieteellisen keskustelun riittävän hyvin. Systemaattista tiedonhakua opetetaan osana maisteriopintoja esimerkiksi lääketieteen koulutusohjelmassa. Sitä tehdään edelleen maksusta tieteellisissä kirjastoissa, vaikka järjestelmien olisi tarkoitus olla niin helppoja käyttää, ettei ammattimaista tiedonhankintaa enää tarvita.

Opettaessani tiedonhankintaa humanistiopiskelijoille Helsingissä lähdin ajatuksesta, että kirjaston tietokantaa selaamalla kirjaston painetusta kokoelmasta voi saada kattavan käsityksen tietystä aiheesta, jos hakee muutamalla eri tavalla ja vertailee hakutuloksia. Tutkielman tekijä voi silloin sanoa, että hän on tietoinen aiheestaan

käsittelevästä keskeisestä keskustelusta. Jos hän valitseekin löytämistään teoksista lähteiksi vain osan, hän osaa tarvittaessa myös perustella, miksi tuli rajanneeksi lähdekirjallisuuden käytön tietyllä tavalla.

Tilanne on erilainen käytettäessä suuria monitieteisiä artikkelitietokantoja ja Google Scholaria. Rajatusta tietokannasta voi ajatella, että tehdessään siinä useampia hakuja ja vertaillen eri hakutulosten määrää, relevanssia ja osumia, on kohtuullisella tavalla tietoinen käydystä keskustelusta. Sikäli se muistuttaa toiminnallisuksiltaan kirjastoluetteloa. Yleensä tuloksia on kuitenkin niin paljon, että kaikkia ei koskaan tule käytyä läpi.

Sen sijaan Google Scholarin tulosten järjestys selailtavalla sivulla on heidän liikesalaisuutensa. Todennäköisesti tuloksissa painottuvat suositut ja uudet nimekkeet, mutta tulosten järjestys on aina käyttäjälle läpinäkymätön. Hakukoneiden toiminnallisuudet ohjaavat myös tieteellisiä kustantajia tuottamaan julkaisujen abstraktit ja avainsanat jo julkaisuvaiheessa niin, että ne saisivat heti mahdollisimman paljon osumia. Vaikka Google Scholar on läpinäkymätön, se ei tuota samanlaista nopeasti henkilön hakuhistorian perusteella suodattuvaa kuplaa kuin Googlen arkiversio¹⁰. Kärkeen nousseiden tulosten viittausmäärät eivät puolestaan kuvaa niiden relevanssia suhteessa tutkimuskysymykseen tai hakulausekkeeseen lainkaan. (On mahdollista, että algoritmi nostaa runsaasti viitattuja julkaisuja tuloslistalla ylempäs relevanssin kustannuksella.)

Algoritmin läpinäkymättömyyden vuoksi Google Scholar sopii tutkimuksen tekemiseen tietyin varauksin. Sille ei voi pohjata systemaattista kirjallisuuskatsausta¹¹, mutta tietyn artikkelin etsimiseen, uutuusseurantaan tai uuteen aiheeseen tutustumiseen se sopii hyvin. Scholarin indeksoima aineisto keskittyy kansainvälisiin tieteellisiin lehtiin, joiden julkaisukieli on englanti. Kotimainen keskustelu ja muunkielinen aineisto kannattaa etsiä muualta.

Algoritmit muuttavat hakemista

Verkossa syntyvän metadatan kulttuurinen ja taloudellinen merkitys on kasvanut voimakkaasti. Ihmisten vapaaehtoisesti eri alustoille luovuttamia henkilötietoja ja tieto käyttäjien liikkeistä verkossa on jo jonkin aikaa ollut merkittävä hyödyke, jota verkkoalustat myyvät mainostajille. Juuri voimaan astunut EU:n tietosuojasetus on askel tällaisen tiedonkeruun rajoittamiseksi. Se on kuitenkin vasta ensimmäinen askel, kun otetaan huomioon, kuinka pitkään dataa on kerätty ja miten monimuotoiselle liiketoiminnalle se luo pohjan. MyData-kansalaisliike on pyrkinyt tekemään näkyväksi tiedonkeruun laajuutta ja vaatii ihmisille oikeuksia saada päättää kaikesta heistä kerätystä tiedosta¹². Näkökulman muutos nykytilanteeseen olisi valtava.

Samalla kun metatiedon määrä kasvaa, sen tulkinta ja yhdistely ihmisaivoilla vaikeutuu. Viimeisen 15 vuoden aikana myös kirjastojen pitkään läpinäkyvinä pysyneet tiedon järjestämisen käytännöt ovat digitalisoitumisen myötä ottaneet askelia sattumanvaraisempaan suuntaan.

Kun tiedon käsittely on nopeampaa ja tehokkaampaa, myös kirjastojärjestelmän metatieto voi olla runsaampaa ja alkuperältään vaihtelevaa. Osa tiedosta tuotetaan edelleen käsin, mutta osa haravoidaan automaattisesti esimerkiksi julkaisujen sisällysluetteloista ja abstrakteista. Kirjakokoelman sisältö heijastaa osaltaan uusinta tutkimusta, mutta myös digitaalisen kirjabisneksen lainalaisuuksia. E-kirjoja ostetaan tarpeen mukaan yksittäin, mutta myös paketteina, jotka kustantaja on koostanut oman etunsa mukaan. Paketeissa voidaan myydä uudelleen esimerkiksi 1990-luvulla ilmestyneiden nimekkeiden verkkoversioita.

Digitaalista kokoelmaa selataan esimerkiksi Helsingin yliopiston kirjastossa kirjaston omalla käyttöliittymällä, jonka hakutuloksissa painettua ja digitaalista aineistoa ei lähtökohtaisesti erotella. Liittymä tarjoaa hyvät vaihtoehdot haun rajaamiselle ikään kuin relevanttien tulosten määrä olisi aina suuri, mutta systemaattista aiheenmukaista hakua on vaikea saada toimimaan. Aineiston määrä on niin suuri, että tuloslistalta ei voi selata kaikkia osumia. Täsmällisen merkkijonojen toistamisen sijasta käyttöliittymän toiminta muistuttaa muualta verkosta tuttuja arvauksia ja suositteluja.

Valtaosa digitaalisista kirjastoaineistoista on haettavissa metadatan lisäksi etsimällä merkkijonoja kokotekstistä. Kokotekstihauksessa hakulauseketta vastaavia sanoja ei siis haeta pelkästään kuvailutiedosta vaan myös teoksen sisästä. Tällöin esimerkiksi niiden esiintymistiheys tekstissä voidaan ottaa huomioon arvioitaessa, miten hyvin hakuosuma vastaa haettua aihetta. Kokotekstihaku tuottaa suuremman määrän hakutuloksia kuin käsin luotuihin avainsanoihin perustuva metadatahaku. Pitkän hakutulostilan järjestämiseen tarvitaan muita kriteerejä. Järjestys perustuu silloin usein relevanssiin, joka tietokannasta riippuen ottaa huomioon, kuinka tiheästi hakusanat toistuvat kohdetekstissä. Toki hakutuloksia voi järjestää tutuin kriteerein vaikkapa ilmestymisvuoden mukaan. Osa tieteellisiä tekstejä tarjoavista kaupallisista tietokannoista käyttää myös ”Etsi samanlaisia” -hakuja. Niissä tuloksiin luodaan relevanssia vertaamalla joko pelkkää metadataa tai tietyn dokumentin kokotekstiä koko tietokannan sisältöön.

Onko tiedonhaku välttämätöntä ymmärtää? Onko suosittelu- ja läheisyysalgoritmien käyttö ongelma vakavasti otettavan tutkimuksen tekemiselle? Kuvasin aiemmin tiedonhakuja, joka perustui vastaavuuksien etsintään aineistojen kuvailutiedoista, kuten nimekkeistä ja asiasanoista. Kirjastossa on siis yleensä itse tuotettu se tieto, jota hakemiseen käytetään. Tiedonhaun kuvaaminen näin auttaa ymmärtämään metadatan merkityksen tiedon järjestämisessä. Uusien järjestelmien myötä tämä on kuitenkin muuttunut ideaalimalliksi kirjastotyön käsitteellisistä piirteistä ja ”sisällönkuvaailun informaationsiirtomallista”¹³. Välittömän käytettävyyden kannalta voi tuntua, että kirjastoluettelon oli korkea aika muuttua joustavammaksi. Silti jos tieteellisen tiedonhankinnan tarkoituksena ei ole löytää vain jotain tarkoitukseen sopivaa vaan kaikki aiheeseen liittyvä ja lopulta

vielä arvioida sitä itsenäisesti, tulosten sattumanvaraisuudesta voi muodostua ongelma.

Ero on periaatteellinen, vaikka kirjaston kokoelma olisi digitaalisen aineiston suhteellisen osuuden kasvettua muuttunut laajemmaksi tai vaikeammin selailtavaksi. Algoritmien ei sinänsä tarvitse olla läpinäkymättömiä – hyvässä digitaalisiin aineistoihin perustuvassa tutkimuksessa data-analyysialgoritmit ovat osa tutkimuksen menetelmiä ja niitä kehitetään ja arvioidaan suhteessa tutkimuksen tuloksiin. Tämä edellyttää kuitenkin ymmärrystä tilastollisista menetelmistä ja analysoitavana olevan datan laadusta. Kirjastolaiset tarvitsevat siis parempaa tietoteknistä ymmärrystä siitä, miten heidän tuottamaansa kuvailutietoa nykyisissä järjestelmissä käsitellään.

Samalla kun tieteellisen tiedon hakeminen on tekniikkansa puolesta muuttunut läpinäkymättömämmäksi ja automatisoitunut, vastauksia haetaan valtavasta ja rajoiltaan epäselvästä julkaisujen joukosta. Lähteitä ei enää haeta tietyn talon seinien sisäpuolelta, eikä edes tietyn yliopiston lisensoimista digitaalisista kokoelmista. Kansainvälisen avoimen tiedejulkaisemisen myötä hyvää tutkimusta voi löytyä vapaasti ympäri maailmaa. Tiedon käyttäjät tarvitsevat kontekstuaalista ymmärrystä julkaisemisesta.

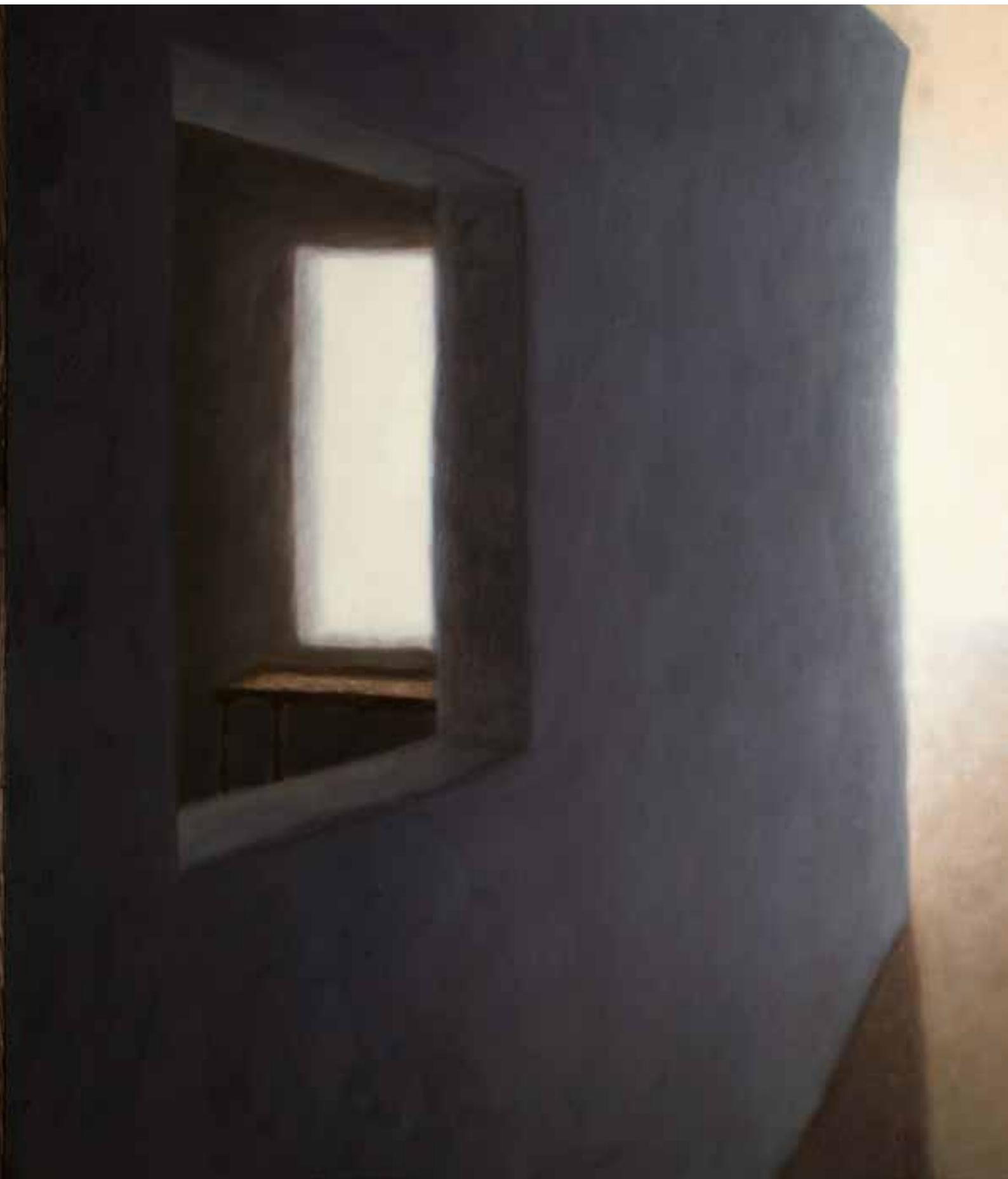
Jos käsitteellinen analyysi ja tiedon järjestäminen ovat kirjastotyön ytimessä, mutta tarve painettujen kokoelmien järjestämiselle ja hoidolle vähenee, mitä asiantunteumuksella voi tehdä? Kirjastolaiset voivat välittää ymmärrystään muuttuvista julkaisukanavista: miten esimerkiksi yliopistojen tutkimustietojärjestelmät ja avoimet julkaisuarkistot täydentävät kuvaa tutkijan vertaisarvioituista julkaisuista? Toisaalta tarvitaan ymmärrystä tieteellisen kustantamisen bisnesmalleista ja yrityksistä muuttaa niitä julkisen talouden kannalta kestävämpään suuntaan, kuten monissa maissa yleistyvistä yliopistojen omista avoimista julkaisusarjoista. Kirjastossa tulisi olla riittävästi tietoa vähintään omassa yliopistossa tehtävän tutkimuksen sisällöistä ja myös sen poliittisesta kontekstista. Yhtä lailla ymmärrys lainsäädännön asettamista puitteista kuten tekijänoikeusasioista, lisensoimista ja yksityisyysensuojasta kuuluu kirjastoon. Tieto tieteellisen julkaisemisen kanavista ja käytännöistä palvelee tutkijoita edelleen, vaikka julkaisuja ei osteta paperilla. Ymmärrys tiedon järjestämisestä on digitaalisessa ympäristössä vähintään yhtä tärkeää kuin materiaalisessa maailmassa.

Viitteet

- 1 Ks. Sinikara 2022.
- 2 Poroila 1982; Kauppi 2000. Lehden nimi on vuodesta 1995 ollut *Informaatiotutkimus*.
- 3 Ks. Poroila 2007. Luokitteluvallasta, ks. myös Bowker ym. 2000.
- 4 Kauppi 1982.
- 5 Moderni kuvailustandardi listaa, mitä tietoja kirjoista tallennetaan. Kuvailustandardin osia kutsutaan kentiksi. Bibliografisen datan MARC-standardi syntyi 1960-luvulla Yhdysvalloissa ja sitä ylläpidetään kansainvälisissä kirjastojärjestöissä. Monta muutosta kokoneena se pitää pintansa, koska niin suuri osa maailman kirjastojen tiedoista noudattaa sen muotoa.
- 6 Finto-YSO aiheesta ”Pukineet”: yso.fi/onto/yso/p4731 Ontologialla tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, että sanasto nojaa niin sanotusti pysyviin tunnisteisiin eli teknisiin viitepisteisiin, joihin voidaan liittää esimerkiksi suomen- ja ruotsinkieliset versiot samasta käsitteestä.
- 7 Sisällönkuvailun asiantuntijaryhmän sisällönkuvailuopas suomalaisia kirjoja varten: wiki.helsinki.fi/x/uaLkFw
- 8 Saarti ym. 2011.
- 9 Crawford 2012.
- 10 Verkkohakujen itseviittaavuudesta ja kuplista kirjoitti jo Eli Pariser teoksessa *Filter Bubble* (2011).
- 11 Ks. esim. Bramer ym. 2013.
- 12 Liikkeen manifesti on vapaasti luettavissa verkossa www.mydata.org/participate/declaration/
- 13 Ks. Saarti ym. 2011.

Kirjallisuus

- Bowker, Geoffrey C. & Star, Susan Leigh. *Sorting Things Out. Classification and its consequences*. MIT Press, 2000.
- Bramer, Wichor, Giustini, Dean, Kramer, Bianca & Anderson, P. F., The Comparative Recall of Google Scholar versus PubMed in Identical Searches for Biomedical Systematic Reviews. A Review of Searches Used in Systematic Reviews. *Systematic Reviews*. Vol. 2, No. 115, 2013. Verkossa: systematicreviewsjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/2046-4053-2-115
- Crawford, Matthew, *Elämän korjaajat. Kädentaitojen ja käytännöllisen ammattityön ylistys* (Shop Class as Soulcraft, 2010). Suom. Johan L. Pii & Tuukka Tomperi. niin & näin -kirjat, Tampere 2012.
- Kansalliskirjasto, Sisällönkuvailun asiantuntijaryhmän sisällönkuvailuopas suomalaisia kirjoja varten. wiki.helsinki.fi/x/uaLkFw
- Kauppi, Raili, Kirjastotiede ja filosofia. Teoksessa *Raili Kaupin kirjoitukset 2. Kirjasto, sivistys, kasvatus*. Toim. Ismo Koskinen & Jari Palomäki. Tampere University Press, Tampere 2000, 135–143.
- Kauppi, Raili, Edellisen Johdosta. *Kirjastotiede ja informatiikka* 4/1982, 101. Verkossa: journal.fi/inf/article/view/2322.
- Pariser, Eli, *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*. Penguin, London 2011.
- Poroila, Heikki, Filosofia luokitusta auttakoon! Kommentteja Raili Kaupin kirjoitukseen ”Kirjastotiede ja filosofia”. *Kirjastotiede ja informatiikka* 4/1982, 100–101. Verkossa: journal.fi/inf/article/view/2321
- Poroila, Heikki, *Luurangot portinvartijan kaapissa*. BTJ Kirjastopalvelu, Helsinki 2007.
- Saarti, Jarmo, Nykyri, Susanna, Hypén, Kaisa, Tuominen, Kimmo & Kulmala, Seija, Monikulttuurisuus, monimerkityksisyys ja teknologioiden kehitys sisällönkuvailun tulevaisuuden haasteina. *Signum* 4/2011. Verkossa: journal.fi/signum/article/view/3910.
- Sinikara, Kaisa, *Tiedeyhteisön kumppanina. Laitoskirjastoista Helsingin yliopiston kirjastoksi 1828-2020*. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki 2022. Verkossa: doi.org/10.31885/9789515150462

SIMO MIKKONEN

Historiantulkinnat muokkaavat Venäjää

Historia on perinteisesti nähty sekä yhteiskuntia että yksilöitä muokkaavana ilmiönä. Ihmisellä on tarve määrittää paikkansa menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden ajallisessa ketjussa. Tästä syystä historiaa käytetään runsaasti myös politiikan välineenä. Sen avulla menneisyydestä voidaan rakentaa laajoihin ihmisryhmiin vetoavia kertomuksia.

Kylmän sodan päättyessä historian poliittisen merkityksen katsottiin heikentyvän. Vaikka ei olisikaan Fukuyaman tavoin uskonut historian loppuun¹, yleinen usko liberaalin demokratian ja kapitalismin voittokulkuun oli vahva. Historia nähtiin perinteisesti ennen kaikkea kansallisvaltioiden rakentamisen ja muokkaamisen keskeisenä välineenä. 1990-luvun mittaan kansallisten identiteettien arvioitiin heikentyvän ja kansainvälistymisen johtavan historiapolitiikan hiipumiseen. Tämä osoitautui lopulta harhaksi.

Entisen sosialistisen Euroopan aktiivinen historia-politiikka alkoi 2000-luvun mittaan herättää hämmennystä². Useissa itäisen Keski-Euroopan maissa historiantulkinnat sekoittuivat puoluepolitiikkaan. Esimerkiksi Puolassa päivänpolitiikkaa tehtiin viittauksilla kaukaiseen historiaan, erityisesti suhteessa Venäjään ja Saksaan. Vielä 1990-luvulla tämän ajateltiin kuuluvan näiden maiden jälkisosialistisiin oireisiin niiden matkalla sosialismista länsimaiseen liberalismiin ja markkinatalouteen³. Historian käyttö politiikassa ei ole kuitenkaan hävinnyt vaan jopa vahvistunut viime vuosikymmeninä⁴.

Karuimman esimerkin historian vaarallisuudesta väärissä käsissä tarjoaa kuitenkin Venäjän viimeaikainen kehitys. Putinin Venäjä on käyttänyt tehokkaasti historiaa autoritäärisen ja räyhäkansallisen kulttuurin luomisessa. Venäjällä on tietoisesti ja valtiojohtoisesti muokattu historiakulttuuria ja rakennettu kertomusta Venäjän ja lännen vuosisataisesta vastakkainasettelusta. Historialla on ollut tärkeä rooli Putinin politiikassa.⁵

Neuvostoliiton aikana maan historiantulkintoja kontrolloi marxismi-leninismi, eikä kansallisille tulkinnolle (venäläisillekään) käytännössä ollut tilaa. Erityisesti lähihistorian päälinjaukset saneli ideologia ja kommunistinen puolue. Vasta 1980-luvun puolivälissä perestroika mahdollisti virallisten totuuksien kyseenalaistamisen. Historiantulkinnat nousivat nopeasti yhteiskunnallisen keskusteluun eri puolilla Neuvostoliittoa. Muun muassa Neu-

vostoliiton virallisen linjan korostamaa Viron, Latvian ja Liettuan vapaaehtoista liittymistä Neuvostoliittoon 1939–1940 ryhdyttiin avoimesti kyseenalaistamaan näissä tasavalloissa.

Neuvostoliiton hajoamisen yhteydessä historiasta tulikin voimakkaasti päivänpolitiikkaa muovannut ilmiö. Länsimaisesta näkökulmasta kehityskulku oli helppo ajatella liberalismiin voitoksi: historiallinen totuus sosialismista tuli julki. Vaikka samalla esiin nousi pitkään pinnan alla pysyneitä kansallisia konflikteja, lopputuloksena maiden ajateltiin kehittyvän länsimaisiksi yhteiskunniksi.

Neuvostoliiton hajotessa yksi, yhtenäinen historiantulkinta murtui myös Venäjällä. Neuvostoliiton virallisesta historiantulkinnasta luovuttiin ja tulkinnat moniäänistyivät. Eri kansalliset vähemmistöt saivat ääntään kuuluviin, tutkimus integroitui vähitellen länsimaiseen viitekehykseen ja valtion kontrolli historiasta heikkeni merkittävästi. Venäjällä ryhdyttiin aktiivisesti tutkimaan neuvostoajan ihmisoikeusrikkoksia, kuten Stalinin vainoja. Ihmisoikeusjärjestö Memorial alkoi ensimmäistä kertaa kerätä systemaattisesti aineistoa vainoituista ja vainojen laajuudesta. Memorialin työtä arvostettiin myös Venäjällä, vaikka vastustajiakin riitti. Valtio ei kehitykseen kuitenkaan puuttunut. Myös historianopetus kulki kohti moniäänisyyttä ja akateemiset piirit yhdenyivät länsimaisen yliopistoväen kanssa. Aiemman monoliittisen historiantulkinnan tilalle nousi erilaisia tulkintoja: venäläiskansallisia käsityksiä sekä vähemmistöjen asemaa ja Venäjän eurooppalaisuutta korostavia näkemyksiä.

Tilanne alkoi vasta 2000-luvun jälkipuoliskolla vähitellen muuttua. Viron Pronssisoturi-kiista vuodelta 2007 näyttäytyy jälkikäteen katsottuna tapauksena, jossa Viron sisäisen kansallisen konfliktin ohella oli kysymys myös Venäjän historiapolitiittisesta aktivoitumisesta. Venäjä oli ryhtynyt aktiivisesti vaikuttamaan erityisesti naapurimaissa asuviin venäjänkielisiin. Vuonna 2007 perustettiin myös Russkiy Mir -säätiö, joka pyrki yhteistyössä Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa torjumaan länsimaiden vaikutusta ja edistämään venäläistä kulttuuriperintöä. Piilotavoitteena oli pitää venäjänkieliset Venäjän vaikutuspiirissä.

Varsinaiseksi käännekohtaksi osoittautuu Putinin – aiemman perustuslain vastainen – uudelleenvalinta

kolmannelle kaudelle vuonna 2012. Venäjä oli tasaisesti länsimaistunut ja monet venäläiset toivoivat, että tämä johtaisi myös demokratisoitumiseen ja sananvapauden lisääntymiseen. Vuonna 2012 Venäjällä nähtiinkin laajimmat mielenosoitukset sitten 1990-luvun. Vaalivilpin ja korruption vastaiset mielenosoitukset saivat Putinin vain kiristämään otettaan ja rajoittamaan kansalaisvapauksia entisestään.

Samalla alkoi uusi vaihe historiapolitiikassa. Putin nimitti kulttuuriministerikseen Vladimir Medinskin, jolla oli visio Venäjän uudeksi historiapolitiikaksi. Medinskin ajaman venäläiskansallisen tulkinnan mukaan Venäjän ja Neuvostoliiton menneisyys oli yhteinen ja jakamaton. Tulkinnassa korostuu Venäjän erityisyys ja riippumattomuus muusta maailmasta. Medinskin mukaan myös monitulkintaisuutta täytyy häivyttää ja taistella virallisen tulkinnan kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä vastaan.

Venäjän historiapolitiikka sopii huonosti yhteen Venäjän akateemisten piirien historiakäsitysten kanssa. Venäläisten yliopistojen professoreita rasittavat kuitenkin samat vaatimukset kuin länsimaissa: suurelle yleisölle kommunikoinnissa on vähän aikaa. Tämä on helpottanut Medinskin johtamien, valtion rahoittamien järjestöjen työtä mediatilan valtaamiseksi. Historiaa käytetään Venäjän mediassa ja propagandassa aktiivisesti, mutta akateemiset historiantutkijat ja muut kriittiset äänet on pidetty keskustelun ulkopuolella.

Virallinen historiapolitiikka nostaa Venäjän menneisyydestä esille erityisesti merkittäviä johtajia, voittoisia

sotia ja sotaretkiä sekä puolustustaisteluita. Patsaita on suuren mediahuomion saattelemana pystytetty niin saksalaisen ritarikunnan 1242 torjuneelle Aleksanteri Nevskille kuin maailman suosituimman aseiden kehittäjälle Aleksander Kalashnikoville. Samalla historiantulkintoista on pyritty häivyttämään hankalia ja epämiellyttäviä asioita, erityisesti Stalinin ajan terroria ja vähemmistöihin kohdistuneita julmuuksia.

Työtä on tehty pelottavan pitkäjänteisesti. Ensimmäisen kerran historian oppikirjojen uudistamista yritettiin 2013. Tavoitteeksi asetettiin yhden valtion hyväksymän oppikirjasarjan ajaminen lukuisten eri tavoin historiaa tulkitsevien kirjojen tilalle. Pitkään näytti, että vastustuksen vuoksi projektista luovuttiin. Vajaa kymmenen vuotta myöhemmin kilpailijat ovat kuitenkin kadonneet, näennäisesti ilman valtion väliintuloa. Käytännössä kilpailijat savustettiin pois markkinoilta ja yksi kaupallinen oppikirjakustantaja nostettiin markkinoiden ainoaksi toimijaksi.

Putinin lähipiirin toimintatapoihin kuuluu keskeisenä osana demokraattisen julkisivun ylläpitäminen näön vuoksi. Esimerkiksi historiapolitiikassa erittäin aktiivinen Venäjän sotahistoriallinen seura (RVIO) on näennäisesti kansalaisjärjestö, joka ohjaa kansalaisilta tulevaa rahoitusta Venäjän sotahistoriaa esitteleviin muistomerkkeihin ja projekteihin. Vuonna 2012 perustettua seuraa on kuitenkin alusta lähtien johtanut Putinin lähipiiriin kuuluva Medinski. RVIO:n rahoitus tulee valtiolta ja Putinia lähellä olevilta oligarkeilta. Seura on ku-

”Vapaan median ottaminen vähitellen valtion kontrolliin ja yhteiskunnallisen keskustelun kärsivällinen hiljentäminen ovat luoneet edellytykset historian haltuunotolle.”

lissi, jonka avulla venäläisille voidaan kertoa toiminnan olevan kansalaislähtöistä eikä verovaroin rahoitettua.

Historiapolitiikalla näyttäisikin olevan ennen kaikkea välineellinen rooli Putinin laajemmassa suunnitelmassa. Kansalaisyhteiskunnan heikentäminen, mediaympäristön hallitseminen sekä historiakulttuurin kontrollointi tähtäävät Putinin ja hänen lähipiirinsä aseman vahvistamiseen. Akateemisen maailman ja eri järjestöjen on annettu pitää yllä kansainvälisiä yhteyksiään, mutta samalla ne leimataan epäsanmaalliseksi ja epäilyttäväksi, jos ne eivät sopeudu valtion ehtoihin. Esimerkiksi Memorial todettiin jo 2014 ”ulkomaiseksi agentiksi” ja sen toimintaa ryhdyttiin vaikeuttamaan. Samalla sen uskottavuutta nakerrettiin systemaattisesti erilaisin tekaistuin syyttein ja levittämällä huhuja yleisen moraalin vastaisista toimista. Memorialin keskeisten toimijoiden lokaisella kyseenalaistetaan myös sen toiminta Neuvostoliiton hirmutöiden tutkimiseksi. Memorialin lakkauttaminen Ukrainan sodan laajentumisen kynnyksellä poisti yhden kriittisen äänen, joka olisi luultavasti kyseenalaistanut Kremlin tarjoaman version sodasta.

Venäjän esimerkki osoittaa, mikä merkitys historiakulttuurilla voi olla niin yhteiskunnallisesti kuin maailmanpoliittisesti. Vapaan median ottaminen vähitellen valtion kontrolliin ja yhteiskunnallisen keskustelun kärsivällinen hiljentäminen ovat luoneet edellytykset historian haltuunotolle.

Historianopettajat ja -tutkijat Suomessa ovat pitkälti yksimielisiä siitä, että historia on erinomainen väline demokraattisten arvojen opettamiseen kouluissa. Toimiva historiakulttuuri voi edistää yhteiskuntarauhaa tukemalla vähemmistöjen integroitumista yhteiskuntaan, tukea sananvapautta ja ehkäistä konflikteja. Historianopetukseen käytetty tuntimäärä on kuitenkin vähentynyt monissa länsimaissa viimeisten vuosikymmenten aikana, myös Suomessa. Kehityskulku sisältää riskejä ja voi potentiaalisesti altistaa historiapolitiiselle vaikuttamiselle.

Venäjän esimerkki osoittaa, että historialla on tärkeä merkitys toimivan kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa. Historianopetus ja yhteiskunnan historiakulttuuri voivat tukea eri ihmisryhmien integroitumista yhteiskuntaan ja suitsia äärikansallista ajattelua. Venäjällä valtio lähti 2010-luvun alussa aktiivisesti ohjaamaan sekä historianopetusta että historiakulttuuria valtiopoliittikkaa tukevaan suuntaan. Maan historiasta rakennettiin narratiivia, jossa arvomaailmaltaan rappeutuva länsi käy jatkuvaa taistelua Venäjän ja venäläisen kulttuurin tukahduttamiseksi. Tässä narratiivissa kaikki paha ja korruptoiva tulee lännestä – Venäjä puolestaan pyrkii suojelemaan kansalaisiaan ja liittolaisiaan tältä pahalta. Narratiivia sovelletaan yhtä hyvin toiseen maailmansotaan (natsit) ja terrorisminvastaiseen sotaan (islam) kuin nykypäiväänkin (Naton laajeneminen, sukupuolten moninaisuus, venäläisvastaisuus). Valikoimalla esimerkkejä historiasta Venäjä on pyrkinyt luomaan myös Ukrainasta ja ukrainalaisista Venäjälle vihamielisen kuvan ja kääntämään kansalaismielipiteen sodan kannalle. Historia on tehnyt Venäjällä pelottavan paluun politiikan keskiöön.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York 1992.
- 2 Timothy Snyder (toim.), Politics of History in Eastern Europe. *Journal of Modern History*. Vol. 8, No. 2, 2010, 141–164.
- 3 Ks. esim. Katherine Verdery, Nationalism, Postsocialism, and Space in Eastern Europe. *Social Research*. Vol. 63, No. 1, 1996, 77–95.
- 4 Andrea Pető, The Illiberal Memory Politics in Hungary. *Journal of Genocide Research*. Vol. 24, No. 2, 2022, 241–249.
- 5 Mark Edele, Fighting Russia's History Wars. *History and Memory*. Vol. 29, No. 2, 2017, 90–124.

KIINNOSTAVIMMAT UUTUudet

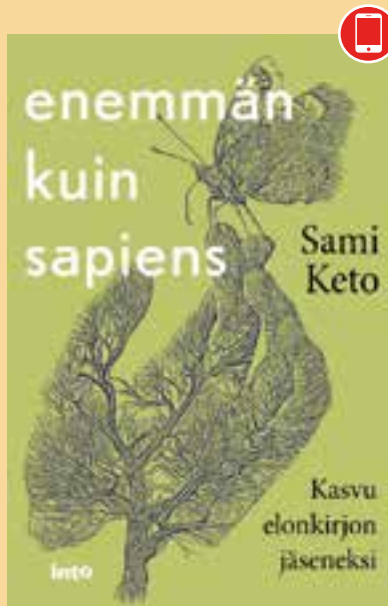
KIRJAKAUPPISTA JA OSOITTEESTA INTOKUSTANNUS.FI

Ursula Vala

KUOLEMAN MONET KASVOT

Tämä kirja muuttaa käsityksesi kuolemasta. Ursula Vala kuvaa oikeuslääkärin arkea, kuolinsyitä ja ihmisruumiin kummallisuuksia yksityiskohtaisen rehellisesti.

Sami Keto

ENEMMÄN KUIN SAPIENS

Enemmän kuin sapiens valaisee toisenlaista elämän ja ihmisyyden kertomusta ja pyrkii antamaan vastauksia kysymykseen, miten elää yhdessä muiden kanssa, osana elonkirjoa.

Päivi Ahtiala (toim.)

OMA VALINTA

Harkiten, vapaaehtoisesti ja eettisesti seksipalveluja myyvät suomalaiset naiset kertovat ammatistaan, elämästään, toiveistaan, peloistaan ja iloistaan.

Ulla Koskinen

SOTURIAATELIN AIKA SUOMESSA

Näkymiä Suomen aatelin elämään 1500-luvulla.

Petri Laukka

K.J. STÄHLBERGIN ARMOTON MATKA

Tasavallan tekijän värikäs tarina.

Katri Ylinen

AAMU ILMAN DARRAA

Rohkea ja raikas kirja ravistelee alkoholikeskustelua.

Mona Bling

23 TRANSMYYTTIÄ

Murra ennakkoluulosi ja näe transihmiset uudessa valossa.

PSST! TUTUSTU MYÖS INNON OUTLETIN VALIKOIMAAN JA TEE LÖYTÖJÄ POISTOHINNOIN: INTOKUSTANNUS.FI

 = myös e-kirjana

 = myös äänikirjana

into

Miten essee kirjoitetaan?

Kansainväliset filosofian olympialaiset ja argumentoivan kirjoittamisen taito

Filosofian olympialaisissa mitataan lukiolaisten kykyä laatia filosofinen essee annetun filosofisen lainauksen pohjalta. Suomi on voittanut kultaa neljästi ja muutenkin menestynyt kisoissa hyvin. Maamme edustajat käyvät läpi kolmen viikonlopun mittaisen valmennuksen, jossa opiskellaan tekstien tulkintaa, argumentointia sekä esseen rakennetta ja tyyliä. Koulutuksen sisältö antaa kuvan siitä, miten hyvä filosofinen essee rakentuu.

”Images belong to the rational soul in the manner of perceptions, and whenever it affirms or denies that something is good or bad, it pursues or avoids. Consequently, the soul never thinks without an image.” Aristotle, *De Anima*¹

”Kirjoita lainauksesta filosofinen essee. Aikaa on neljä tuntia. Et saa käyttää äidinkieltäsi etkä mitään apuvälineitä suomi–englanti-sanakirjaa lukuun ottamatta.” Keväällä 2018 lukiolainen Amanda Häkkinen laati aiheesta filosofian olympialaisissa noin sadan opiskelijan joukosta kultaa voittaneen esseen Barin kaupungissa, Montenegrossa.²

Kansainväliset filosofian olympialaiset, International Philosophy Olympiad (IPO)³, on yksi lukion tiedeolympialaisista. IPO on itsenäinen organisaatio, joka toimii yhteistyössä filosofisten yhdistysten kattojärjestön Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie eli FISP:n⁴ ja Unescon kanssa. Ensimmäiset olympialaiset järjestettiin kolmen maan – Bulgarian, Romanian ja Turkin – kesken vuonna 1993. Kilpailu on kasvanut rauhallisen alun jälkeen kohtalaisen nopeasti. Nykyisen mittansa se on saavuttanut viimeisen kymmenen vuoden aikana. Helsingissä vuonna 2007 järjestetyissä kisoissa oli mukana 23 maata, ja koronapandemiaa edeltäneissä kilpailuissa osallistujamaita oli noin 50. Kahden vuoden etäolympialaisten jälkeen järjestyksessään kolmannet kymmenen olympialaiset järjestettiin Lissabonissa toukokuun 2022 lopussa.

Vaikka lukiolaiset kisaavat olympialaisissa filosofisen esseen kirjoittamisessa, itse kirjoituskilpailu tuskin jää nuorille tapahtumasta päällimmäisenä mieleen. Oleellisempaa lienee tutustuminen toisiin filosofiaan innostuneisiin kaukana kotiympyröistä, opiskelijoiden omat työpajat ja vierailevien filosofien luennot, unohtamatta maailmanparantamista öisillä hotellikäytävillä. Kokemus on useimmille elämää mullistava, ja monille se myös sinetöi

opiskelu-uran. Esimerkiksi Suomen olympiaedustajia on filosofian alalla päätyneet niin Cambridgen kuin King’s Collegeenkin. Suomalaiset yliopistot eivät vielä valitettavasti tarjoa olympialaisissa menestyneille suoraan opiskelupaikkaa, mutta muissa maissa jo pelkkä pääsy kilpailuihin voi avata toivotun yliopiston ja tiedekunnan ovet.

IPO:ssa kilpaillaan filosofisen esseen kirjoittamisessa, mutta tehtävänä ei ole vastata tentaattorin tai opettajan muotoilemaan kysymykseen, vaan teksti kirjoitetaan filosofisen sitaatin perusteella. Opiskelijalta ei edellytetä lainauksen tai sen asiayhteyden tuntemista. Aidosti kansainvälisessä kilpailussa vastaan ei tule sitaatteja vain länsimaisen filosofian historian supertähdiltä vaan myös muista maanosista tai vähemmän tunnettujen nykyfilosofien teksteistä. Opiskelijan tehtävänä on tunnistaa lainauksesta jokin mielekäs filosofinen kysymys ja laatia essee sen pohjalta.

Tuttuun lukiofilosofiaan verrattuna uutta on myös kirjoituskieli. Esseen saa kirjoittaa virallisilla IPO-kielillä, englanniksi, ranskaksi, saksaksi tai espanjaksi, mutta tasapuolisuuden vuoksi kukaan ei periaatteessa saa käyttää äidinkieltään. Koska inklusiivisuus on ollut yksi IPO:n johtotähdistä, tätä on tulkittu suurpiirteisesti: esimerkiksi intialaiset opiskelijat saavat kirjoittaa englanniksi ja yhdysvaltalaiset espanjaksi. Täydellisen tasapuolisuuden saavuttaminen onkin käytännössä mahdotonta. Maailmassa on aina polyglotteja, ja globaalissa maailmassa heitä on enenevässä määrin.

Vaikka kielivaatimus suosii suuria länsimaisia kieli-alueita, se on myös hankaloittanut muutamien filosofisesti merkittävien länsimaiden osallistumista kilpailuun. Englanti ja Ranska ovat olleet mukana vasta muutama vuosi ja Yhdysvallatkin vasta espanjan lisäämisen jälkeen eli kymmenisen vuotta.

Olympialaisten tuomaristo koostuu eri maiden delegaatioiden opettajajäsenistä, yliopisto- ja lukio-opettajista. Sen vuoksi esseitä arvioidaan usein hyvinkin

erilaisista filosofisista taustoista käsin. Erimielisyyksiltä tulkinnoissa ei voi aina välttyä, mutta keskimäärin tekstien arviointi sujuu varsin hyvässä yhteisymmärryksessä. Muutamia vuosia sitten arviointiprosessissa tapahtui merkittävä muutos, kun siirryttiin järjestelmään, jossa neljä tuomaria lukee samat tekstit ja he keskustelvat niistä. Jokainen on vastuussa omista pisteistään, mutta esseiden ansioiden ja heikkouksien arviointi kollegoiden kanssa on yhdenmukaistanut tuomarien linjauksia. Keskusteluissa vallitsee yleinen hyväntahtoisuus, koska niissä käsitellään opiskelijoiden tekstien ansioita eikä oman filosofisen position meriittejä. Tämän ansiosta kilpailu on myös liudentanut jakoa analyttiseen ja mannermaiseen filosofiaan – sikäli kuin tuollainen jako enää vallitseekaan. Luettuaan esseeit kansainvälinen tuomaristo lähettää yhdessä valitsemansa määrän esseitä kilpailun ohjausryhmälle (*Steering Board*). Tämä muun muassa FISP:n ja Unescon edustajista koostuva pienempi ryhmä päättää mitalien lopullisesta jakautumisesta ja niiden saajista.

IPO-kilpailun viralliset arviointikriteerit ovat osuvuus (*relevance to the topic*), omaperäisyys (*originality*), filosofinen ymmärrys (*philosophical understanding of the topic*), argumenttien vakuuttavuus (*power of argumentation*) ja johdonmukaisuus (*coherence*). Perustavin kriteeri on osuvuus: esseen on vastattava aihettaan eli annettua sitaattia. Omaperäisyyden vaatimuksen takana puolestaan on pyrkimys saada opiskelijat pohtimaan aihetta itse eikä vain luettelemaan, mitä tunnetut filosofit ovat siitä sanoneet. Muut kriteerit lienevät itsestään selviä. Argumenttien vakuuttavuus, johdonmukaisuus ja filosofinen ymmärrys ovat perustavia filosofisia hyveitä. Samoja asioita arvostetaan kotimaisissa ylioppilaskirjoituksissakin. Ylioppilastutkintolautakunnan nykyiset filosofian arviointikriteerit ovatkin osuvuus, vakuuttavuus ja eheys eli johdonmukaisuus.

Suomi oli mukana olympialaisissa ensimmäisen kerran Tokiossa vuonna 2002 tuolloisen Opetushallituksen filosofian ja elämäntutkimustiedon opetusneuvoksen Pekka Elon aloitteesta. Vuodesta 2004 lähtien kisoihin on osallistuttu joka vuosi. Opetushallitus valtuutti heti alkuvuosina Filosofian ja elämäntutkimustiedon opettajat FETO ry:n järjestämään kansalliset karsinnat ja opiskelijoiden valmentamisen kilpailuja varten. Toistaiseksi Suomi on ollut mitalien määrässä yksi kisojen menestyneimpiä maita. Toiminnan kustannukset katetaan muiden tiedeolympialaisten tavoin Opetushallituksen kautta, Opetus- ja kulttuuriministeriön avustuksilla.

Suomen karsinnat on järjestetty alusta lähtien kansainvälisenä yhteistyönä. Ensimmäisiin virallisiin Suomen karsintoihin kutsuttiin mukaan filosofian opettajia myös Baltian maista. Siksi olympialaisten mukaan mallinnetulle karsintakilpailulle annettiin nimeksi *Baltic Sea Philosophical Essay Event* (BSPEE). Kilpailu on sittemmin laajentunut merkittävästi ja parhaina vuosina BSPEE-kilpailuun on osallistunut lähes parikymmentä maata. Meksiko, Intia, Turkki ja Unkari ovat olleet jo pitkään vakio-osallistujia ja Norja on ollut kilpailun ak-

tiivisin osallistujamaa, mikä näkyy myös kilpailun palkintotaulukoissa. Itse olympialaisten mitalitilastoissa Suomi on kuitenkin vielä toistaiseksi pitänyt norjalaiset takanaan. BSPEE-kilpailun tulokset julkistetaan Opetushallituksen tiloissa Unescon Maailman filosofian päivänä marraskuun kolmantena torstaina. Voittoesseeitä voi käydä lukemassa kilpailun verkkosivuilla.⁵

Sykyisestä BSPEE-kilpailusta poimitaan nykyisin kymmenkunta parhaiten menestynyttä suomalaista lukiolaista olympialaisten valmennusryhmään, jolle järjestetään talven aikana kolmen viikonlopun laajuinen koulutus (yhteensä 30 tuntia). Ensimmäisenä viikonloppuna keskitytään tekstikatkelmien tulkintaan ja analyysiin, toisena harjoitellaan argumenttien laatimista ja kolmantena keskitytään esseen rakenteeseen ja tyyliin. Yksi koulutuskerroista on pidetty Tallinnassa eräänlaisena palkintona menestyneille opiskelijoille mutta myös testinä, miten opiskelijat pärjäävät ulkomailla. Valmennuksen päätteeksi kirjoitetaan lopullinen karsintaessee, jonka perusteella valitaan kaksi edustajaa olympialaisiin. Valinnan suoritti pitkään emeritusprofessori Ilkka Niiniluoto, mutta viime vuodet päätöksen on tehnyt trio, johon kuuluu edustajat Suomen Filosofisesta Yhdistyksestä (SFY)⁶, Suomen nais- ja feministifilosofien yhdistyksestä (NFY) sekä Helsingin yliopistosta filosofian tieteenalalta.

Koska opiskelijat eivät voi kilpailussa kirjoittaa suomeksi, koulutus pidetään ensisijaisesti englanniksi, joka on ollut suomalaisten kilpailijoiden osallistumiskieli. Ajattelun ja kirjoittamisen terävöittämisen ohella nimenomaan filosofisten käsitteiden omaksuminen englanniksi onkin lukiolaisille merkittävä haaste.

Periaatteessa filosofisessa esseessä oleellista on sisältö, ei kielitaito tai kielellinen kyvykkyys. Käytännössä asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. On selvää, että hyvä englannin kielen taito auttaa opiskelijaa menestymään olympialaisissa. Pelkkä hyvä arvosana ylioppilaskirjoituksista ei vielä takaa menestystä. Mikäli opiskelija ei kykene ilmaisemaan ajatuksiaan englanniksi ymmärrettävästi, matka luultavasti tyssää jo BSPEE-kilpailuun. Toisaalta on hyvä muistaa, että eri puolilla maailmaa englannin osaaminen on kovin kirjavaa, ja suomalainen keskivertolukiolainen on varsin vahvassa asemassa verrattuna muiden maiden nuoriin.

Englannin ylivalta on nykyisin merkittävä. BSPEE-kilpailussakin oli alun perin valittavana samat kielet kuin IPO:ssa, mutta muutama vuosi sitten päädyttiin pelkän englannin käyttämiseen, koska muita kuin englanninkielisiä tekstejä ei käytännössä saapunut lainkaan.⁷ Myös olympialaisissa muiden kuin englanninkielisten esseiden määrä on vähentynyt viime vuosina merkittävästi.

Tekstin tulkinta ja analysointi

Kolmesta valmennuskerrasta ensimmäinen aloitetaan tarkastelemalla lainausta René Descartesin teoksesta *Filosofian periaatteet* (1644). Sen johdannossa Descartes kirjoittaa seuraavasti:

”Olisin myös lisännyt mukaan jonkin opastavan sanan koskien tämän kirjan lukemisen tapaa, eli ilmaisien haluavani, että kirja käytäisiin aluksi kokonaan läpi romanin tavoin pakottamatta huomiokykyä kovin paljon ja pysähtymättä mahdollisesti kohdattaviin vaikeuksiin, vain jotta huomattaisiin suurin piirtein millaisia ovat käsittelemäni aihepiirit.”⁸

Koulutettavien tehtävänä on laatia itsenäisesti lainauksesta tulkinnat, joiden pohjalta keskustellaan. Kaikki voivat kommentoida tulkintoja ja tarjota niihin parannusehdotuksia. Descartesin tekstin käsittely on itsessään tulkinnan harjoittelua, mutta se myös antaa ohjeita tulkinnan tekemiseen käytännössä. Minkä tahansa tekstin tulkinta on hyvä aloittaa lukemalla se kokonaisuudessaan läpi, jotta siitä saa yleiskuvan. Vasta sitten on järkevä puurtua yksityiskohtiin.

Descartesin jälkeen analysoidaan lainausta Blaise Pascalin teoksesta *Mietteitä* (1669): ”[M]inusta on mahdollonta että voisi tuntea osat tuntematta kokonaisuutta, yhtä lailla kuin se että tuntisi kokonaisuuden tuntematta erikseen sen osia.”⁹ Edellisen lainauksen tavoin Pascal tarjoaa hyödyllisen ohjeen tulkinnan laatimiseen. Tutkittavan tekstin osat täytyy ymmärtää kokonaisuuden kautta ja kokonaisuus osien kautta, kuten muun muassa hermeneuttinen menetelmä kehottaa toimimaan.

Opiskelijoille tähdennetään, että tulkinnassa kannattaa erityisesti kiinnittää huomiota tekstissä esiintyviin sanoihin, jotka ilmaisevat eri väitteiden välisiä loogisia suhteita. Tällaisia ilmaisuja ovat muun muassa ”koska”, ”sillä” ja ”sen perusteella, että”. Ne sijaitsevat tekstissä yleensä välittömästi ennen perusteita. Samaten ”siispä”, ”täten”, ”siksi”, ”mistä seuraa”, ”joten” ja ”tämän perusteella” ilmaisevat vastaavasti johtopäätöstä.

Sanat ”kuitenkin”, ”silti” ja ”mutta” puolestaan kertovat, että seuraavat asiat ovat jotenkin jännitteessä aiemmin kirjoitetun kanssa. ”Jos... , (niin...)” ilmaisee, millä ehdolla jokin on totta. ”Ja” toteaa, että molemmat kyseisen sanan yhdistämät väitteet pitävät paikkansa. Sana ”tai” ilmaisee, että ainakin jompikumpi sen yhdistämisestä lauseista on tosi tai molemmat. Joissain asiayhteyksissä ”tai” voi myös esittää, että vain toinen lauseista on tosi eivätkä molemmat yhtä aikaa.

Koulutettaville esitellään niin sanottu suopeuden periaate. Sen mukaan pitäisi olettaa, että tulkitsijan näkökulmasta suurin osa kirjoittajan uskomuksista on järkeviä. Yleensä ei ole järkevä olettaa, että merkittävä ajattelijalla oli typerys, joka teki naurettavan virheen. Yleensä typeryksillä ei ole tapana päätyä tärkeiksi filosofeiksi. Suopeuden periaate ei silti tarkoita, että kirjoittaja on välttämättä oikeassa. Ajatuksena on pikemminkin, että tulkinnasta on hyvä tehdä mahdollisimman vahva. Jos teksti vaikuttaa typerältä, sen on todennäköisesti ymmärtänyt väärin.

Koulutettaville esitellään seuraava ohjeistus tulkinnan laatimiseen askel askeleelta: Ensimmäinen on hyvä vain lukea teksti nopeasti läpi ja vasta sitten tutkia sitä huolellisemmin. On hyvä pitää mielessä, että onnistunut tulkinta yleensä vastaa tiettyihin kysymyksiin. Mihin ky-

symykseen lainaus pyrkii vastaamaan? Mikä on sen pääväite? Mitä perusteluita väitteen puolesta esitetään, jos sen tueksi ylipäätään annetaan perusteita? Mitä erotteluita kirjoittaja tekee? Miksi joku väittäisi jotain tällaista? Tekstiä lukiessa siihen voi lisätä korostuksia tai nuolia, mikäli se helpottaa hahmottamista. Lisäksi lainauksen väitteet ja argumentit on syytä kirjoittaa ylös omin sanoin. Usein vain luulemme ymmärtäneemme jotain ennen kuin joudumme ilmaisemaan sen itse.

Esseen kirjoittaminen kannattaa aloittaa pelkästään kertomalla omin sanoin, mitä lainauksessa lukee. Tekstiä ei siis pidä aluksi asettaa laajempaan asiayhteyteen. Esseen arvioijan on pystyttävä erottamaan kirjoittajan tekemän tulkinnan eri tasot. Ensimmäinen kirjoittajan on ensin tiivistettävä lainauksen kirjaimellinen sisältö. Valmennuksessa tällaista pelkkää referenttia kutsutaan ensimmäisen tason tulkinnaksi. Sen muodostamisessa auttaa aloitteleville maalareille usein annettu nyrkki-sääntö: ”Maalaa mitä näet, älä mitä tiedät.” Arvioijan on voitava erottaa ensimmäisen tason tulkinta varsinaisesta ajatuksesta, jonka opiskelija uskoo lainauksen välittävän, vaikkei se siinä suoraan luekaan. Tätä vastaavasti kutsutaan toisen tason tulkinnaksi.

Näiden kahden tulkinnan tason erottaminen toisistaan tuottaa usein paljon päänvaivaa valmennettaville. Ihmisillä on yleisesti vaikeuksia erottaa toisistaan, mitä on tarkalleen sanottu ja mitä he itse lukevat siihen mukaan. Siksi tulkinnan teoriaan tutustumisen lisäksi on tärkeä harjoitella tulkintojen tekemistä käytännössä ja kahden tulkinnan tyyppien erottamista kirjallisesti.

Argumentaatio

Koulutuksen toinen viikonloppu aloitetaan Monty Python -komediaryhmän sketsillä ”Argument Clinic”. Koulutettavia pyydetään tarkkailemaan, millainen argumentin määrittelmä videolla tarjotaan. Sketsissä annettu luonnehdinta kuuluu: ”Argumentti on toisiinsa liittyvien väitteiden sarja, jonka tarkoituksena on perustella jokin propositio.” Määrittelmä on käytännössä otettu suoraan *Oxford English Dictionary*stä, ja se kuvaa argumentin rakennetta ja funktiota melko hyvin. Argumentilla on kaksi pääosaa. Ensimmäinen on johtopäätös tai sanakirjan määrittelmässä propositio, josta argumentin esittäjä haluaa kuulijansa vakuuttaa. Toiseksi on perustelut, joiden tehtävänä on oikeuttaa väite. Perustelut vastaavat kysymykseen, miksi väitteeseen pitäisi uskoa.

Hyvän argumentin perusteluiden on oltava tosia tai vähintään uskottavia. Parhaat perustelut ovat yleisesti hyväksytyjä, vaikka filosofiassa sellainen onkin harvinaista. Jos perustelut ovat tosia tai uskottavia, niiden ansiosta myös perusteltavan väitteen pitäisi olla tosi tai uskottava. Toisin sanoen hyvässä argumentissa uskottavat perustelut takaavat johtopäätöksen uskottavuuden tai ainakin lisäävät sitä. On kuitenkin tärkeä ymmärtää, että perustelujen uskottavuus on eri asia kuin se, että ne lisäävät perusteltavan väitteen uskottavuutta. Johtopäätöksen uskottavuus riippuu perustelujen uskottavuuden ohella

”Ihmisillä on taipumus käyttää vähemmän aikaa sellaisten argumenttien kriittiseen arviointiin, joiden lopputuloksen he ovat halukkaita hyväksymään. Lisäksi ihmiset tyypillisesti etsivät vain omia näkemyksiään tukevia perusteita, mutta eivät yhtä innokkaasti yritä löytää niistä heikkouksia.”

siitä, seuraako johtopäätös niistä. Ei siis vielä riitä, että perustelut ovat tosia tai että perusteltava väite seuraa niistä. Molempien ehtojen on toteuduttava yhtäaikaaisesti.

Argumentti on yhtä vahva kuin sen heikoin lenkki. Tätä havainnollistetaan valmennuksessa yksinkertaisen argumentin avulla:

- (1) Jos Tarja Halonen on Suomen tasavallan presidentti, Suomen tasavallan presidentti on nainen.
- (2) Tarja Halonen on Suomen tasavallan presidentti.
- (JP) Suomen tasavallan presidentti on nainen.

Vaikka päätelmä näyttää äkkiseltään uskottavalta, siinä kuitenkin sanotaan, että Tarja Halonen on Suomen *tasavallan* presidentti. Tämä ei pidä enää paikkaansa, sillä termi ‘tasavallan presidentti’ tarkoittaa nykyistä valtionpäämiestä, ja entisiä kuten Halosta kutsutaan yksinkertaisesti presidenteiksi. Perusteltava väite seuraa loogisesti perusteista, eli se on johdettavissa tai pääteltävissä niistä. Toinen perustelu on kuitenkin argumentin heikko lenkki. Se on epätosi, joten perustelut eivät pysty takaamaan väitteen totuutta.

Hyvien perustelujen ei tarvitse todistaa, että perusteltava väite on tosi, mutta niiden on ainakin lisättävä sen uskottavuutta. Tälle vähimmäisehto on, että ne ovat oleellisia eli relevantteja väitteen kannalta. Perustelut ovat relevantteja, jos ne yhdessä vähentävät jonkin perusteltavan väitteen kanssa yhteensopimattoman väitteen uskottavuutta. Niiden on siis oltava vähemmän yhteensopivia vaihtoehtoisten väitteiden kanssa. Toisin sanoen relevantit perustelut kasvattavat perusteltavan väitteen uskottavuutta vähentämällä muiden vaihtoehtojen uskottavuutta. Koulutuksessa relevanssia havainnollistetaan seuraavalla G. E. M. Anscomben ja Ludwig Wittgensteinin keskustelulla, joka löytyy Anscomben teoksesta *An Introduction to Wittgenstein’s Tractatus*:

[Wittgenstein] esitti minulle kerran kysymyksen: ‘Miksi ihmiset sanovat, että oli luonnollista ajatella auringon

kiertävän maapalloa sen sijaan, että maapallo pyörisi akselinsa ympäri?’ Vastasin: ‘Varmaan siksi, että näytti siltä, kuin aurinko kiertäisi maapalloa.’ ‘No’, hän kysyi, ‘miltä se olisi näyttänyt, jos se olisi *näyttänyt* siltä, että maa pyörisi akselinsa ympäri?’¹⁰

Wittgensteinin ajatus on, että kumpikin vaihtoehto näyttää suurin piirtein samalta. Auringon eri sijainnit taivaankannella voi periaatteessa selittää yhtä lailla sillä, että aurinko kiertää maata ja sillä, että aurinko on paikallaan, mutta maa pyörii akselinsa ympäri. Havainto auringon eri sijainneista ei pysty poissulkemaan sitä vaihtoehtoa, että maa pyörisi akselinsa ympäri. Sama havainto sopii yhtä hyvin yhteen kummankin vaihtoehtojen kanssa. Tämä osoittaa, että on aina syytä pohtia, sulkevatko esitetyt perustelut muut oleelliset vaihtoehdot pois.

Koulutuksessa harjoitellaan myös erilaisten vastaesimerkkien käyttämistä, koska kilpailussa niitä on hyvä etsiä lainauksessa esitetyille väitteille ja argumenteille. Valmennuksessa käsitellään kahdenlaisia vastaesimerkkejä. Ensinnäkin on vastaesimerkkejä yksittäisiä väitteitä kohtaan. Tällaisia ovat muun muassa poikkeukset määritelmiin ja yleistyksiin. Esimerkiksi yksikin musta joutsen osoittaa, etteivät kaikki joutsenet ole valkoisia. Lisäksi on vastaesimerkkejä argumenttien muotoa kohtaan. Tällaisen vastaesimerkin voi laatia muotoilemalla tilanteen, jossa annetut perustelut ovat tosia, mutta perusteltava väite epätosi.

Valmennettavia kehoitetaan myös parhaansa mukaan välttämään vahvistusvinoumaa tai -harhaa. Ihmisillä on taipumus käyttää vähemmän aikaa sellaisten argumenttien kriittiseen arviointiin, joiden lopputuloksen he ovat halukkaita hyväksymään. Lisäksi ihmiset tyypillisesti etsivät vain omia näkemyksiään tukevia perusteita, mutta eivät yhtä innokkaasti yritä löytää niistä heikkouksia. Jos siis esseen kirjoittaja uskoo kehittäneensä loistavan argumentin, hänen kannattaa joka tapauksessa miettiä mahdollisia vastaesimerkkejä argumenttinsa perusteluille ja tilanteita, joissa perustelut pitävät paikkansa, mutta

johtopäätös ei. Mikäli kirjoittaja on huomionut ainakin kaikkein ilmeisimmät vastalauseet, se vahvistaa hänen argumentaationsa uskottavuutta.

Kirjoittajan on silti hyvä välttää analyysin paralyysiiä. Ei siis kannata käyttää kirjoitustilanteessa kaikkea aikaansa vastaamalla kaikkiin mahdollisiin vasta-argumentteihin. Neljässä tunnissa kirjoitetun esseen ei oleteta tarjoavan täydellistä argumenttia, hyvä tai uskottava argumentti riittää. Lisäksi uusia ajatuksia voi muodostua tekstiä kirjoittaessa. Essee, joka on saatu valmiiksi annetussa ajassa, on parempi kuin täydelliseksi suunniteltu essee, joka jäi kesken.

Esseen rakenne ja tyyli

Kolmas valmennuskerta aloitetaan listaamalla pareittain hyvän esseen ominaisuuksia. Pienenä vinkkinä annetaan, että kannattaa lähteä liikkeelle siitä, millainen on huono essee. Yleensä virheet on helpompi havaita kuin onnistumiset, ja hyvä essee välttää tyypillisimmät heikkoudet. Sitten yhdessä käsitellään listattuja hyviä ja huonoja piirteitä. Sen jälkeen tarkastellaan yksityiskohtaisemmin hyvän esseen rakennetta ja tyyliä.

Jokainen essee – ja oikeastaan mikä tahansa proosateksti – sisältää kolme osaa: alun, keskikohdan ja lopun. Jokaisella näistä on oma tehtävänsä. Hyvän esseen alussa esitellään käsiteltävä aihe. Alussa lukijaa voidaan esimerkiksi motivoida kertomalla, miksi aihe on tärkeä tai kirjoittajan lähestymistapa arvokas. Tämä antaa perusteen jatkaa lukemista. Alussa myös annetaan välttämättömät taustatiedot tai esitetään kysymys, johon essee vastaa. Olympialaisesseen alussa on selitettävä omin sanoin, mitä lainauksessa on sanottu.

On myös hyvä pitää mielessä, että esseetä ei tarvitse kirjoittaa järjestyksessä alusta loppuun. Alku voidaan kirjoittaa viimeiseksi, kun varmuudella tiedetään, mitä essee muuten sisältää. Joka tapauksessa kirjoittajan on hyvä lukea koko essee loppuksi ja muotoilla alku muuhun tekstiin sopivaksi.

Hyvän esseen keskikohta on sisällöltään tärkein ja tavallisesti koko tekstin laajin osa. Keskikohdassa esitetään argumentit oman kannan puolesta ja vastataan vasta-argumentteihin. Tarpeen vaatiessa siinä voidaan myös syventää lainauksesta esitettyä tulkintaa. Tosin on yleensä parempi, että tulkinta tehdään vain esseen alussa. Muuten lukijalle saattaa syntyä vaikutelma, että esseellä ei ole selkeää rakennetta.

Lukijalle ei pitäisi jäädä esseen luettuaan sellainen olo, että se päättyi kesken. Siksi lopussa on hyvä esimerkiksi kerrata tekstin tärkeimmät kohdat. Esseen alku ja loppu muodostavat kokonaisuuden: alussa tulisi esittää kysymys tai väite ja lopussa vastata kysymykseen tai vahvistaa väite.

Hyvä essee on yhtenäinen kokonaisuus, joka etenee loogisesti. Kirjoittajan pitäisi siis välttää hyppimistä edestakaisin. Tekstin lukemisen jälkeen pitäisi jäädä sellainen vaikutelma, että jokin aihe oli esitelty, käsitelty ja summatu. Tämän vuoksi on hyvä suunnitella essee ja sen rakenne etukäteen. Tässä voi hyödyntää esimerkiksi rans-

kalaisia viivoja tai käsitekarttaa. Jos sen sijaan kirjoittaa asiat vain sitä mukaa kun ne juolahtavat mieleen, tekstin rakenne on harvoin miellyttävä tai selkeä.

Loogisen ja perusteellisen kilpailuesseen rakenne voi olla esimerkiksi seuraavanlainen: Alku sisältää johdannon ja lainauksen analyysin. Johdannossa esitellään lyhyesti kirjoittajan pääväite, joka joko tukee lainauksen näkemystä tai kritisoi sitä. Esseessä voidaan myös väittää, että lainauksen väitteen puolesta ja vastaan on yhtä vahvat perusteet, joten siihen ei voi oikeutetusti ottaa kantaa. Tämän kannan perustelu on kuitenkin vaikeaa, koska silloin periaatteessa pitäisi argumentoida yhtä vahvasti kahden väitteen puolesta yhden sijaan. Siksi tällaista lähestymistapaa ei pidetä erityisen suositeltavana.

Tekstin keskikohdassa annetaan argumentit oman kannan puolesta ja käsitellään ainakin yksi vasta-argumentti. Oman näkemyksen puolustamiseen kannattaa yleensä käyttää enemmän tilaa kuin vasta-argumenttien käsittelyyn. Kannalle pitää olla riittävä oikeutus, jotta se olisi uskottava. Ei voi vain olettaa olevansa oikeassa ja sitten osoittaa, että omaa näkemystä kohtaan esitetty kritiikki ei ole riittävän vahvaa. Muuten syyllistyy tietämättömyyteen vetoamiseen ja todistustaakan epäreiluun siirtämiseen vastustajien harteille. Esseen lopussa on hyvä esittää jonkinlainen yhteenveto tai tiivistelmä, jossa kerrataan hyvin lyhyesti oma kanta suhteessa varsinaiseen keskusteluun ja kiteytetään, miksi se on vaihtoehtoja parempi.

Valmennuksessa käsitellään myös tekstin muoto-seikkoja. Esimerkiksi kappalejako on tärkeä, koska se helpottaa tekstin lukemista ja seuraamista. Jokaisen kappaleen pitäisi muodostaa itsenäinen kokonaisuutensa. Sen tulisi kuitenkin myös olla sidoksissa edeltävään ja seuraavaan kappaleeseen, jotta kappaleet eivät tunnu irrallisilta. Lisäksi tekstin lukemista helpottavat lyhyet virkkeet. Yleensä selkeässä virkkeessä on korkeintaan kolme lausetta. Tämä ei ole mikään ehdoton totuus, mutta se on hyvä nyrkkisääntö.

Luonnollisesti kilpailuesseissä on myös kiinnitettävä huomiota tekstin filosofiseen sisältöön. On enemmän ja vähemmän tyylikkäitä tapoja osoittaa filosofista osaamistaan. Esimerkiksi filosofisten käsitteiden käytössä on oltava huolellinen. Filosofisen käsitteen oikea soveltaminen vaikka vain ohimennen kertoo lukijalle, että kirjoittaja tietää, mitä tekee. Käsitteitä ei siis tarvitse aina määritellä, mutta mitä oleellisempi se on esseelle, sitä enemmän perusteita on huolelliselle määrittelylle. Itse asiassa parhaimmillaan – tai pahimmillaan – koko essee voi koostua jonkin keskeisen filosofisen käsitteen määrittelystä. Tosin tämä ei ole erityisen tyyppistä. Käsitteiden määrittelystä ei kuitenkaan ole yleensä haittaa. Se sulkee pois virheellisiä tulkintoja ja osoittaa, että kirjoittaja tietää, mitä tekee. Jos ajatus ”Hmm... pitäisiköhän tämä käsite määritellä...” edes käväisee kirjoittajan mielessä, se on vahva vihje sen puolesta, että käsite tosiaan kannattaa määritellä.

Esseessä ei pidä käyttää käsitteitä tai sanoja, joita kirjoittaja ei tunne. Siitä jää hyvin luultavasti kiinni, koska kilpailussa esseiden arvioijat ovat opettajia ja tutkijoita. He tuntevat erittäin todennäköisesti aiheen kilpailijaa

perusteellisemmin. Kirjoittajalla on aina muita vaihtoehtoja, joten oikeaa vastausta ei kannata arvailla, mikäli sitä ei tiedä.

Kilpailussa ja yliopistolla filosofian opintojen alkuvaiheessa on hyödyllistä kuvitella, että lukija olisi ainakin jossain määrin filosofisesti sivistymätön, laiska ja pahan- tahtoinen – mutta älykäs.

Filosofisesti sivistymättömälle pitää selittää, mitä es- seessä tapahtuu ja miksi. Selittämällä filosofiset käsitteet ja argumentit perusteellisesti osoittaa myös itse osaavansa asiansa. Ei kuitenkaan kannata kirjoittaa kuin lukija olisi lapsi. Häntä ei siis pidä väheksyä ja kaikkea ei tarvitse avata. On esimerkiksi yleistä tietoa, mitä sana ”empiirinen” tarkoittaa. Sen tietäminen ei edellytä filosofian opintoja.

Laiska lukija ei halua nähdä vaivaa. Hän ei jaksa ajatella itse, joten kirjoittajan on ajateltava hänen puolestaan. On siis hyvä näyttää mahdollisimman selkeästi, miten argumentaatio etenee.

Kirjoittajalle teksti on yleensä – ainakin toivottavasti – selkeä ja ymmärrettävä. Onhan hän sentään ajatellut sen sisällön läpi. Lukija ei kuitenkaan pysty kurkistaamaan kirjoittajan mieleen. Hän tietää vain sen verran, minkä hän pystyy lukemaan. Siksi kirjoittajan kannattaa lukea oma tekstinsä pahantahtoisesti. Silloin on hel- pompi paikallistaa epäselvyydet.

Pahantahtoinen lukija tulkitsee tekstin aina epäsuo- peasti, kun se on mahdollista. Kirjoittajan täytyykin pyrkiä välttämään kaksoismerkityksiä tai epäselvyyksiä. Essee on syytä kirjoittaa kuin lukija olisi vastustaja, jota on kuitenkin pakko miellyttää. Esimerkiksi voisi kuvi- tella, että hän pystyy päättämään, palkataanko kirjoittaja töihin tai saako hän opiskelupaikan.

Huonoista ominaisuuksistaan huolimatta lukija on kuitenkin syytä kuvitella hyvin älykkääksi. Ei voi siis luottaa siihen mahdollisuuteen, että hän ei pystyisi huo- maamaan tekstin heikkouksia. Esseessä kannattaakin ratkoa esittämänsä näkemyksen suurimmat ongelmat, ja ne on syytä tuoda julki. Tosin ei tarvitse erikseen painottaa ylitsepääsemättömiä ongelmia, mikäli sellaisia jäi annetuista perusteluista huolimatta.

On turvallisempaa pyrkiä selkeyteen esimerkiksi tai- teellisuuden sijaan. Jotkut todella hienot esseet ovat raken- teellisesti kunnianhimoisia, mutta todennäköisesti lukio- lainen ei ole vielä tämän tasoinen kirjoittaja. Kannattaa silti välttää puisevaa tyyliä, jos siihen pystyy. Myöskään esseen rakenteen kanssa ei kannata ottaa suuria vapauksia, koska tuomarit odottavat esseevastausta. He saattavat kil- pailussa vähentää pisteitä jo pelkästään sen vuoksi, ettei kirjoituksen rakenne ole oikeanlainen.

Ironia ja sarkasmi eivät yleensä toimi akateemisissa tai puoliakateemisissa teksteissä. Ylipäätään kannattaa kunnioittaa sitä osapuolta, jota vastaan argumentoi. Sille on syynsä, miksi suurten filosofien ajattelua arvostetaan niin paljon, että sitä hyödynnetään esimerkiksi kansain- välisissä esseekilpailuissa.

Daniel C. Dennett on esittänyt seuraavan ohjeen kirjassaan *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking* (2013):

”Miten laaditaan onnistunut kriittinen kommentaari:

1. Yritä ilmaista kritisoitavan henkilön kanta niin sel- keästi, eloisesti ja reilusti, että hän sanoisi: ’Kiitos! Oli- sinpa itse osannut ilmaista asian noin hyvin.’
2. Luettele kaikki seikat, joista olet samaa mieltä kri- tiikkisi kohteen kanssa, varsinkin jos niistä ei vallitse yleistä tai laajaa yksimielisyyttä.
3. Jos olet oppinut kohteeltasi jotain, sinun pitäisi mainita se.
4. Vasta kaiken tämän jälkeen saat esittää ensimmäisen kriittisen kommentisi tai vastaväitteesi.”¹¹

Seuraamalla Dennettin ohjeita pystyy todennäköi- sesti kirjoittamaan tekstin, joka on kunnioittava ja joka esittää onnistuneesti kritisoitavan näkökulman.¹²

Lukion filosofian opettajat voivat tilata tämän syksyn BSPEE-kilpailun aiheet osoitteesta bspee.international@gmail.com. Aiheet lähetetään kaikille ne tilanneille perjantaina 7.10. Kilpailuaika on 10.–28.10. Lisätietoja BSPEE:n verkkosivuilta tai edellä mainitusta osoitteesta kysymällä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 ”Ajattelevassa sielussa vaikutelmat ovat aistimusten asemassa, ja kun se myöntää tai kieltää niiden hyvyyden tai pahuuden, se vält- tää tai tavoittelee. Tämän vuoksi sielu ei koskaan ajattele ilman vaikutelmaa.” Aristoteles, *Sielusta* teoksessa *Teokset V*. Suom. Kati Näätsaari, selitykset Juha Sihvola. Gaudeamus, Helsinki 2006, 431a15–17.
- 2 Amanda Häkkisen esseen ja kaksi muuta viime vuosina menesty- nyttä suomalaista kilpailuesseettä voit lukea numeron verkkosivul- ta: netn.fi/lehti/niin-nain-322
- 3 Kansainvälisten filosofian olympialaisten viralliset kotisivut: www.philosophy-olympiad.org/
- 4 Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie -organisa- tion kotisivut: www.fisp.org/
- 5 Baltic Sea Philosophical Essay Event -kilpailun kotisivut: bspee.wordpress.com/
- 6 Suomen Filosofinen Yhdistys on FISP:n jäsen. Ilkka Niiniluoto on aikanaan toiminut kummankin yhdistyksen hallituksessa.
- 7 Sopivan sitaatin löytäminen kaikilla IPO:n neljällä virallisella kielellä on hankalaa ja aikaavievää työtä sekä rajoittaa valittavissa olevien sitaattien määrää merkittävästi. Työ oli myös kerta toisen- sa jälkeen turhempaa, kun muita kuin englanninkielisiä esseitä ei enää tullut mistään.
- 8 René Descartes, *Filosofian periaatteet* (Principia philosophiae, 1644). Teoksessa *Teokset III*. Suom. Mikko Yrjönsuuri, Jari Kaukua, Sami Jansson & Tuomo Aho. Gaudeamus, Helsinki 2003, 31.
- 9 Blaise Pascal, *Mietteitä* (Pensées, 1670). Suom. Martti Anhava. WSOY, Juva 1996, XV: 199.
- 10 G. E. M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. Harper Torchbooks, New York 1965, 151.
- 11 Daniel C. Dennett, *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*. W. W. Norton & Company, New York 2013, 33.
- 12 Frank Murphy on kirjoittanut filosofian olympialaisista englan- ninkielisen esittelytekstin: International Philosophy Olympiad: A Writing Challenge for Young Philosophers. *Journal of Didactics of Philosophy*. Vol. 1, No. 1, 2017, 49–66. Sen lopussa on esitetty yksityiskohtaiset ohjeet kilpailuesseen kirjoittamiseen. Murphyn artikkeliin tutustuminen on suositeltavaa, mikäli haluaa lisätietoja olympialaisista tai ohjeita esseen kirjoittamiseen.

MILKA LUHTANIEMI

Fragmentteja

Joskus jätämme
välistä kokonaisia vaiheita
ja kehomme elävät kuin paperi
niistä läpi.

Kokeilla joka päivä katoamista
on eri asia
kuin kokea joka päivä katoamista.

Unessa ollut kuva sammuu vaikka mieli ei ajattale muuta.
Päivän ymmärtäminen päiväksi
vaatii satunnaista ajattomuuden kokemusta.

Rajallisuus nojaa rajattomaan,
iho uskoo aaltojen iskuja.

Joskus ehdimme kuin pinnat
läpi suoristuvan talven. Unen nuoskainen reliikki jää hieraistun silmän pohjalle.

Olen loputon, en lopettamassa, yön ulkosyrjällä en usko vielä aamuun.
Aavediskantti puhkeaa pienimpään aukkoon ja nostaa ihoon laulun.

JAAKKO BELT & TYTTI RANTANEN

Jälleennäkemisissä

Päiviä ja öitä, joina ajatella elokuvaa Sodankylässä

”Päivänä, jona päätin ajatella elokuvan tulevaisuutta, nousin sängystä väärältä puolelta, kaadoin greippimehua alassuin olevaan lasiin, jätin kylpyammeen tulvimaan, huitaisin kahvikuppini kumoon, puin t-paidan nurin perin...” Chantal Akermanin lyhytelokuva *Le jour où...* (1997) vyöryttää vastustamattomalla tavalla pieniä arjen harmeja, jotka estävät belgijohjaaja keskittymästä elokuvan tulevaisuuteen. Myös Sodankylän elokuvajuhlat koetteleesi alkuun vilpoisilla olosuhteillaan uskollisiakin konkareita. Onneksi paikallisesta urheilukaupasta tarttuu pipo päähän ja merinovillaiset välihouset jalkaan ja aurinkokin kömpii kohti viikonloppua pilvisestä piilostaan. Vihdoin tarkenee keskittyä olennaiseen, esimerkiksi Mika Taanilan kuratoimaan, nuorison suosimaan ja keskeiseen kokeellisten lyhytelokuvien näytökseen, jonka avaa Akermanin spiraalimainen sadattelu-teos.

Niin näytössaleissa kuin jokivarressakin on jälleennäkemisten iloa ja kulkutautia uhmaavien syleilyjen riemua. Vanhojen ystävien ja tuttujen naamojen ohella paikalle on täytynyt etsiä koko joukko ensikertalaisiakin: 30 000 lunastetulla lipulla ja 30 loppuunmyydyllä näytöksellä Sodankylän elokuvajuhlat saavutti kävijäennätyksensä. Einar Paakkisen tunteisiinkäypä *Karaokeparatiisi* (2022) saa asiaankuuluvat DIY-rantakaraokejatkot, jotka tiivenevät sitten Revontulen tanssilattialle. Ensimmäiset elokuvaistunnot Ison teltan keskiviikon alkuillalla tuntuvat kuitenkin kertovan pikemminkin kohtaamisen vaikeudesta, jopa erilleen joutumisesta. Teemaa pohjustaa Kitisen kinossa Sebastian Meisen *Große Freiheit* (2021), queer-historian kohtuuttomuusien kronikointi. Länsisaksalainen Hans joutuu kolmella eri vuosikymmenellä vankilaan vain homoseksuaalisuutensa vuoksi.

Aiemmin sangen rankistelevia elokuvia ohjannut Jacques Audiard on hempeytynyt laatimaan mustavalkoisen romanttisehkon episodielokuvan *Les Olympiades* (2021), jonka Audiard, Céline Sciamma ja Léa Mysius ovat kirjoittaneet yhdysvaltalaisen sarjakuvapiirtäjä Adrian Tominen albumien pohjalta. Samanhenkistä väärinkäsitysten viistoutta on myös *Drive My Car* (Doraibu Mai Kā, 2021) suuren yleisön sydämeen karruttaneen Ryusuke Hamaguchin triptyykissä *Wheel of Fortune and Fantasy* (Gūzen to Sōzō, 2021), jossa nuoret tai varhaiskeski-ikäiset kaupunkilaiset hämmäntävät toistensa lempenasioita ja eksyvät kiusallisiin, jopa kohtalokkaisiin erehdyksiin.

Audiardin hahmot kömpelöivät kaukana romanttisesta *Amélie*-Pariisista, täysin toisella puolen Seineä,

hieman Itä-Pasilan oloisten, 70-lukulaisten Olympiades-tornitalojen ja etnisten elintarvikemyymälöiden kaakkoisessa kaupunginosassa. Keskushenkilö on kiinalaistaustainen Émilie, sympaattinen ajelehtiva milleniaali, joka rakastuu kämppäkaveriinsa, afroranskalaiseen kirjallisuudenopiskelijaan, mieheen, jonka nimi sattuu olemaan Camille. Camillen tarinaan risteää myöhemmin Noémie Merlantin kulmikkaasti tulkitsema Nora, ylivakava oikeustieteen opiskelija, joka joutuu keskeyttämään opintonsa, kun luentosalissa alkaa kiertää huhu, että hän on todellisuudessa seksityöntekijä Amber Sweet. Kun Amber Sweetkin saadaan linjoille, nelikon välille kehkeytyy niin kiihkeää kuin varovaisemmin käynnistyvää kuhertelua. Hamaguchi on lastannut onnen ja fantasian pyöräänsä aimo annoksen kohtalon ivaa ja mustaa, miltei kylmää huumoria, jonka rinnalla Audiard on suorastaan hempeä: Pariisin kolhojen kerrostalojen varjossa sopeudutaan muutokseen ja joustetaan odotuksista – myös tosikot ja pudokkaat ansaitsevat rakkautta.

Sodankylässä vierailut Ildiko Enyedi kertoo Cannesin parhaana esikoisohjauksena palkitun debyyttinsä *My 20th Century* (Az én XX. századom, 1989) poikkitaiteellisen työryhmän olleen vielä sosialistisen Unkarin poliisin tiukassa seurannassa. Lopputulos on kuitenkin ilotteleva ja irtomainen, vaikka mukaan on ympätty taustafilosofiana niin anarkisti-maantieteilijä Pjotr Kropotkinin kirjoituksia kuin kyseenalainen kulttihahmo Otto Weininger, jonka Enyedi laittaa luennoimaan misogynististä vihapuhettaan wieniläisistä naisasianaisista koostuvalle yleisölle. Kaksoiset Lili ja Dóra, pienet tulitikkutyöt, nukahtavat hankeen ja joutuvat toisistaan vuosikausiksi erilleen, kun paikalle saapuvat porhot nappaavat tytöt matkaansa. Toisesta tulee kurtisaani, toisesta anarkisti, mutta tahoillaan

he hurmaavat saman miehen. Elokuvan asetelma, jyrkkä kahtiajako himollisuuteen ja älyllisyyteen, jotka eivät tunnu hakeutuvan tasapainoon yhdessä naisruumiissa vaan vaativat sijoikseen kaksi, tuntuu tämän päivän näkökulmasta kyseenalaiselta. Ajaton klassikko sen sijaan on anarkisti-Lilin karjahdus: ”Tulee aika, jolloin äidit valmistavat kahvin sijaan dynamiittia!” Oman tenhonsa tuovat elokuvan varsin toimeliaat ja puheliaat taivaankappaleet: tähdet taipuvat lohduttamaan Liliä tuutulaulullaan ja esittämään koiralle elokuvaa, kuin lämpimänä muiston tuikahduksena samassa Isossa teltassa kesällä 2019 nähdystä Johann Lurfin ★:sta (2018–).

Surmanluoteja

Torstaipäivän avannut Sergei Loznitsan *Babi Yar. Context* (Бабин Яр. Контекст, 2021) kuvaa kaunistelematta ukrainanjuutalaisten joukkovainoa ja -tuhontaa toisessa maailmansodassa. Nimensä mukaisesti se asettaa asiayhteyteensä natsivalloittajien vuonna 1941 orkestroiman juutalaisten joukkomurhan Babyn Jarin rotkoilla, Kiovan kupeessa. Arkistomateriaalista koostettu dokumenttielokuva yhdistelee moninaista kuva-ainesta: staattista kamerakuvaa sotarintamalta, liikkuvaa kuvaa Ukrainan miehityksistä suurkaupungeista, osin käsivaralla kuvattuja otoksia siviileistä kaivamassa valtavia juoksuhautoja ja lapsista pystyttämässä tiesulkujia, valokuvia vangittujen kasvoista sekä tallenteita todistajanlausunnoista sodanjälkeisestä oikeudenkäynnistä. Loznitsa kierrättää taitavasti propagandaa varten kuvattua materiaalia paraateineen ja voitonpuheineen, mutta ammentaa myös propagandakäyttöön kelpaamattomasta aineistosta, jota sotilaat taltioivat omilla kameroillaan. Tapahtumia ristivalotetaan niin Bundesarchivin kuin Venäjän ja Ukrainan valtionarkistojen kätkeistä ongitulla aineistolla sekä yksityisten arkistojen materiaalilla. Kuvamateriaalia elävöittävällä ääniraidalla kuullaan tykkien jylyn, räjähdysten ja liekkien loimotuksen ohella elämän ääniä: eläinten ääntelyä, raitiovaunun kalsketta ja lasten naurua.

Kerronta nojaa taustatiedon tarjoilussa pelkkiin väliteksteihin, jotka myös sijoittavat kulloinkin kuvatut tapahtumat aikaan ja paikkaan Ukrainan kartalle. Tyylillisen uskollisesti Loznitsa pidättäytyy muutoin kommentoimasta materiaaliaan: ainoastaan pitkä lainaus Vasili Grossmanin esseestä vuodelta 1943 pukee sanoiksi juutalaisten hävityksen.¹ Elokuvan kenties pysäyttävintä materiaalia ovatkin surmia ennakoivat filminpätkät juutalaisten pogromeista Kiovan kaduilla ja jälkikäteen oikeudessa kuullut todistajanlausunnot, joissa joukkomurhasta kuin ihmeen kaupalla selvinnyt paikallinen ja sen toteuttamiseen osallistunut natsisotilas kertaavat tapahtunutta. Dokumentti kurkottaa pitemmälle sodanjälkeiseen aikaan vasta elokuvan lopussa näyttämällä värifilmikuvaa 1950–1960-luvulla teollisuusjätteellä täytetyistä sekä padon murruttua jätevesien ja savilietteen huuhtomista Babyn Jarin rotkoista. Ratkaisu alleviivaa, että vaikka joukkosurma toteutettiin sodan aikana, se kirjaimellisesti hautautui sodan jälkeen, samoin kuin kysymykset natseja

avustaneen paikallismiliisin ja tavallisten kaupunkilaisten osallisuudesta hirmutekoihin. Yhtä kaikki arkistokuva arosodan kauhuista ja sotarikollisten julkisista teloituksista on kylmäävää katsottavaa ja jälleen surullisen ajankohtaista.

Kun aamu on aloitettu Loznitsan arkistosynkkyyksissä, sopiikin jatkaa lyijynraskaiden aiheiden parissa. Vaikka istunto näyttää paperilla työläältä, jaetun festivaalikoekemisen kohokohtiin nousee Mikko Niskasen *Kahdeksan surmanluotia* (1972), jonka taidolla restauroitu täyspitkä versio saa maailman ensi-iltansa Sodankylässä. Näytöksen pohjustukseksi ohjaajan poika Jorma Niskanen muistelee niin alkuperäisen teoksen ensiesitystä Konginkankaan työväentalolla kuin elokuvan tekoprosessia. Pääosaa esittänyt Niskanen löi kameran välillä veljensä Sakarin ja poikansakin käsiin, kun otoksia kuvattiin milloin missäkin tilaisuuden avautuessa: esimerkiksi salaman sytyttämän heinäseipään ympärille syntyi serendipinen kohtaus. Vähemmän mairittelevaan sävyyn Jorma Niskanen mainitsee myös elokuvanteon vaaratilanteista, kun kuvauksissa heitettiin kovat piipussa – ja isä-Niskasen vastanäyttelijän, Tarja-Tuulikki Tarsalan, mukaan valvoneena ja humalassa. Niskasen metodiseen ehdottomuuteen ja ”kokovartalo-suoritukseen” on nyt houkuttavaa suhtautua kriittisestikin, mutta teos kasvaa yksittäisen tekijä-nero-tulkitsijan heittäytymistä kantavammaksi elokuva-aarteeksi juuri paikallisten amatööriavustajien karisman ansiosta.

Näytöksen alkajaisiksi kuullaan myös Peter von Baghin taannoin alullepaneman, pitkälliseksi venyneen restauraatioprosessin monista vaiheista rahoituksen hakemisesta toimeenpanoon². Restauroinnista lopulta vastanneen Fondazione Cineteca di Bolognan edustaja Cecilia Cenciarelli, Petterin ystävä hänkin, korostaa niin elokuvan kollektiivisuutta taidemuotona kuin restauroimisenkin yhteistyöluonnetta. Vaikka Cenciarelli painottaa *Kahdeksan surmanluodin* yleismaailmallista tunnistettavuutta, hän lähestyy elokuvaa kirjaimellisesti aikansa kuvana. L’Immagine Ritrovata -laboratoriossa toteutetun restauroinnin tehtävänä oli tallentaa hauraalle 16 mm filmille alun perin kuvattu teos ajalleen ja materiaaliltaan uskollisesti. Martin Scorsesen vetämän The Film Foundationin World Cinema Projectin ensimmäisenä pohjoismaisena hankkeena *Kahdeksan surmanluotia* tavoittaa tästedes uudet yleisönsä sekä 35 mm filmikopiona että digitaalisesti restauroituna versiona.

Tositapahtumiin, Pihtiputaan vuoden 1969 poliisimurhiin, perustuva *Kahdeksan surmanluotia* kertoo alkoholismista ja talousahdingon riivaaman pienviljelijän kujanjuoksusta. Teoksen pitkässä vastaanotossa peistä on taitettu niin yksilötarinan uskollisuudesta tosiasioille kuin surmatöiden selittämisestä yhteiskunnallisilla tekijöillä. Jokaisen jakson käynnistävä, Mikko Niskasen allekirjoituksella vahvistettu alkuplanssi yrittää esittää varauksia elokuvateoksen totuudellisuudesta. Samalle se tulee kuitenkin validoimeeksi elokuvan todistusvoimaa Niskasen oman kokemusasiantuntijuuden ponnella:

”Tämä elokuva ei pyri kohta kohdalta liittymään tiettyyn tapahtumaan vaikka kerronta nojaakin siihen eräiden

tärkeiden totuuksien osalta. Jokaisella saattaa olla oma totuutensa. Tämä on se totuus jonka minä olen nähnyt ja kokenut itse tässä elämäni piirissä syntyneenä ja sitä elämää eläneenä ja näitä asioita tutkineena.”

Vain muutama vuosi tosielämän poliisimurhien jälkeen tehty *Kahdeksan surmanluotia* vaikutti omalta osaltaan siihen, että presidentti Mauno Koivisto lopulta armahti Tauno Pasasen elinkautisesta 1982. Pasasen tarina ei jatkunut jalosti, vaan hän kuristi niin ikään alkoholi-soituneen vaimonsa Liisan elokuussa 1996. Tämä on se totuus, joka ei edes voi mahtua vuonna 1990 kuolleen Niskasen 1970-luvun alussa kuvaamaan teokseen.

Tapahtumakulku jää elämään teoksen aavemaisena jälkikirjoituksena ja tuo oman ristiriitaisen kerroksensa siihen sympatiaan, jota Niskanen saa katsojan tuntemaan Pasin hahmoa kohtaan. Toisaalta Niskanen myös aloittaa sarjansa *in medias res*: ensimmäisen jakson aluksi surmanluodit kuullaan, minkä jälkeen näytetään dokumentaarista kuvaa kuolleiden poliisien hautajaisista – joita fiktiivinen Pasi pakotetaan sellissään seuraamaan radiosta.

*True crime*stä toden tuntuun! Seurueemme kiinnittyy Lapinsuussa ennen kaikkea siihen, mikä muodostaa Niskasen ”elämäni piiriin totuuden”: kerrassaan ainutlaatuinen ja monivaihteinen kyläyhteisön kuvaus. *Kahdeksan surmanluotia* tallentaa 1960-luvun lopun keskisuomalaisen pientilallisen perheen arkea sekä lähiyhteisön vuodenvierailua ja folklorea: heinätoivia ja tukinajoa, ruuanlaittoa ja tilanhoitoa, kesähäitä ja lavatansseja, pontikanpoltoa ja pilsnerin lipitystä, velaksi ostamista, päissään riehumista ja naapuripirttiin pakenemista. Sarjan musiikilliset kiintopisteet ulottuvat ”Mannakorven mailta” virsiin; rannassa tuitarissa hoilattu ”Vapaa Venäjäksi” vaihtuu lennosta toiseen työväenlauluun ”Taistojen tiellä”. Yksityiskohdat ovat kirurgintarkkoja, tuvan hirvensarvinäälakosta pulsaattoripesukoneeseen, jonka Pasi nimettömäksi jäävä vaimo (mestari Tarja-Tuulikki Tarsala) sarjan alussa raahaa maitokärryillä tositoimintaan. Häijuhliassa koko kylänväki on juhlallisen vakavana. Perheen perustaminen ei ole leikin asia.

Osana yksityiskohtaista autenttisuutta Niskanen sai tuotantoa varten valtiolta erillisluvan keittää oikeasti pontikkaa. Niinpä toimitusta kuvataankin vaihe vaiheelta useampaan otteeseen samalla kansatieteellisellä hartaudella kuin Eino Mäkisen *Rauman pitsit* (1938) tai *Haaparuuhen synty* (1936) näitä tärkeitä kädentaitoja. Kauppalistakin sanellaan moneen kertaan huolella, vaikka se joudutaan supattamaan sutkille kauppiaille erinäisten peiteostosten väliin kätkeytyä: ”20 kg sokeria, kolme pakettia hiivaa, maltaita...” Pontikanmyynti ei ole pelkästään kapinaa systeemiä vastaan vaan elinkeino, johon pientilallisen näköalattomuus ajaa silloinkin, kun siitä ei voi seurata mitään hyvää.

Sosiaalisen elinpiiriin ensisijaisuutta kuvauksen kohteena alleviivaa se, että yhteiskunnalliset kohtaamiset ovat satunnaisia ja voittopuoleisesti vastahankaisia. Lääkäriä lukuun ottamatta Pasin suhde leimallisesti yhteiskunnallisiin instituutioihin ja niiden edustajiin – saar-

namies, työvoimatoimisto, taksoituslautakunta, myös ulosottomiehenä toimiva poliisi – vaihtelee välinpitämättömästä ja vähäluottoisesta vihamieliseen. ”En minä tiedä noista omistussuhteista”, kiteyttää velallinen pienviljelijä taloudellisen ja yhteiskunnallisen asemansa. Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta kohtaavat saunassa: virkavalta hakee sammuneen Pasin saunan lauteilta vaimon soitettua poliisit paikalle kännissä räyhännyttä miestä taltuttamaan; toisaalta rakoileva perhe löytää uudelleen toisensa löylyissä Pasin pumpun pettäessä.

Koko iltapäivän kestävä näytös Lapinsuussa on magneettinen kokemus, jonka lumoa ei katkaise edes pakollinen väliaika. Yleisö elää mukana niin huumorin aiheet kuin Pasin kumuloituvat vastoinkäymiset. *Kahdeksan surmanluodin* kerronnassa on vastustamatonta imua, vaikka teoksessa kaikki ottaa aikansa ja kaikelle annetaan aikansa: häihin kuluu koko päivä, salapoltopaikkoja kartoitetaan pietteillä, umpihankeen tukkirekineen uponnutta Liisa-hevosta maanitellaan kärsivällisesti ja pappikin saa saarnansa saarnata. Takaumana nähdyn tarinan väijäämätöntä traagisuutta ja viinaan hukkumista tasapainottavat – ja alleviivaavat – kepeämmät kohtaukset ja seesteisemmät jaksot. Vaikka Pasin amok-juoksun päätepiste on koko ajan läsnä jo teoksen nimessä, eikä kuuluisa ”Tšehovin pyssy” muutenkaan paljoa ehdi seinällä tyhjän panttina roikuskella, tuntuu sarjan huumori yllättävältä ja erityisen vapautavalta. Viina voi olla kaiken pahan alku ”meidän perheessä”, mutta kyllä korpikuusen kyneleistä velmuilua ja veikeilyäkin revitään. Välissä soi munniharppu ja Pasi ”pujahtaa” kylille. Vaikka eletäisiin niukkuuden maailmassa, sekä Pasi että hänen tovereidensa sanailussa on riemukkuutta, jopa silloin, kun se kääntyy *nonsensen* puolelle. Sulo Kokin (Niskasen vakikasvo Sulo Hokkanen) ehtymätön jupina jatkuu siitä, mihin jäikin, vaikka höpöttämisen *primus motor* välissä pyörähtäkin uuninpankolla sammumassa.

Konginkankaalaiset amatööriäytelijät kylänvanhimista Pasin perheen riipaiseviin lapsiin tekevät sarjasta unohtumattoman, mutta on ammattilaistenkin kontribuutio kiitoksen ja maininnan arvoista. Rooliinsa Pasina turhankin syvälle uponnut Niskanen palkittiin aikoinaan miespääosa-Jussilla, mutta tällä katselukerralla huomio kiinnittyi toisiin roolisuorituksiin. Tarja-Tuulikki Tarsala ottaa (pien)tilan kirjaimellisesti haltuun perheen tosiasiallisena tukipilarina, joka kantaa päävastuun pirtin ja arjen pyörittämisestä, kuskaa tonkat maitolaiturille, kasvattaa lapset ja hoitaapa kaiken lomassa uskonnolliset asiatkin. Paavo Pentikäinen tavoittaa rooliinsa Reiskana vähäeleistä hellyyttä luotettuna ystävänä ja taloudellisenakin tukena: hahmo ei pelkisty vain ryyppykaveriksi tai rikoskumppaniksi. Naapurin viinaanmenevästä poikamiehestä kuoriutuu äidistään huolehtiva, kaverinsa sairaalaan kiidättävä ja lopulta lasten turvaksikin kelpaava kokonainen ihminen.

Lääkärin Pasille sydänkohtauksen jälkeen määräämät pakkoraittiusviikot kuvataan yhdessäolon ja yhdessä tekemisen auvoisina aikoina, mikä vain alleviivaa viinan

Vicky Kriepsin näyttelemä Clarisse elokuvassa *Serre moi fort* (2021)

ja väkivallan uhan sävyttämän perhehelvetin synkempiä syvyyksiä. Vaikka pienen ihmisen ponnistelujen, ilojen ja surujen kuvaus hakeekin vertaistaan italialaisesta neorealismista, nälkämaalainen entropia lopulta linkittää *Kahdeksan surmanluotia* kotimaisen kirjallisuuden naturalismiin³. Hevonen viedään, verovelat lävhtëvät niskaan, Reiskan traktorikaan ei toimi. Kaikki pyrkii kohti hajoamista, jopa kuopus Manun (Mauno Argillander) saapas, jolla tämä on potkaissut jäätyntä hevosenlantakikkarretta. Kuten viimeisen osan alkuplansseissa lakonisesti summataan, ”jälleen on voitu todeta olojen ankeus”.

Ohjaajavieraiden uudet ja vanhemmat helmet

Festivaalien taidokkaimpiin ohjaustöihin lukeutuu päävieras Mathieu Amalricin *Serre moi fort* (2021). Elokuvansa joviaalisti Isossa teltassa esitellyt ranskalaisohjaaja vakuuttelee katsojille, ettei huolta, vaikkei leffasta ymmärtäisi aluksi mitään: ”Se on niin kuin elämä.” Varsinaisen katseluohje tarjoillaan heti avauskohtauksessa, jossa Vicky Kriepsin vimmaisesti näyttelemä Clarisse pelaa eräänlaista muistipeliä kääntämällä Polaroid-kameran otoksia perheestään ja ottaessaan tehtäväkseen järjestää kuvat uudelleen. Nopeasti käy selväksi, että pinnatasolla oman puolison ja lapsien jättämistä käsittelevä

tarina yhdistää kerrontaan vaivattomasti muistelun, fantasian ja tulevaisuuteen kurrottavan ennakkoinnin elementtejä. Vaikka draaman kaari kuljettaa katsojaa vastustamattomasti kohti loppuratkaisua, elokuvan taidokkuus ei palaudu juonen järjestämisen palapeliin. *Serre moi fortin* voima on ennen muuta sen tavassa tavoittaa luopumisen, surun ja kaipauksen kaltaisia tunteita ja kuvata niiden kokemuksellista jäsentymistä itselle elokuvakeronnan keinoin.

Elokuva lomittaa koetun ja kuvitellun todellisuuden tasoja äänisuunnittelun, kuvakeronnan ja suvereenin näyttelijäntyön välinein. Musiikki, erityisesti pianonsoitto, liikkuu saumattomasti elokuvansisäisestä todellisuudesta ääniraidalle ja aikatasolta toiselle. Päähenkilö myös puhuu miehelleen ja lapsilleen usein kuvan ulkopuolelta tai kuvassa läsnä olevana mutta perheen kokemassa tilassa poissaolevana puolisona ja äitinä. Syntyy vaikutelma kommunikaatiosta jostain kaukaa, kenties ajallisen etäisyyden takaa tai kokonaan toiselta todellisuuden tasolta. Riipaisevimmillään Clarissen puhunta on sivustaseuraajan yksinpuhelua: opastuksia, toiveita ja selostavaa kaipuuta, jota vastaanottajat eivät kuule. Omien muistikuvien ohella Clarisse käyttää kuvittelemiensa kohtausten rakennusosina myös lainattuja aineksia, jotka korostavat nähdyn sepeteluonnetta ja mielikuvien assosiaatiota: hän esimerkiksi visualisoi varttuvalle teinityttä-

Unimaailman päähenkilöt Ildikó Enyedín elokuvassa *Kosketuksissa* (2017)

relleen juuri televisiossa näkemänsä pianistin, elokuvan ääniraidallakin kuuluvan argentiinalaistaiturin Martha Argerichin harmaana hohtavat hiukset. Kaiken pitää kasassa tarinan kokemuksellinen ankkuri, päähenkilö Clarisse, jonka paikoin hapertuvan mutta jatkuvasti uudelleen rakentuvan eletyn todellisuuden Krieps vangitsee vakuuttavasti ilman melodramaattisuutta.

Festivaalien toisen kutsuvieraan, unkarilaisohjaaja Ildikó Enyedín, tuoreemmasta tuotannosta nähdään Berliinin elokuvajuhlien Kultaisella karhulla 2018 palkittu *Kosketuksissa* (Testről és lélekről, 2017). Modernille teurastamolle sijoittuva elokuva käsittelee tehtaan talousjohtajan Endren (Géza Morcsányi) ja laaduntarkkailijaksi palkattavan Marian (Alexandra Borbély) suhdetta. Vanhemman miehen ja nuoremman naisen rakkaustarina ei lähtöasetelmana huou raikkautta, semminkin kun sukupuolirooleilla ennenkin revitelleen Enyedín hahmogalleria tuo soppaan aimo annoksen alfaurostelua, poven tuijottelua, jopa lehmän astumisessa käytettyä potenssi-jauhetta. Päähenkilötkään eivät säästy osoittelevalla tyyppittelyltä. Parisuhdepeleistä vetäytyneen Endren toinen käsi on halvaantunut. Aistilyherkän ja sosiaalisesti rajoittuneen Marian poikkeavuutta normista alleviivaa puolestaan myös epätavallisen tarkka muisti, vaikka elokuvan jälkeisessä keskustelussa Enyedi kertookin pyrkineensä lähestymään päähenkilöään patologisoidmatta.

Kosketuksissa ei kuitenkaan tyhjene kahden kuorensa käpertyneen mutta suorasukaisen ihmisen (epä) tavalliseksi rakkaustarinaksi. Se on pikemminkin monitahoinen tutkielma läheisyydestä, etäisyydestä ja yhteyden löytämisestä. Endre ja Maria kohtaavat aluksi vain öisin, jaetussa unessa – saksanhirvinä. Vasta tahoillaan ja toisessa hahmossa eletty mutta toistuvasti yhdessä jaettu kokemus pakottaa päähenkilöt etsimään kommunikaatioyhteyttä, opettelemaan läheisyyttä. Enyedi myös kaivaa katsojan kokemuksellista etäisyyttä Marian tapaan havainnoida ja aistia. Huomio kiinnitetään usein hankaaviin yksityiskohtiin: pöydältä pyyhkäistäviin leivänmuruihin ja olkasangan oikomisiin. Kamera tallentaa myös nurmikolla sadettajan alla pötköttämisen kaltaisia euforisia kokemuksia kouriintuntuvasti. Kontrasteilla pelaavassa elokuvassa aistisuus asettuu teurastamon kolkkoa kliinisyttä vasten. Kylmän keinovalon, suojapukujen ja metallipintojen maailmassa roikkuva nautanlihakin pelkistyy laatuluokitukseen leimattavaksi materiaksi. Etäännyttävää vaikutelmaa korostaa, että Enyedín kamera kuvaa teurastamolla taajaan muovilasien ja ikkunoiden läpi, huoneesta toiseen ja yläkerrasta katutasolle, siinä missä se aistisuutta tavoitellessaan turvautuu lähikuviin.

Kosketuksissa käsittelee myös ihmisen yhteyttä ja etäisyyttä muihin lajeihin. Katsoja asetetaan toisiaan kiertävien ja vienosti turpiaan koskettavien saksanhirvien

asemaan, kun Endre ja Maria palaavat yö toisensa jälkeen vapauden valtakuntaansa ja sanallistavat jälkikäteen kokemaansa. Kääntäen: kun rakastuneet saavat lopulta valvellaikin toisensa, uloshengitys muistuttaa hirvieläimen tuhinää. Mutta katsoja kohtaa silmästä silmään myös teurastamoon tuotuja lemmiä, niiden mykät surumieliset kasvot. Yleisö pannaan katsomaan nautanlihan leikkuuta ja käsittelyä kaikessa kliinisyudessaan. Toisaalta katsoja joutuu kohtaamaan oman haavoittuvaisuutensa ja lihallisuutensa, kun Maria viiltää samalla päättävyydellä ranteensa auki. Analogiat ovat isoja ja rinnastukset rujoja, mutta ne pakottavat perustavien kysymysten äärelle: Jos kykenemme asettumaan villin ja vapaan metsänasukin yksilöllisiin nahkoihin, miten pystymme sulkemaan silmämme kesymän toisilajisen kumppanimme teolliselta kärsimyksestä? Elokuvan tekotapa alleviivaa eläinten epäsuhtaista kohtelua ja panee katsojan tiedostamaan sen: Enyedi vitsailee *castailleensa* pitkään sopivaa hirvieläintä unimaailman päärooliin metsässä käyskentelejäksi, siinä missä teuraalle vietävän nautakarjan anonymin kohtalon kuvaamiseksi riitti teurastamon arjen tallentaminen sellaisenaan, kuten lopputeksteissä vii-rosti todetaan⁴.

Näytöksen jälkeen Enyedi kertoo pahaa aavistamattomien katsojien jopa pyörtyneen aiemmilla festivaaleilla nähdessään kiertelemättä kuvatun itsemurhakoh- tauksen, joka pysäytti Isossa teltassakin. Pyörtymisistä ja pahoinvoinneista huhutaan myös Audrey Diwanin *L'événementin* (2021) näytösten yhteydessä. Ainakin Lapinsuussa monelle katsojalle tuottaa selvästi vaikeuksia katsoa yksityiskohtaista kuvausta laittomista aborteista, joita Annie Ernaux'n omaelämäkerralliseen teokseen pohjaavan elokuvan nuori päähenkilö, kunnianhimoinen kirjallisuudenopiskelija Anne joutuu läpikäymään 1960-luvun taitteen Ranskassa. Elokuvan alussa Anne debatoi opiskelutovereidensa kanssa Camus'n ja Sartren paremmuudesta, mutta ei-toivottu raskaus ja siitä eroon pääseminen on jo pragmaattisena kysymyksenä aivan eri tason eksistentiaalinen pulma. Tarjolla on pelkkiä huonoja lopputulemia: sairaala, vankila tai, jos kaikki menee pieleen, kuolema. ”Aluksi tunnet kipua, mutta siihen tottuu”, tokaisee toimenpiteen suorittava laitton lapsenlähettäjä. Huutaa ei saa, sillä seinät ovat ohuet.

Enyedin ja Diwanin teokset muistuttavat, että varsin rankkoja ja traumaattisiakin kokemuksia voi kuvata suoraviivaisesti mutta shokeeraamatta itsetarkoituksellisesti. *Kosketuksissa* esittää viiltämisen vähäeleisesti, ja kohtaus on rytmiltään pikemminkin toteava kuin traagisuutta tavoitteleva – jälkikeskustelussa Enyedi kertookin halunneensa pitää kuvakerronnan tahtia yllä korostaakseen tapahtumien vääjäämättömyyttä. Katsojalle tarjoillaan myös tunnetason helpotusta, kun Marian CD-levyiltä soittama suruballadi syltää kesken kohtauksen. Pian sen jälkeen pelastava puhelu, omaensiapu ja sairaalakeikka kuoppaavatkin itsemurha-aiheet. *L'événement* puolestaan turvautuu varioivaan toistoon esittämällä abortin yrityksiä eri kuvakulmin, eri seurauksin. Kamera kohdentaa yhdellä kertaa Annen ylävartaloon ja kuvaa toisella kertaa

olan takaa, aina harkitusti. Kun lähettäjä lopulta onnistuu yrityksessään, katsoja käy päähenkilön rinnalla läpi raskaudenkeskeytyksen loppuvaiheet ja jälkioireet kuumehorkan kouristuksineen päivineen. Kummassakin elokuvassa ruumiillisen empatian herääminen on olennainen, vavahduttava osa katselukokemusta, joka sysää myös eettiseen pohdintaan. Siinä missä Enyedi panee punnitsemaan suhdettamme itsen ja tois(lajis)ten vahingoittamiseen, Diwan uutaa vahvasti aikaan ja paikkaan sijoittuvasta yksilötarinasta edelleen polttavia, yleispäteviä kysymyksiä oikeudesta turvalliseen aborttiin.

Myös brasilialaisvieras Karim Ainouzin *The Invisible Life of Eurídice Gusmão* (A Vida Invisível, 2019) kuvaa sitä murskaavuutta, jolla vanhoillinen patriarkaalin kulttuuri tempaisee 1950-luvun Rio de Janeirossa iäksi erilleen toisilleen läheiset siskokset: lupaavan pianisti Eurídicen ja lemmenjanoisen Guidan, joka karkotetaan perheestä aviottoman lapsen vuoksi. Ainouz kronikoi kauniisti haamukipua ja kaipuuta, jota kumpikin ta- hoillaan kokee kadonnutta perheenjäsentä kohtaan, vaikka vuosikymmenet kuluvat.

Tukahtumisen, vapautumisen ja kasvun draamaa tarjoaa myös Sodankylässä vihdoinkin kokonaisuutena nähtävä Joanna Hoggin *The Souvenir* -diptyyppi (2019–2021). Ensimmäinen osa voi jättää katsojan turhautuneeseen tilaan, kun elokuvaopiskelija Julien (Honor Swinton Byrne) oma kehitys tuntuu jäävän karismaattisen narkomaanirenttuheilan (Tom Burke) ja kuluttavan rakkaussuhteen varjoon. Toinen osa lunastaa metaeloku- vullisuudellaan: surutyötä tekevä Julie ryhtyy loppu- työssään rekonstruoimaan suhteen avainhetkiä ja päättyy lopulta lumoaviin videotaiteellisiin visioihin. Kun Julie elokuvan loppupuolella kirmaa peltomaisemassa Eurythmicsin hitin ”There Must Be an Angel (Playing with My Heart)” tahtiin, ollaan samankaltaisten uuden alun ensiaskeleiden äärellä kuin nuoren Jean-Pierre Léaud'n päättäväisessä kipittämisessä kohti merta *400 kepposen* (Les 400 coups, 1959) lopussa.

Siinä missä Enyedin *Kosketuksissa*-elokuvan eri- parinen romanssi saa katsojan aluksi epäilevään taka- kenoon, ikäerosuhteiden syvässä päässä sukkeltelee myös Isabel Coixetin *Kauneuden valta* (Elegy, 2008), jonka esittelee elokuvan käsikirjoittaja, festivaalilla vierailut Nicholas Meyer. Elokuva perustuu Philip Rothin pie- noisromaanin *The Dying Animal* (2001), mutta ensi- töikseen Meyer linjasi, ettei yksikään kypsään ikään ehti- nyt, ostovoimainen pariskunta menisi katsomaan sa- mannimistä elokuvaa. Tarjottakoon siis tuutin täydeltä elegiaa, kuolevan pedon hiivintää rotkonsa rauhaan. Tosin nuoruuden ja vanhuuden, elinvoimaisuuden ja sairauden dynamiikka ehtii kiepsahtaa pääläelleen ro- manssin aikana ja jälkimainingeissa. Ben Kingsley näyt- telee kyynistä kirjallisuudenprofessoria David Kepeshiä (tunnetaanko elokuvien akateemisuuskuvauksissa yli- päättään muita tieteenaloja?). Professori viettelee rutiinin- omaisesti kauniin opiskelijansa Consuelan, jota esittää Penélope Cruz. Ollakseen niin kovin nokkela ja älykäs Kepesh kuuntelee aivan liikaa vielä kyynisemmän ystä-

”Elokuvaa, sen historiaa ja tulevaisuutta, on antoisinta ajatella yhdessä.”

vänsä (Dennis Hopper yhdessä viimeisistä rooleistaan) kehnoja neuvoja.

Koska elokuva esittää sivistynyttä hakkailua, mukaan on ympätty paljon poseeraavia taide- ja teoriareferenssejä Barthesista Goyaan ja Velázqueziin. Seksikohtausta säestää Satie. Nyt tämä kaikki vaikuttaa pompöösiltä, mutta se voi olla vain varhaiskeski-ikäisen katsojan oma katkeransuloisesti juuliva nilkka, johon osuu elokuvan ydinkysymys: ”Jos lukee saman kirjan uudestaan kymmenen vuoden päästä, onko se muuttunut samalla kun lukija itse on muuttunut?” 13 vuotta ensikatsomisen jälkeen *Elegy* on sama ja eri – sillä välin katsojan lisäksi myös aikakausi ja asenteet ovat muuttuneet riuskasti.

Näytöksen jälkeen wc-jonossa ei ole yllättävää kuulla naisoletettujen katsojien puhisevan elokuvan tunkkai-sesta asetelmasta, jonka olisi vaihteeksi voinut korvata vanhemman naisen ja nuoremman miehen romanssilla. Entä jos halut jäävät ajastaan jälkeen? Minkälainen olisi ollut Consuelan oma versio, jos hän olisi päässyt harjoittavana gerontofilinä itse ääneen kaiken Dennis Hopperin suuhun laitetun ”kauniit naiset ovat näkymättömiä” -hölynpölyn sijaan? Tai minkälaisen tarinan kertoisi Kepeshin keski-ikäinen naisystävä Caroline (Patricia Clarkson), joka oli myös aloittanut suhteen professoriinsa nuorena opiskelijana, mutta jäänyt vuosikymmeniksi kiinni ”seksiä sitoumuksitta” -kuvioon? *Elegy* ei ole heidän elegiansa.

Niskalennekkejä

Ihastuttava, aseistariisuva Penélope saa onneksi revanssin Gastón Duprat’n ja Mariano Cohnin rymistelyssä *Oficial Competición* (Competencia Oficial, 2021), joka asettuu usein palkitsevaan ”elokuvia elokuvanteosta” -lajityyppiin. Cruz irrottelee eksentrisenä taide-elokuvaohjaaja Lola Cuevasina. Ohjaaja kiinnitetään toteuttamaan

rikkaan liikemiehen *vanity*-projekti, kovatasoinen draamaelokuva, jolla päästä punaisille matoille ja jättää oma mesenaatin jälki elokuvahistoriaan. Cuevas saa paimennettäväkseen kaksi kukkoilevaa konkaria: Antonio Banderasin tähtiasemastaan nautiskelevan Félix Riveron ja Oscar Martinezin vasemmistohenkisen Iván Torresin, joka on omistanut elämänsä kokeelliselle teatterille. Rouvuustekniikat tulevat tarpeeseen tahtojen taistossa, jossa nähdään myös äkkinäisiä käänteitä ja kohtalokkaita lip-sahduksia. Iso telta puhkeaa spontaaneihin aplodeihin, kun Cuevas jauhaa näyttelijöidensä rakkaimmat pystit tomuksi osana ”ego-harjoitusta”. Paljonpuhuvana yksityiskohtana siivooja on kuitenkin se, joka joutuu hoitamaan ego-harjoituksen jäljet pois tieltä – elokuvanteko on hierarkkista, vaikka oikukkaan miesneron tilalle vaihdettaisiin vahva nainen.

Tekijän valtakamppailusta niin työryhmän kuin kuvien viettelevän vastaansanomattomuuden kanssa ottaa mittaa myös Hannaleena Hauru itseironisessa ja hausassa metaelokuvassaan *Fucking with Nobody* (2021). Haurun seksuaalitutkielma käsittelee myös kuvien kykyä alkaa itse tuottaa todellisuutta. Ehkä ollaan piirun verran lähempänä elokuvan tekemistä myös siitä, millaista niiden katsominen on. Poikkeusolot ovat muuttaneet monen tottumuksia ja naulinneet kotisohvalle silloinkin, kun teoksen ilmaisu hyötyisi teatteriolosuhteista: pimeydestä, valosta, mittakaavasta, asiallisesta äänentoistosta. Elokuva festivaalin kaltainen maratonkatselu voi auttaa palauttamaan lihasmuistiin ja ajanviettorutiineihin sen, millaista on käydä näytöksissä, nähdä jotain varta vasten.

Vaikka pandeemiset väliuodet pakottivat Sodankylän elokuvajuhlat verkkoon – ja parempi se kuin ei mitään – todistavat yöt ja päivät perimmäisessä thulesa jälleen, että elokuvaa, sen historiaa ja tulevaisuutta, on antoisinta ajatella yhdessä: wc- tai näytösjonossa, hillaletun äärellä pubiteltassa, karaokebaarin tungoksessa, ponttoonisaunaa Kitisellä lautturoidessa tai popcornia laiturinnokassa mutustellen, paluujunan hulinassa ja miksei kesäkuukausien ylikin, kohti syksyä ja seuraavaa keskiyön auringon filmifestivaalia. Ilman eläviä kuvia vaellus on yhtä kalseaa *Winterreise* kuin Ulrich Seidlin *Riminin* (2022) päähenkilön, kulahtaneen Schlager-laulaja Ritchie Bravon toikkarointi talveksi autioitu-neessa Italian rantakohteessa.

Viitteet & Kirjallisuus

- Loznitsan dokumenttielokuvien tyylikeinoista, ks. Ilpo Hirvonen, Taltioidun todellisuuden speaktaakkelia. 19. Helsingin dokumenttielokuvafestivaali DocPoint. *niin & näin* 2/20, 102–106 (104).
- Projektiä Suomessa edistäneen Fiction Finland ry:n Liselott Forsmanin kuvaus prosessin vaiheista: msfilmfestival.fi/elokuvat/kahdeksan-surmanluotia/
- Naturalismin kirjallisuuskäsitystä ”entropisena arkena” ja suomalaisia naturalisteja on tutkinut Riikka Rossi, ks. esim. Riikka Rossi, *Le Naturalisme finlandais – une conception entropique du quotidien*. SKS, Helsinki 2007.
- Ks. lisää: yle.fi/aihe/artikkeli/2019/11/27/et-ole-turvassa-kosketuksissa-on-elokuva-kallisarvoisesta-mahdollisuudesta

MINNE MENEE ME TOO

Keiden kivulla ja tarinoilla on väliä? Pelkästään toisten kärsimystarinoilla mässäily ei muuta mitään.

Myös sähkökirjana!

ALISON PHIPPS

MINÄ, ET SINÄ

Me Too ja valtavirtafeminismin ongelmat

(Me, Not You. The Trouble With Mainstream Feminism, 2020)

Suom. Elina Halttunen-Riikonen
174 sivua
ISBN 978-952-7189-96-2
Sähkökirja 978-952-7189-97-9

29€

-25 % kestopilajalle

Sähkökirja
12,95 €

Hyökkäykset naisten ja vähemmistöjen oikeuksia vastaan ovat arkipäivää ympäri maailmaa. Myös Me Too -liike on nostanut seksuaalisen häirinnän ja väkivallan vastustamisen suuren yleisön tietoisuuteen.

Seksuaalisen väkivallan tutkija Alison Phipps luo katsauksen seksuaalisen väkivallan vastustamisen historiaan ja osoittaa, että liian usein oikeudenmukaisuutta tavoittelevat liikkeet päätyvät toistamaan juuri niitä toimintatapoja, joita ne kritisoivat.

Minä, et sinä kysyy polttavia kysymyksiä: Miksi julkisesta häpäisemisestä tulee oikeuden toteutumisen synonyymi? Voiko oikeudenmukaisuuden puolesta taistella keinolla millä hyvänsä? Miksi osa feminististä on ottanut vihollisikseen transihmiset ja seksi-työntekijät? *Minä, et sinä* kertoo, millaisiin vaikeuksiin valtavirtafeminismi ajautuu, kun kritiikin keinoja ja kohteita ei punnita riittämiin.

PETER MYRDAL

Lilli Alanen (1941–2021): ett liv i filosofin

Ena väggen i seminarierummet på filosofiska institutionen vid Uppsala universitet pryddes länge av porträtt på tidigare filosofiprofessorer. Alla män.

För snart sju år sedan genomförde studenterna en protestaktion. Porträtten täcktes över med bilder på kvinnliga tänkare som Hannah Arendt och Simone de Beauvoir. Institutionen beslutade sig raskt för att ta bort porträttväggen. Det betydde att porträttet på den professor som senast slutat aldrig blev upphängt. Ironiskt nog var det porträttet på den internationellt välkända finländska filosofen Lilli Alanen – den första kvinnliga professorn i filosofi inte bara i Uppsala utan även i Sverige.

Alanen avled i Helsingfors förra hösten vid en ålder av 80 år. Jag minns inte att vi någonsin talade om historien om porträttet. Att bli väggprydnad i Uppsala var nog inte särskilt viktigt för Lilli: för henne stod filosofin i centrum. Samtidigt var hon klar över att hon själv bröt ny mark i förhållande till många av sina manliga kollegor.

*

Lillis arbete fokuserade framför allt på tidigmodern filosofi – särskilt René Descartes (1596–1650), men även Baruch Spinoza (1632–1677) och David Hume (1711–1776). Enligt en tidigare vanlig läsning bestod Descartes' viktigaste filosofiska insats att ha formulerat det moderna problemet kring relationen mellan medvetande och kropp – samt i hans dualistiska lösning på problemet: idén om själen och kroppen som skilda substanser.

Lilli fann en annan Descartes: en tänkare som satte människan som helhet i centrum. En fundamental fråga för hennes Descartes är hur vår kroppslighet – en förnimmande och kännande kroppslighet – är förenlig med den mekanistiska uppfattningen om kroppar som enbart sammansatta materiella system i rörelse.

En annan viktig fråga i Lillis Descartesläsning rör motsättningen mellan den mekanistiska naturen och vår syn på oss själva som handlande varelser med en absolut fri vilja. För Descartes är detta grunden inte bara för vårt moraliska ansvar, utan för etik i bred bemärkelse – för vad det är att leva ett gott mänskligt liv. Dessa frågor var föremål för Lillis många uppsatser om Descartes och

för hennes inflytelserika bok *Descartes's Concept of Mind* (2003).

Det var också utifrån detta perspektiv som Lilli närmade sig Spinoza och Hume. Dessa tänkare har ofta setts som varandras motsatser: den ena som en extrem rationalist och den andra en extrem empirist och emotivist. Lilli visade istället hur de brottas med likande problem och förenas i sina försök att göra plats för människan i naturen genom att ge upp idén om viljan och dess frihet. Även om Lilli var sympatiskt inställd framför allt till Humes projekt, underströk hon också svårigheterna. I en intervju i *niin & näin* förklarade hon att det inte finns några ”förnuftsbaseade teoretiska genvägar till att förstå oss själva eller livet självt. Vi har bara vår egen erfarenhet som inte kan reduceras till laboratoriepsykologins empiriska sinnesinnehåll [...] Filosofin måste acceptera detta fenomen och inte förneka eller bortse från det.”¹

Lilli var även tidig med att lyfta fram kvinnliga tänkare som ofta utelämnas när filosofins historia ska skrivas. Bland annat var hon medredaktör för antologin *Feminist Reflections on the History of Philosophy* (2004). Hennes eget bidrag till volymen – en text Lilli ofta nämnde som särskilt viktigt för henne själv – diskuterar Elisabeth av Böhmen (1618–1680) och publicerades också på svenska under titeln ”Descartes och Elisabeth – en filosofisk dialog?”²

Elisabeth är känd för sin filosofiskt rika brevväxling med Descartes, men Lilli betonar att hon inte bara ska ses som ”ännu en ’lörd mamsell’, inte bara som Descartes' korrespondent och resonansbotten, utan som en tänkare med en egen röst och med egna frågor – frågor som är intressanta i sig själva och inte endast för att de representerar ett särskilt feminint sätt att tänka.”³

Att filosofer som Elisabeth förbises har, menade Lilli, att göra med en bild av vad filosofi är och ska åstadkomma – att filosofi måste handla om att utveckla och försvara filosofiska system. Mot detta ställer hon i sin text om Elisabeth en syn på filosofisk praktik som ”en filosofisk dialog, förstådd i den sokratiska betydelsen som ett gemensamt sökande efter självkunskap och självförbättring, och ett sökande efter sanning, eller, för att använda ett metafysiskt mindre laddat begrepp, efter klagörande.”⁴ Detta var en syn på filosofi som Lilli själv delade. Forskning i filosofins historia – att läsa och skriva

om tidigare tänkare – tror jag att hon just såg som sätt att bedriva filosofisk dialog.

*

Lillis filosofiska hållning präglades först och främst av hennes studietid i Paris i början av sextiotalet. Där mötte hon Descartes genom den franske filosofen Ferdinand Alquiés undervisning vid Sorbonne. När hon sedan påbörjade sin avhandling om Descartes återvände hon som gästdoktorand till Paris och Alquié.

Även filosofiska institutionen vid Helsingfors universitet, där Lilli fortsatte sina studier, var viktig för henne. Särskilt Erik Stenius' kurser om Ludwig Wittgenstein formade hennes filosofiska förhållningssätt. I Helsingfors lärde hon också känna Georg Henrik von Wright som kom att stå henne nära och fungera som stöd i hennes avhandlingsarbete.

Efter disputationen 1982 fortsatte Lilli som forskare och lärare i Helsingfors. Hon spelade en betydelsefull roll genom att uppmuntra och handleda studenter och doktorander inom områden som vid den tiden var åsidosatta: inte bara tidigmodern filosofi, utan även fenomenologi och feministisk filosofi.

Lilli var vidare verksam som gästforskare och -lärare vid flera nordamerikanska universitet. Detta gav henne möjlighet att fördjupa sig i och inspireras av samtida diskussioner inom medvetandefilosofi. I Pittsburgh träffade hon Annette Baier, som visade henne att ”när en som kvinna sysslar med filosofi behöver en inte ha dåligt samvete över att gå sin egen väg och följa sina egna int-

ressen även om dessa skiljer sig från ens manliga lärares och föregångares intressen”, som Lilli själv uttryckte det.⁵

Viktigt, på både ett filosofiskt och personligt plan, var också hennes möte med den amerikanske filosofen Fred Stoutland. De gifte sig 1992 och kom att dela ett liv präglad av filosofi. När Lilli 1997 tillträdde tjänsten som professor i teoretisk filosofi med inriktning mot filosofins historia vid Uppsala universitet följde Fred – som nyligen gått i pension från St. Olaf College i Minnesota – med som ”permanent visiting professor”.

Även om Lilli själv var mån om att hennes arbete inte skulle reduceras till en symbol, kom hennes tillträde ofrånkomligen att symbolisera förändring: hon var inte bara Sveriges första kvinnliga professor i filosofi, utan också den första professorn i filosofihistoria i landet. Professuren kom till på initiativ av den svenska regeringen: genom att vika vissa professorstjänster för kvinnliga sökanden skulle mansdominansen vid universitetet brytas. Reformen var kontroversiell och gav upphov till en het debatt, vilket kanske kan te sig underligt idag.

I efterhand antydde Lilli att det inte var lätt att som kvinna och filosofihistoriker ta sig in i svensk filosofi. Det var inte bara en manlig värld, utan den präglades också av en negativ inställning till värdet i att läsa äldre filosofiska verk. Lilli såg denna inställning till filosofihistoria som ett uttryck för ett grundproblem med analytisk filosofi. Hennes egen skolning vid Helsingfors universitet var analytisk, vilket avspeglades i den vikt hon själv lade vid klarhet och noggrann argumentation. Samtidigt menade hon att den analytiska traditionen led

av allvarliga begränsningar, en tanke hon utvecklade i intervjun i *niin & näin*:

”Den skolning jag fick var besatt av problemlösningsmetoder, där en accepterad teori alltid räddades genom att bara putsa till den lite. Detta påminner om medeltidens filosofi, som ändå stod för sina grundantaganden. Analytisk filosofi i strikt bemärkelse ifrågasätter ännu mindre än skolastik arten och berättigandet av sina egna yttersta antaganden. Enligt min mening kräver intellektuell ärlighet att filosofiska antaganden och utgångspunkter, metoder och lösningar, särskådas och motiveras.

Att läsa stora tänkares skrifter är också den bästa skolan här. De är stora eftersom de har vågat ställa frågor och söka nya utgångspunkter och vägar. De kan erbjuda nya tankemodeller och synsätt samt hjälp med att hitta och identifiera filosofiska återvändsgränder. Inom filosofin är det ingen skam att erkänna att det inte finns svar på vissa frågor. Istället behöver du mod och uthållighet för att förstå varför du inte kan svara på dem. Sokrates är alltid lika relevant. De som inom filosofin är nöjda med svar och till synes lösta pussel har tappat förmågan till förundran.”⁶

*

Trots det initiala motståndet lyckades Lilli på kort tid bygga upp en framgångsrik forskningsmiljö i Uppsala. Här var hennes breda filosofiska perspektiv avgörande. Hon undervisade och handledde doktorander inom inte bara tidigmodern filosofi, utan även antikens och medeltidens filosofi. Särskilt antiken, och i synnerhet Aristoteles, låg henne varmt om hjärtat. Enligt Lilli kännetecknades god filosofihistoria inte bara av omsorgsfull filosofisk analys, utan också medvetenhet om det vidare filosofihistoriska sammanhanget.

Hon betonade vidare vikten av att knyta samman forskning och undervisning, även om hon i *niin & näin* också berättade om sin egen blyghet och osäkerhet kring att undervisa. Självt tyckte jag att Lilli var en av de mest inspirerande lärare jag har haft. Jag minns särskilt hur hon började en föreläsning om Humes *Avhandling om den mänskliga naturen* (*A Treatise of Human Nature*) med att säga att hon själv inte förstod vad Hume menade. För mig var det befriande: genom att erkänna svårigheterna inbjöd Lilli oss studenter att tänka på egen hand. Senare, när jag själv blev lärare, har jag insett vilket mod en sådan intellektuell ärlighet kräver – det är betydligt lättare att servera färdigpacketerade lösningar.

Det var inte bara undervisningen och forskningen i filosofihistoria Lilli bidrog till att förändra. Tillsammans med Fred vitaliserade hon hela filosofiämnet i Uppsala. Tack vare sitt stora internationella kontaktnät kunde de bjuda in framstående gästföreläsare som gav nya perspektiv inom såväl medvetande- och handlingsfilosofi, som etik. Lilli såg också till att institutionen började erbjuda kurser i feministisk filosofi.

Det främsta uttrycket för Lillis bredd var det stora forskningsprogrammet *Att förstå mänsklig handling*, finansierat av den svenska stiftelsen Riksbankens jubileumsfond. Programmet inbegrep ett tjugotal forskare och behandlade teorier om mänsklig handling från antiken till nutiden ur olika perspektiv: det mänskliga handlandets natur, dess plats i naturen som helhet samt dess etiska och politiska dimensioner. Lilli bar huvudansvaret för ansökningsprocessen, men lämnade över ledningen av programmet till yngre forskare när hon själv gick i pension 2008.

Lillis livsverk innefattade alltså inte bara väsentliga bidrag till vår förståelse av modern filosofi – insatser som bland annat belönades med inval som hedersledamot av American Academy of Arts & Sciences 2018. Hon spelade även en viktig roll i omvandlingen av det svenska filosofiska landskapet. Hennes arbete banade väg för att filosofihistoria blev ett viktigt forskningsfält också vid andra lärosäten i landet. Vidare har numera de flesta filosofinstitutioner kvinnliga professorer, även om, som Lilli själv var noggrann med att påpeka, mansdominansen förblir slående inom filosofi – inte bara i Sverige.

Efter pensioneringen bjöds Lilli in som gästprofessor till Berkeley. Hon hann dock bara tillbringa en kort tid där innan hon återvände till Finland, eftersom hennes äldsta dotter hade blivit allvarligt sjuk. På mycket kort tid förändrades Lillis tillvaro i grunden. Först gick dottern bort och inte långt därefter Fred.

Trots detta hittade Lilli tillbaka till filosofin. De sista åren arbetade hon intensivt med att försöka redogöra för Spinozas idé att vi genom förnuftet – genom att förstå orsakerna till vårt lidande – kan omvandla sorg till glädje. Även om Lilli var kritisk till denna tanke, fascinerande den henne.

Kanske går det att se en parallell här till hennes egen diskussion av Elisabeths brevväxling med Descartes. Elisabeth plågas av de svåra omständigheter som hon och hennes familj befinner sig i och ber Descartes om vägledning. I ”Descartes och Elisabeth – en filosofisk dialog?” skriver Lilli att även om Elisabeth ”inte vet hur hon ska tillämpa och följa de ofta ädla och upphöjda råd som hon får av sin filosofvän” är brevväxlingen ändå värdefull för henne:

”själva filosoferandet, i vilket hennes samtal med Descartes engagerar henne, [visar sig vara] en högst hälsosam kur eller terapi i hennes kamp för övervinnandet av de lidanden som olyckshändelserna i hennes liv åsamkar. Så om de mycket allmänna moraliska principer Descartes föreslår alltså är av föga hjälp inför livets sorger, visar sig själva argumenteringen och diskussionen om hur de kunde bemästras ha de mest välgörande effekter; så tillvida som den hindrar henne från att tänka på de katastrofer som drabbar hennes familj och som hon trots alla sina ansträngningar saknar makt att förhindra.”⁷

Trots den svåra sjukdom Lilli själv senare drabbades av fortsatte hon att arbeta. Mot slutet handlade våra samtal

mest om Spinoza. Jag hjälpte henne med att färdigställa för publicering det som kom att bli hennes sista artikel. Den behandlar en av de svåraste delarna i Spinozas system: tanken att vi genom att förstå och älska Gud – som hos Spinoza är samma sak som naturen – kan övervinna våra passioner och nå en form av frälsning.⁸

Från hospicesängen ringde Lilli för att diskutera fotnoter. Men det var inte i Spinozas Gudskärlek hon fann tröst. Hon konstaterar torrt i sin uppsats att ”för en metafysiker och intellektualist som Spinoza kan detta förefalla vara ett upplyftande perspektiv”.⁹ Däremot berättade hon på telefon – möjligen med ett ironiskt leende – att hon tyckte om att tänka på Gottfried Wilhelm Leibniz’ (1646–1716) idé om döden som enbart en metamorfos eller en ”scenförändring”. I *Naturens och nådens principer (Principes de la nature et de la grâce)* från 1714 beskriver han hur substanserna i döden ”återvänder till en mindre scen, där de inte desto mindre kan förbli lika kännbara och välordnade som uppe på den större scenen.”¹⁰

Fotnoter & Litteratur

- 1 Jarkko S. Tuusvuori, Professori Lilli Alasen vieraana. Kokeillen ja tapellen omille teille. *niin & näin* 1/14, 6–12. Jag har fått hjälp av Sanna Mattila och Martina Reuter med översättningen av citaten i intervjun.
- 2 *Om samtal: en nordisk antologi*. Red. Ulla M. Holm. Eget förlag, Göteborg 2002, 153–183.
- 3 *Ibid.*, 176.
- 4 *Ibid.*, 177.
- 5 *Descartes's Concept of Mind*. Harvard University Press, Cambridge Mass. 2003, xiii.
- 6 Tuusvuori 2014, 12.
- 7 Alanen 2002, 177–178.
- 8 Lilli Alanen, Love and Objective Reality in Spinoza's Account of the Mind's Power over the Affects. *Australasian Journal of Philosophy*, 2022, DOI: 10.1080/00048402.2021.2023893
- 9 *Ibid.* Min översättning.
- 10 G. W. Leibniz. *Die Philosophischen Schriften*, bd. VI. Red. C. I. Gerhardt. Weidemann, Berlin 1885, 601. Min översättning.

VILLE MÄKI

Älkää ajatelko lapsia, antakaa lasten ajatella itse!

Lapset, moraalipaniikki ja kasvu demokratiaan

Helsingin keskustakirjasto Oodissa 1.7. järjestetty ”Drag Queenin satutuokio” herätti kiihkeää keskustelua. Tapahtuman järjestäjät olivat saaneet uhkaavia viestejä, ja paikalle koontui vastustajien mielenosoitus häiriköimään¹. Perussuomalaisen puheenjohtaja Riikka Purra otti myös kantaa toteamalla, että lapsille ei tulisi tuputtaa aikuisten ideologiaa². Satutuokion teemoina olivat moninaisuuden edistäminen ja itsensä hyväksyminen. Sen aikana luettiin Parr Toddin kirjaa *Ei haittaa, jos on erilainen* (2005). Teos käsittelee erilaisuuden hyväksymistä, mutta hyväksynnän sijaan tilaisuus herätti suoranaista raivoa.

Miksi tapahtuma sai aikaan niin suuren moraalipaniikin, että sen järjestäminen yritettiin estää? Yksinkertainen vastaus kysymykseen on valta. Moraalipaniikki voidaan nähdä tehokkaana poliittisena välineenä omien päämäärien tavoittelussa, ja erityisesti konservatiivipoliitikot suosivat sitä³. Käsitteenä moraalipaniikki tarkoittaa sosiaalisen ryhmän kokemaa pelkoa valtavirrasta poikkeavana pi-

dettyä ryhmää kohtaan. Pelon aiheuttaa uskomus, että poikkeava ryhmä on uhaksi yleiselle yhteiskunnassa vallitsevalle moraalille.⁴

Oodin tapauksessa äärioikeistolaisten ja konservatiivien pelkoa herättäneenä ryhmänä olivat drag-esiintyjät. Tässä tapauksessa ilmaistiin erityistä huolta siitä, miten tämä ryhmä vaikuttaa lapsiin. Lapset ovatkin hyödyllinen väline moraalipaniikin synnyttämisessä, koska länsimaisessa kulttuurissa heidät nähdään

viattomina yksilöinä, jotka tarvitsevat aikuiselta tukea ja turvaa. Jos siis halutaan huomiota jollekin asialle, kannattaa vedota siihen, että se on haitallinen lapsille – oli tämä väite totta tai ei.

Ei ole julkisen keskustelun kannalta ensisijaista, oliko Oodin tapauksen taustalla myös aito huoli lasten hyvinvoinnista. Muistettakoon, että huolen olemassaolo ei vielä todista mitään sen aiheellisuudesta. Nimittäin syntynyt – tai pikemminkin synnytetty – moraalipaniikki ennen kaikkea määritteli sitä, ketkä yhteiskunnassa saavat olla äänessä ja keiden tulisi olla hiljaa marginaalissa. Siksi on tärkeämpää keskustella siitä, mihin toiminnalla käytännössä pyrittiin ja mitä seurauksia tällaisella toiminnalla on demokraattiselle yhteiskunnalle.

Oodin tapauksen kaltaiset moraalipaniikit, joissa jokin ihmisryhmä leimataan perusteetta ja haitallisella tavalla poikkeavaksi ja pelkoa herättäväksi, ovat uhka demokratialle, koska niillä pyritään estämään ihmisiä käyttämästä ääntään yhteiskunnassa ja esittämästä mielipiteitään. Tämän lisäksi moraalipaniikki uhkaa poikkeavaksi määriteltyjä yksilöitä konkreettisesti. Esimerkiksi Oodin tapahtumassa toiminut drag-artisti Gaylien 2000 oli saanut ennen tapahtumaa useita uhkaavia viestejä⁵.

Erityisen tärkeää on myös pohtia, miten Oodin tapahtumat ja vastaavat moraalipaniikit vaikuttavat lapsiin – heitähän tässä yhteydessä väitetysti yritettiin suojella. Ensinnäkin tämän kaltaiset tilanteet opettavat lapsille, vastoin Toddin teoksen sanomaa, että erilaisuudesta on todellakin haittaa. Ne näyttävät lapsille, että on olemassa oikea ja väärä tapa olla ja toimia maailmassa. Kun jokin asia määritellään poikkeavaksi, tästä myös seuraa, että siitä nauttivat ovat vääränlaisia yksilöitä, joiden tulisi muuttua. Niinpä myös lapset, jotka haluavat käydä drag-esitysten satuhetkissä, ovat vääränlaisia lapsia, ja heissä on jotain vialla. Lapsia siis yritetään pakottaa vallitseviin yhteiskuntanormeihin sen sijaan, että he saisivat olla lapsia ja tehdä asioita, jotka tuottavat heille iloa.

Jonkin leimaaminen poikkeavaksi niin, että se halutaan piilottaa julkisuudelta, uhkaa myös lasten kehitystä demokraattisiksi kansalaisiksi. Jotta demokratia voisi toimia, tulisi siihen osallistuvien ihmisten kyetä kriittiseen ja itsenäiseen ajatteluun. Kriittinen ajattelu on siis demokratialle välttämätön ehto.⁶ Kriittisen ajattelun oppiminen ei kuitenkaan toteudu ilmapiirissä, jossa kaikki normista poikkeava yritetään piilottaa. Miten lapset voisivat oppia kriittisiksi kansalaisiksi, jos heidän ei anneta turvallisissa olosuhteissa tutustua vallitsevia yhteiskunnallisia normeja ja arvoja haastaviin ajatuksiin?

Kriittisen ajattelun tukahduttamisen lisäksi poliittisiin tarkoituksiin synnytetty moraalipaniikit uhkaavat demokraattisen elämäntavan omaksumista. Demokraattinen elämäntapa tarkoittaa maailmassa olemisen ja toimimisen tapaa, joka korostaa vapauden ja tasa-arvon kunnioittamista, solidaarisuutta, dialogisuutta ja suoraa osallistumista⁷. Tällaisen elämäntavan omaksuminen on kuitenkin vaikeaa, jos tasa-arvon ja solidaarisuuden sijaan pyritään hiljentämään joitain ääniä yhteiskunnassa ja jos suora osallistuminen tarkoittaa lasten tapahtumien häiriköintiä.

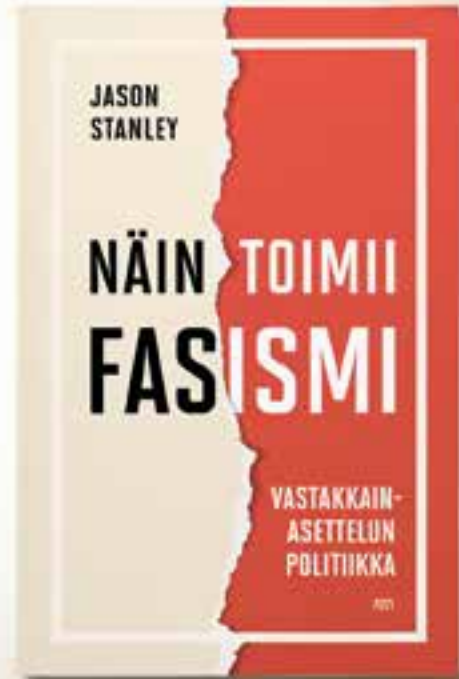
Demokratian vastaiset arvot ja tavoitteet Oodin tapahtumien taustalla osoittavatkin, että yhteiskunnassa tarvitaan enemmän drag-satuhetkien kaltaista radikaalia kasvatusta, joka pyrkii tasa-arvon ja solidaarisuuden edistämiseen ja yhteiskunnan muuttamiseen paremmaksi paikaksi kaikille⁸. Lapsille pitäisi tarjota enemmän turvallisia tiloja, joissa he voivat tutustua valtavirrasta poikkeaviin näkemyksiin. Näin lapsille annettaisiin mahdollisuus kasvaa kriittisiksi ja demokraattisen elämäntavan omaksuneiksi yksilöiksi.

Lapset luovat tulevaisuuden yhteiskunnat, joten jos halutaan säilyttää ja laajentaa demokratiaa, tulee heille tarjota inklusiivista ja kriittistä kasvatusta. Annetaan lasten olla lapsia. Annetaan lasten tutkailla ja ihmetellä maailmaa ja muodostaa omat käsityksensä siitä aikuisten pyrkimättä siirtää omia ennakkoluulojaan ja pelkojaan heihin. Annetaan lasten ajatella itse.

Viitteet & Kirjallisuus

- Rosa Lehtokari & Tiina Karppi, Poliisi poisti häiriköijiiä Oodista, jossa oli menossa drag queenin pitämä lasten satutunti – Kirjastonjohtaja: mielenosoittajilla näkyi hakaristejä. Yle 1.7.2022. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-12519192
- Roosa Welling, Oodin drag-satutuntia etukäteen Twitterissä kritisoitunut Riikka Purra tuomitsee tapahtuman häiriköinnin: ”Sen sijaan aikuisille kuuluvan ideologian pikkulapsille tuputtamisen kritisointi on todellakin sallittua”. *Helsingin Sanomat* 1.7.2022. Verkossa: www.hs.fi/politiikka/art-2000008920957.html
- Ks. esim. Kerry H. Robinson, In the Name of ‘Childhood Innocence’: A Discursive Exploration of the Moral Panic Associated with Childhood and Sexuality. *Cultural Studies Review*. Vol. 14, No. 2, 2008, 113–129.
- Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Routledge, London 2011, 1; David Garland, On the Concept of Moral Panic. *Crime, Media, Culture*. Vol. 4, No. 1, 2008, 9–30 (16–18).
- Lehtokari & Karppi 2022.
- Hannu Juuso, Ajatteleva koulu. Matthew Lipman ja P4C. Teoksessa Tuukka Tomperi & Hannu Juuso (toim.), *Sokrates koulussa. Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa*. niin & näin, Tampere 2008, 97–117; Tuukka Tomperi, Demokraattisen keskustelun ja kriittisen ajattelun taidot. Teoksessa Matti Rautiainen (toim.), *Kohti parempaa demokratiaa. Euroopan Neuvoston demokraatiakulttuurin kompetenssit kasvatuksessa ja opetuksessa*. Jyväskylän yliopisto, opettajankoulutuslaitos, Jyväskylä 2018, 20–27.
- Perttu Männistö, Koulukasvatuksella kohti demokraattista elämäntapaa. Teoksessa Matti Rautiainen, Mikko Hiljanen & Perttu Männistö (toim.), *Lupaus paremmasta. Demokratia ja koulu Suomessa*. Into kustannus, Helsinki 2022, 31–53 (31–32).
- Enemmän radikaalista kasvatuksesta ks. Juha Suoranta, *Radikaali kasvatusta. Kohti kasvatuksen poliittista sosiologiaa*. Gaudeamus, Helsinki 2005.

KUN FASISMI- KORTTI ON VALTTIA

Myös sähkökirjana!

JASON STANLEY

NÄIN TOIMII FASISMI

Vastakkainasettelun politiikka

(How Fascism Works: The Politics of Us and Them, 2018)

Suom. Tapani Kilpeläinen

187 sivua

ISBN 978-952-7189-94-8

Sähkökirja 978-952-7189-95-5

29€

-25 % kestotilaukselle

Sähkökirja
12,95 €

Mitä on fasismi, ja kuka on fasisti? Selviä vastauksia ei ole, sillä "fasisti" on ollut niin ylpeästi omaksuttu nimi kuin leimakirves vastustajien lyömiseen. *Näin toimii fasismi* ei anna määritelmiä vaan etsii fasismin synnyttämisen käytäntöjä ympäri maailman, Venäjältä Yhdysvaltoihin, Puolasta Brasiliaan. Tärkeä kysymys ei ole se, milloin fasismiin on tultu, vaan millä keinoin sinne matkataan. Fasismin käytännöt elävät jo kauan ennen kuin fasismissa eletään.

Näin toimii fasismi kuvaa, miten fasistiset puhetavat rakentavat kahtiajaon, naisten sortamisen ja uhrina esiintymisen avulla omaa lumetodellisuuttaan, kunnes lopulta siteet tosiodellisuuteen katkeavat kokonaan. Kirja kertoo, miten maahanmuuttovastaisuus, köyhien kyykyttäminen ja perinteisten sukupuoliroolien haikailu eivät ole vain yksittäisiä asenteita. Kun niistä puristetaan kimppu, perustellaan vakiintuva viha, väkivalta ja fyysisen vahvemmuuden ihailu.

VILLE RÄISÄNEN

Missä materia loppuu ja mieli alkaa

Mitä on tietoisuus ja mitä on materia? Tarvitaanko tietoisuuden selittämiseen uudenlaista fysiikkaa? Voiko kvanttiteoria auttaa ymmärtämään ihmisen kognitiota? Muun muassa näitä kysymyksiä pohdittiin Mind & Matter 2022 – Foundations of Information, Intelligence and Consciousness -konferenssissa.

Kesäkuussa Helsingin yliopistolla järjestetty konferenssiin oli kokoontunut esitelmöimään ja keskustelemaan vaikuttava joukko kansainvälisiä filosofeja, fyysikkoja, psykologeja ja tekoälytutkijoita. Konferenssin tarkoituksena oli synnyttää uutta ja vauhdittaa jo olemassa olevaa monitieteellistä tutkimusta mielen ymmärtämiseksi. Konferenssi liittyi Helsingin yliopiston tutkimusalueeseen nimeltä Mind and Matter, joka on saanut yli viiden miljoonan euron rahoituksen Suomen Akatemialta.

Metafysiikka ja klassinen fysiikka

Mielen ymmärtämisen ytimessä majailee viheliäinen filosofinen kysymys, jota kutsutaan usein mieli–ruumis-ongelmaksi. Tätä ongelmaa voidaan lähestyä kahdella tasolla. Ontologisella eli olemassaoloon liittyvällä tasolla kysymys on siitä, mitä tietoisuus on ja synnyttävätkö aivot tietoisuuden. Kausaalisella eli syy-seuraussuhteisiin liittyvällä tasolla kysymyksenä on, vaikuttavatko mielentilat ruumiin eli materiaan tiloihin. Jos mielentilat vaikuttavat ruumiin tiloihin, miten se tapahtuu?¹ Mieli–ruumis-ongelman pohdinnasta on syntynyt erilaisia metafysisiä näkemyksiä tietoisuuden ja materiaan suhteesta. Peruskannat voidaan jaotella materialismiin tai fysikalismiin, dualismiin, idealismiin ja kaksoisaspektiteorioihin.

Fysikalismi on tällä hetkellä suosittu metafyyinen kanta ainakin luonnontieteilijöiden parissa. Fyysikko Bert Kappenin esitelmän mukaan tietoisuus ei kuitenkaan kuulu klassiseen fysiikkaan. Tämä siksi, että se on ilmiönä subjektiivinen, eikä sitä pystytä mittaamaan objektiivisesti. Väitteellä on käytännöllistä merkitystä esimerkiksi silloin, kun ajatellaan tekoälyä. Tämänhetkinen tekoälyn rakentaminen perustuu klassiseen fysiikkaan. Tekoäly luultavasti oppii matkimaan ihmisen käyttäytymistä, mutta Kappenin mukaan algoritmeista ei koskaan tule tietoisia.

Konferenssissa esitelmöineen filosofi Paavo Pylkkäsen mukaan idea, että tietoisuus ei mahdu luonnontieteen

määrittämään todellisuuteen, on yleistynyt myös filosofia. Tämä on synnyttänyt radikaaleja fysikalistisia metafysisiä kantoja kuten eliminativismin ja illusionismin. Eliminativistisen näkemyksen mukaan mitään sellaista kuin tietoinen kokemus ei oikeasti ole olemassa. Illusionismin mukaan tietoinen kokemus on kyllä olemassa, mutta se on vain jonkinlainen illuusio. Mielenfilosofia useinkin käytetty materiaan käsite ei Pylkkäsen mielestä kuitenkaan sovellu kvanttifysiikan käsityksiin materiaan luonteesta.

Kvanttifysiikka ja kaksoisaspektiteoriat

Pylkkänen huomautti esitelmässään, että on yhä epäselvää, mitä materiaaliset prosessit ovat. Esimerkkinä hän käytti elektronia, jonka olemassaolon luonteesta ei ole olemassa yhtenäistä näkemystä. Kvanttifysiikko David Bohmin mukaan nimetyssä bohmilaisessa kvanttiteoriassa on kuitenkin mahdollista yrittää muodostaa kvanttontologiaa. Siinä katsotaan, että objektiivinen ja aktiivinen informaatio on perustavanlaatuisen osa maailmankaikkeutta. Tällainen informaatio on jotain sellaista, joka mahdollistaa elävien organismien yhtenäisyyden. Informaatiolla voi olla jonkinlaisia protomontaalisia ominaisuuksia, joista tietoinen kokemus nousee (*emerge*).

Fyysikko Roger Penrose argumentoi *keynote*-esitelmässään, että tietoisuuden lisäksi ihmisen ymmärrys ei myöskään ole algoritmi. Todistus tälle löytyy Kurt Gödelin epätäydellisyyslauseesta². Jos Gödelin muotoileman teoreeman todella käy läpi, vaikka se Penrosen mukaan on ”kivulias tehtävä”, selviää ettei matemaattisesti eheä teoria voi todistaa itseään. Ihmisen kyky ymmärtää matematiikkaa tulee siis jostain muualta kuin teoriasta itsestään.

Penrose on muodostanut yhdessä anestesioologi ja lääketieteen professori Stuart Hameroffin kanssa tietoisuudesta teorian nimeltä *Orchestrated Objective Reduction (Orch OR)*. Tässä teoriassa tietoisuuden nähdään syntyvän kvanttiprosesseista mikroputkissa (*microtubules*), jotka sijaitsevat solujen sisällä. Teorian empiirinen testaaminen on alkanut pikku hiljaa edistyä.

Tutkimuksen kohteena ovat mikroputkien, anestesian ja tietoisien kokemuksen yhteydet.

Fyysikko ja filosofi Harald Atmanspacher taas selvitti esitelmässään, mitä ovat kaksoisaspektiteoriat. Hänen mukaansa nämä teoriat väistävät fysikalistiset, idealistiset ja dualistiset metafysiset näkemykset. Historialliset juuret kaksoisaspektiteorioilla on Spinozan (1632–1677) filosofiassa sekä myöhemmin William Jamesin ja Bertrand Russelin ideoissa neutraalista monismista. Neutraali monismi tarkoittaa näkemystä, jossa perimmäisen todellisuuden katsotaan olevan jakamaton kokonaisuus, joka ei ole materiaa eikä tietoisuutta. Materia ja tietoisuus ovat sen sijaan tämän todellisuuden kaksi aspektia.

Merkityksellä on Atmanspacherin mukaan tärkeä rooli kaksoisaspektiteorioissa. Merkitys tässä yhteydessä tarkoittaa materian ja tietoisuuden ei-kausaalista korrelaatiota. Tällaisia psykofyysisiä korrelaatioita on kartoitettu erilaisilla tasoilla, joista yksi mielenkiintoisimmista on poikkeukselliset kokemukset. Korrelaatioista on pyritty myös muodostamaan systemaattisia taksonomioita. Yksi kuuluisimmista kaksoisaspektiteorioista on fyysikko Wolfgang Paulin ja psykiatri Carl Jungin niin sanottu Pauli–Jung-konjektuuri. Teoria muotoutui Paulin ja Jungin pitkän kvanttifysiikan ja syvyyspsykologian välisiä yhteyksiä pohtineen kirjeenvaihdon aikana.

Kehollinen tietoisuus ja itsetietoisuus

Tietoisuudesta puhuttaessa ei aina ole selvää, mitä tietoisuuden käsitteellä milloinkin tarkoitetaan. Tämä on yksi syy, miksi tietoisuudesta keskusteleminen voi joskus vaikuttaa hankalalta. Mielenfilosofiassa kokemuksellinen tietoisuus (*phenomenal consciousness*) määritellään niin, että asia on tietoinen, jos tuntuu joltakin olla kyseinen asia³. Ihmisen tapauksessa aistikokemuksen katsotaan usein muodostuvan näöstä, mausta, kuulosta, hajusta ja tuntemuksista. Kokemuksellisuuteen kuuluu kuitenkin myös kehon sisäinen aistimaailma, jota kutsutaan intero-septioksi.

Filosofi Lana Kühle argumentoi esitelmässään, että ihmisen kehoa ei pitäisi nähdä pelkkänä astiana aivoille. Kehollisuudella (*embodiment*) on tärkeä rooli kokemuksessa, koska intero-septio muokkaa aisteihin perustuvaa havaintoa ulkomaailmasta. Kühle esitti mielenkiintoisia empiirisiä todisteita väitteensä tueksi. Psykologisissa tutkimuksissa on esimerkiksi osoitettu, että kun olemme rakastuneita, vesi todella *maistuu* makeammalta. Kun taas olemme masentuneita, kaikki *näyttää* tummemmalta. Tieteellä ei kuitenkaan ole vielä käytettävissä kokonaisvaltaista intero-septation taksonomiaa.

Kokemuksellinen tietoisuus voidaan erottaa reflektiivisen tietoisuuden (*reflective consciousness*) ja itsetietoisuuden (*self-awareness*) käsitteistä. Reflektiivisellä tietoisuudella tarkoitetaan huomiota tietoisuuden kohteesta. Huomion avulla tämä kohde tulee laajemmin mielen piiriin. Refleksiivisen tietoisuuden avulla voidaan siis alkaa ajatella. Itsetietoisuus taas tarkoittaa itsensä tunnis-

tamisen kautta syntyvää ajattelua siitä, kuka on tietoisien kokemusten omistaja eli ”minä”.⁴

Filosofi Amber Ross jakoi esitelmässään itsetietoisuuden muodot minimaaliseen ja narratiiviseen. Minimaalinen itse ei osaa tehdä yleistyksiä kyvystään eikä tarvitse sosiaalisuutta. Sosiaalisuuteen liittyy jonkinlainen itsen esittäminen muille, jolloin mukaan tulee narratiivi. Narratiivisuus ei kuitenkaan vielä edellytä kieltä, mutta se tarvitsee ymmärryksen maailmassa olevasta toimijasta (*agent*), jolla on tavoitteita. Toimijuuden sisältyminen itsetietoisuuteen on välttämätöntä sekä hyödyllistä oliolle. Rossin mukaan tekoälyn mahdollista itsetietoisuutta voitaisiin lähestyä toimijuuden ja hyödyllisyyden käsittein.

Lopuksi

Konferenssi herätti kenties enemmän kysymyksiä kuin antoi vastauksia. Esitelmien ja keskusteluiden tarjonta oli aihepiireiltään laajaa ja monipuolista. Tämä lyhyt raportti tavoittaa siitä vain pienen pintaraapaisun. Eriytyisen innostavaa oli kuulla monissa keskusteluissa mainittavan filosofian ja monitieteellisyyden tarpeellisuus vaikeiden kysymysten äärellä. Psykologien ja filosofien yhteistyön todettiin myös tuottaneen hyviä tuloksia empiiristen tutkimusten suunnittelussa ja näiden tutkimusten tulosten tulkinnaissa.

Biometriikan professori Hans Liljenström mainitsi esitelmänsä aluksi olevansa ”vaikuttunut siitä, että Helsingissä todella järjestetään tällaista”. Hänen mielestään Ruotsissa ei vastaavaa konferenssia voitaisi järjestää. Helsingin yliopisto onnistui luomaan erittäin mielenkiintoisen, mielen ymmärtämistä ja tutkimusta eteenpäin työntävän tapahtuman. Tämän takia on vielä ilo mainita, että mielen ja materian kädenväntö jatkuu ensi vuonna Mind & Matter 2023 -konferenssissa.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Howard Robinson, Dualism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). Toim. Edward N. Zalta. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/dualism/
- 2 Kyseessä on itse asiassa kaksi teoreemaa, jotka koskevat formaalisen aksiomaattisten teorioiden todistettavuuden rajoja. Ensimmäisen mukaan jokaisen teorian aksiomiin voidaan liittää tosi itseensä viittaava lause, jota ei voida todistaa tai kumota teoriaan sisältyvillä aksiomilla. Toinen teoreema seuraa ensimmäisestä ja sen mukaan teoriaa ei voida myöskään todistaa ristiriidattomaksi sen omista aksiomista lähtien. Ks. Panu Raatikainen, Gödel's Incompleteness Theorems, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Toim. Edward N. Zalta. Verkossa: plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/goedel-incompleteness/
- 3 Antti Revonsuo, *Foundations of Consciousness*. Routledge, New York 2018, 12.
- 4 Sama, 15–19.

JAN FORSMAN

Historiallisten naisfilosofien esiinmarssi

Martina Reuter (toim.), *Miesvaltaa murtamassa. Varhaisten feministien filosofisia kirjoituksia*. Suom. Tuomas Parsio, Erika Ruonakoski & Laura Lahdensuu. Gaudeamus, Helsinki 2021. 470 s.

Rebecca Buxton & Lisa Whiting (toim.), *Filosofian kuningattaret. Historian sivuutettujen ajattelijoiden elämä ja perintö*. Suom. Tapani Kilpeläinen. niin & näin, Tampere 2021. 218 s.

Torsti Lehtinen, *Sofian sisaret. Filosofian historian vaikuttavat naiset*. Into, Helsinki 2020. 284 s.

Viimeiset parikymmentä vuotta ovat olleet mullistavia filosofian historian tutkimuksessa. Pitkään vallalla ollut näkemys filosofian historiasta toisiaan seuraavien Suurten Miesten voittokulkuna alkoi uuden vuosituhannen vaihteessa menettää voimaansa siihen kohdistuvan voimakkaan kritiikin myötä. Samalla aiemmin sukupuolensa, ihonvärinsä tai vähemmistöstatuksensa vuoksi marginalisoidut filosofit alkoivat saada osakseen laajaa huomiota, mikä paitsi laajensi historiallista ymmärrystämme myös nosti esiin varhaisemmassa tutkimuksessa sivuutettuja ajattelijoita sekä näiden marginalisoitua vaikutusta. Tämä feministinen filosofian historian tulkinta on voimakkaasti uudistanut aiempaa filosofista kaanonia, ja sen pioneereina ovat toimineet esimerkiksi Mary Ellen Waithe, Eileen O'Neill, Charlotte Witt, Lisa Shapiro ja hiljattain edesmennyt Lilli Alanen.

Tutkimuskenttä ja sen näkyvyys kuitenkin muuttuvat jähmeästi. Niinpä historiallisten naisfilosofien vaikutusvaltaisuus on huomioitu esimerkiksi yliopistojen kurssitarjonnassa vaihtelevasti. Vielä selvemmin muutoksen hitaus on näkynyt historiallisia filosofeja popularisoivissa teoksissa. A. C. Graylingin *History of Philosophy* (2019) ei sisällä ainoatakaan naisfilosofia käsittelevää osuutta. Anthony Kennyn *A New History of Philosophy* (2010) mainitsee ohimennen vain pari naisfilosofia neljässä osassaan. Philip Stokesin massiivinen *Philosophy: 100 Essential Thinkers* (2017; 2002) on kelpuuttanut lukuisten miesfilosofien rinnalle vain kaksi naista, Mary Wollstonecraftin ja Simone de Beauvoirin. Sama kaava toistuu suomenkielisissä filosofian historian johdatuksissa, kuten Esa Saarisen teoksessa *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin* (2001; 1985) sekä Petter Korkmanin

ja Mikko Yrjönsuuren toimittamassa artikkelikokoelmassa *Filosofian historian kehityslinjoja* (2008; 1998), vaikka sen kirjoittajiin lukeutuvat myös Martina Reuter ja Leila Haaparanta.

Tätä puutetta paikkaavat loistavasti Martina Reuterin toimittama *Miesvaltaa murtamassa*, Rebecca Buxtonin ja Lisa Whitingin toimittama *Filosofian kuningattaret* ja Torsti Lehtisen kirjoittama *Sofian sisaret* sopivat. Kukin teoksista marsittaa esiin liudan historiallisesti merkittäviä ja vaikutusvaltaisia naisfilosofeja. *Sofian sisaret* ja *Filosofian kuningattaret* ovat näistä kattavampia mutta myös kevyempiä. Ne käsittelevät historiallisia naispuolisia filosofeja antiikista nykyaikaan helposti lähestyttävässä muodossa. *Miesvaltaa murtamassa* on puolestaan suomenoskokoelma 1400–1800-luvuille sijoittuvia feministisiä tekstejä ja selvästi suunnattu asiantuntijajleikille. Kuitenkin myös ei-asian-

tuntijoille teos tarjoaa vertailu- ja tarttumapintaa; lukija esimerkiksi helposti tunnistaa siihen käännetyistä teksteistä nykyaikaisellekin feminismille ominaisia piirteitä, kuten naisten saavutusten tarkoituksellisen vähättelyn nostamista esiin (esim. 163–165).

Sofian sisarten lukukokemuksellinen keveys käy hyvin ilmi jo teoksen saatesanoista, joissa tekijä kertoo, ettei se ole tieteellinen tutkielma vaan ”esseistinen kirjoitelma”, jonka tarkoituksena on selvittää, ”minkälaisia oivalluksia naiset ovat lisänneet länsimaiseen filosofiaan 2400 viime vuoden aikana antiikista 2000-luvulle asti” (Lehtinen 2020, 7). Lehtinen esittelee teoksessa 13 naisfilosofia aloittaen antiikin kreikkalaisista Aspasiasta (n. 470–428 eaa.) ja Diotimasta (mahdollisesti elänyt n. 440 eaa.), jotka Platon (n. 428–347 eaa.) mainitsee eräissä dialogeissaan Sokrateen opettajiksi. Molemmista tiedetään hyvin vähän, ja Diotiman historiallisuudesta ei ole varmuutta. Hän saattaa olla myös Platonin *Pitoihin* kehittämä hahmo, joka mahdollisesti perustuu osittain Aspasiaan.

Myöhäisantiikista Lehtinen esittelee aleksandrialaisen filosofin, matemaatikon ja astronomin Hypatian (n. 350–415), keskiajalta Hildegard Bingeniläisen (n. 1098–1179), valistuksen ajalta Mary Wollstonecraftin (1759–1797) ja 1900-luvulta Edith Steinin (1891–1942), Hannah Arendtin (1906–1975) ja Simone de Beauvoirin (1908–1986). Viimeiset luvut käsittelevät nykyaikaisia filosofeja, Oxfordin yliopistossa samaan aikaan opiskelleita Iris Murdochia (1919–1999) ja Elisabeth Anscombea (1919–2001). Lehtinen viittaa myös ohimennen näiden opiskelutovereihin Mary Midgley’in (1919–2018) ja Philippa Footiin (1920–2010). Kaksi viimeistä lukua käsittelevät puolestaan Luce Irigarayta (s. 1930) viitaten samalla myös Julia Kristevaan (s. 1941) ja Martha Nussbaumiin (s. 1947). Renessanssikaudelta ja varhaismodernilta ajalta Lehtinen ei ole valinnut esittelyyn yhtään naisfilosofia, vaikka näihin aikakausiin on viimeaikaisessa tut-

kimuksessa kiinnitetty paljon huomiota.

Lehtisen kirjoitustyyli on kepeää ja helppolukuista mutta myös pe-rehtynyttä. Monet luvut tahtovat silti mennä pitkälti elämäkerran esittämiseksi. Muutenkin filosofien näkemysten ja saavutusten kuvaus on paikoin varsin pinnallista mutta varmasti toimii hyvin johdatuksena aihetta vähemmän tunteville. Vaikka Lehtinen nostaa paneutuneesti esiin naispuolisia filosofeja, teosta voi myös kritisoida siitä, että se keskittyy edelleen ainoastaan valkoisiin, länsimaalaisiin ajattelijoihin.

Buxtonin ja Whitingin toimittama *Filosofian kuningattaret* koostuu puolestaan yhdeksäntoista historiallisen ja nykyaikaisen naisfilosofin (sekä kahdentenakymmenentenä Diotiman, jonka historiallisuudesta ei ole täyttä varmuutta) henkilökuvasta, nykyaikaisen naisfilosofin kirjoittamana (kirjan takakansi tosin sanoo, että teos esittelisi 21 sivuun jätettyä naisfilosofia). Henkilökuvat ovat 6–8 sivua pitkiä ja hyvin asiantuntevia. Ne sisältävät kustakin filosofista lyhyen elämäkerran ja esittelevät tämän tärkeimmät teokset ja filosofiset teesit. Jokaisen henkilökuvan ohessa on Emily Lupinin tekemä tyylitelty muotokuva. Kirjoittajat ovat laajalta skaalalta, maisteriopiskelijoista professoreihin, suurin osa heistä (myös teoksen toimittajat) tohtoriopiskelijoita ja väitöskirjatutkijoita. Teoksen on suomentanut *niin & näin* -kirjojen päätoimittaja Tapani Kilpeläinen.

Toisin kuin Lehtisen *Sofian sisaret* teos ei keskity vain länsimaiseen filosofiaan ja valkoisiin ajattelijoihin vaan esittelee myös sellaisia historiallisia hahmoja kuin kiinalainen filosofi ja oppinut Ban Zhao (n. 45–120), kašmirilainen mystikko Lalla (1320–1392) sekä nykyfilosofoista muun muassa Nigerian ensimmäisen naispuolisen akateemisen tohtorin ja Lagosin yliopiston professorin Sophie Bosedé Oluwolen (1935–2018), yhdysvaltalaisen aktivistin ja filosofin Angela Davisin (s. 1944), Pennsylvanian yliopiston oikeustieteen ja filosofian professorin

Anita L. Allenin (s. 1953) ja yhdysvaltalaisen filosofin Azizah Y. al-Hibrin (s. 1943). Viimeksi mainittu on ensimmäinen musliminainen, joka on saanut maassa oikeustieteen professorin viran. Myöskään kirjoittajat eivät edusta pelkästään valkoisia länsimaalaisia, vaan henkilökuvia ovat kirjoittaneet myös suomalais-nigerialainen journalisti Minna Salami, somalitaustaiset tutkijat Ilhan ja Nima Dahir sekä Hongkongin baptistiyliopiston uskonnon ja filosofian professori Eva Kit Wah Man.

Henkilökuvia lukiessa tulee kuitenkin helposti kaivanneeksi lisää: kunkin filosofin elämäntyö ja merkitys on mahdutettu varsin vähäiseen sivumäärään. Siinä missä Lehtinen, tai vaikka Saarinen *Länsimäisen filosofian historiassa huipulta huipulle*, käyttää helposti 20 sivua tai enemmänkin yhden filosofin kuvaukseen, *Filosofian kuningattarten* kirjoittajat joutuvat tyytymään alle puoleen tästä. Yhtäältä tämä mahdollistaa useamman filosofin esittelyn, toisaalta se kaventaa tilaa, jonka kunkin filosofin historiallisen ja akateemisen tärkeyden tiivistämiseen voi käyttää. Kaiken kaikkiaan tällainen keveys tekee teoksesta, kuten Lehtisenkin kirjasta, varmasti helpommin lähestyttävän myös keskivertolukijalle.

Reuterin toimittama ja Tuomas Parsion, Erika Ruonakosken sekä Laura Lahdensuun suomentama *Miesvaltaa murtamassa* esittelee yhdeksän aikaisemmin suomentamattomia, historiallisesti merkittävää filosofista kirjoitusta, jotka käsittelevät naisten asemaa miesvallan alaisena sekä naisten ja miesten välistä tasa-arvoa. Teos ei sinällään syvenny pelkästään naispuolisiin filosofeihin (osa teksteistä onkin miesten kirjoittamia) vaan, otsikon mukaisestikin, feministisen filosofian historiaan. Kuitenkin kääntäjien ja toimittajan asiantuntevat ja kattavat johdatukset tekevät siitä myös hyvän esittelyteoksen sellaisista tärkeistä mutta usein sivuutetuista ajattelijoina kuin Christine de Pizan (n. 1364–1430), Marie le Jars de Gournay (1565–1645), Anna Maria van Schurman (1607–1678), Catharine Macaulay (1731–1791), Olympe de Gouges

(1748–1793) sekä Harriet Taylor Mill (1807–1858).

Teoksen nimen voi tosin katsoa olevan anakronistinen, jos feminismin haluaa määrittää kattamaan vain miesten ja naisten tasa-arvoa ajavan ajattelun. Kirjan teksteistä kolmasosa ei käsittele tasa-arvoa. Jos sukupuolten välisen tasa-arvon ajamista pitää välttämättömänä feminismille, feminismin historia ei voi alkaa ennen 1600-lukua. Tällainen määritelmä kuitenkin leikkaa feminismin historiasta pois renessanssin aikaisen kiistan, joka kulkee nimellä *querelle des femmes*, ”kiista naisista”. Lukuisat nais- ja mieskirjoittajat osallistuivat kirjalliseen keskusteluun

naisten ja miesten erinomaisuudesta suhteessa toiseen sukupuoleen. Näissä kirjoituksissa etenkin naisten erinomaisuudesta puhuttaessa toistui usein myös miesten ”tyrannimaisuuden” kritiikki, joka nojautuu aristoteeliseen määrittelyyn tyrannista omiin etuihinsa keskittyvänä hallitsijana (esim. 14, 180). Näin ollen teoksen aloittaminen 1400-luvulta ja *querelle de femmes*’istä on perusteltua.

Vaikka esitellyt kolme teosta käsittelevätkin pitkälti samaa aihetta, päällekkäisyyttä niiden välillä on yllättävänkin vähän. *Sofian sisaret* ja *Filosofian kuningattaret* esittelevät vain kahdeksan samaa filosofia

(Diotima, Hypatia, Wollstonecraft, Stein, Arendt, Beauvoir, Murdoch ja Anscombe), kun taas *Miesvaltaa murtamassa* risteää näistä kahdesta vain jälkimmäisen kanssa ja siinäkin ainoastaan Harriet Taylor Millin kohdalla. Teokset voi näin ollen nähdä pääsääntöisesti toisiaan tukevinä ja keskustelua laajentavina tai tiettyyn aikakauteen keskittyvinä. Vaikka *Miesvaltaa murtamassa* -teoksella on eniten annettavaa asiantuntijoille ja tutkijoille, siinä missä *Sofian sisaret* ja *Filosofian kuningattaret* lienevät mieluisampia laajemmalle yleisölle, puolustavat kaikki kolme kuitenkin paikkansa kiinnostavina ja tutustumisen arvoisina kirjoina.

PII TELAKIVI

Aivotieteen perusteita ja uusimpia tuulia

Synnöve Carlson & Riitta Hari (toim.), *Aivoaakkoset*. Aalto ARTS Books, Espoo 2021. 304 s.

Aivot tuntuvat olevan nyt pinnalla ainakin populaarissa terveystieteissä ja itsehoito-oppaissa. Kukapa ei olisi viime aikoina kuullut, kuinka pitää aivoterveystään parempaa huolta meditoimalla, nukkumalla, liikkumalla, syömällä ja ylipäätään elämällä oikein. Ja onhan neuroille tarvetta. Ei ole epäilystä, etteivätkö aivomme olisi poikkeuksellisen kuormittuneet nykyajalle ominaisen jatkuvan informaatiotulvan ja älylaitteiden koukuttavien ärsykkeiden keskellä, etenkin pandemia- ja sota-aikakaudella.

Aivoaakkoset sen sijaan ei jakele elämäntapanenueja vaan pyrkii kertomaan laajalle lukijakunnalle, mitä kaikkea aivotutkimuksen alaan kuuluu. Teos lähtee liikkeelle aivojen rakenteen ja toiminnan perusteista ja ulottuu uusimpiin tutkimustuloksiin, kuten neuroestetikkaan, jossa tutkitaan, mitä aivoissa tapahtuu taidekokemusten aikana.

Kirja perustuu Aalto-yliopistossa useita vuosia pidettyyn Aivoaakkoset-luentokurssiin, jonka ideana on tuoda monitieteistä aivotutkimusta koko yliopiston väelle oppiainerajoista riippumatta.

Aivotutkimuksen monitieteinen luonne heijastuu artikkelikokoel-

massa. Eri alojen tutkijat tuovat oman tieteenalansa äänen kuuluviin. Kirjoittajien joukossa on muun muassa neurofysiologiaan erikoistuneita lääkäreitä, fyysikoita, kuvantamisneurotieteen asiantuntijoita, psykologeja, laskennallisten menetelmien asiantuntija ja psykiatri. Koska lähestulkoon kaikkien 15 artikkelin kirjoittajat ovat Aalto-yliopistosta, kirjasta ovat rajautuneet pois yhteiskuntatieteelliset ja humanistiset tulokulmat. Toki rajanveto on ymmärrettävä, kun tutkimuskohdeena on ilmiö, jota voisi lähestyä lukemattomista lähtökohdista. Viime vuosina kirjallisuudessa on yhdistetty neurotieteitä myös yhteiskuntafilosofiaan¹, ja lisäksi mielenfilosofian ja tieteenfilosofian välimaastossa liikkuva neurofilosofia on vakiinnuttanut paikkaansa filosofian sisällä.

Aivoaakkoset ei rajauksesta huolimatta kärsi sisällön suppeudesta vaan on ilahduttavan laaja opas aivotutkimuksen kirjoon. Mukaan ovat

päässeet muun muassa tunteiden säätely, kielellinen prosessointi, aivosairaudet ja psykiatriset sairaudet, aivojen kuvantamismenetelmät, oppiminen ja aivojen muovautuvuus sekä luovuus aivotutkimuksen näkökulmasta. Erityisen kiinnostavaa oli lukea monista uusista aivotutkimuksen sovelluksista ja menetelmistä, esimerkiksi koneoppimisen käytöstä kielen aivovasteiden tutkimuksessa (163–166), silmän verkkokalvon valtavasta suorituskyvystä ja ennustavasta koodauksesta (luku 6), ja elokuvien hyödyntämisestä luonnollisenkaltaisina ärsykkeinä tunteita ja sosiaalista kognitiota tutkittaessa (luku 9).

Kirja on tehty mahdollisimman helposti lähestyttäväksi, kuten alan perusteisiin johdettavan aapiskirjan henkeen sopiikin. Yleistajuisuuden aste hieman vaihtelee artikkelista toiseen, mutta runsas ja onnistunut kuvitus, lyhyet ja väljästi asetellut kappaleet sekä suoraan asiaan menevät luvut houkuttelevat lukemaan ajassa, jossa aivokapasiteetista kilpaillaan jatkuvasti. Kirjan ensimmäisessä luvussa Synnöve Carlson esittelee selkeästi aivojen eri osien ja hermoston rakennetta yksittäisen hermosolun toiminnasta hermostojen yhteyksiin. Muut artikkelit rakentuvat tämän perustan päälle.

Aivoista mieleen

Mielenfilosofina en voi olla kiinnittämättä erityistä huomiota siihen, miten kirjassa puhutaan mielen ja aivojen suhteesta. Synnöve Carlson ja Riitta Hari huomauttavat jo esipuheessa (5), että kirjoittajilla on tästä eriäviä, ristiriitaisiakin näkemyksiä. Selkeimmät törmäyskohdat ovat luvuissa 5 ja 11, joissa kaksi fyysikköä lähtökohtaisesti olettaa, että mieli ja tietoisuus rajautuvat yksin aivotointaan.

Nykymielenfilosofiassa ei enää automaattisesti hyväksytä fyysikko ja neurotieteilijä Lauri Parkkosen (206) esittämää tapaa ymmärtää ”tietoisuuden filosofinen ongelma”. Hän nostaa tekstissään esiin monia tärkeitä mielenfilosofisia kysymyksiä, ja artikkeli on hyvä esimerkki neu-

rofilosofian tieteidenvälisyydestä. Mutta taustalla vaikuttava viitekehys on ongelmallinen. Parkkonen kertoo (sinänsä historiallisesti paikkansa pitävästi), miten filosofian historiassa kysymystä on lähestytty kartesiolaisen suodattimen läpi mieli–ruumis-ongelmana ja minkälaisiin teorioihin mielestä tällainen asetelma on johtanut. Hän ei kuitenkaan kyseenalaista itse kysymyksenasettelun johdattelevuutta vaan tyytyy esittelemään, miten mielenfilosofit (ja neurofilosofit) ovat siihen vastanneet.

Viime aikoina monet ovat kuitenkin hylänneet asetelman, jossa lähtökohtana on selittää, miten fyysiset aivot voivat tuottaa ei-fyysisen tietoisuuden. On huomattu, että väärin asetettu kysymys voi johtaa vain väärille poluille. Mieli tai tietoisuus on muuttunut joksikin mystiseksi biologisesta pohjastaan erilliseksi ilmiöksi, josta on mahdotonta saada otetta, koska dualismikaan ei ole enää vaihtoehto nykyajan tieteellisessä maailmankuvassa.

Käsitys mielen ja aivojen suhteesta vaikuttaa tietenkin myös siihen, kuinka mielensairaudet käsitetään. Psykiatri Tuukka Raji (237) kehystää artikkelissaan mielensairaudet aivosairauksiksi – tosin psykososiaaliset tekijät vaikuttavat niiden syntyyn enemmän kuin neurologisten sairauksien tapauksessa. Lähtökohdasta huolimatta Raji ei kuitenkaan aseta jyrkästi vastakkain biologista ja psykososiaalista selitystapaa vaan pitää molempia tärkeitä:

”Riippumatta siitä, aiheutuuko oire pääosin biologisista vai psykososiaalisista tekijöistä, aivoja tutkimalla voi olla mahdollista lisätä oireiden ymmärrystä. Parhaimmillaan psykiatrian kehitys on vuoropuhelua, jossa mielen ja aivojen lisääntyvä ymmärrys tukevat toinen toisiaan.” (239)

Harva kieltää ulkoisten olosuhteiden vaikutusta mielenhäiriöiden taustalla. Miksi sitten olisi väliä, ajatellaanko, että sosiaalisilla ja ympäristötekijöillä on *vaikutusta* psykiatriisiin sairauksiin, vai että ne ovat osa psykiatristen sairauksien perustaa? Yksi

syy on valitun ajattelutavan vaikutus diagnoosien tekemiseen ja hoitoon suhtautumiseen. Jos mielensairauksia pidetään ensisijaisesti aivosairauksina, lääkkeet ovat ymmärrettävästi etusijalla. Jos sen sijaan niitä pidetään aivosairauden lisäksi häiriönä sosiaalisissa ja ympäristösuhteissa, lääkkeiden ohella käytettävä hoito voi olla yhtä arvokasta.

Aivoista ympäristöön

Kuten esipuheessa jo tuli ilmi, kirjoittajilla on eriäviä näkemyksiä mielen ja aivojen suhteesta. Yleiseltä sanomaltaan *Aivoaakkoset* ei suinkaan vähättele ruumiin, ympäristön, toiminnan ja sosiaalisten suhteiden merkitystä ihmismielelle. Päinvastoin artikkeleissa näkyy myös näitä tekijöitä korostava tapa ymmärtää aivojen ja mielen suhde.

Lauri Nummenmaa ja Heini Saarimäki (luku 10) kuvaavat tunteiden ruumiillista pohjaa. Tunteiden ja ruumiillisen toiminnan välillä on molemminsuuntainen yhteys: tunteet muuttavat ruumiin tilaa, ja ruumiillinen tila vaikuttaa tunteisiin ja mielialaan. Monet tietoiset tunnekokemukset perustuvat juuri siihen, että huomaamme, kuinka tunnereaktio muuttaa kehon tilaa. Koemme siis olevamme peloissamme osittain sen takia, että säpsähdämme, tai olevamme surullisia, koska itkemme. Tunteet saavat ihmisen myös liikkeelle.

Erityisesti Riitta Harin artikkeleissa korostuu ympäristösuhteen merkitys: liike ja toiminta ympäristössä on perimmäinen syy aivojen synnylle ja kehitykselle. Kaikkien eläinten aivot ovat kehittyneet liikkutamaan kantajansa pois vaaroista, mahdollisuuksia kohti. Aivojen perimmäinen tehtävä ei siis ole abstrakti ajattelu, vaan ”liikettä voidaan pitää ensisijaisena ja aistimista ja ajattelua sen palvelijoina” (255).

Harin mukaan ihmisen liikkeen ja aistimisen yhdistää toisiinsa ulkomaailman mukaan ottava *toiminta-silmukka*. Toiminnassa ja opituissa tavoissa motoriikka ja somatosensoriikka ovat niin vahvasti toisiinsa kiittoutuneita, että niitä ei ole mahdollista

tarkastella kahtena erillisenä ilmiönä. Yhteys näkyy myös aivokuorella, jossa motoriset ja sensoriset alueet ovat yhteydessä toisiinsa ja toimivat yhtenä verkostona, johon ympäristö, muut ihmiset ja ylipäättään kaikki toiminta jättävät jatkuvasti jälkensä.

”Maailma, keho ja aivot ovat tiukasti sidoksissa toisiinsa toimintasilmukan kautta. Olemme ulkoistaneet osan kognitiostamme siinä määrin, etteivät pelkät aivot riitä ajatteluun.” (269)

Ihmisen ja ympäristön väliset toimintasilmukat muodostavat pohjan kaikelle ihmisen toiminnalle, ja ne automatisoituvat, kun niitä toistetaan tarpeeksi monta kertaa. Esimerkiksi kun on oppinut kävelemään tai lukemaan, ei taitoja voi tuosta vain laittaa pois päältä. Automatisoituminen on toki ennen kaikkea hyödyllistä: emme olisi samassa mielessä ihmisiä ilman sitä. Mutta tapojensa orjana olemisella on myös hintansa. Hari käsittelee kirjan viimeisessä luvussa taidetta keinona päästä jäykistyneiden havainto- ja toimintatapojen ulkopuolelle. Taiteilijan täytyy oppia rikkomaan elämän varrella omaksuttuja jäsentelytapoja.

Claude Monet’ta lainaten Hari sanoo, että ”meidän täytyy unohtaa sen kohteen nimi, jota olemme katsomassa” (279). Me näemme miten katsomme.

Harin mukaan (279) näkeminen on aktiivista toimintaa: ei ulkoisten ärsykkeiden passiivista vastaanottamista vaan jotakin, mitä me *teemme*. Taustalla vaikuttaa viime vuosina suurta suosiota saanut enaktivistisen mielenteoria, joka nostaa toiminnan ympäristössä kognition perustaksi. Kirjassa nousee useassa kohtaa esiin myös toinen mielen-tieteiden tämän hetken vaikutusvaltaisimmista teorioista, ennustava koodaus (*predictive coding, predictive processing*). Monet kirjoittajat tuovat esiin, kuinka aistiminen on hypoteesien testausta ja pyrkimystä minimoida ennustevirheitä. Aivot ovat kehittyneet ennustamaan, mitä tuleman pitää, ja jatkuvasti korjaamaan odotuksiaan. Ennustava koodaus on osuva esimerkki viimeisen vuosikymmenen aikana vahvistuneesta tieteidenvälisyydestä mielen tutkimuksen aloilla. Alun perin neurotieteellinen teoria on omaksuttu filosofiassa, kognitiotieteessä ja monilla muilla mieltä tutkivilla oppialoilla, ja sitä

on kehitetty eteenpäin muun muassa mielenfilosofien ja aivotutkijoiden välisessä yhteistyössä.

Yhteistyö ja tieteiden vuoropuhelu nousevatkin esille yhtenä aivotutkimuksen kentän tärkeimmistä edellytyksistä. Tämä ei ole ihme, sillä kuten kirjassa todetaan, ovathan aivot tuntemamme universumin monimutkaisin systeemi. Eipä siis ole ihme sekään, että aivotutkimus saattaa tuntua aiheeseen perehtymättömälle täysin tavoittamattomalta. Siksi onkin helppo todeta, että *Aivoaakkosten* tavoite tuoda aivotutkimuksen perusteita jokaisen lukijan ulottuville koulutustaustasta riippumatta on arvokas ja tärkeä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Esimerkiksi Catherine Malabou viime vuonna suomennetuissa teoksissa neurotieteitä käsitellään poliittisen filosofian näkökulmasta. Ks. Catherine Malabou, *Mitä on tehtävä aivoillemme?* (Que faire de notre cerveau? 2004/2011). Suom. Eetu Viren, Tutkijaliitto, 2021. Catherine Malabou, *Sattuman ontologia: Essee tuboisasta plastisuudesta* (Ontologie de l'accident: Essai sur la plasticité destructrice 2009). Suom. Eetu Viren, Tutkijaliitto, 2021.

TERE VADÉN

Hengenenelämää keräilyn ja sivilisaation välissä

Valdur Mikita, *Lingvistinen metsä*. Suom. Anniina Ljokkoi. Sammakko, Turku 2021. 334 s.

Valdur Mikita, *Kantarellin kuuntelun taito. Itämerensuomalaista maailmankuvaa etsimässä*. Suom. Anniina Ljokkoi. Sammakko, Turku 2018. 190 s.

Virosta on silloin tällöin kuulunut mielenkiintoisia ajattelualoitteita, joissa painotetaan ei-indoeurooppalaisen kielen ja toisinaan myös metsäisen ja vetisen luonnonympäristön merkitystä. *niin & näin* -lehden Viro-teemanumerossa 3/2004 Jaan Kaplinski penäsi ajattelua, joka ei olisi jo Euroopassa ajatellun (filosofian) kääntämistä eli ”kantausta,

fichtausta, hegelöintiä” vaan ”kielellä nukkuvien ajatusten”, sen sisältämien ”ideogrammien, mielikuvien” löytämistä ja henkiin herättämistä¹. Ei sikäli, että kääntäminen kokonaan uupuisi. Harjoittihan Kaplinski itsekin ”kitinää, viilaamista, taontaa” ugrilaisten kielten vääntämiseksi Heideggerille sopivaksi².

Jonkinlaisen kielielativismin lisäksi Kaplinskin aloitteen takana

välilyy ajatus, että kielen sisältämät kokemukset ovat filosofisesti arvokkaita. Mielen kielettömän kokemuksen ja yhteisesti rakennetulla kielellä koetun ja jaetun välillä on vuorovaikutus, josta ajattelun on mahdollista ammentaa, niin *filosofia perennikseen* kuin ajankohtaisiin kysymyksiinkin. Semiootikkona ja biologina koulutuksen saanut ja vapaaksi kirjailijaksi heittäytynyt virolainen Valdur Mikita

nojaa omassa aloitteessaan nimenomaan sisäiseen kieleen, sisäisen maailman omaehtoisuuteen ja henkiseen antiin. Hän ei viittaile niinkään filosofian kaanoniin vaan havainnoinnin, moniaistisen kokemuksen ja erityisesti synestesian nostamiin kokemuksiin virolaisen tai laajemmin itämerensuomalaisen mielenmaiseman ja ajattelun lähteinä.

”Kieli pitäisi jakaa yleisesti ottaen kolmeen osaan: puhkieleen, kirjakeleeseen ja sisäiseen puheeseen. [...] Sisäisen puheen merkitys on joskus ollut toinen, se on toiminnut ihmisen psykiatrina, anestesialääkärinä, eläketurvana ja niin edelleen. Se mihin ihminen on saattanut luottaa, on maaginen sana, sanan voima.” (*Lingvistinen metsä*, jatkossa *L*, 75)

Sisäisen kokemuksen ja puheen merkityksen korostamisen lisäksi Mikita yhdistää luonnon ja kulttuurin, tai ”hengenelämän”, joka sanana ”kulttuuria” paremmin kertoo, miksi ja millä tavalla luonto ja mieli ovat yhteydessä. Mikitan suomennetut kirjat *Kantarellin kuuntelun taito* (2018) ja *Lingvistinen metsä* (2021) sisältävät melkoisen joukon esimerkkejä siitä, miten luonnonympäristöt kannustavat henkeä ja ajattelua. Jotkut esimerkit ovat suorastaan reseptinomaisia, kuten kuvaukset pyöräilyn aistivaikutteista tai puiden näkemisestä kirjoituksena. Toiset, kuten havainnot perinnemaisemien, mökkielämän ja sienestyksen väkevöittävästä vaikutuksista, liittyvät ajattelun mahdollisuudet ja tarpeet kiinteämmin nykymaailmaan: nämä reunat sinnittelevät vaarantuneina.

Luonnon ja kulttuurin yhteyttä havainnollistaa kuvaus, miten ihminen voi haaveilla ja haltioitua tutkiessaan maastokarttaa, ihmetellessään sen lupaamia (hengen)rikkauksia (*Kantarellin kuuntelun taito*, jatkossa *K*, 95). Tuntomerkkinä luonnossa hengenelämän kokevalle Mikita mainitsee, että kun tällainen ihminen lähtee metsään, hän ”tuntee, että jotain liikahtaa hänen päässään” (*K*, 98). Ja kuten maastokartalla mässäily kertoo, Mikita

uskoo, että metsässäolo voi levittyä laajemmaksi metsäoloksi, koko kulttuurin alueelle.

Polkuja sisäisen puheen äärelle

Kirjat ovat esseistisiä, eivät systemaattisia – sivumennen Mikita toteaaakin esseiden edelleen olevan humanismin perusmuoto (*L*, 108). Sitkeästi ne palaavat teemaansa, virolaiseen, suomalais-ugrilaiseen, itämerensuomalaiseen kieleen, kokemukseen ja ajatteluun, milloin mistäkin kulmasta. Ote on myönteinen ja lempeä, humoristinenkin: “[...] viroksi on hauska ajatella, ajatuksiin tulee kuin itsestään paljon voimaa. Viron kieli ei ehkä olekaan tarkoitettu ensi sijassa puhuttavaksi, vaan ajatteluun ja noitumiseen.” (*L*, 248) Suomennettuja kirjoja voi halutessaan lukea jonkinlaisina ohjekirjoina oman

kulttuurin, sisäisen puheen, omien merkkijärjestelmien luomiseen. Terapianakin ne toimivat, kun tuttuja tuntemuksia on tunnustettu ja sanoitettu onnistuneesti, ja on vielä osoitettu polkuja, joilla tunnoista voi jalostaa elämänfilosofiaa. Joensuussa kesäkuussa 2022 luennoidessaan Mikita puhui metsässä kävelyn merkityksestä ja meditatiivisuudesta päättäen huomioon, että zen-tyylistä perinnettä tästä ei kuitenkaan ole syntynyt, koska hyttysset estävät rauhallisen istuskelun³. Täyteen self-helpiin kirjat eivät kuitenkaan sorru, koska ne pysyttelevät myös vakavien ja synkkienkin aiheiden äärellä. Luonnon ja omaehtoisen kielen katoaminen, uhka kaikelle planeetan elämälle – ajan raskaus taustoittaa koko ajan Mikitan sammaleenmakuisten esseitä ja pilkistää niiden takaa.

Mikita kutsuu nimellä ”syvä luovuus” uskontoa, kieltä ja filosofiaa uudistavaa ajattelua. Tämän hän uskoo toteutuvan parhaiten yhteydessä elävään sisäiseen puheeseen: ”itse luotu sana merkitsee yhtä pikkuruista maailmaa” (*K*, 145). *Lingvistisen metsän* ”metsälingvistiikka” on juuri tätä yhteyttä itse luotuun maailmaan, joka syntyy luonnon ja ”itsen” merkkien sulautumisena. Kirjan loppujakso koskee ”metsäkäitä”, ”syöttejä”, joiden avulla voi houkutella perifeeristä tietoutta ja samalla tutustua omaan sisäiseen kieleensä. Metsäkkäät ovat hersyvä yhdistelmä myyttistä maailmaa ja nykytietoa.

Onomatopoeiikka ja synestesia ovat usein Mikitalle madonreikiä luonto-kulttuuriin. Näillä kohdin Mikita piikittelee (eurooppalaista) kielioppia: ”lintujen äänten matkiminen ei voi mitenkään olla vähemmän tärkeää kuin pieni ja suuri alkukirjain” (*K*, 140). Tässä tietysti irtaannutaan myös filosofista kapeasti ymmärretyyn julkisen järjenkäytön perinteeseen. Sisäisen maailman etsiminen, luominen ja kuuntelu on ”maagista”, sitoutunut paikkaan ja paikan henkeen: ”ihmisen sisäinen maailma on viimeksi ollut taiteen kohteena samaaneilla.” (*L*, 57). Maagista tässä on myös,

että luonto–kulttuurin esineet ja paikat ovat osa ”kirjallisuutta”, johon perinteinen osaaminen on tallentunut.

Polkupyörä ja jatkuvuus

Kun luonnonympäristö on hengenelämän keskus, merkitsee luonnollistusta suurta hengenelämän mullistusta. Mikita toteaa monin keinoin ja monesta suunnasta haja-asutuksen ja siihen liittyvien elinkeinojen – erityisesti keräilyn – aineellisen ja henkisen merkityksen. Samoin mökkikulttuuri antaa mahdollisuuden kaksoiselämään, paikkaan haja-asutusalueella, metsän, järven, suon reunassa. Siksi hän on huolissaan historiallisesta ja yhä kiihtyneestä kulttuurin- ja kielenvaihdosta kohti yleispätevää kulutuskulttuuria. Perinnekulttuuri on ollut sisäisen puheen liittolainen, sen tarpeellinen kannattelijana, kun ihmisyksilön ikä on niin kovin lyhyt. Perinnekulttuurin tilalle ei Mikitan mukaan kuitenkaan ole saatu kulttuurin vaihduttua kovin paljon hengenelämää kannattelevaa saati jatkavaa: ”Nyt poimimme lyhytnäköisen ajattelutavan kitkeriä hedelmiä; maailmassa on olemassa lähes kaikkea muuta paitsi maailman itsensä jatkuvuutta” (L, 191). Ehkä kielen ja kulttuurin vaihtumisen kanssa voisi vielä syrjäilemällä, nurjailemalla (kuten Pauli Pylkkö asian nimeää⁴) tai uusmaalaistumalla (Pasi Heikkurisen ja Toni Ruuskan termein⁵) jotenkin pärjällä, mutta luonnonvaihto on vielä kertaluokkaa vaikeampi pala. Mikita toteaa, että olisi löydettävä keinoja vaalia luontoa, kulttuuria ja kieltä yhtä aikaa. Näin myös siksi, että historiallisesti katsoen elämänmuodon kestävyys on syntynyt kullekin paikalle hiljalleen satojen vuosien kuluessa (K, 83).

Lingvistiksessä metsässä Mikitan ehdotus kiteytyy rinnakkaismaailman luomiseen. Rinnakkaismaailman on paitsi ylläpidettävä syrjän perifeeristä tietoisuutta myös samalla oltava jossain määrin riippumaton nyky-yhteiskunnasta (L, 229). Luontoon vetäytyminen, kestit ruohottuneilla kesämökeillä,

pyöräretket ja keräilypuuskat ovat Mikitan mainitsemia käytännön konsteja rinnakkaismaailman eloon. Rinnakkaismaailma tarvitsee vapaata tilaa ja vapaata aikaa. Tilaa tarvitaan paitsi keräilyyn ja kuljeksimiseen, myös voimapaikkojen löytymiseen. Ajallisesti Mikita haluaa rajusti laajentaa näköaloja: ”On pantava alulle asioita, joiden hedelmät kypsyvät vasta tuhansien vuosien kuluttua.” (L, 112).

Tähänkin tehtävään on tarjolla konkreettisempi ehdotus, joka liittyy metsiin. Metsät ja vedet ovat Suomelle ja Virolle yhteinen voimavara ja samaa tietä ratkaiseva luontokadon tai luonnon säilymisen paikka. Niin Virossa kuin Suomessaakin viime vuosikymmenten hakkuut ovat nuorentaneet metsiä radikaalisti. Virossa erityisesti biomassan myynti energiaksi kohottaa hakkuupainetta. Mikita ehdottaa, että päätöksiä tehdessä olisi tarkasteltava karttaa sellaisena kuin se päätösten seurauksena tulee olemaan sadan vuoden kuluttua. Jokaisella päätöksellä – hakataan, ei hakata, rakennetaan, ei rakenneta – on jälkensä, jotka toteutuvat eriaikaisesti. Metsä antaa hyvän välineen tarkastella pidempää aikaperspektiiviä, koska metsän kasvaminen takaisin on riittävän hidasta.

Samaan tapaan kuin suomalaisuus oli alkujaan ruotsinkielisten fennomaanien keksintö, myös virolaisuus oli pitkälti aluetta hallinneiden baltiansaksalaisten paronien luomus (L, 279). Ja jos Suomi putos puusta kovin äkkiä, niin Viron länsimaistuminen toisen itsenäisyyden alettua oli suorastaan rakettimaista. Historioissa on yhdenmukaisuuksia, mutta myös merkittäviä eroavaisuuksia. Neuvostoliiton painekattilassa virolainen kulttuuri tunsu omalaatuisuutensa ehkä suomalaista terävämmin, mikä näkyy esimerkiksi maiden kansallismuseoiden luonteessa. Ruudan entiselle puna-armeijan sotilaslentokentälle rakennettu Viron uusi kansallismuseo esittää asiansa suorasukaisesti suomalais-ugrilaisesta näkökulmasta, siinä missä Kansallismuseo Helsingissä ei aivan ole päässyt eroon ruotsalai-

sesta tai euroatlanttisesta katseesta. Venäjän hyökkäys Ukrainaan on terhentänyt virolaista geopolittista ymmärrystä entisestään. On helppo aavistaa, miten vaikkapa käsirsyt Tallinnan Pronssisoturi-patsaan ympärillä olisivat voineet johtaa paljon pahempiin seurauksiin.

Mikitan virolainen näkökulma on tietoisesti pienen ja omalaatuisen kielen ja mielen näkökulma. Sikäli kuin suomalainen kulttuuri kokee isossa maailmassa olevansa jotakin samankaltaista, on mielenkiintoista katsoa asiaa vinkkelistä, josta suomi ja suomalaisuus ovat paitsi joltisenkin tuttuja myös melko valtaisia ja vakaita asioita. Muutettavat muuttaen mikitalainen ote tuntuisi lupaavan suomalaiselle perifeeriselle tietoisuudelle rikkauksia, jos kaksoistietoisuus ja rinnakkaiselämä pystyvät pihisemään hengissä. Lopultahan molemmissa tapauksissa, niin Virossa kuin Suomesakin, suurin este omaehtoiselle hengenelämälle ovat hengeneläjät itse: kiireiselle ihmiselle ”merkityksellisyys on turvallisuusriski” (K, 173), joka uhkaa menestyksellistä elämää.

”Modernin ihmisen menestyksestä ei voi kuitenkaan tehdä vielä lopullisia johtopäätöksiä; neandertalilaiset olivat olemassa 400 000 vuotta, ja meidän olisi senniteltävä täällä vielä vähintään 300 000 vuotta päihittääksemme heidät kulttuurin jatkuvuudessa.” (L, 169)

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jaan Kaplinski, Virolainen filosofia? Suom. Tero Leponiemi & Niklas Vainio. *niin & näin* 3/2004, 13–16.
- 2 Jaan Kaplinski, Jos Heidegger olisi ollut mordvalainen. 2000. Verkossa: jaan.kaplinski.com/philosophy/ugrimugri.html
- 3 Valdur Mikita, Metsä luovan ja villin ajattelun kotipesänä. Luento 10.6.2022, Hopealahti, Joensuu. <https://tapahumat.joensuu.fi/en-FI/page/6298d-313f7884b091fec28b9>
- 4 Pauli Pylkkö, *Luopumisen dialektiikka*. Uuni, Taivassalo 2009.
- 5 Pasi Heikkurinen & Toni Ruuska, *Kestävän elämän manifesti*. Elonkehä-kirjat, Helsinki 2021.

725

Ymmärrä muuta ja itseäsi

Myös sähkökirjana!

JULIAN BAGGINI

AJATTELEVA MAAILMA

Filosofian maailmanhistoria

(How the World Thinks. A Global History of Philosophy, 2018)

Länsimaisella filosofialla on ollut niin kosolti väkeä ja voimaa, että muun maailman ajattelu on usein jäänyt kulttuuripiirissämme pimentoon. Välttämättä sille ei ole edes tahdottu myöntää filosofian arvonimeä.

Ajatteleva maailma on toisenlainen filosofian historia: länsimaisten miekkosten sijasta se luotaa Afrikan, Australian, islamilaisen maailman, Japanin, Intian ja Kiinan tuumintatapoja ja selvittää, millaisia kysymyksiä niissä esitetään, mikä niitä erottaa, mikä yhdistää.

Suom. Tapani Kilpeläinen

n. 420 sivua

ISBN 978-952-7189-92-4

Sähkökirja 978-952-7189-93-1

45€

-25 % kestotilajalle

Sähkökirja
31,00 €

Samalla maailmanympärimatka auttaa hahmottamaan länsimaisen ajattelun ääriviivat entistä terävämmin.

Julian Baggini (s. 1968) on brittiläinen filosofi ja *Ajatteleva maailma* on viides hänen tuotannostaan suomen- nettu teos; niin & näin -kirjat on aiemmin julkaissut hänen yhdessä Peter S. Foslin kanssa kirjoittamansa opukset *Ajattelun pikkujättiläinen* (2013) ja *Etiikan pikkujättiläinen* (2012).

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, essee-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaitavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000–40 000 merkkiä välilyönteineen ja viitteineen, kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteelliset tutkimus- ja katsausartikkelit käyvät läpi tieteellisen vertaisarvioinnin. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja. Vertaisarvioidut artikkelit julkaistaan avoimesti ja viiveettä numeron verkkosivuilla; julkaistun version rinnakkaistallennus avoimiin julkaisuarkistoihin sallitaan taitetussa pdf-muodossa (kustantajan pdf). Numerot viedään kokonaisuudessaan lehden verkkoarkistoon kahden vuoden viiveellä.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyylimäärittelyä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viherpiipertäjien’ filosofiakin.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiviin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätösikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin,** luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakulić 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin

sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisu vuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktio on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotkas. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Ruokonen, Floora & Werner, Laura (toim.), *Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature*. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Laajat kirjoittajaohjeet ja tarkempi kuvaus avoimen julkaisemisen käytännöistä löytyvät lehden kotisivuilta.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”